О. Барвіньский 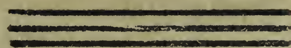

ВИЇМКИ

з україн. народної літератури

I.

ВИЇМКИ

з україньскої народної літератури.

ЧАСТЬ I.

уложив

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНЬСКИЙ.

Пяте, перероблене виданє (з 16 ілюстрациями).

Ціна оправленого примірника 3 К.

У ЛЬВОВІ, 1916.

НАКЛАДОМ Ц. К. ВИДАВНИЦТВА ШКІЛЬНИХ КНИЖОК.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

В публи́чних шко́лах ма́ють уживáти ся лиш книжки́, приписані ц. к. Ра́дою Шкільно́ю краєво́ю і ви́дані накладом ц. к. Видавни́цтва шкільни́х книжо́к, ви́нявши окре́мі уповáжненя Ра́ди Шкільної. Тако́ж не вільно тих книжо́к продавáти по цінáх ви́сших над ті, які на загловнім ли́сті означені. Ко́жда кни́жка, ви́дана на́кладом ц. к. Видавни́цтва шкільни́х книжо́к, ма́є на за́головнім ли́сті ц. к. орла́ з на́писом „Ц. к. Видавни́цтво книжо́к шкільни́х".

ПЕРША ЧАСТЬ.

ВИЇМКИ З УКРАЇНЬСКОГО НАРОДНОГО ПИСЬМЕНЬСТВА XIX. ВІКУ ДО СМЕРТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Зміст.

Спис ілюстраций.

Поправки печатних похибок.

Стор. 36. Примітка 4. відносить ся до слова **притьмом** в 2-ім рядку з гори.

Стор .218. Т о п о л я означена хибно числом VI. зам. VII. Тимто у Змісті означено її VI а.

I. ІВАН КОТЛЯРЕВСКИЙ.

* 10/IX. (29 VIII.) 1769 — † 10/XI. (29/X.) 1838
в Полтаві.

I.

ВЕРҐІЛЇЄВА ЕНЕЇДА.

НА УКРАЇНЬСКУ МОВУ ПЕРЕЛИЦЬОВАНА.

Часть перва.

(Частина).

Ене́й був па́рубок мото́рний
І хло́пець — хоть куди́ коза́к!
Уда́всь на все́є зле[1]) прово́рний,
Завзя́тїйший од всїх бурла́к.
Но Гре́ки як, спали́вши Тро́ю,
Зроби́ли з не́ї ски́рту гно́ю,
Він, взя́вши то́рбу, тя́гу дав:[2])
Забра́вши деяки́х Троя́нцїв,
Осма́лених, як ги́ря,[3]) ла́нцїв,[4])
Пята́ми з Тро́ї накива́в.

Він, шви́дко пороби́вши чо́вни,
На си́нє мо́ре поспуска́в,
Троя́нцїв насажа́вши по́вні,
І куди́ о́чи почухра́в.
Но зла Юно́на, су́ча до́чка,
Розкудкуда́калась як кво́чка:
Ене́я не люби́ла страх!
Давно́ уже́ вона́ хотї́ла,
Його́ щоб ду́шка полетї́ла
К чорта́м і щоб і дух не пах.

---

[1]) спосі́бний до всего́ зло́го. [2]) дав драпака́, утї́к. [3]) обстри́жена ли́са голова́. [4]) леда́що, гїльта́й, обі́рванець.

Ене́й був тя́жко не по се́рцю
Юно́ні, все її гніви́в;
Здава́всь гірчі́йший їй від пе́рцю,
Ні в чім Юно́ни не проси́в;
А гірш зате́ їй не злюби́в ся,
Що, ба́чиш, в Тро́ї народи́в ся
І ма́мою Вене́рю звав;
І що його́ покі́йний дя́дько
Пари́с, Прия́мово дитя́тко,
Пути́вочку[1]) Вене́рі дав.
Поба́чила Юно́на з не́ба,
Що пан Ене́й на порома́х,[2])
А те шепну́ла єї Ге́ба:
Юно́ну взяв вели́кий жах.
Впрягла́ в ґринджо́лята[3]) пави́чку,
К Ео́лу мча́лась як оса́.

»Здоро́в, Ео́ле, па́не сва́ту!
Ой як ся ма́єш, як живе́ш?«
Сказа́ла, як ввійшла́ у ха́ту,
Юно́на: »Чи госте́й ти ждеш?«
Поста́вила тарі́лку з хлі́бом
Пере́д стари́м Ео́лом ді́дом,
А сама́ сі́ла на ослі́н.
Будь ла́скав, сва́тоньку стари́ку!
Ізби́й Ене́я з пантели́ку,[4])
Тепе́р пливе́ на мо́рі він.
Ти зна́єш, він яки́й суці́га,[5])
Пали́вода[6]) і горлоріз;[7])
По сьві́ту як іще́ побі́га,
Чиі́хсь бага́цько ви́ллє слі́з.
Пошли́ на його ли́хо зле́є,
Щоб лю́де всї, що́ при Ене́ї,
Посли́зли і щоб він і сам.«

»Гай-гай! Ой дай же його́ ка́ту!«
Ео́л насу́пившись сказа́в:

---

[1]) я́блочко, пе́вна поро́да я́блок. [2]) поро́м, судно́ для перево́зу на ріці́; тут в значі́ню мо́рских суде́н. [3]) санки́. [4]) зби́ти з путя́, з доро́ги, з толку́. [5]) Hundskerl. [6]) загорі́лець, запе́ка. [7]) розбиша́ка.

»Я всеб зробив...
Та вітри всї порозпускав:
Борей недуж лежить з похмілля,
А Нот поїхав на весїлля,
Зефір же, давний негодяй,
З дївчатами заженихав ся,
А Евр в поденьщики[1]) наняв ся;
Як хочеш, так і помишляй!«

»Та вже для тебе обіцаюсь,
Енеєві я ляпас дать;[2])
Я хутко, миттю[3]) постараюсь
В трістя його к чортам загнать.
Прощай же! швидче убирай ся,
Обіцянкиж не забувай ся.«

Еол, оставшись на господї,
Зібрав всїх вітрів до двора,
Велїв поганій буть погодї...
Як раз на морі і гора!
Все море зараз спузирило,[4])
Водою мов в ключі забило,[5])
Еней тут крикнув, як на пуп;[6])
Заплакав ся і заридав ся,
Пошарпав ся, увесь подрав ся,
На тїмї начесав аж струп.

Прокляті вітри роздули ся,
А море з лиха аж реве;
Слїзми Троянцї облили ся,
Енея за живіт бере.[7])
Всї човники їх розчухрало,
Багацько війска тут пропало;
Тогдї набрались всї сто-лих!
Еней кричить, що »я Нептуну
Півкопи грошей[8]) в руку всуну,
Аби на морі штурм утих«.

---

[1]) поденник. [2]) удар в лице, поличник. [3]) миттю, міттю adv. скоро; в одну мить (міть, кор. мет-). в одній хвилї. [4]) пузир= міхур; спузирило, схвилювало, здуло мов міхур. [5]) бити струями (жерело бє ключами), хвилювати. [6]) як колиб черево заболїло. [7]) морска недуга. [8]) чверть рубля, 25 копійок.

Нептýн дочýвсь в склянúх будúнках,
Що прóбі[1]) закричáв Енéй:
І мúттю осідлáвши рáка,
Схватúвсь на йóго мов бурлáка,
І вúрнув з мóря, як карáсь.
Загомонї́в на вітрів грізно:
»Чогó ви гудетé так різно?[2])
До мóря, знáєте, вам зась!«

Оттýт-то вітри схаменýлись,
І ну всї драла до норú;
Нептýн же зáраз взяв мітéлку
І вúмів мóре як сьвітéлку.[3])
Та сóнце глянуло на сьвіт.
Енéй тогдї́ як народúв ся,
Разів із-пять перехрестúв ся;
Звелї́в готóвити обід.
Поклáли шальовкú[4]) соснóві,
Кругóм настáвили мисóк:
І стрáву всякую без мóви
В голóдний пхáли все кутóк.

Венéра, не послї́дня шльóха,
Провóрна, враг її не взяв,
Побáчила, що так полóха
Еóл синкá, що аж захляв:
Умúла ся, причепурúлась
І як в недї́лю нарядúлась
Хоть би до дýдки на танéць!
Взялá очіпок ґрезетóвий[5])
І кýнтуш з ýсами[6]) люстрóвий,[7])
Пішлá к Зевéсу на ралéць.[8])

Зевéс тогдї́ кружáв сивýху
І оселéдцем заїдáв:
Він, сéму вúпивши восьмýху,
Послї́дки з кварти виливáв.

---

[1]) про Біг. [2]) на всї бóки. [3]) сьвітлúця. [4]) тонкá дóска. [5]) з двоцьвітної матерії, звáної Grisett, — парчéвий, ткáний сріблом абó зóлотом. [6]) ґальóни, котрúми кýнтуш обшúтий. [7]) шовкóвий. [8]) подáрок абó данúна принóшена крепакáми пáнови на Різдвó; ітú з подáрком.

Прийшла́ Вене́ра іскриви́вшись,
Запла́кавшись і завіскри́вшись,
І ста́ла хли́пать пе́ред ним:
»Чим пред тобо́ю, ми́лий та́ту.
Син заслужи́в таку́ мій пла́ту?
І он мов в сви́нки гра́ють[1]) їм.

Юпі́тер, все допи́вши з ку́бка,
Погла́див свій руко́ю чуб:
»Ох, до́нько, ти моя́ голу́бка!
Я спра́вді тве́рдий так, як дуб.
Ене́й збуду́є си́льне ца́рство,
І заведе́ своє́ там па́ньство:
Не ма́лий бу́де він пано́к.

»Заї́де до Дидо́ни в го́сті,
І бу́де там бенькетова́ть;
Іди́ж, небо́го, не жури́ ся,
Попонеді́лкуй, помоли́ ся,
Все бу́де так, як я сказа́в.«
Вене́ра ни́зько поклони́лась
І з панотце́м свої́м прости́лась,
І він її поціловав.

Ене́й прочу́мав ся, проспа́в ся
І голодра́бців позбира́в,
Зо всім зібра́в ся і укла́в ся
І скі́лько ви́дно почухра́в.
Плив, плив, плив, плив, що аж обри́дло
І мо́ре так йому́ оги́дло,
Що бі́сом на його́ диви́всь.
»Коли́б, ка́же, уме́р я в Тро́ї,
То вжеб не пив се́ї гірко́ї
І ма́рне так не волочи́всь«.

Поті́м до бе́рега приста́вши,
З Троя́ньством вбо́гим всім свої́м
На зе́млю з чо́внів повстава́вши,
Спита́всь, чи є що ї́сти їм?

---

[1]) гра мяче́м, заганя́ти мяч до я́мки.

І за́раз чо́гось попої́ли,
Щоб на доро́зї не зомлї́ли;
Пішли́, куди́ хто запопа́в.
Ене́й по бе́регу попха́в ся
І сам не знав, куди́ слоня́в ся,[1])
Аж — гульк! у го́род причвала́в.

В тім го́роді жила́ Дидо́на,
А го́род звав ся Картаґе́н.

Пе́кло.

(З тре́тьої части́ни).

Тепе́р Ене́й убра́в ся в пе́кло,
Прийшо́в зовсї́м на и́нший сьвіт;
Там все поблї́дло і поблє́кло,
Нема́ нї мі́сяця, нї зьвізд...
Там ті́льки тумани́ вели́кі,
Там чу́тно жа́лібнії кри́ки,
Там му́ка грі́шним не мала́.
Ене́й з Сиви́ллою глядї́ли,
Яко́ї му́ки тут терпі́ли,
Яка́я ка́ра всїм була́...

Смола́ там в пе́клї клекотї́ла
І грі́ли ся всї в казана́х,
Живи́ця, сї́рка, нефть[2]) кипі́ла,
Пала́в ого́нь вели́кий — страх!
В смолї́ сїй грі́шники сидїли
І на огнї́ пекли́сь, горі́ли,
Хто як за ві́що заслужи́в...
Перо́м не мо́жна написа́ти,
Не мо́жна і в казка́х сказа́ти,
Яки́х було́ бага́цько див!

Пані́в за те там мордува́ли
І жа́рили зо всїх бокі́в,

---

[2]) ти́няв ся, тя́гав ся, блука́в ся. [2]) на́фта.

Що лю́дям льго́ти[1]) не дава́ли
І ста́вили їх за скотів;
За те вони́ дрова́ вози́ли,
В боло́тах очере́т коси́ли,
Носи́ли в пе́кло на підпа́л.
Чорти́ за ни́ми приглядáли,
Залі́зним пру́ттям підганя́ли
Колú якúй з них пристава́в...

Всїм старшина́м тут бе́з розбо́ру,
Пана́м, підпа́нкам і слуга́м,
Дава́ли в пе́клу до́бру хльо́ру,[2])
Всїм по заслу́зї, як ката́м.
Тут вся́кії булú цехмі́стри
І ра́тмани[3]) і бургомі́стри,
Судді́, підсу́дки, писарі́,
Які́ по пра́вдї не суди́ли
Та ті́льки гро́шики лупи́ли
І одбира́ли хабарі́.

Батькú, які́ синів не вчи́ли,
А гла́дили по го́ловах
І ті́льки знай, що їх хвали́ли, —
Кипі́ли в не́фтї в казана́х,
Що че́рез їх синкú в ледáщо
Пусти́ли ся, пішлú в нїна́що,
А по́слї чу́били батькі́в
І все́ю си́лою бажа́ли,
Батькú щоб шви́дче умира́ли,
Щоб їм приня́тись до замкі́в...

Булú там ку́пчики прово́рні,
Що ї́здили по ярмарка́х
І на арши́нець на підбо́рний[4])
Пога́ний продава́ли крам.
Тут вся́кії булú проно́зи,[5])
Пере́купки і шмарово́зи,

[1]) льго́та, свобода́, во́ля, пі́льга. [2]) да́ти хльо́ру, ви́парити, завда́ти ка́ру. [3]) ра́дник. [4]) фальши́вий. [5]) влїзли́вець, хитре́ць, мудраге́ль.

Жиди́, міня́йли, шинкарі
І ті, що фіґи-міґи во́зять,
Що в боклага́х »гаря́чий«[1]) но́сять. —
Там всї пекли́ ся крамарі...

Там всї невірні й християни,
Були́ пани́ і мужики́,
Була́ тут шля́хта і міща́ни
І молоді і старики́;
Були́ бага́ті і убо́гі,
Прямі́ були́ і кривоно́гі,
Були́ видю́щі і слїпі,
Були́ і шта́тські і вое́нні,
Були́ і па́нські і казе́нні,
Були́ миря́не і попи́.

Гай, гай! та нїгде́ пра́вди дїти, —
Брехня́ж наро́бить ли́ха більш, —
Сидїли там скучні піїти,
Писарчуки́ пога́них вірш:
Вели́кії терпіли му́ки, —
Їм зв'язані були́ і ру́ки,
Мов у Тата́р терпіли плїн.
Отта́к і наш брат попаде́ть ся,
Що пи́ше, не остереже́ть ся...
Яки́й же втерпить єго́ хрін?...

Часть четверта.

(Частина).

Троя́нцї в чо́вни посїда́вши,
І шви́дко їх поодпиха́вши,
По вітру га́рно поплили́.
Гребли́ з дия́вола всї дру́жно,
Що де́яким аж ста́ло ду́шно,
По хви́лї весельця́ гули́.

---

[1]) горя́чий напи́ток моско́вский з води́, ме́ду і корі́ня.

Пливу́ть — аж ві́три забурча́ли
І закрути́ли не шутя́;
Зави́ли рі́зно, засвиста́ли,
Нема́ Ене́єві путя́!
І зачало́ човни́ вихати,
То сторч, то на бік колиха́ти,
Що враг устоїть на нога́х.
Троя́нці з ля́ку задрижа́ли,
Як ли́ху помогти́, не знали,
Ігра́ли тілько на зуба́х.

Як ось став ві́тер ущуха́ти[1])
І хви́лї тро́хи уляглись;
Став мі́сяць з хма́ри вигляда́ти
І зьвізди на не́бі блись-блись!
Агу́! Троя́нцям ле́гче ста́ло
І тя́жке го́ре з се́рця спа́ло,
Уже́ бо ду́мали пропа́сть.
З людьми́ на сьві́тї так бува́є:
Колй кого́ міх наляка́є,
То по́слї то́рба спать не дасть.

Уже́ Троя́нці вгамова́лись,
Могоричу́ всї потяглй;
І мов меньки́[2]) повиверта́лись,
Безпе́чно спа́ти залягли́.
Аж ось поро́мщик їх проно́за
На зе́млю впав, як міх із во́за,
І мов на пуп репетова́в:
»Пропа́ли всї ми з голова́ми,
Проща́ймось з ті́лом і душа́ми,
Оста́тнїй наш наро́д пропа́в«.

»Закля́тий о́стрів перед на́ми
І ми його́ не минемо́,
Не пропливе́м нїгде́ човна́ми
І на йому́ пропадемо́;
Живе́ на о́строві цари́ця
Цирце́я, лю́та чарівни́ця

[1]) ути́шив ся, втихоми́рив ся. [2]) ри́ба — мнюх.

І ду́же зла́я до людей;
Які́ лиш не остережу́ть ся
І ій на о́стрів подаду́ть ся,
Тих переве́рне на зьвіре́й«.

Біду́ поба́чив немину́чу.
Троя́нці всї і пан Ене́й,
Зібра́ли ся в одну́ всї ку́чу,
Поду́мать о біді́ своє́й.
І ми́ттю тут уговори́лись,
Щоб всї хрести́лись і моли́лись,
Щоб ті́льки о́стрів їм мину́ть.
Моли́тву змо́вили Ео́лу,
Щоб ві́трам по його́ ізво́лу
В други́й бік повелі́в дмухну́ть.

Ео́л моле́бнем вдовольни́в ся
І ві́трів за́раз одверну́в,
Троя́нський плав переміни́в ся,
Ене́й буть зьві́рем увильну́в.[1])
Вата́га вся повеселі́ла,
Горі́лка з пля́шок булькоті́ла,
Ніхто́ ні ка́плї не проли́в;
Поті́м взялй ся за весе́льця
І пригребну́ли всї од се́рця,
Мов би Ене́й по по́чтї плив.

Ене́й по чо́вну похожа́я
Роме́ньский тютюне́ць кури́в;
На всї чоти́ри розгляда́я,
Коли́б чого́ не пропусти́в.
»Хвалі́те, кри́кнув, бра́тця, Бо́га!
Гребі́те ду́жче я́ко мо́га,
От Тибр перед но́сом у нас;
Ся рі́чка Зе́всом обіща́на,
Із берега́ми нам годда́на.
Гребй! — от закричу́ шаба́с!«[2])

Гребну́ли раз, два, три, чоти́рі
Як на! — у бе́рега човни́;

[1]) ви́крутив ся, ухили́в ся. [2]) шаба́ш — доси́ть, го́ді!

Троя́нці на́ші — чупринди́рі
На зе́млю скіць, — як там булй!
І за́раз ста́ли розклада́тись,
Копа́ти, стро́їть, ташова́тись,
Мов їм під ла́ґер суд одвів.
Ене́й кричи́ть: »Моя́ тут во́ля!
І кілько о́ком ски́неш по́ля,
Скрізь геть настро́ю городів.«

Земе́лька ся була́ Лати́нська
Завзя́тий цар в ній був Лати́н:
Стари́й скупи́ндя велика́нська,
Дрижа́в, як Ка́їн, за алти́н.[1]
А та́кже всі його́ підда́нці
Носи́ли ла́тані гала́нці,[2]
Диви́вшись на свого́ царя́;
На гро́ші там не козиря́ли,[3]
А в кітьки крашанка́ми гра́ли,[4]
Не візьмеш да́ром сухаря́.

Лати́н сей хоть не ду́же бли́зько,
А все Оли́мпським був рідня́,
Не кла́няв ся ніко́му ни́зько,
Для його все була́ бридня́.
Лати́н дочку́ мав чупуру́ху,
Одна́ у нього і була́.

Сусі́дні хло́пці жениха́лись
На га́рну ді́вчину таку́,
І сва́тать де́які пита́лись,
Які хоті́ли... прида́ним поживи́ть ся,
Геть, геть — і ца́рство за чуб взять.
Та не́нечка єї Ама́та,
В душі́ своі́й була́ строка́та,[5]
Не вся́кий ій люби́в ся зять.

Оди́н був Турн, царьо́к нешпе́тний,
З Лати́ном у сусі́дстві жив,

[1]) три копійки. [2]) вузкі штани́. [3]) газардо́во гра́ти. [4]) крашанка́ми кача́ти. [5]) пе́стрий; в перенос. знач. неспокійний.

Дочці́ і ма́тері прикме́тний,
І ба́тько ду́же з ним дружи́в.
Не в шу́тку молоде́ць був жва́вий,
Товсти́й, висо́кий, кучеря́вий,
Обто́чений як огіро́к;
І ві́йска мав сво́го́ чима́ло,
І гро́шиків таки́ бряжча́ло, —
Куди́ не кинь, був Турн царьо́к.

Пан Турн щось ду́же підсипа́в ся[1])
Царя́ Лати́на до дочки́,
Як з не́ю був, то виправля́в ся
І підпима́всь на каблучки́.[2])
Лати́н, дочка́, стара́ Ама́та,
Що день від Ту́рна жда́ли сва́та,
Уже́ наши́ли рушникі́в,
І вся́ких вся́чин напридба́ли,
Які́ на сва́танні дава́ли,
Все споді́ва́лись старості́в.

Коли́ чого́ в рука́х не ма́єш,
То не хвали́ ся, що твоє́;
Що бу́де, ти то́го не зна́єш,
Утра́тиш мо́же і своє́.
Не розгляді́вши, ка́жуть, бро́ду,
Не лі́зь прожо́гом[3]) пе́рший в воду,
Бо щоб не насьміши́в людей.
І пе́рше в во́лок подиви́ ся,
Тогді́ і ри́бою хвали́ ся,
Бо бу́деш йо́луп, дурале́й.[4])

Як па́хло сва́танням в Лати́на
І жда́ли ті́лько четверга́,
Аж тут Анхі́зова дити́на
Припле́нталась на берега́[5])
Зо всім своі́м Троя́нським пле́мям.
Ене́й не ма́рно тра́тив вре́мя,

---

[1]) підле́щувати ся. [2]) на за́пятки. [3]) стрімголо́в, нерозва́жно. [4]) моск. ви́слів. дура́к. [5]) dualis, зам. береги́.

По молоде́цьку закури́в:
Горі́лку, пи́во, мед і бра́гу,[1])
Поста́вивши пере́д вата́гу,
Для збо́ру в тру́би засурми́в.

Троя́ньство, зна́єш, все голо́дне
Сипну́ло ри́стю[2]) на той клик;
Як га́лич в вре́мя непого́дне,
Всї підняли́ вели́кий крик.
Сиву́шки зараз ковтону́ли
По кі́вшику[3]) — і не здригну́ли
І докоси́лись до потра́в.
Все ві́йско до́бре убира́ло,
Аж поза у́хами ляща́ло,
Оди́н пере́д други́м хвата́в.

Вбира́ли сі́чену капу́сту
Шатко́вану і огірки́,
(Хоть се було́ в час мясопу́сту).
Хрін з ква́сом, ре́дьку, буряки́;
Рябка́, тете́рю, салама́ху,[4])
Як не було́ — поі́ли з ма́ху[5])
І всї строщи́ли сухарі́.
Що не було́, все позї́да́ли,
Горі́лку всю повипива́ли,
Як на вече́рі косарі́.

Троя́нцї з хме́лю проспа́лись,
Пішли́ щоб зе́млю озира́ть,
Де їм пока́зано сели́тись,
Жить, бу́дува́ти ся, жени́тись,
І щоб Лати́нцїв розпізна́ть.

Ходи́ли там, чи не ходи́ли,
Як ось верну́лись і наза́д,
І чепухи́ нагороди́ли,[6])
Що пан Ене́й не був і рад.

---

[1]) рід ква́су випро́блюваного з про́са. [2]) ри́стю, adv. бігце́м. [3]) кі́вшик, черпа́к, ча́рка. [4]) рябко́, -ка́, рід варе́ної запоро́жскої їди́ з пшона́ і греча́ної муки́; тете́ря, ква́ша з хлї́бом; салама́ха, те́ртий чосни́к з дода́тком фасо́лї. [5]) як махну́в, ду́хом. [6]) чепу́хи нагороди́ти, тереве́нї пра́вити, баналю́ки пле́сти.

Сказáли: люде тут бормóчуть,
Язи́ком ди́вним нам сокóчуть,
І ми їх мóви не втнемó;
Словá свої́ на *ус* кінчáють,
Як ми що кáжем їм — не знáють.
Між ни́ми ми пропадемó.

Ене́й тут зáраз взяв догáдку,
Велі́в побігти до дяків
Купи́ть Піярськую грамáтку,[1]
Полуставці́в, октоіхів;[2]
І всїх зачáв сам мордовáти,
Повéрху, по словáм складáти[3]
Лати́нськую *тну, мну, здо, тло*;
Троя́нське плéмя все засі́ло
Коло книжóк, що аж поті́ло,
І по лати́нському гулó.

Ене́й від них не одступáв ся,
Тройчáткою[4] всїх приганя́в;
І хто хоть трóхи лїновáв ся,
Томý собітки[5] і давáв.
За ти́ждень так лати́ну взнáли,
Що вже з Енéєм розмовля́ли,
І говори́ли все на *ус*:
Енéя звáли Е н е ý с о м,
Ужé не пáном, — д о м і н ý с о м,
Себéж то звáли Т р о я н ý с.

Ене́й Троя́нців похвали́вши,
Що так лати́ну поняли́,
Сивýшки в кýбочки нали́вши
І могори́ч всї запили́.
Потім з деся́ток що мудрі́йших,
В лати́нї що найрозумні́йших

[1]) учéбник лати́нь. мóви, ви́даний Піяри́стами. [2]) п о л у с т á в, кни́жка, де є ýказки, як прáвити церкóвне богослýжене і як ужи-вáти церкóвних книг; о к т о і́ х, церкóвна кни́га на 8 голосів, (ὀκτώ = вісім, ἠχώ = гóлос) ужи́вана при богослýженю в неді́лї і тижнéві днї. [3]) силябізувáти. [4]) тріпáчка з тремá кінцями. [5]) в давни́х шкóлах що субóти карáли прови́нників.

З ватáги вибравши як раз,
Послáв послáми до Латúна
Од íмени свогó і чúна,
А з чим послáв, то дав прикáз.

Послú, прийшóвши до столúці,
Послáли до царя́ сказáть,
Що до йогó і до царúці
Енéй прислáв поклóн оддáть
Із хлї́бом, з сíллю і з другúми
Подáрками предорогúми,
Щоб познакóмитись з царéм;
І як добéть ся пáнськой лáски
Енéй-сподáр і князь Троя́нський,
То прúйде сам в царськúй терéм.

Латúну тíльки що сказáли,
Що від Енéя єсть послú
І з хлї́бом, з сíллю причвалáли,
Та і подáрки принеслú,
Хотя́ть Латúну поклонúть ся,
Знакóмитись і подружúть ся,
Як тут Латúн і закричáв:
»Впустú! я хлї́ба не цурáюсь,
І з дóбрими людьмú братáюсь.
От, на ловця́ зьвір наскакáв!«

Велї́в тут зáраз прибирáти
Сьвітлúці, сї́ни, двір местú;
Клечáння[1]) по двору́ сажáти,
Шпалéрів рíзних нанестú
І вибивáть царську́ю хáту;
Либóнь поклúкав і Амáту,
Щоб і онá далá совíт —
Як лу́чше, крáще прибирáти,
Де, як коврáми застилати,
І підбирáть до цьвíту цьвіт.

---

[1]) клечáння, зéлень, май, котрúм затикáють хатú і обістя́ на зелéні сьвя́та.

Послáв гінця́ до богомáза,
Щоб мальовáння накупи́ть
І тáкже рíзного припáса,
Щоб що булó і їсть і пить.
Вроди́лось рéнське з курдимóном[1])
І пи́во чóрнеє з лимóном,[2])
Сиву́шки же трохи́ не в спуст;[3])
Де не взяли́сь воли́, теля́та,
Барани́, вівці, порося́та;
Лати́н прибрáвсь мов на запу́ст.

Ось привезли́ і мальовáння,
Робóти пéрвійших майстрів,
Царя́ Горóха[4]) пановáння,
Патрéти всїх багатирів:
Як Алексáндр царéві Пóру
Давáв із вíйском дóбру хльóру,
Чернéць Мамáя[5]) як поби́в,
Як Муромéць Ілля́ гуля́є,
Як бє Полóвців, проганя́є —
Як Переяслав борони́в.

Бовá з Полкáном[6]) як води́в ся,
Оди́н другóго як вихри́в;
Як Соловéй-харци́з[7]) жени́в ся,
Як в Пóльщі Желїзня́к[8]) ходи́в.
Патрéт був Фрáнцуза Карту́ша,[9])
Против йогó стоя́в Гарку́ша,[10])
А Вáнька-Кáїн[11]) в передї.
І вся́ких всячин накупи́ли,

[1]) корíнє, котрóго додають до горівки і тїста для зáпаху. [2]) цитри́на. [3]) спуст сиву́хи — три вéдра. [4]) цар згáдуваний в давни́х леґéндах. [5]) Мамáй, татáрский хан, згáдуваний в давни́х леґéндах (поéма Задóнщина абó про Мамáєве побóїще). [6]) Бóва, ли́цар-королéвич в давни́х леґéндах; Полкáн абó Пулкáне, ли́цар в давни́х леґéндах. [7]) Соловéй-харци́з, казóчний ли́цар в старору́ских били́нах, Соловíй-розбíйник. [8]) Макси́м Желїзня́к, полкóвник гайдамáків в часáх колїївщини. [9]) слáвний злóдій францу́ский XVIII. ст. [10]) украї́ньский розбишáка з кінця XVIII. ст. [11]) москóвский кат XVIII. ст.

Всї стї́ни ни́ми обліпи́ли;
Лати́н диви́всь їх красотї́!

Лати́н так до́ма споряди́вши,
Круго́м все в ха́тах огляда́в,
Сьвіте́лки, сї́ни обходи́вши,
Собі убо́ри добира́в:
Плаще́м з клейо́нки[1]) оберну́в ся,
Цино́вим ґу́дзем застебну́в ся,
На го́лову взяв капелю́х;
Набу́в на но́ги ки́ндї[2]) но́ві
І рукави́цї взяв шкапо́ві,
Наду́всь, мов на огнї́ лопу́х.

Лати́н, як цар, в свої́м наря́дї
Ішо́в в кругу́ своїх вельмо́ж,
Кото́рі всї́ були́ в пара́дї,
Наду́вшись ся́кий з них як йорж.[3])
Царя́ на дзи́ґлик[4]) посади́ли,
А са́мі мо́вчки одступи́ли
Від покутя́ аж до двере́й.
Цари́цяж сї́ла на осло́нї,
В едимашко́вому шушо́нї,[5])
В кора́блику[6]) із соболе́й.

Дочка́ Лави́ся чепуру́ха
В німе́цькім фу́ркальцї[7]) була́,
Вертї́лась, як в окро́пі му́ха,
В зерца́ло о́чи все пяла́.
Од дзи́ґликаж царя́ Лати́на
Скрізь про́слана була́ рядни́на
До са́мой фі́ртки і воріт;
Стоя́ло ві́йско тут зальо́тне,
Воло́ве,[8]) кі́нне і піхо́тне
І ввесь був зі́браний повіт.

---

[1]) воско́ване полотно́, цера́та. [2]) ве́рхня обу́в на чо́боти, кальо́ші. [3]) ри́ба о́кунь. [4]) стї́льчик. [5]) рід ве́рхньої жіно́чої оде́жи, плащ. [6]) жіно́чий у́бір на го́лову, поді́бний до коко́шника. [7]) рід жіно́чого о́дягу. [8]) що вжива́ло волі́в до по́тягу.

Послі́в ввели́ к царю́ з пихо́ю,
Як во́дило ся у Лати́н;
Несли́ пода́рки пред собо́ю:
Пиріг завдо́вжки із арши́н,
І со́ли кри́мки і бахму́тки,[1])
Лахміття рі́зного три жму́тки,
Ене́й Лати́ну що присла́в.
Посли́ к Лати́ну приступи́лись,
Три ра́зи ни́зько поклони́лись,
А ста́рший ра́цию[2]) сказа́в:

»Ене́ус, но́стер ма́ґнус па́нус
І сла́вний Трояно́рум князь,
Шмигля́в по мо́рю як цига́нус,
Ад те, о рекс! присла́в нунк нас.
Роґа́мус, до́міне Лати́не,
Неха́й наш ка́пут не заги́не,
Пермі́тте жить в землі́ своє́й
Хоть за пеку́нії, хоть ґра́тіс,
Ми дя́ковати бу́дем са́тіс
Бенефіце́нциї твоє́й.«

»О Рекс! будь на́шим Мецена́том
І ла́скам ту́ам покажи́,
Ене́усу зроби́ ся бра́том,
О о́птіме, не одкажи́!
Ене́ус прі́нцепс єсть мото́рний,
Формо́зус, га́рний і прово́рний,
Поба́чиш сам інноміне!
Вели́ акці́пере пода́рки
З ласка́вим ви́дом і без сва́рки,
Що при́слані через мене́:«

»Се ки́лим-самолько́т[3]) чуде́сний,
За Хме́ля ви́ткав ся царя́,[4])
Літа́ під о́блаки небе́сні,
До мі́сяця і де зо́ря́;

---

[1]) сіль з Кри́му і з Ба́хмута. [2]) ора́ция, промо́ва. [3]) самоле́т, ки́лим казо́чний, що сам літає. [4]) цар в давни́х леґе́ндах.

Но мо́жна стіл ним застила́ти
І пе́ред лі́жком простила́ти
І тарада́йку закрива́ть.
Царі́вні бу́де він в приго́ду,
І то найбільш для то́го го́ду,
Як за́муж при́йдеть ся дава́ть:«

»Ось ска́терть шльо́нськая[1]) нешпе́тна.
Її у Ли́пську добули́;
Найбі́льше в тім она́ прикме́тна:
На стіл як ті́льки настели́
І загада́й якої стра́ви,
То вся́кі вро́дять ся потра́ви,
Які́ на сьві́ті ті́лько єсть:
Пивце́, винце́, медо́к, горі́лка,
Рушни́к, ніж, ло́жка і тарі́лка,
Цари́ці му́сим сю підне́сть.«

»А се сапя́нці-самохо́ди,[2])
Що в них ходи́в іще́ Ада́м;
В стари́ннії поши́ті го́ди,
Не зна́ю, як доста́лись нам;
Либо́нь доста́лись од Пендо́сів,[3])
Що в Трої нам уте́рли но́сів, —
Про те Ене́й зна молоде́ць;
Сю вещ, як рі́дку і стари́нну,
Підно́симо царю́ Лати́ну,
З покло́ном ни́зьким, на ралє́ць.«

Цари́ця, цар, дочка́ Лави́на
Згляда́ли ся промі́ж себе́,
Із ро́та покоти́лась сли́на,
До се́бе вся́кий і гребе́,
Які́ доста́лись їм пода́рки, —
На си́лу обійшло́сь без сва́рки.
Як ось Лати́н сказа́в посла́м:
»Скажі́те ва́шому Ене́ю,

[1]) обру́с шле́ского ви́робу. [2]) казо́чні чо́боти, в котри́х чоловік сам хо́дить без ужитя́ своєї си́ли. [3]) троя́ньске пле́мя, кирпа́ті лю́ди.

Латйн із цілою сімє́ю,
Крий Бо́же, як всї ра́ді вам!«

»І вся моя́ маєтність ра́да,
Що Бог вас наверну́в сюди́:
Мнї ми́ла ва́ша вся грома́да,
Я не пущу́ вас нїкуди́.
Прошу́ Ене́ю покланя́тись
І хлї́ба, со́ли не цура́тись,
Кусо́к оста́тнїй роздїлю́.
Дочка́ у ме́не одина́чка,
Хазя́йка до́бра, пря́ха, шва́чка,
То мо́же і в рідню́ вступлю́.«

І за́раз попроси́в до сто́лу
Лати́н Ене́євих боя́р,
Пили́ горілку до ізво́лу
І ї́ли бу́блики, кавя́р;
Був борщ до шпу́ндрів[1]) з буряка́ми,
А в ю́шцї по́трух з галушка́ми,[2])
Потім до со́ку каплуни́,
З отрі́бки ба́ба,[3]) шарпани́на,[4])
Пече́на з часнико́м свини́на,
Крохма́ль,[5]) яки́й їдя́ть пани́.

В обід пили́ замо́рскі ви́на,
Не мо́жна всїх їх розказа́ть,
Бо потече́ із ро́та сли́на
У де́кого, як описа́ть:
Пили́ Сикизку,[6]) деренї́вку,
І кри́мску вку́сную дулї́вку,[7])
Що то айво́вкою[8]) зову́ть.
На ві́ват — з мужчи́рів стріля́ли,
Туш[9]) — грі́мко трубачі́ igра́ли,
А многолї́т — дяки́ реву́ть!

---

[1]) мя́со від ребра́. [2]) вну́тро — ле́гкі, печі́нка, се́рце. [3]) сї́чена печі́нка. [4]) припра́влена су́шена ри́ба. [5]) цу́кри і окра́си тортів, до котри́х додають крохма́лю. [6]) по́ливка, насто́янка. [7]) на́ливка на ду́лях, грушка́х. [8]) кри́мска горі́вка. [9]) гучна́ гра му́зики при тоа́стах.

Лати́н по ца́рському звича́ю,
Ене́ю да́ри одряди́в;
Лубе́нського шмат корова́ю,
Кори́то Опішня́нських[1]) слив,
Оріхів Київських смаже́них,
Полта́вських пу́ндиків[2]) пряже́них
І гу́сячих пять кіп яе́ць;
Рога́того скота́ з Липя́нки,[3])
Сиву́хи віде́р з пять Будя́нки,[4])
Сто Решети́лівських[5]) ове́ць.

Лати́н стари́й і полига́в ся[6])
З Ене́єм на́шим молодце́м,
Ене́й і зя́тем назива́в ся, —
Но ді́ло кра́сить ся кінце́м!
Ене́й при щა́стю без поміхи[7])
Вдава́в ся в жа́рти, ігри, сьміхи,
А о Юно́ні і забу́в,
Його́ кото́ра не люби́ла,
І скрізь за ним, де був, слїди́ла,
Нігде́ од не́ї не ввильну́в.

II.

НАТАЛКА ПОЛТАВКА.

УКРАЇНСЬКА ОПЕРЕТА В ДВОХ ДІЯХ.

ДІЄВІ ЛИЦЯ:

Наталка, українська дівчина.
Горпина Терпилиха, єї мати.
Петро, любовник Наталки.
Микола, дальший родич Терпилихи.
Тетерваковський, возний,[1]) жених Наталки.
Макогоненко, сільський виборний[2]).

---

[1]) Опо́шна, Опо́шня, місто Зінківского повіту, в Полта́вщині. [2]) рід пирогів на олі́ю сма́жених. [3]) село́ в Чернигівщині. [4]) в Полта́вщині. [5]) Решети́лів у Полта́вщині. [6]) подружи́в ся, позна́комив ся. [7]) без перепо́ни. [8]) за часів Котляре́вского був во́зний те са́ме, що й тепе́р по у́рядах. [9]) голова́ сільскої полі́циї, вибира́ний грома́дою.

ДІЯ ПЕРША.

Зміст. Наталка полюбила Петра, що змалку був годованцем у старого Терпила і з нею зростав у свого добродія. Понадіявшись на своє богатство, став Терпило знакомитись не з рівнею, бенкетувати і марнувати майно, прогнав Петра із свого дому, а опісля вмер у бідности і лишив жінку і дочку без куслика хліба. Розум і краса Наталки принаджує всяких женихів і Терпилиха радаб віддати Наталку, щоб полекшала їх тяжка доля. Однак Наталка тужить за Петром, що пішов у сьвіт за очи, та не хоче і чути про сватанє. Являє ся новий богатий жених, возний Тетерваковский, і просить Макогоненка, сільского виборного, чоловіка вертливого, щоби був посередником (ЯВА I., II., III.).

ЯВА IV.

Хата Терпилихи. Мати пряде, а донька шиє.

Терпилиха. Ти ізнóв чогóсь сумýєш, Натáлко! ізнóв щось тобі на дýмку спáло?

Наталка. Мені з дýмки не їде нáше безталáння.

Т. Щож робúти? Три рóки ужé, як ми по убóжеству своéму продалú двóрик свій на Мазурівці, покúнули Полтáву і перейшлú сюдú жúти: покíйний твій бáтько довів нас до сьóго.

Н. І, мáмо!... так йомý на рóду напúсано, щоб жúти багáтим до стáрости, а вмéрти бідним; він не виновáт.

Т. Лýччеб булá я вмéрла, — не терпілаб такóї бідú, а більше через твою непокірность.

Н. *покидаючи роботу.* Чéрез мою непокірность ви бідý терпитé, мáмо?

Т. А як же? Скілько хорóших людéй свáталось за тéбе, розýмних, зажúточних і чéсних, а ти всім одказáла, — скажú, в якý надíю?

Н. В надíю на Бóга. Лýчче посíдію дíвкою, як пidý зáміж за такúх женихів, які за мéне свáтались. Ужé нічого сказáти, хорóші люде!

Т. А чомý й ні? Дяк Тахтаýлівський чом не чоловік? Він письмéнний, розýмний і не без копíйки. А волосний писар і підканцелярист Скоробрéшенко, чомý не люде? Когóж ти дýмаєш діждáтись — мóже пáна якóго абó

ґубе́рського панича́? Лу́ччеб всьо́го, як би ви́йшла за дяка́, ма́лаб ві́чний хлі́б; була́б пе́рше дячи́хою, а по́слї і попаде́ю[1]).

Н. Хоч би і протопо́пшею, то Бог з ним. Неха́й вони́ бу́дуть розу́мні, бага́ті і письменнї́йші од на́шого во́зного; та колі́ се́рце моє́ не лежи́ть до їх і колі́ вони́ менї́ осору́жні...[2]) Та і всї письме́нні, — неха́й вони́ собі́ тя́млятця!

Т. Зна́ю, чом тобі́ всї не любя́зні. Петро́ навя́з тобі́ в зу́би. Дурни́ця все те, що́ ти ду́маєш: чоти́ри го́ди уже́ об нїм нї слу́ху нема́ нї послуша́ння.

Н. Так щож? Атже́ж і він об нас нічо́го не чу́є, та ми живемо́; то й він жив і та́кже памяту́є об нас, та боїтця верну́тись.

Т. Ти не забу́ла, як покі́йний твій ба́тько напо́слї́док не злюби́в Петра́ і умира́ючи не дав сво́го благослове́ння на тво́є з ним заму́жество; так і мо́го нїко́ли не бу́де.

Н. *підходить до ма́тери, бере її за руку і сьпіває.*

Ой, ма́ти! ма́ти! се́рце не зважа́є:
Кого́ раз полю́бить, з тим і помира́є.
Лу́чче уме́рти, як з немі́лим жи́ти,
Со́хнуть з печа́ли, що-де́нь сльо́зи ли́ти.
Бі́дність і бага́тство єсть то Бо́жа во́ля;
З ми́лим їх дїли́ти — щасли́вая до́ля.
Ой, хиба́ж я, ма́ти, не твоя́ дити́на?
Колі́ моя́ му́ка тобі́ бу́де ми́ла...
І до мо́го го́ря ти жа́лю не ма́єш —
Хто прийшо́всь по се́рцю, забу́ть заставля́єш!...

О ма́мо, ма́мо! Не погуби́ дочки́ своє́ї *(плаче).*

Т. *з чуттєм.* Ната́лко, схамени́сь! Ти у ме́не одна́; ти кров моя́: чи захо́чуж я тебе́ погуби́ти? Убо́жество моє́ і ста́рість си́лують мене́ шви́дче за́між тебе́ одда́ти.... Не плач! я тобі́ не во́рог. Пра́вда, Петро́ до́брий па́робок, та деж він? Неха́й же при́йде, ве́рнетця до нас. Він не ле́жень, трудя́щий; з ним обіднї́ти до злиднів не мо́жна... але́ що́ж! Хто віда́є, мо́же де запропасти́в ся, а мо́же і одружи́в ся

[1]) У XVIII. і з початку́ XIX. ст. висьвя́чували на сьвяще́ників тако́ж дякі́в, колі́ ви́вчили катехети́чну кни́жку »Богословія нравоучительная« і зложи́ли та́ксу 100 зол. поль.; протопі́п, протоєре́й — у нас де́кан. [2]) немі́лий, нелю́бий.

де, мóже і забýв тебé! Тепéр так бувáє, що óдну нїбито любить, а про дрýгу дýмає.

Н. Петрó не такий: сéрце моє́ за йóго ручáєтця і вонó менї віщýє, що він до нас вéрнетця... Як би він знав, що ми тепéр такі бідні, — о, з кінця́ сьвíта прилетнýв би до нас на пóміч!

Г. Не дýже довіря́й своє́му сéрцю: сей віщýн часто обмáнює. Придиви́ ся, як тепéр рóбитця в сьвíтї, та й о Петрі так дýмай... А лýчче, як би ти булá менї покíрна, і менé послýхала.

Чи я тобі, дóчко, добрá не желáю,
Коли́ когó зя́тем собі вибирáю?

Ой, дóчко, дóчко! щóж менї начáти,
Деж любязнóго зя́тя достáти?

Петрó десь блукáє; мóже, ожени́в ся, -
Мóже, за тобóю не дóвго жури́в ся.
Ой дóчко...

По стáрости моїй живý чéрез си́лу,
Не дождáвшись Петрá, підý і в моги́лу.
Ой дóчко...

Тебéж без прию́ту молодý дити́ну
На когó остáвлю бíдну сироти́ну.
Ой, дóчко, дóчко! щóж менї начáти?
Деж любязнóго зя́тя достáти?

Ти на те ведéш, щоб я не діждáла бáчити тебé зáмужем, щоб чéрез твоє́ упря́мство не дожилá я віку: бідність, сльóзи і перебóри твої полóжать менé в домови́ну *(плаче)*.

Н. Не плáчте, мáмо! Я покоря́юсь вáшій вóлї і для вас за пéрвого жених́а, вам угóдного, підý зáміж; перенесý своє́ гóре, забýду Петрá і не бýду нікóли плáкати.

Т. Натáлко, дóчко моя́! Ти все для мéне на сьвíтї! Прошý тебé: ви́кинь Петрá з голови́ і ти бýдеш щасли́вою... Алé хтось мелькнýв ми́мо вікнá... Чи не йде хто до нас?... *(відходить)*.

ЯВА V.

Н. *одна.* Тру́дно, ма́мо, ви́кинути Петра́ із голови́, а ще труднїйше із се́рця. Та що роби́ть!... Дала́ сло́во за пе́рвого ви́йти за́між: для поко́ю ма́тери тре́ба все перенести́.... Скріплю́ се́рце своє́, переста́ну жури́тись, осушу́ сльо́зи свої — і бу́ду весе́ла. Женихи́, яки́м я одказа́ла, в дру́гий раз не привя́жутця; більше, здаєтця, нема́ на примі́тї... А там — ох!.... Се́рце моє́ чого́сь щеми́ть... *(примітивши, що хтось приближаєтця до дверей, сїдає до роботи).*

ЯВА VI.

Входить виборний, а за ним Терпилиха.

Виборний. Помага́й-бі, Ната́лко! Як ся ма́єш, як пожива́єш?

Н. От живемо́ і ма́ємо ся, як горо́х при доро́зї: хто не схо́че, той не вскубне́.

Т. На нас бідних і безпомо́щних, як на те похи́ле де́рево, і ко́зи ска́чуть.

В. Хтож тобі винова́т, стара́? Я́к би оддала́ дочку́ за́між, то і ма́лаб, хто вас обороня́в би.

Т. Я сьо́го тільно й хо́чу, так щож...

В. А що́ таке́є? Мо́же женихів нема́ або́ що? А мо́же Ната́лка?....

Т. То бо то і го́ре. Скільно нї трапля́лось — і хоро́ші людцї — так: „Не хо́чу, та й не хо́чу!"

В. Ди́вно менї та чу́дно, що Ната́лка так гово́рить: я нїко́либ од єї ро́зуму сього́ не ждав.

Н. Так то вам здаєтця; а нїхто́ не віда, хто як обіда.

Т. Отта́к все вона́ — пригово́рками та одгово́рками і виверта́єтця; а до то́го, як іще́ прида́сть о́хання та сліз, то я й ру́ки опущу́.

В. Час би, Ната́лко, взя́тись за ро́зум; ти уже́ дївка, не дитя́. Кого́ж ти дожида́єсся? Чи не із го́рода ти таку́ при́мху принесла́ з собо́ю? О, там панночки́ ду́же собо́ю чва́нятця і вереду́ють жениха́ми: той неха́рний, той нecho бага́тий, той не метки́й, дру́гий ду́же сми́рний, и́нший ду́же би́стрий, той кирпа́тий, той коса́тий, та чом не воє́нний,

та колй і воє́нний, то щоб гуса́рин; а од тако́го перебо́ру досйдятця до то́го, що опісля́ і на їх ніхто не гля́не.

Н. Не рівня́йте мене́, па́не вйборний, з ґородя́нками: я не вереду́ю і не перебира́ю жениха́ми. Ви зна́єте, хто за мене́ сва́тав ся. Чи ужéж ви хо́чете спхну́ти мене́ з мо́сту та в во́ду?

В. Пра́вда, за́між вййти — не дощову́ годйну пересйдіти; а́ле менї здає́тця, як би чолові́к надé́жний тра́пив ся, тоб не тре́ба нї для се́бе, нї для ма́тери йому́ одка́зовати: ви лю́де небага́ті.

Т. Небага́ті! Та така́ бі́дність, таке́ убо́жество, що я не зна́ю, як да́льше і на сьві́ті жйти!

Н. Ма́мо! Бог нас не оста́вить: єсть і біднї́йші од нас, а живу́ть же...

Т. Запе́вне, що живу́ть; але́ яка́ жизнь їх!

Н. Хто живе́ че́сно і году́єтця труда́ми своїми, тому́ і кусо́к черство́го хлї́ба смачнї́йший од мяко́ї бу́лки, непра́вдою нажйтої.

Т. Говорй, говорй! а на ста́рості гі́рко терпі́ти ну́жду і по всьому́ недоста́ток... *(до виборного)* Хоч і не годйтця свое́ї дочкй вихваля́ти, та скажу́ вам, що вона́ до́бра у ме́не дитйна; вона́ обіща́ла для мо́го поко́ю, за пе́рвого жениха́, абйб до́брий, вййти за́між.

В. Об ро́зуму і до́брому се́рцю Ната́лки нїчого говорйти — всї ма́тері примі́ром ста́влять її своїм до́чкам; ті́лько — нїгде́ пра́вди дї́ти — без прида́ного, хоч будь вона́ мудрі́йша од царя́ Соломо́на, а кра́ща од прекра́сного Йо́сифа, то мо́же уме́рти сїдо́ю па́нною.

Т. Ната́лко! чу́єш, що говоря́ть? Жалї́й послї на се́бе, а не на дру́гого кого́.

Н. *вздихає.* Я й так терплю́ го́ре.

В. Та мо́жно ва́шому го́рю і пособйти *(хитро)*. У ме́не єсть на примі́тї чоловя́га і пова́жний і бога́тий і Ната́лку ду́же собі уподоба́в.

Н. *в сторону.* От і біда́ менї!

Т. Жарту́єте, па́не вйборний.

В. Без жа́ртів, зна́ю га́рного жениха́ для Ната́лки; а колй пра́вду сказа́ти, то я прийшо́в за йо́го поговорйти з ва́ми, па́нї Терпилйхо.

Н. *нетерпеливо.* А хто такйй той жени́х?

В. Наш во́зний, Тетервако́вський. Ви його́ зна́єте?... Чим же не чоловік?

Н. Во́зний? Чи він же менї рівня́? Ви глу́мите ся надо мною, па́не ви́борний!

Т. Я так приви́кла к своє́му безтала́нню, що бою́сь і вірити, щоб була́ сему́ пра́вда.

В. З яко́гож по́биту менї вас обма́нювати? Во́зний Ната́лку полюби́в і хо́че з не́ю жени́тись; щож тут за ди́во? Ну, скажі́ть же хуте́нько, як ви ду́маєте?

Т. Я душе́ю ра́да тако́му зятеві.

В. А ти, Ната́лко?

Н. Бо́га бі́йтесь, па́не ви́борний! Менї стра́шно і поду́мати, щоб таки́й пан письме́нний, розу́мний і пова́жний хотів зо мно́ю жени́тись... Скажі́ть менї пе́рше, для чо́го лю́де же́нятця?

В. Для чо́го?

Н. Менї здає́тця, для то́го, щоб завести́ хозя́йство і семе́йство, жи́ти любязно́ і дру́жно, бу́ти вірним до сме́рти і помага́ти одно́ дру́гому; а пан, кото́рий же́нитця з про́стою дївкою, чи бу́де її щи́рим дру́гом до сме́рти? Йому́ в голові і бу́де все роїтись, що він її ви́ручив із бідности, ви́вів у лю́де і що вона́ йому́ не рівня́. Бу́де на неї̈ диви́тись з прези́рством і обходи́тись з непова́гою, — і у па́на така́ жінка бу́де гірше на́ймички... бу́де крепа́чкою.

Т. Отта́к вона́ вся́кий раз і занесе́, та й справля́й ся з не́ю. Колѝ на те пішло́, то я скажу́: як би не годо́ванець наш Петро́, то й Ната́лка була́б як шовко́ва.

В. Петро́? Деж він? А скілько ро́ків, як він пропада́?...

Т. Уже́ ро́ків тро́хи не з чоти́рі.

В. І Ната́лка так обезглу́зділа, що лю́бить запропасти́вшого ся Петра́! І Ната́лка, ка́жеш ти, до́бра дити́на, колѝ ба́чить рідну свою́ ма́тїр при ста́рости, в убо́жестві, вся́кий час з запла́каними очи́ма і тут вмира́ючу од голо́дної сме́рти, не зжа́литця над ма́тірю? А ра́ди кого́? Ра́ди пройди́світа, ла́нця, що мо́же де в остро́зї сиди́ть, мо́же вмер або́ в москалї̈ завербува́в ся.

Терпилиха і Наталка плачуть.

В. Ей, Ната́лко! не дрочи́ ся!

Т. Та пожалі́й рідної
Мене́ старо́й бідної.
Схамени́ ся!

Н. Не плач, ма́мо, не жури́ ся!

В. Забу́дь Петра́ ла́нця,
Пройдо́ху, пога́нця:
Покори́ ся!

Т. Будь же, до́чко, мнї послу́шна!

Н. Тобі покоря́юсь,
На все соглаша́юсь
Прямоду́шно.

В., *а за ним* **Т.** і **Н.**:

Де зго́да в семе́йстві, де мир і тишина́,
Щасли́ві там лю́де, блаже́нна сторона́:
Їх Бог благословля́є,
Добро́ їм посила́є,
І з ни́ми вік живе́.

Т. До́чко моя́! голу́бко моя́! пригорни́сь до мого́ се́рця! Покі́рность твоя́ жи́зни і здоро́вя менї прида́сть. За свою́ пова́гу і любо́в до ме́не Бог тебе́ не оста́вить, моє́ дитя́тко!

Н. Ма́мо, ма́мо! все для те́бе терплю́, все для те́бе зроблю́, і коли́ менї Бог помо́же осу́шити твої сльо́зи, то я найщасливі́йша бу́ду на сьвітї; тілько....

В. А все таки́ „тілько?!“ Уже́ куди́ не кинь, то клин... Ви́кинь лиш дур з голови́; уда́р ли́хом об зе́млю, — мовчи́ та диш!

Т. Так, до́чко моя́! Коли́ тобі що і наверзе́тця на ум, то поду́май, для ко́го і для чо́го вихо́диш за во́зного за́між.

Н. Так, я сказа́ла уже́, що все для те́бе зроблю́, тілько щоб не спіши́ли з весі́ллям.

В. А на́ щож і одкла́довати в до́вгий я́щик?[1]) адже́ ми не су́ддї.

Т. Та тре́баж таки́ прибра́тця к весі́ллю: хоч рушники́ і єсть гото́ві, так іще́ де́чого тре́ба.

В. Аби́ рушники́ були́; а за прибо́ри на весі́лля не турбу́йтесь: во́зний на свій кошт таке́ бундя́чне весі́лля

[1]) я́щик — скри́нка: відклада́ти в до́вгий я́щик, зложи́ти до урядо́вої шуфля́ди, auf die lange Bank.

уджиґне́,[1]) що ну! — Послу́хайтеж, лю́де: сього́дня зро́бимо свата́ння, і ви подава́йте рушники́; а там уже́ умо́вите ся собі з па́ном женихо́м і за весі́лля. Проща́йте! — Гляди́ж Ната́лко, як старости́ при́йдуть! памяту́й, що́ ти обіща́ла ма́тері. Проща́йте, проща́йте!

Т. Проща́йте, па́не ви́борний! Спасе́ть вас Бог за ва́шу при́язнь *(Відходить разом з виборним).*

ЯВА VII.

Н. *одна.* Не мину́ла мене́ лиха́ годи́на! Во́зний гірше репяха́ причепи́в ся. А здає́тця, що Макого́ненько до всеї біди́ привідця... Бо́же милосе́рдний! що зо мно́ю бу́де? Стра́шно і поду́мати, як з немилим ввесь вік жити, як не́люба ми́лувати, як осору́жного люби́ти! Куди́ мені дівати́сь? Де по́мочи шука́ти? Кого́ проси́ти?... Го́ре мені!... До́брі лю́де, поможі́ть мені, пожалі́йте мене́! А я од всього́ се́рця жалі́ю об дівка́х, які в такі́й біді, як я тепе́р... *(Становитця на вколїшки і піднимає руки в гору).* Бо́же! колі́ уже́ во́ля твоя́ єсть, щоб я була́ за во́зним, то ви́жени любо́в до Петра́ із мого́ се́рця і наверни́ ду́шу мою́ до во́зного! Без сього чу́да я пропаду́ на віки.... *(Встає і сьпіває).*

Чого́ж вода́ каламу́тна? Чи не фи́ля зби́ла?
Чого́ж і я смутна́ тепе́р? чи не ма́ти би́ла?
Мене́ж ма́ти та не би́ла, сами́ сльо́зи ллютця:
Од ми́лого людей нема́, од нелю́ба шлю́тця.
При́йди́, мили́й, подиви́ ся — яку́ терплю́ му́ку!
Ти хоч в се́рці, та од те́бе беру́ть мою́ ру́ку.
Спіши́, ми́лий! Спаси́ мене́ од лю́той напа́сти!
За нелю́бим колі́ бу́ду, то му́шу пропа́сти.

ДІЯ ДРУГА.

Зміст. Саме тодї, коли подали рушники, являє ся Петро. Від бурлака Миколи, свояка Терпилихи, дізнав ся Петро, що Наталка засватана за возного. В сїй розпуцї рад би ще раз

---

[1]) втне, ви́править.

побачити Наталку. Микола, котрий відчуває горе Петра, викликає Наталку з хати, а вона побачивши Петра, не хоче й чути про возного. (ЯВА I. —X.)

ЯВА XI.

Виходить возний, виборний і Терпилиха.

Виборний. Що ви тут так до́вго роздоба́рюєте?

Возний. О чім ви — те́є-то як його́ — бе́сїдуєте?

Т. *побачивши Петра.* Ох менї ли́хо!

Н. Чого́ ви ляка́єтесь, ма́мо? Се Петро́.

Т. Се Петро́!... Сьвят, сьвят, сьвят!... Відкіля́ він взяв ся! Се мара́...

Петро. Нї, се не мара́, а се я, Петро́, і тїлом і душе́ю.

Воз. Що се за Петро́?

Виб. Се, ма́буть, той, що я вам говори́в, Ната́льчин любе́зний, пройди́сьвіт, ла́нець.

Воз. Так ти, ва́шець, Петро́? Чи не мо́жнаб — те́є-то, як його́ — убира́тись свое́ю доро́гою? бо ти, ка́жетця — ба́читця — зда́єтця — між на́ми ли́шнїй.

Н. Чого́ж се він ли́шнїй?

Т. І відо́мо — ли́шнїй, коли́ не в час прийшо́в ха́ту холоди́ти.

П. Я вам нї в чім не поміша́ю. Кінча́йте з Бо́гом те, що зачали́.

Н. Не так то ле́гко мо́жна скінчи́ть те, що вони́ почали́.

Воз. А по како́й би то тако́й резо́нной причи́нї?

Н. А по такі́й причи́нї: коли́ Петро́ мій верну́всь, то я не ва́ша, добро́дїю.

Воз. Одна́кож, ва́шець про́ше, ви рушники́ подава́ли, сирі́ч — те́є-то, як його́ — ти одружи́ла ся зо мно́ю.

Н. Дале́ко іще́ до то́го, щоб я з ва́ми одружи́ла ся! Рушники́ нїчо́го не зна́чать.

Воз. Не прогнї́вай ся, стара́! Дочка́ твоя́ — те́є-то, як його́ — наруша́єть узако́нений поря́док. А поне́же рушники́ і шовко́ва ху́стка суть доказа́тельства доброво́льного і непринужденного ея́ согла́сия — бить мое́ю сожи́телницею, то в таково́м припа́дцї ста́нете пред суд, запла́тите пеню́ і поси́дите на вежі́.

Виб. О, так! о, так! За́раз до волосно́го правле́ння, та і в коло́ду.

Т. Ба́течки мої̈, умилосердїтесь! Я не одступа́ю од свого́ сло́ва... Що хо́чете, робі́ть з Петро́м, а Ната́лку, про ме́не, звяжі́ть і до вінця́ ведїть.

Н. Не дока́жуть вони́ сього́. Петро́ нїчо́го не винова́т, а я сама́ не хо́чу за па́на во́зного: до сьо́го си́лою нїхто́ мене́ не прину́дить... І коли́ на те йде, так зна́йте, що я ві́чно одріка́ю ся од Петра́, і за во́зним ніко́ли не бу́ду.

Микола. Що́ то тепе́р ска́жуть?

Виб. От вам і Полта́вка! Люблю́ за оби́чай!

Т. Ви́слухайте мене́, мої̈ рі́дні! Дочка́ моя́ до сьо́го ча́су не була́ тако́ю упря́мою і сьмі́лою; а як прийшо́в *(показує на Петра)* сей про́йди́сьвіт, то і Ната́лка збожево́лїла і зроби́лась тако́ю, як ба́чите. Коли́ ви його́ не ви́провадите відсїля́, то я не руча́юсь, щоб вона́ і мене́ послу́хала.

Воз. і **Виб.** *разом.* Вон, розбиша́ко, із на́шого села́ за́раз! і щоб і дух твій не пах! А коли́ во́лею не пі́деш, то туда́ запрото́римо, де ко́зам ро́ги пра́влять.

П. Утихоми́ртесь на час і слу́хайте мене́... Що ми з Ната́лкою люби́ли ся, про те і Бо́гу і лю́дям ізві́сно; а щоб я Ната́лку одгово́рював іти́ за́між за па́на во́зного, научя́в дочку́ не слу́хати ма́тери і поселя́в несогла́сие в семї̈, — неха́й мене́ Бог нака́же! Ната́лко, покори́ ся своїй до́лї: послу́хай ма́тери, полюби́ па́на во́зного і забу́дь мене́ на ві́ки! *(Відвертаєтця і утирає сльози).*

Всїх порушає горесть Петра, навіть возного.

Т. *тихо.* До́брий Петро́! се́рце моє́ проти́в во́лї за його́ вступа́єтця.

Наталка плаче. Возний надумуєтця.

Виб. Що нї говори́, а менї̈ жаль його́.

М. На чім то все око́шитця?[1])

Воз. *до Петра.* Ти, ва́шець, те́є-то, як його́ — куди́ тепе́р помандру́єш?

П. Я ішо́в в Полта́ву; а тепе́р піду́ так, щоб ніко́ли сюди́ не верта́тись... Іще́ па́ру слів скажу́ Ната́лцї... Ната́лко!

---

[1]) око́шити ся, заве́сти кіш, табо́р; дове́сти до чого́сь, скінчи́ти.

я для тéбе остáвив Полтáву і для тéбе в дáльнїх сторонáх трудúв ся чотúри гóди: ми з тобóю вúросли і згодувáли ся вкýпі у твоєї мáтери: нїхтó не воспретúть менї почитáти тебé своєю сестрóю. Що я нажúв — все твоє: на, возьмú *(виймає зза пазухи гроші з гаманцем).* Щоб пан вóзний нїкóли не попрекнýв тебé, що взяв бідну, і на тéбе іздéржав ся[1]). Прощáй! шанýй мáтїр нáшу, любú своґó сýдженого, а за мéне одпрáв панахúду....

Н. Пéтре! нещáстя моє не такé, щоб грішми мóжна од йóго одкупúтись: вонó *(показує на серце)* тут! Не трéба менї грóшей твоїх. Вонú менї не помóжуть, — та бідóю нáшою не потїшатця ворогú нáші... І моєї жúзни кінéць не далéко *(Хилитця Петрові на плечі).*

Т. *підходить і обіймає Петра.* Пéтре!

Н. Мáмо! когó ми терáємо!

М. *до виборного.* А тобі, як він здаєтця.

Виб. Такóго чоловíка, як Петрó, я з рóду не бáчив.

Воз. *виходить на перед.* Розмишлáл я предóвольно і нашéл, що великодýшний пóступок всáкії стрáсти в нас пересúливаєть. Я — вóзний і признáюсь, що од рождéння моєгó розположéн к дóбрим дїлáм; но за недосýжностию по дóлжности і за дрýгими клóпотами досéлї нї одногó не здїлав. Пóступок Петрá толúко усéрдний і без прúмісу ухищрéння подвигáєть менé на нижеслїдующеє... *(До Терпелихи)* Вéтха — дéньми! благословúте ли на благóє дїло?

Т. Вóля вáша, добрóдїю! Що нї зрóбите, все бýде хорошé: ви у нас пан письмéнний.

Воз. Дóбрий Пéтре і бóйкая[1]) Натáлко!... Приступíте до мéне! *(бере їх за руки, підводить до матери і говорить:)* Благословú дїтéй своїх щáстям і здорóвєм. Я одкáзуюсь од Натáлки і уступáю Петрý во вíчноє і потóмственноє владїннє з тим, щоб зробúв її благополýчною. *(До всїх)* Поєлúку же я — вóзний, то по привилéґії статýтом менї нáданной заповідáю всім: де два бютця — трéтїй не мішáйсь! і твéрдо памятовáть, що насúльно мúлим не бýдеш.

Н. і П. *обіймаючи матїр.* Мáти нáша рíдная, благословú нас.

---

[1]) сьміла, відвáжна, хорóбра.

Т. Бог зєдиняє вас чу́дом, неха́й вас і благослови́ть своє́ю бла́гостию...

М. Оттакові́ то на́ші Полта́вці! Колú ді́ло пі́де, щоб добро́ зроби́ти, то оди́н пере́д дру́гим хапа́ютця.

Виб. Ната́лка — по всьо́му Полта́вка, Петро́ Полта́вець; та й во́зний, здає́тця, не з другоі̂ ґубе́рнії.

П. Ната́лко! тепе́р ми ніко́ли не розлу́чимось. Бог нам поміг перенести́ біди́ і напа́сти. Він помо́же нам вірною любо́вию і поря́дочною жи́знию бу́ти примі́ром для дру́гих і заслужи́ти прі́звище до́брих Полта́вців. Засьпіва́й же, колú не забу́ла, свою́ пі́сню, що́ я найбі́льше люблю́.

Н. Колú кого́ любиш, того́ нічо́го не забу́деш. *(Ці̂лує Петра і сьпіває:)*

Ой, я дівчи́на Полта́вка,
А зову́ть мене́ Ната́лка,
Ді̂вка про́ста, некраси́ва,
З до́брим се́рцем, неспеси́ва.[1])

Коло ме́не хло́пці вю́тця,[2])
І за ме́не ча́сом бю́тця;
А я люблю́ Петра́ ду́же, —
До други́х мені̂ байду́же.

Моі̂ по́други пусту́ють,
І зо вся́кими жарту́ють;
А я без Петра́ скуча́ю,
І весе́лости не зна́ю.

Я з Петро́м моі̂м щасли́ва,
І весе́ла і жартли́ва:
Я Петра́ люблю́ душе́ю,
Він оди́н владі̂є є́ю.

---

[1]) го́рда. [2]) в 3-ій осо́бі о́днини і мно́жини тепер. часу́ в украі̂ньских го́ворах **с** (від заім. **ся**) перехо́дить напере́д в **ц**, з котри́м опісля́ зрі́внює ся попереднє **ть**; отже в**є**цця, се є **вєцьця** із **вєтьця**, замісць чого пи́шемо етимольоґі́чно: **вєть ся**; plr. **вюцця**, се є **вюцьця**, із **вють ця**, зам. чого пи́шемо **вють ся**. (Dr. Ogonowski, Studien ст. 88—89).

2. ПЕТРО АРТЕМОВСКИЙ-ГУЛАК.

Петро Артемовский-Гулак *28/I. (16/I.) 1790 в Городищі, † 13/X. (1/X.) в Харкові.

I.

ПАН ТА СОБАКА.

На зе́млю злї́зла ніч... нїгде́ анї
[шиши́рхне,
Хиба́ то де́куди крізь сон щоне́-
[будь пи́рхне.
Хоч в о́ко стрель тобі — так
[те́мно на дворі.
Укла́в ся місяць спать, на не́бі
[нї зорі,
От ле́два крадькома́ яка́ сонли́ва
[зірка
Зза хма́ри ви́гляне, як миш із за
[одвірка.
І не́бо і земля́ — усе́ одпочива́;
Все ніч під чо́рною запа́скою хова́.
Оде́н Рябко́, оде́н як па́лець, не
[дріма́є:
Худо́бу па́нську, мов брат рі́дний,
[догляда́є.

Бо да́рмо ї́сти хліб Рябко́ наш не люби́в:
Ї́в за пятьо́х, але́ те ї́в, що зароби́в.
Рябко́ на па́нському дворі не спить всю ні́чку.
Коли́б тобі на сьміх було́ де ви́дно сьві́чку,
Або́ в селї́ де на опі́чку
Мая́чив кагане́ць;
Всї сплять, хропу́ть,
А де́які сопу́ть.
А наш Рябко́, кажу́, все спа́тки не вкла́дав ся.
Знай небора́к ганя́ то в той то в сей куто́к:
То зазирне́ в курни́к, то — де́йко[1]) до свино́к!

---

[1]) де́й-ко, imperat. від де́яти, з части́цею ко (къ) для скріплення ви́клику (Dr. Ogonowski, Studien, 165. 8), чим ско́рше, нуж.

Спитá: чи всї в хлївí живéнькі поросятка,
Індики та качки́, курчáтка й гусенятка?
То звíдтіль на впростéць
Махáє до овéць,
До клýнї, до стіжків, до стáйнї, до обóри:
То знов назáд чим дуж, — щоб чáсом Москалї́
(А їх тогдї́ булó до хріна на селї́),
Щоб Москалї́, мовляв, не вбрáлись до комóри.
Не спить Рябкó та знай все гáвка й скавучи́ть,
Що пéський син, колú аж в ýхах не лящи́ть!
Все дýма: як би то піддóбрит́ьця[1]) під пáна?
Не знаж, що не минé Рябкá обдаровáна!
Як гав, так гав, покú сьвінýло[2]) на дворí;
Тогдї́ й Рябкó простягсь, захріп в своїй норí.
Чомýж Рябкý не спать? чи знав він, що з ним бýде?
Заснýв він смáчно так, як сплять всї дóбрі люде,
Щó щи́ро стережýть добрá своі́х панів....
Аж ось — трус, гáлас, крик!... ввесь двір загомонї́в;
»Цу-цу, Рябкó, на нá! сюди́ Рябкá кликнíте.«
— »Ось-óсь я, бáтечки!.... чогó ви там? скажíте.«
Стрибá Рябкó, махá, верти́ть хвостóм
На рáдощах ненáче помелóм,
І знай дурнéнький скáлить зýби,
Як ясочка гляди́ть у вíчі, ли́же гýби.
»Ну вжеж, бач«, дýма' він, »не дáрмо це в дворí
Од сáмої тобі зорí
Всї пáнькаютьця коло мéне:
Мабýть сам пан звелї́в оддáть Рябкý печéне
І щó там од йогó зостáло ся варéне
За тé, що, бач, Рябкó всю Бóжу ніч не спав
Та гáвкав на ввесь рот, злодї́їв одганяв.«
— »Цу-цý, Рябкó!« ще раз кри́кнув одéн псяюха
Та й хап Рябкá за ýха!
»Кладíть Рябкá!« гукнýв... Аж ось і пан прибíг.
»Лупíть Рябкá!« сказáв; »чухрáйте!... ось батíг!

---

[1]) в дієіменнику **піддóбрити** мóже в закíнченю **ти**, ослáбленім на **ть: піддóбрить** в укр. гóворах **с** (від **ся**) перемінити ся на **ц**, а відтáк попередне **ть** нáслїдком уподóбленя перейти́ в **ц(ь)**, отже піддóбри**тьця, (-цьця)** а етим. пи́шемо: **піддóбрить ся.** (Dr. Ogonowski, Studien ст. 145—146). [2]) сьвіт, сьвіт-нý-ти, сьвінýти, засвитáти.

— »Защó?« питá Рябкó; а пан кричи́ть: »Чухрáйте!«
— »Ой! йой! йой! йой!« а пан їм кáже: »Не вважáйте!
— »Не бýду, бáтечку!... За щóж це честь такá?«
— Не слýхай!« пан кричи́ть: »лупíть, дерíть Рябкá!«
Дерýть Рябкá, мов пíря,
На гáлас збíглась двíрня;
»Що? як? за щó? про щó?« — Не знáє нї одéн.
»Пусти́ть«, кричи́ть Рябкó,
„Бо вже не вдéржу більш!....«
Рябкó наш хоч не брéше,
Так щож? Явтýх Рябкá все знай по жи́жках чéше.
»Пусти́ть, мерщíй пусти́ть!« Пан на весь рот гукнýв.
Та й шви́дше з хáти сам умкнýв.
»Пусти́ть!« гукнýли всї: »Рябкó вже вдовольни́в ся.«
»Чим, люде дóбрі, так оцé я провини́в ся?
»За щóж глузýєте?« сказáв наш неборáк,
»За щó знущáєтесь ви надо мнóю так?
За щó, про щó?« сказáв, та й попусти́в потóки,
Потóки гíрких сльїз, узя́вши ся за бóки.
— »За тé«, сказáв одéн Рябкóві з наймитів,
»Щоб не колóшкав[1]) ти в ночí своїх панів;
За тé... алé тут щось... ходíм лишéнь із хáти,
Бо тут не дýже то рот мóжна роззявля́ти,
Ходíм, Рябкó, на двір.«
— Пішли́.
— »Се не пусте.«
Сказáв Явтýх Рябкý: оцé тебé затé
По жи́жках, гóлуба, так гáрно пошмагáли,
Що цїлу ніч пани́ через тебе не спáли.«
»Чи ви́нен я сьомý? чи ти, Явтýх, здурів?«
»Гай, гáй!« сказáв Явтýх. »Мабýть ти знавісни́в;[2])
Ти ви́нен, цýцику, що ніччю розбрехáв ся;
Тиж знав, що вчóра наш у кáрти пан проґрáв ся;
Тиж знав, кажý, Рябкó, що пан не бýде спати.
На чóртаж гáвкав ти? на щóж буó гарчáти?
Нехáй би гáвкав сам, а тиб уклáвсь тихéнько,
Забри́вшись в ожерéд,[3]) та й спав би там гарнéнько.

---

[1]) непокоїти. [2]) розлютити ся, збожеволїти, здурíти. [3]) оборíг стúрта. [4]) adv. зáраз, конéчно, сейчáс.

Тепе́р же ба́чиш сам, що мо́крим він рядно́м
Напа́в ся на тебе́ і знай верзе́ притьмо́м:[3])
Що бу́цім вчо́ра він грать в ка́ртиб не сіда́в,
Колиб сего́днішню був ніч хоч закуня́в;
Що бу́цім ти, Рябко́, так га́вкав, як соба́ка;
Що бу́цім по тобі́ похо́дить ще й лома́ка;
Що ба́чця ти йому́ ости́в,[1]) надосоли́в,
І ба́чця він тебе́ зате́ й прохворости́в.
От бач, Рябко́, от бач! не га́вкай, не ганя́й ся;
Ляж, хи́рний, та й мовчи́, із па́ном не рівня́й ся.«
Послу́хав наш Рябко́ пора́ди Явтуха́.
»Неха́й тяжка́ єму́ годи́на та лиха́«,
Сказа́в: »Щоб за моє́, як ка́жуть, жи́то,
Та ще мене́ і би́то.
Коли́ моє́ не в лад,
То я з свої́м наза́д.
А ба́ба з во́за, — ну, вели́ка ду́же ва́да!
Кобилї ле́кший віз, сьому́ коби́ла й ра́да.«
Отта́к серде́га наш Рябко́ помірку́ва́всь
Та й спать на ці́лий день і ці́лу ніч попха́всь.
Засну́в Рябко́, захріп, аж ожере́д трясе́тця;
Рябко́ві байдуже́: не сни́тця й не верзе́тця,[2])
Що вже Моска́лики в комо́рі й на дворі́
Скрізь ни́шпорять мов тут вони́ й господарі́,
Що вовк ягня́т, а тхір курча́ток убира́є...
Аж тут і на дворі́ туж-ту̀ж уже́ сьвіта́є.
»Цу-цу́, Рябко́!« тут всї, повибіга́вши з хат,
„Цу-цу́, Рябко́! на, на́!« гукну́ли як на ґвалт.
А наш Рябко́ тобі́ і у́сом не морга́є;
Хоч чу́є, та мов спить і мов не дочува́є.
»Тепе́р-то,« ду́ма він, »мій пан всю нічку спав«,
Бо не буди́в його́ Рябко́ і не бреха́в;
»Тепе́р-то він менї́ свою́ пока́же дя́ку;
Тепе́р уже́ менї́ не втре як вчо́ра ма́ку!
Неха́й цуцу́кають... мене́ сим не зведу́ть,
Поки́ самі́ сюди́ обі́д не принесу́ть.
Та ще́ й тогдї́, не бі́йсь, поска́чуть ко́ло ме́не,
Поки́ возьму́ я в рот хоч борщ або́ пече́не!“

[1]) надоку́чити, надої́сти. [2]) ма́ти неспокі́йний, страшни́й сон.

— »Цу-цу́!« гукну́в іще́ Рябко́ві тут Явту́х:
»Цу-цу́!« задиха́вшись, мов з його́ пе́рло дух.
»Ході́м, Рябко́!«

— »Еге́ ході́м! Не ду́же квап ся.

Сам принеси́ сюди́.«

— »Іди́ж хутчі́й, не бав ся!«

— »Ба не піду́, Явту́х!«

— »Іди́, бо кли́че пан!«
Сказа́в та й зашморгну́в на ши́ї він арка́н;
»Чешіть Рябка́!« сказа́в... аж тут їх щось з деся́ток
Вліпи́ли з со́теньку киї́в Рябку́ в завда́ток.
»Лупі́ть Рябка́!« гука́ тут пан як навісни́й;
Рябко́ж наш ті́лько вже що те́плий та живи́й.
Разі́в із шість Рябка́ водо́ю одлива́ли
І сті́лькож раз його́, одли́вши, знай шмага́ли,
А там вже й переста́ли.
Рябко́ хоті́в спита́ть, але Рябкі́в язи́к
Запу́тавсь в ро́ті так нена́че пу́том з лик
І ґерґота́в от як на сі́далї інди́к.
Годи́в Рябко́ їм мов бля́чці й чиряку́,
І честь яка́ за те Рябку́
За слу́жбу от таку́!
А до того́ іще́ споро́ли батога́ми,
А за вислу́гу палюга́ми.
Чи га́вкає Рябко́ чи мо́вчки ні́ччю спить,
Все випада́ таки́ Рябка́ прохворости́ть.
Уже́ мені́, бачу́, чи то туди́ — висо́ко,
Чи сюди́ — глибо́ко:
Пове́рнешся сюди́ — і ту́та горяче́;
Одве́рнешся туди́ — і там-то боляче́.
З леда́чим скрізь біда́: хоч ве́рть-крут́ь, хоч кру́ть-ве́рть,
Він на́йде все тобі́ хоч в черепо́чку смерть.«

II.

ДО ПАРХОМА.

Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem, non secus in bonis, etc.
Horat. Carm. Lib. II. Od. 3.

Пархо́ме! в щáстї не брикáй!
В бідї притьмо́м не лїзь до нéба,
Людéй питáй — свій ро́зум май;
Як не мудру́й, а вмéрти трéба!
Ори́ і засївáй лани́,
Коси́ широ́кі перело́ги,
І гро́шики за баштани́
Лупи́, — та все одки́неш но́ги.
Поки́неш все: стіжки́ й скирти́,
Всї лáсощі: паслі́н[1]), цибу́лю;
Загáрба и́нший все, а ти
Зїси́ за гі́рку прáцю ду́лю...
Чи со́цьким бáтько твій в селї,
Чи сам на пáньщинї працю́є,
А смерть зрівня́є всїх в землї;
Нї з ким скажéна не жарту́є...
»Чи чіт, чи ли́шка?« загукá;
Ти кри́кнеш: чіт!... »Та нї, мій си́ну!«
Озвéтця пáплюга з куткá,
Та й зщу́пить з пéчі в домови́ну...

---

3. ГРИГОРИЙ КВІТКА (ОСНОВЯНЕНКО).

I.

МАРУСЯ.

Частина I.

Чáсто менї прихо́дить на ду́мку, чого́б то чоловíкові так ду́же пристращáтись[2]) на сьо́му сьвíтї до чогонéбудь, — не то щоб до якóї вéщі,[3]) а тó хочби й до наймилїйших

---

[1]) ростúна, solanum nigrum, schwarzer Nachtschatten. [2]) при́страстно, занáдто привя́зуватись. [3]) річ.

Григорий Квітка (Основяненко) * 30/XI. (18/XI.) 1778 в Основі † 20/VIII. (8/VIII.) 1843 в Харкові.

людéй: жíнки, дíточóк, щи́рих прия́телів і дрýгих. Пéрше всьóго подýмаймо: чи миж на сьóму сьвíті вíчнії? І щó є в нас, хоч скоти́нка, хоч хлíбéць на токý, худóбинка[1]) в скри́нці, так сьóму так усé без пóрчі[2]) й бýти?... Ні, немá тут нічóго вíчнього! Та й ми сами́ щó? Сьогóдні жив, зáвтра що Бог дасть! Атжеж, живучи́ промíж людéй, тíльки й чýєш: там дзвóнять по душí, там голóсять по покíйнику та стáвлять старця́м обід... Що в Бóга день тобí говóрять: ось той недýж, той умирá, а той умéр... Та й не огляди́шся і не счýєшся, як і зостáвсь сам собí на сьвíті; хоч із людьми́ і промíж людéй, та ба! усé тобí абó не такí прия́телі, яки́х поховáв, абó й зовсíм чужí; та вонó тобí все рíвно, що блукáєш у дрімýчому лíсі! Ось стань про прия́телів згáдувать, то вся твоя́ пíсня на одéн лад: от з тим ми хлóпцями були́ — і вже він умéр, а з тим до шкóли вкýпі ходи́ли — і той умéр; з тим паробковáли — і той умéр; і сей і той, і той і сей — усí повмирáли. Коли́ж се так є, так і пáмятуй собí дóбре, що не забýдуть і тебé на сьомý сьвíті; óзьмуть і не бýдуть питáтись, чи хóчеш до гýрту чи щеб мóже погуля́в?

А пíсля́ такóї дýмки чогóж би нам, не вíчним, та пристращáтись до врéменного? Чомýб так не роби́ть: Награди́в тебé Бог щáстям, що бáтько і мáти твої живýть при тóбі і дя́кують дóбрим слóвом, що ти їх при стáрости й кохáєш і поважáєш, абó жíнкою, до тéбе дóброю, послухнóю, хазя́йкою невсипýщою, абó дíточкáми, покíрними та слухня́-

[1]) майнó. [2]) без зіпсутя́, попсóваня.

ними, — хвали́ за се Бо́га і ляга́ючи і встаючи́, а їх шану́й і коха́й і для них не жалі́й не тільки ніяки́х трудів, худо́би, та колі́ нужда́ звели́ть, ду́шу свою́ за них положи́, розпина́йся, умри́ за них; та все таки́ па́мятуй, що й вони́ на сьому́ сьвіті такі́ж го́сті, як ти і вся́кий чолові́к, чи пан, чи цар, чи архієре́й, чи салда́т, чи личма́н[1]). Колі́ Оте́ць наш милосе́рдний кого́ з вас поклі́че, провожа́й з жалько́м та без укóру і нарека́ння; перехрести́сь та й скажи́, як щодня́ у „Отченаші́“ чита́єш: „Го́споди, бу́ди во́ля Твоя́ з на́ми грішними!“ і не вдава́йсь у ту́гу, щоб вона́ тобі віку не вкороти́ла; бо гріх смерте́льний наклика́ть на се́бе не тільки смерть, і саму́ бо́лїсть хотьби́ якунебу́дь; бо, не побері́гши тїла, загу́биш і ду́шу на віки вічнії! Більш усього́ па́мятуй, що ти хова́єш сього́дня; а тебе́ захова́ють за́втра, і всї бу́демо в ку́пі у Го́спода милосе́рдного на вічній ра́дости, і вже там не бу́де ніякої розлу́ки, і ніяке́ го́ре і ніяке́ ли́хо нас не пости́гне. То й колі́ пошле́ за гріхи́ яку́ біду́, то Він же і поми́лує; тільки покаря́й ся Йому́! А пісня́ сього́ не бу́демо жури́тись, що нам Бог милосе́рдний нї пошле́ терпіти, і перехрести́вшись ска́жемо: „Го́споди! навчи́ мене́ грішного, як сповня́ть во́лю Твою́ сьвяту́ю!“ — то й поба́чиш, що опісля́ усе́ гара́зд бу́де.

Так робив Нау́м Дрот. От його́-то пости́гла лиха́ біда́! Що́ж він? Нічо́го, хвали́в Бо́га і з тим прожи́в він, що не вдава́в ся в ту́гу. От як се було́:

Нау́м Дрот був па́рень на все село́, де жив; ба́тькові й ма́тері слухня́ний, ста́ршим себе́ покі́рний, між товари́ством друзя́ка, нї пів сло́ва нїко́ли не збреха́в, не впива́всь і пяни́ць не терпів, з леда́чими не води́всь; а до це́ркви, та хоть би й мале́нький пра́зник, тільки піп у дзвін — він уже́ й там; сьві́чечку обмі́нить,[2]) старця́м грошеня́т роздáсть і прийметця за дїло. Колі́ прочу́є яку́ бідність, надїлить по своїй си́лї і совіт до́брий дасть. За його́ пра́вду не оста́вив же його́ й Бог милосе́рдний: щоб то нї заду́мав, усе́ йому́ Госпо́дь і посила́в. Награди́в його́ жінкою до́брою, роботя́щою, хазя́йкою, слухня́ною; і що́ було́ Нау́м нї забажа́, що́ нї заду́ма, На́стя (так її зва́ли) но́чи не поспи́ть,

[1]) пасту́х ове́ць. [2]) да́ти сьві́чку до це́ркви, офі́рку купи́ти.

усю́ди стара́етця, бе́тця[1]), достае́ і вже зро́бить і доста́не, чого́ мужико́ві хотї́лось.

Поважа́в же й він її, скі́льки зміг, любúв її, як свою́ ду́шу. Не було́ між нúми не ті́льки бі́йки, та й нія́кої ла́йки. Що день хвалúли Бо́га за Його́ мúлости.

У одному́ ті́льки була́ в них журба́: не дава́в їм Бог дї́точо́к. Так щож? На́стя як зду́ма про се, то за́раз у сльо́зи та в го́лос, а Нау́м перехре́ститця, прочита́ Отче на́ш, то йому́ й ста́не на се́рцї веселі́йш і пішо́в за своїм дї́лом, чи в по́ле, чи на тік, чи у за́городу, або́ до батракі́в[2]), бо був собі заможне́нький: було́ й во́ликів пар з пять, була́ й шка́па, були́ й батракú; було́ чим і па́нщину відбува́ти і в доро́гу ходúти: була́ж і нúвка, одна́ й дру́га, ще дїдівська, а тре́тю він сам уже́ купúв: так було́ йому́ чим ору́дувати.

Оттúм то На́стя, дúвлячись на худо́бу та й журúлась: „Що кому́-то воно́", ка́же, „пісдя́ нас доста́нетця? Не бу́де нам нї сла́ви нї па́мяти. Хто нас похова́е, хто нас помяне́? Розтра́тять, що ми зібра́ли, а нам і спасúбі не ска́жуть". А Нау́м їй було́ й ка́же: „Чолові́кові тре́ба трудúтись до само́ї сме́рти. Дасть Бог дї́точо́к — дї́тям зоста́нетця, а не дасть — Його́ во́ля сьвята́я! Він зна́, для чо́го що ро́битця. Нїщо́ не на́ше: усе́ Бо́же. Доста́нетця на́ше добро́ до́брому — він за нас і на ча́сточку пода́сть[3]) і мúсочку поста́вить і старця́м розда́сть. А колú бу́де наслї́довати[4]) недо́брий — йому́ гріх бу́де, а нас усе́ такú Бог милосе́рдний помяне́, колú ми на те заслу́жимо. Не журúсь, На́сте, об худо́бі: вона́ на́ша, а не ми її. Стережúсь, щоб вона́ тобі не перепинúла доро́ги до ца́рства небе́сного. Сатана́ зна́, чим підштрикну́ти! Молú ся Бо́гу, читáй: **изба́ви на́съ отъ лука́вого** — то все гара́зд бу́де".

Аж ось, за отце́вські і матерúнські молитвú дав їм Бог і до́нечку. Та й ра́діж булú обо́е, і Нау́м і На́стя такú з рук її не спуска́ли. Колúж було́ кудú дитúна побіжúть, чи до сусї́дів, чи на у́лицю, то вже котрúй-не́будь, або́ ба́тько або́ ма́ти, так слї́дко́м за не́ю й хо́дять. Та й що то за дитúна була́! Ще мале́ньке було́, а зна́ла і **Отче на́шъ**

---

[1]) побива́е ся за чимсь. [2]) па́робок, на́ймит. [3]) пода́ти же́ртву на спо́мин поме́рших. [4]) одїдúчити, обня́ти спа́дщину.

і Богородицю і Святий Боже і половину Вѣрую. А тільки було зачує дзвін, то вже нї заграєтця, нї засидитця дома, і каже: „Мамо! піду до церкви: бач, дзвонять! гріпіка не йти! Тату, дай шажок[1]) на сьвічечку, а другий старцю Божому подати“. І в церкві вже нї запустує і нї до кого не заговорить, та все молитця та поклони бє.

От і виросла їм на втїху. Та щож то за дївка була! Висока, прямесенька як стрілочка, чорнявенька, очицї як тернові ягідки, бровоньки як на шнурочку, личком червона як панська рожа, що в саду цьвіте, носочок так собі пряменький з горбочком, а губоньки як цьвіточки розцьвітають, і між ними зубоньки, неначе жарнівки[2]), як одна на ниточцї нанизані[3]). Колй було заговорить, то все так звичайно, розумно, так, неначе сопілочка зайграє з тиха, що тількиб її й слухав; а як усьміхнетця та очицями поведе, а сама зачервонїєтця, так от неначе шовковою хусткою обітре смажнії уста. Коси у неї як смола чорнії, та довгі-довгі, аж за колїно; у празник або хоть і в недїленьку так гарно їх повбіра, дрібушка за дрібушку[4]), та все сама собі заплїта; та як покладе їх на голову, поверх скиндячок[5]) вінком, заквітча квітками, кінцї у ленти аж геть розпуска, усї груди так і обнизані добрим намистом з червінцями, так що разків[6]) двадцять буде, коли й не більш, а на шиї... та й шияж білесенька-білесенька, от як би з крейди чепурненько вистругана, поверх такої-то шиї, на чорній бархатцї[7]) широкій, так що пальцїв мабуть у два, золотий еднус[8]) і у кольцї[9]) зверху камінець червоненький, — так, так і ссяє! Та як вирядитця у баєву, червону юпку[10]), сорочка на нїй біленька, тоненька; сама пряла і пишнії рукава[11]) сама вишивала червоними нитками. Плахта на нїй картацька[12]), черчата[13]), ще материнська-придана[14]); тепер уже таких не роблять. І яких то цьвітів там не було, батечку мій та й годї! Запаска шовкова, морева; каламай-

---

[1]) здрібнїле від — шаг, дрібний гріш. [2]) ракові очи, жемчуг. перли, lapides cancrorum. [3]) насиляти. [4]) дрібно плетені коси. [5]) стяжка, застїжка, лента — широка стяжка. [6]) разок намиста, оден шнур коралів. [7]) аксамітка. [8]) дукач. [9]) кільце — перстень. [10]) верхнїй кафтан без рукавів. [11]) dualis. [12]) крамна, перкалева. [13]) крашена черчию, червцем, червона. [14]) посагова.

ко́вий[1]) по́яс, та як підцере́жетця, так-так руко́ю й обхва́тиш, — щеж то й не ду́же стя́гнетця. Ху́сточка у по́яса мере́жована і з ви́шитими орла́ми, і ля́хівка[2]) зпід пла́хти тож вимере́жована і з китичка́ми, панчі́шки си́ні суко́нні і черво́ні череви́чки.

Оттака́ як ви́йде, так що й твоя́ па́нночка! Іде́ як пави́чка, не ду́же по всім усю́дам розгляда́, а ті́льки ди́витця під но́ги. Колі́ з ста́ршим се́бе зостріла́сь, за́раз низе́нько поклони́лась та й ка́же: „Здра́стуйте, дя́дюшка!“ або́: „Здоро́ві, тіту́сю!“ І такі́ хоч бі́ то мала́ дити́на була́, то вже не про́йде про́сто; уся́кому покло́нитця і ла́скаво загово́рить. О, там уже́ на все село́ була́ і краси́ва і розу́мна і бага́та, звича́йна, та щеж до то́го ти́ха і сми́рна і вся́кому покі́рна!

На у́лицю й не кажі́, щоб колі́ з по́другами пішла́. Було́ ма́ти ста́не їй каза́ти: „Пішла́б ти, до́ню, на у́лицю; бач, тепе́р весна́! вона́ раз красна́. Погра́лаб з подру́женьками у хре́щика[3]), пісенько́к би посьпіва́ла“. Та деж! „Лу́чче я“, ка́же, „за́місць то́го, упо́равшись, та ля́жу спа́ти і зате́ ра́нше вста́ну, заміню́ твою́ ста́рість; обі́дати наварю́ й ба́тькові в по́ле понесу́“. А про вечерни́ці так і не спомина́й! Було́ й дру́гих дївча́т відво́дить та аж пла́че та про́сить: „Бу́дьте ла́скаві, сестри́чки, голу́бочки, не ході́те на те́є прокля́те збо́рище! Та там нема́ ніякогісі́нького добра́; там усе́ зле та лихе́є! Атже́ж і пан-оте́ць не вели́ть і ка́же, що гріх смерте́льний туди́ ходи́ти. Та диві́те сяж і на ме́не: от я до́ма більш усі́х вас напряду́, ніж ви хо́дячи“.

Отта́к було́ гово́рить-гово́рить, то гляди́ — одна́ переста́не ходи́ти, да́лї дру́га, тре́тя; а да́лї й зовсі́м мо́да переста́не, щоб ходи́ти. То й дя́кують до́брі лю́де, а найбі́льш матері́. А там опісля́ нечи́стий таки́ знов си́лу о́зьме, підцюкне́ і потя́гне ни́зку до́бру до поги́бели.

Ті́льки було́ на́ша Мару́ся у ряди́-годи́ збере́тця до подру́женьки на весі́лля у дружечки́. Та й то́ не бу́де вона́ у субо́ту бі́гати з ни́ми по у́лиці та го́рло дра́ти, як усі́ ро́блять; а при́йде вже в неді́леньку, поси́дить, пообі́да, а як ви́ведуть молоди́х на двір танцюва́ти, вона́ тут чи

---

[1]) пасмани́стий во́вняний ви́ріб. [2]) мере́жка ко́ло долі́шнього рубця́ соро́чки. [3]) весняна і́гра.

побулá чи не побулá — мерщій до дóму; розібрáлась, роздяглáсь, давáй печ топúти і вечéрять наставля́ти; і вже мáти за нéю булó нікóли не поспішúтця.

(Парубок з міста, Василь, полюбив Марусю, побачивши її на весілю у подруги.)

Частина II.

Тільки що зірочкú зассяли у Бóга милосéрдного на небесáх, тільки що розсьвітúлись, та й тó не зовсім я́сно, а непáче скрізь серпáнок;[1]) соловéйко стих, вітерéць заснýв і гілочкú по садкáх дрімáючи лéдве-лéдве колúшутця, тільки й чýти, що чéрез грéблю на лотокáх водúця цідитця і мов хто нúщечком кáзку кáже, що так і дрімáєтця, а тó всюди тихéсенько... Аж ось не дóвго: зірочка покотúлась, дáлї дрýга, трéтя — і поховáлись у сúньому нéбі, мов у мóре кáнули;[2]) а прощáючись із землéю трóшки сплакнýли... От від їх слїзоньóк пáла росá на зéмлю, кáнула її крá-пелька, зашелестїла у áері — і прокúнув ся вітерéць та й поколихáв тихéнько гілочкú по садкáх та по лїскáх. От і попрокидáлись птúчі самочкú, лýпнули очúцями, зацмó-кали нóсиками... тут зáраз їх сáмчики попробýрковались і з рáдощів, що настає знов Бóжий день, засьпівáли своїх пісеньóк та рáно й вéчір хваля́ть Гóспода небéсного, Отця́ милосéрдного як чоловікові, так уся́кому зьвірю, птúці та й самій манюсенькій комáшечцї, що й óком не вздриш. А не хто вже висьпівував, як соловéйко! Защебетáв, заля-щáв, зачúркав, засвистáв, затрещáв... то стúхне, то з рá-дощів і гукнé на ввесь садóк... то зажмýриться, защебéче, затерчúть, що аж ненáче охрúпне, та знов ще дýжче ля́сне, задрибóче, що аж дух йомý запірáєтця... та всеж то так гáрно, так гáрно, що й розказáти не мóжна, а на душі вéсело!

От на берéзах і лúстя зашупотїли промíж сéбе, що й вонú по лáсцї Бóжій бýдуть красовáтись на яснóму сó-нечку. Схаменýлась трáвонька, як скропúла її небéсная рісочка; піднялúсь стебелúнки, розпýкались цьвітóчки і, порozзівáвши рíточки свої, надúхали на всю долúну такúм зáпахом, що, почýвши йогó, забýдеш про все і тíльки

[1]) рід мýшлїну. [2]) кáпнути (п випадáє перед ну).

здихнувши подумаєш: „Боже милосердний! Отець наш небесний! І се все, що тільки є на землї, у водї, під небесами, се все тільки по єдиному милосердию Своєму для чоловіка сотворив єси! А він, сеє мизернеє созданіє, ся билина, сей пил і порошина, чи він же Тобі благодарить?... І як?... О Боже праведний! Будь і всегда милостив нам грішним!“ Більш сього не вміємо що й сказать!

От і рідесенький туманець пав на річеньку. Далї й хмарочки стали розходитись, порідчали й стали звертатись купками мов клубочки, розступатись, щоб дати дорогу для якогось пишного, важного гостя, нїби царя якого, дїющого добро всьому миру, — і покотились геть-геть за крутиї гори, щоб тільки вiдтіля дивитись на те, що тут буде! Ось і зачервонїло на тій дорозї, де йому треба йти, і розіслалось мов сукно як кармазин красне; далї неначе срібні цьвіткй по йому хто посипав; а тут і ввесь путь став мов золотим піском по червоному полю посипаний. Зазолотились і верхівя дерева по лїсах... і ось золотий по них пісок сиплетця по дереву нижче, усе нижче, нижче... Усе стихло... чогось жде!... Стало винирять ізза землї... Що? І сьвіт і огонь і краса... І вже і на крайок його не можно зирнути оком, — щож буде, як усе явитця миру? І золоті проміні від його обсипали всю землю і самі небеса стали нїби ще кращі. Усе мовчить, жада, щоб швидче явилась у повнотї краса миру!... Іде... викотилось зовсім... озирнуло землю і неначе повелївало: „Хвалїте Господа, що создав і мене і вас і кожний день посила мене давать усьому миру сьвіт і всякому диханію жизнь.

(Раз якось ходила Маруся з подругою Оленою до міста і в дорозї здибала Василя. Коли всї троє вертали з міста, нагадала собі Олена, що забула зайти до шевця по чоботи. Вернула отже до міста, а тимчасом Василь з Марусею посїдали на горбочку, дожидаючи Олени. Тодї Василь і Маруся висловили перед собою взаїмну любов.)

Частина III.

От уже і пущання пройшло; тиждень Петрівки минаєтця. Ходить наш Василь і не зна, що вже йому й робити. Аж ось іде своєю дорогою, бачить — чоловік віз мішки від вітрака, та вісь йому і вломилась. Чоловік той хоче,

щоб підвяза́ти, якне́будь так шка́па не стоїть і той чолові́к му́читця з не́ю; а дру́ге і те, що й во́за не підні́ме́, бо вже собі старе́нький був.

От Васи́ль, па́рень-друзя́ка, поба́чивши се́є, підійшо́в до йо́го, поздоро́вкав ся і ка́же: „Ке[1]) лише́нь, дя́дьку, я тобі поможу́, а то́ не з твоє́ю си́лою спра́витись і з мішка́ми і з шка́пою. Чолові́к той подя́ковав і попроси́в помогти́. Васи́ль як приня́в ся, ра́зом спра́вили віз і сяк-так на трох коле́сах мо́жна було́ доїхати. Чолові́к ще більш дя́ковав Василе́ві і проси́в, колй по доро́зї, проводи́ти його́ до двора́, щоб ча́сом не порозвя́зовалось, тогдї він знов не зду́жа спра́вити; а вже й вечері́ло.

Васи́ль пішо́в за ним пома́лу і нїчо́го не розпи́товав, бо йому́ до всього́ було́ байду́же, тільки знай про Мару́сю й ду́мав. От іде́ та йде за во́зом, ба́чить — чолові́к у тому́ селї, де Мару́ся живе́, та поверну́в у у́лицю. Васи́ль зра́дувавсь. „От“, ду́ма, „тут пробу́ду, то мо́же, що-не́будь прочу́ю про Мару́сю, як то вона́, моя́ га́лочка, пожива́є“.

Аж от зїзджа́є чолові́к на двір. Васи́ль зирк! біжи́ть його́ Мару́ся на зу́стріч до чолові́ка і кричи́ть: „Де се ви, та́ту, були́? Ми вже вас..,“ Та й замо́вкла, як уздрі́ла свого́ лебе́дика, та з ра́доцїв уже́ не зна́є, що й роби́ти; верну́лась у ха́ту, та аж тру́ситця і не зна, що й каза́ти.

Нау́м (се то він і був), позно́сивши мішки́ в комо́ру, розпря́гши коби́лу і впо́равши усе́ з Василе́м, ввійшли́ в ха́ту, посїда́ли, поговори́ли. Васи́ль уже́ не мовча́в, то про се́ то про те́ розпи́тував; про се́бе розка́зував, як живе́, де слу́жить; звича́йний був про́тив На́стї, а на Мару́сю, що тут ми́калась то в кімна́ту то в ха́ту то з ха́ти в сїни то з сїне́й знов у ха́ту і не диви́всь, зовсї́м бу́цїм то й не він. І вона́ собі дарма́, нена́че його́ з ро́ду впе́рше ба́чить.

Поси́дївши Васи́ль і наговори́вшись став збира́тись до до́му. Нау́м і ка́же: „Прихо́дь, Васи́лю, колй хоч, до нас за́втра обі́дати; недї́ленька сьвята́, іще́ наго́воримось“. Васи́ль сказа́в, що при́йде, поклони́всь і пішо́в з ха́ти. А Нау́м кли́кнув: „А де ти, Мару́сю, проведи́ Василя́ від соба́ки за воро́та“.

---

[1]) **ке**, части́ця; заіменнико́вий ко́рінь **къ** стоїть ча́сто за́місць imperat. (Dr. Ogonowski, Studien, 165. 8).

Марýсї на рýку ковíнька;[1]) мерщій з хáти, і ще Васúль не вúйшов із сїнéй, вонá вже й біля йóго й кáже: „Васúлечку! як би ще тебé не побáчила хоч день, тоб і вмéрла“.

„Зáвтра, Марýсю, і я тобí розкажý, як страждáв без тéбе. Тепéр зробú менї мúлость, прислухáй ся, що старí про мéне казáти муть: чи бýдуть хвалúти чи корúти — та й розкáжеш менї, щоб я знав, як нáше дїло начинáти“.

„А ось що я зроблю́, Васúлечку: колú моï старí бýдуть тебé хвалúти, то я повяжý на гóлову червóну скіндя́чку і кóси покладý; колúж, нé дай Бóже, що нї, то повяжý чóрну стрíчку без кіс. Ти тíльки прúйдеш, так на мéне і дивúсь, то й знáтимеш. Прощáй же, мій лебéдику, до зáвтрього.

Увéсь вéчір Марýся, хоч ложкú, мискú перемивáла, мисникú змивáла, печ мáзала, мúла ся, та все так тихéнько робúла, що її не чýти булó зовсїм; боя́лись бо вонá, щоб чéрез свій шéлест не пропустúти якóго слóва, що бáтько й мáти казáти муть про Василя́; а тії знай йогó хвáлять. Нáстя то все розкáзує, якúй він звичáйний, якúй собóю красúвий; а Наýм хвáлить, якúй то він розýмний, ненáче письмéнний: „Я“, кáже, „знáю йогó ввесь рід, рід чéсний, дядькú заможнéнькі; хоч він собі сиротá, та ба! і отцéвський син не бýде такúй брáвий козáк, нїчого казáть“.

Марýся не пропустúла нї óдного словéчка і ще з вéчера наготóвила червóну скіндя́чку, щоб зáвтра на гóлову положúти і з весéлостю і з рáдостю ляглá спáти; тíльки тогó вже не мóжна вíрно сказáти, чи спáла вонá ту ніч хоч часúнку?

У рáнцї вúрядилась що нáйкраще: поплелá кóси у самí малéнькі дрібýшки і вінкóм на гóлову поклáла, повязáла які булú лýчші скіндячкú, а зверх усїх положúла червóну і квіточкáми заквітчáлась. Чи шатнýлась там чи як, а вже й обідати у нéї поспíло: бóрщик з живóю рúбкою (бíгала самá з вéчера до сусїда, рибáлки, та й вúпрохала), кáша пшоня́на на олїї, солóна тарáня[2]) з пшенúшними галýшеч-

[1]) пáлка з зáгненим кінцéм. — Рід дитя́чої íгри, в котрій ковíнькою заганя́ють кýсник дéрева абó камíнчики. З тóї íгри пішóв вúслів: на рýку ковíнька — як раз сéго трéба. [3]) рúба, abramis vimbra.

ками та варе́ники з сїмяно́ю маку́хою. Упо́равшись ще з ба́тьком до це́ркви сходи́ла.

Ті́льки що верну́лись з це́ркви, Мару́ся зирк у вікно́, аж Васи́ль уже́ і йде; за́раз ви́бігла, бу́цім борони́ти його́ від соба́ки, а більш за тим, щоб подиви́всь, що на ї̈й черво́на скіндя́чка. От ви́бігла та мерщі́й і кричи́ть: „Не бі́йсь, ось бач, що черво́на скіндя́чка!“

Ну, як там було́, пообі́дали гарне́нько і наговори́лись. Пі́сля обі́д сиді́ли то в ха́ті то під комо́рою в холодку́, аж по́ки зовсїм у ве́чері Васи́ль пішо́в до до́му.

Уна́див сяж наш Васи́ль до старо́го Нау́ма що Бо́жий день: то дїло було́ до коваля́ то до бо́ндаря то так до чолові́ка прихо́див за дїлом, та вся́кий раз і за́йде до Нау́ма: колú заста́не, то з ним, а колú не заста́не, то з На́стею поси́дить, погово́рить. І так воні́ вже до його́ приви́кли, що колú яки́й день хоч тро́хи заба́ритця, то вже й скуча́ють, а то й ка́жуть: „Нема́ж на́шого Василя́, не йде обі́дати!“ Бо вся́кий раз воні́ його́ заставля́ли в се́бе обі́дати. А Мару́ся? Мару́ся собе́ не тя́мила од ра́дощів.

От дожда́лись і Петра́, розгові́лись[1]).

На са́мого полу́-Петра́,[2]) так уже́ перед ве́чером убігла На́стя в ха́ту, аж задихалась, та й кричи́ть: „Нау́ме, Нау́ме! либо́нь старости́ іду́ть“.

„До ко́го?

„Та до нас, до нас! от уже́ в дворі́. Сїда́й шви́дче на ла́ву; а ти, Мару́сю, біжи́ ху́тко в кімна́ту та вбира́й ся“.

Мару́ся, як ті́льки почу́ла про старості́в, то, що було́ в рука́х, усе́ попуска́ла і не стя́митця, що й роби́ти, ті́льки ди́витця на ма́тїр, а очи́ці як жар, так і горя́ть; а сама́ була́ румя́на, а то почервонїла як кали́на. От ма́ти мерщі́й пхну́ла ї̈ї в кімна́ту і ста́ла ї̈ї вбира́ти в нову́ пла́хту[3]) і все, що тре́ба, по дївча́чи.

Зати́м ось сту́кнуло під двери́ма па́лицею три́чі.

Нау́м ху́тко доста́в нову́ сви́ту, нови́й по́яс, одяга́єтця, підпері́зуєтця, а сам тру́ситця, нена́че з переля́ку, і ка́же

---

[1]) гові́ти, по́стити, приготовля́тись до прича́стя; розгові́тись — переста́ти по́стити, ї̈сти мясні́ стра́ви пі́сля́ скі́нченого по́сту. [2]) день пі́сля́ сьв. Петра́. [3]) жіно́ча о́діж з гру́бої во́вняної тка́ни у ви́ді чотироку́тника, зшива́є ся до полови́ни з дру́гим таки́м ку́снем; на полови́ні пла́хта згина́є ся і обпоясує ся о́коло стану́.

собі ни́щечком: „Го́сподн милосе́рдний! дай моїй до́чечці до́брого чолові́ка! не за мої гріхи́, а за єї до́брість пошли́ їй ща́стє“.

От уже́ сту́кнули і в дру́ге теж три́чі па́лицею. Нау́м одя́гшись зовсі́м, ізмі́в із ска́терти, що на столї, і посу́нувши хлїб, що завсегда́ лежи́ть на столї в поку́тю (а за тим На́стя засьвіти́ла сьві́чечку перед бога́ми),[1]) сїв на ла́вку кіне́ць стола́ і дожида́єтця.

Аж ось сту́кнули під дверми́ і в тре́тє, теж три́чі.

Тогдї Нау́м перехрести́вс і ка́же до них; „Коли́ до́брі лю́де та з до́брим сло́вом, то про́симо до госпо́ди. На́сте! іди́ж, сїда́й і ти“.

От На́стя, за тим упо́равши Мару́сю, ви́йшла і перехрести́вшись три́чі сїла біля Нау́ма.

За Нау́мовим сло́вом ввійшли́ в ха́ту двоє старості́в, лю́де хоро́ші, міща́не, у си́нїх жупа́нах, агли́цької каламайки поясами попідпері́зувані, з паличка́ми, і в ста́ршого ста́рости хлїб сьвяти́й у рука́х. За ни́ми ввійшо́в Васи́ль... крий Ма́ти Бо́жа! нї живи́й нї ме́ртвий, бі́лий як стіна́.

Ввійшо́вши в ха́ту, старості́ помоли́лись Бо́гу сьвято́му і поклони́лись хазя́їну і хазя́йцї.

За́раз Нау́м (хоч і знав їх ду́же до́бре, а тільки для зако́ну) пита́: „Що́ ви за лю́де і відкіля́ і за чим вас Бог принїс?“

Ста́рший ста́роста і ка́же: „Пе́рше всьо́го подозво́льте вам поклони́тись і до́брим сло́вом прислужи́тись. Не позгну́щайтесь ви́слухать нас і, коли́ бу́де те́є, то ми і оне́є; коли́ж на́ше сло́во бу́де не в лад, то ми і піде́мо наза́д. А що ми лю́де че́снії і без худо́ї нау́ки, то вам хлїб сьвяти́й у ру́ки“.

Нау́м, узя́вши хлїб, поцілова́в і, положи́вши на стіл край свого́ хлїба, ка́же: „Хлїб сьвяти́й прийма́ємо, а вас послуха́ємо. Сїда́йте, лю́де до́брі; до чо́го ще ді́йдетця, а ви своїх ніг не турбу́йте, мо́же й так зда́лека йшли. А з яко́го ца́рства, з яко́го госуда́рства?“

Ста́рший ста́роста й ка́же: „Ми є лю́де німе́цькії, а йдемо́ з землї туре́цької. Ми собі ловцї, уда́лії молодцї.

---

[1]) в простона́роднім ви́слові plr. боги́ означа́є образи́ сьвяти́х.

Раз до́ма, в на́шій землї, ви́пала поро́ша[1]). Я й кажу́ това́ришу: „Чого́ нам диви́тись на таку́ шкви́рю?[2]) ході́м шука́ть уся́кого зьві́рю“ — і пішли́. Їздили, слїди́ли і нїчо́го не получи́ли. Назу́стріч нам як раз їде на вороно́му коню́ отце́й князь. (А Васи́ль уста́в та й кла́няєтця; бо се про його говори́ли). От пiсля́ зустрéчі він і гово́рить нам такії рéчі: „Ей ви, ловцї, до́брі молодцї! у́служіте менї слу́жбу, покажіте дру́жбу. Ось як раз попа́лась менї лиси́ця, або́ куни́ця, а троха́ чи не кра́сна дїви́ця. Їсти-пити не бажа́ю, доста́ти її бажа́ю. Поможíте, пійма́йте; чого́ душа́ захо́че, усього́ від ме́не бажа́йте. Де́сять городі́в вам дам і ски́рду хлїба“. От ловця́м-молодця́м того́ й тре́ба. Пішли́ ми по слїда́м, по всім города́м. Перш слїд пійшо́в у Німе́ччину, а да́лї у Туре́ччину; хо́димо, шука́ємо, а її не пійма́ємо. Усї ца́рства-госуда́рства пройшли́, а її не найшли́. От і ка́жемо князю: „Не тільки зьві́ря в по́лї, що куни́ця: пошука́ємо де інде, на́йдетця й кра́сная дїви́ця“. Так наш князь затя́всь, при своїй ду́мцї зоста́вся. „Скільки“, ка́же, „по сьвіту нї їзжа́в, у яки́х ца́рствах-госуда́рствах нї бува́в, а тако́ї куни́цї, нїби кра́сної дїви́цї, не вида́в“. От ми все по слїду́ йшли, та і в село́ — як зове́тця, не зна́ємо — прийшли́. Тут ізно́в па́ла поро́ша. Ми ловцї-молодцї дава́й ходи́ть, дава́й слїди́ть; сього́дня ра́но вста́ли і за́раз на слїд напа́ли. Пішо́в наш зьвір та до вас у двір, і з двора́ до ха́ти; тепе́р бажа́ємо його́ пійма́ти. Пе́вно вже на́ша куни́ця — у вас у ха́тї кра́сна дїви́ця. На́шому сло́ву кіне́ць, а ви зробі́те на́шому дїлу віне́ць. Відда́йте на́шому кня́зю куни́цю, ва́шу кра́сную дїви́цю. Чи віддасте́ чи неха́й підросте́?“

По́ки ста́роста се зако́нне сло́во каза́в, Мару́ся у кімна́тї все покло́ни би́ла, щоб ба́тько відда́в її за Васи́ля́; а він, си́дючи на ла́вцї, скрізь две́рі ди́витця на не́ї та тож то здихне то з не́ю перегля́нетця. Як же все ста́роста розказа́в і прийшло́сь ба́тькові одві́тне сло́во каза́ти, вона́ так і припа́ла до двере́й і слу́ха.

От Нау́м усе́ насу́пившись слу́хав; помовча́в, а да́лї й ка́же: „Не вмію я до при́кладу у сьо́му дїлї сказа́ти.

---

[1]) пе́рший снїг, по котрі́м ви́дно слїд зьвіря́. [2]) заверюха, мете́ли́ця.

Спасибі вам за вашу працю. Ідете ви з далекої дороги, то можеб випили по чарці?"[1])

Маруся, як се почула, та в голос; Настя аж об поли руками вдарила та й крикнула: „Ох мені лихо! А чомуж се так?" А Василь так об землю й кинув ся та аж припівз на вколїшках до Наумових ніг та цїлує їх та гірко плаче і просить: „Будьте мені батеньком рідненьким! не гнущайтесь[2]) бідним сиротою! За що в мене душу віднимаєте! Не можу без вашої Марусї жити!... Буду вам за батрака вічно служити; буду всяку вашу волю сповняти... Що хочте, те й робіть зо мною! дайте сиротиночцї ще на сьвітї прожити!"

Тут і Маруся забувши, що їй гоже і що нї, вибігла тож собі і впала до ніг отцевських і просить і плаче, то кинетця до матери і руки їх цїлує і приговорює: „Таточку, голубчику, соколику, лебедику! Матїнко моя ріднесенька! утїнко[3]) моя, перепілочко, голубочко! не погубляйте свого дитяти; дайте мені бідненькій ще на сьвітї пожити! не розлучайте мене з моїм Василечком! Не держіть мене як дочку, нехай я буду вам замісць наймички: усяку роботу, що скажете, буду робити і не охну. Не давайте мені нїякої худобоньки: буду сама на себе заробляти, буду вас доглядати і шановати, аж поки жива. Хоч оден годочок дайте мені з Василечком прожити, щоб і я знала, що то за радість на сьвітї!"

Оттак і Маруся і Василь, оден перед одним, усе просили своїх старих, та так жалібно, що старости обидва повставали і знай полами сльози втирають. Далї старший староста не витерпів і каже: „Ох, панове сватове, не слїд мені, бувши у сьому важному чину, лишнє слово говорити. Моє дїло таке, сказав, що закон велить, та й жди одвіту; що почуєш, з тим назад іди. Сказано дать нам по чарцї, так уже тут нїчого доброго ждати. Тільки, бачивши їх сльози і убивство,[4]) якось-то моторошно й нам не сказати чого-небудь. А що бак Олексієвичу? нїгде дїтись; благослови дїток; нехай Маруся нас повяже".

---

[1]) се питанє означає відмовну відповідь. [2]) збиткувати ся, насьміватн ся. [3]) утка, здрібнїле утїнка, качка, тут в пестотливім значїню. [4]) побиванє за чимсь.

Нау́м тільки покрутну́в головою, обте́р слїзку рукаво́м та й знов пону́рив го́лову і мовчи́ть.

Ста́роста ка́же: „Мо́же стара́ ма́ти се́є все вереду́є?“[1])

„О, ба́течки мої!“ за́раз ка́же стара́ На́стя, „чи яж би не хотїла щастя своїй дити́нї? Та деж нам лу́ччого од Василя́ шука́ти? Він дити́на розу́мна, покірна; усяк би нам позави́довав. Так хиба́ж я не жона́ свойому́ му́жу, щоб не ма́ла його́ слу́хати? У нас іде́ по Бо́жому та по старосьвітськи: він менї зако́н, а не я йому́. А чому́ він не віддає́, я не зна́ю; він Василя́ завсегда́ люби́в. Кажи́ бо, Нау́ме, що се ти ро́биш?“

Тут знов приступи́ли і дїти пла́чучи і стара́ На́стя голо́сячи і старости́ кла́няючись та знай про́сять Нау́ма.

Мовча́в він, мовча́в, тільки знай сльо́зи ковта́,[2]) да́лї встав, здихну́в жа́лібно, перехрести́всь перед Го́сподом милосе́рдним та й ка́же: „Одна́ в ме́не на сьвітї ра́дість, моя́ Мару́сенька; що Бо́жий день молю́сь, щоб вона́ була́ щасли́ва. Та якже, моли́вшись об одному́, бу́ду сам роби́ти дру́ге? моли́вшись об є́ї щастї, сам бу́ду її топи́ти? Проща́йте, пано́ве свато́ве! Коли́ хо́чете, то спра́вдї ви́пийте по ча́рцї, коли́ж нї, то не здиву́йте; да́йте й менї вспокій, бо... ох, не хотїлось було́ сього́ каза́ти, та ви мене́ розжало́били!... бо менї ду́же жа́лко, що ріша́ю ся[3]) Василя́, та нїгде дїтись. Проща́йте, лю́де до́брі! ідїть собі, не здиву́йте“.

Тут ізно́в усї приступи́ли до його, що, коли́, ка́жуть, лю́биш Василя́, так чом не віддає́ш за його Мару́сї? Мару́сяж так і пови́сла йому́ на ши́ю і обмива́є його́ слїзо́ньками, а Васи́ль тож припа́в навко́лїшки та гірко пла́че та зна́й про́сить.

„Але́ чому́ не віддаю́!“ сказа́в Нау́м здихну́вши: „Бо жаль свое́ї дити́ни. Не той час: при тако́му вели́кому дїлї, як є сва́тання, не мо́жна всього́ говори́ти. Прийди́, Васи́лю, за́втра, та сам, без люде́й; от тут я тобі все розкажу́. Більш нїчого й говори́ти; проща́йте; от вам ваш і хлїб сьвяти́й“.

---

[1]) перебира́ти, пока́зувати при́мхи. [2]) зде́ржувати ся від слїз. [3]) позбува́ти ся чого́сь, тра́тити що.

Чи хотїли чи не хотїли, старостú, узя́вши хлїб наза́д, пішлú з ха́ти з Василе́м або́ так сказа́ти, що повелú його́, бо він сам не зду́жав і їти.

(Після відходу старостів і Василя розказує Маруся батькови і матері, як пізнала Василя).

Частина IV.

Нї сьвіт нї зоря́, а вже Васúль і в Нау́ма. То сяк то так пробулú до обід. І варúвши обід і подава́вши на стіл, Мару́ся залива́лась слїзонька́ми, відга́довавши пе́вно, що в оста́ннє ба́чить свого́ Васúлечка. Та пра́вду сказа́ти, так і всї невесе́лі сидїли, і за обідом до стра́ви нїхто́ й не приймá́всь.

От як позбира́ли з стола́, Нау́м і ка́же жінцї й дочцї: „Ідїть собі або в кімна́ту або під ко́мору на просто́р шúти, а нам тут з Василе́м не мішáйте“.

От як повихо́дили вонú, Нау́м і ка́же: „Васúлю! сядь лише́нь біля́ ме́не та слу́хай не перебива́ючи, що я тобі скажу́! Не по моїй пра́вдї, бо в ме́не о́пріч гріхів нема́ нїчо́го, а за отце́вські і матерúнські молитвú наградúв мене́ Бог милосе́рдний жінкою до́брою, роботя́щою, покірною і несварлúвою. Ба́тьківщини ми з нею не розтра́тили, а потро́ху, Бог благословля́є, все добавля́ємо. Велúка мúлость Бо́жа! ра́но й ве́чір дя́кую за на́ше життя́, а що найбільша мúлость Бо́жа до нас грішних у тім, що наградúв нас дочко́ю; та ще яко́ю! се не чолові́к, се а́нгел сьвятúй“.

„Ох, пра́вда, дя́дечку!“ перебúв йому́ Васúль, а він його́ за́раз зупинúв і ка́же:

„Цить бо, Васúлю, мовчú та слу́хай і не перебивáй мене́. Се ти ба́чивши її о́чи або що́ки, і, що вона́ круго́м такú гарне́нька, та й хва́лиш її; а я не про єї тїло, я ка́жу про єї ду́шу... Яка́ то вона́ тúха, слухня́на! Бо́га Небе́сного зна і лю́бить і боїтця прогнївúти Єго́; нас шану́є і береже́тця я́ко мо́га, щоб нї в чім нас не прогнївúти. Жа́лослива не то що до чолові́ка, та аж до манї́сінької кома́шечки. Ху́да[1]) нїякого і по ду́ху не зна і боїтця само́ї ду́мки про його. Яка́ сама́ до́бра і незло́бна, так і про всїх ду́ма, уся́-

---

[1]) лúхо, зло.

кому повірить — і Бог її сохранив, що вона тебе, а не кого ледачого полюбила; з другим би пропала на віки вічнії. Та й ти її, сердешну, збив був з пантелику; знаю все. От гріх так робити!“

„Дядьку! обізвавсь був Василь.

„Мовчи, небоже; ти розкажеш опісля. Такую то дитину нам Бог милосердний дав; хоч я й батько їй, а не можу против правди казати. Щож ми називаємо ся за родителї, щоб не думати об щастї своєї дитини? Яж кажу: колиб уже й сяка й така, — ну так би й бить. А за її добрість, за її смирноту, покірність, треба їй такого чоловіка, щоб їй був як отець; щоб він її кохав, жаловав, щоб, не дай Боже, коли й трапилось якеє худо чи дїлом чи думкою, так він би її відводив, учив би її на все добре, не давав би її, кому зря,[1]) обижати; а покірну та смирну, як вона, хто захоче, той і зобидить. Чим нас Бог благословив у сїм сьвітї, чи худобинкою чи скотинкою, усе тут би й зостало ся зятеві затим, що я хочу зятя, коли Бог благословить, узять до себе в приймн. Так се вже не чиє, як моє дїло, глядїти дуже пильно, щоб він був хозяїн добрий, щоб хоч би вже не розтратив і не розтеряв, що від нас прийме, і щоб її не довів нї до якої нужди; а коли Бог благословить дїточками, так щоб і їх до путтяя через науку довести і дещо й їм зоставить. Тепер скажи менї, Василю, правду я кажу?“

„Правду, пан-отче, сьвяту правду ви говорите. Колиб ваша милость, щоб мене наградили Марусею, яб усе те сповнив, що ви тепер розказуєте“.

„Не можна, Василю; не будеш ти їй таким мужем і хазяїном, як хочеш, бо се не від тебе. Колиж я знаю, що сьому неможно бути і бачу свою Марусю, що зовсїм розум погубила, полюбивши тебе... вона тепер рада за тобою, хоч на край сьвіта; іще то Господь її не зовсїм покинув, а то думаю... крий Мати Божа! (як скрикнув Наум і перехрестивсь). От посему то, прошу тебе ласкою та й приказую, як отець моєї дитини: покинь її, забудь, не ходи до нас і не знай її, хоч би вона де й зострілась. Не погубляй її

[1]) кому небудь, першому лїпшому (part. praes. від зрѣ-ти, зр., зріти, зря).

й душі́ її, та й нас не пхай живи́х у я́му, прошу́ тебе́... (сказа́в і гірко запла́кав): дай нам спокійно віку дожи́ти і не доведи́ нас відвіча́ти за не́ї на тому́ сьвіті!"

„Та чом же ви, Нау́м Олексієвич, ду́маєте, що я не бу́ду до́брим її му́жем і хоро́шим хазя́їном?"

„Тиж мені розка́зував про се́бе. Ти сирота́, у дядькі́в твоїх по два, по три сини́, і ти з ними́ у одній ска́зці[1]). Ска́зка ва́ша девяти́-ду́шна, дя́дькові хло́пці малі́, а як при́йде набо́р,[2]) то пе́вно тобі лоб забри́ють,[3]) бо ти сирота́, за те́бе ні́кому заступи́тись, і дядьки́ ска́жуть: „Ми тебе́ поїли, зодяга́ли і до ро́зуму довели́, — служи́ за на́шу че́ргу". А що тоді бу́де з Мару́сею? — Ні жінка, ні удова́; звісно як салда́ток шану́ють і ніхто́ й віри не йме, щоб була́ салда́тка, та й че́сна. Та й трoха́ чи й не так! Де їй за полка́ми таска́тись? А молоде́, дурне́, попаде́тця леда́чим лю́дям, наведу́ть на все зле́є. Худо́бу розтаска́ють, поодніма́ють, хто її защити́ть? Діточки́ без догляді́ння, у бідности, у нищеті, без нау́ки, без усьо́го помру́ть, або́, не дай Бо́же, бездільниками ста́нуть. А вона́ зати́м ізста́рієтця, не́мощи одоліють, бідність, каліцтво... тільки що в шпита́ль, до старців (сказа́в се тай запла́кав як мала́ дити́на). Не приведи́, Го́споди, і во́рогу на́шому тако́ї до́лї!... Так от, Васи́лю, як би я тебе́ ні любив, — а скажу́ по пра́вді: так я тебе́ полюби́в, так мені тебе́ жа́лко, як рідного си́на! — а не хо́чу загуби́ти своєї дочки́, і тако́ї як на́ша Мару́ся. Тепе́р сам здоро́в ба́чиш, чому́ не мо́жу тебе́ зя́тем приня́ти".

До́вго Васи́ль ду́мав, похили́вши го́лову, а да́лї аж повеселі́в та й ка́же: „А як я найму́ за се́бе наємщика?"

„Наємщика?" поду́мав Нау́м, а да́лї й ка́же: „А з чо́гож ти на́ймеш, коли́ тільки получа́єш від хазя́їна вісімдеся́ть рублі́в у год, а ба́тькової копійчини нема́?"

„Дядьки́ помо́жуть".

„Не потура́й на те,[4]) Васи́лю; помо́жуть, та не тобі, а собі. До чо́го дійдетця, тобі за те́бе лоб забри́ють, а наємщик опісля́ піде за дя́дькових хло́пців. Рад би я тобі

[1]) роди́нний ви́каз, між ти́ми обовя́заних до військо́вої слу́жби. [2]) бра́нка. [3]) обголи́ти го́лову: новобра́нців обстрига́ють. [4]) потура́ти на ко́го, на що, — зважа́ти, лічи́ти на ко́го, на що.

помогти́, так усе́ не те. Як зна́ти муть, що в те́бе жі́нка бага́та, то так тягну́ти муть, що тільки держи́сь і все до кінця́ не доведу́ть, усе́ зоставля́ти муть, щоб було́ за що вчепи́тись. Коли́б ти сам, своє́ю копі́йкою, зду́жав наня́ти, так би так, Васи́лю! — от тобі́ о́браз Царя́ Небе́сного і Його́ Ма́тері Пречи́стої і Микола́я Сьвято́го, — принеси́ бума́гу, що нае́мщик при́нят за само́го тебе́ і за твої гро́ші, от тобі́ за́раз обома́ рука́ми відда́м Мару́сю".

Як уда́рить Васи́ль, ви́слухавши все, рука́ми в гру́ди, як припаде́ на стіл, як запла́че, а да́лї сказа́вши: „Усе́му кіне́ць" — ки́нув ся па ши́ю, обня́в Нау́ма мі́цно і ка́же: „Проща́й мі́й!..." Коли́ж тобі хоч тро́хи жаль бі́дного Василя́, будь ла́скав, будь жа́лісли́в: покли́ч сюди́ Мару́сю, неха́й я при то́бі попроща́юсь із не́ю!"

„До́бре, Васи́лю", ка́же Нау́м, „та гляди́ж *попроща́й ся!* Чи розумі́єш?"

„Усе́ зна́ю і усе́ зроблю́, як менї ка́жете".

От увійшла́ Мару́ся, а він її за ру́ку та ка́же: „Мару́сенько! Пра́вду, вели́ку пра́вду сказа́в менї твій ба́тько. Тре́ба нам розлучи́тись..."

„І на віки?" че́рез вели́ку си́лу спита́ла Мару́ся. — „Поба́чимось... і бу́деш ти мо́є́ю коли́ не на сїм сьвітї, так на тім! Проща́й моя́ Ма . . . ." і не договори́в, поцілова́в ру́ку йому́ й На́стї... і пійшо́в шви́дко, не огляда́ючись...

Не бу́демо розка́зовати, як тя́жко і як до́вго Мару́ся за ним жури́лась. Ле́две-ле́две серде́шна з журби́ не вме́рла. Скільки вже ба́тько з ма́тїрю її нї розважа́ли, усе́ нїчо́го; тим іще гі́рше, що не зна́ла, чого́ і куди́ Васи́ль її дїва́в ся; чи на́довго він зник чи ве́рнетця і коли́ ще то бу́де! Пита́ла ся не раз і ба́тька, — що́ж? „Не зна́ю та й не зна́ю". Бо й спра́вдї він не зна́в, з якою ду́мкою і куди́ він скрив ся.

Пройшо́в і піст, відговілись — і, сла́ва Тобі Го́споди! дожда́лись Воскресе́ння. Мару́ся у велико́дну субо́ту сама́ вчини́ла па́ску, положи́ла туди́ яє́чок, імбе́рю, бобків, шапра́ну — і спекла́сь па́ска і висо́ка і жо́вта, і ще у печі зарумя́нилась. Пола́годила усе́, що́ тре́ба, а на сам Вели́кдень у ра́нцї з батрака́ми понесла́ до це́ркви на посьвяще́ніє па́ску, баранця́ пече́ного, порося́, ковбасу́, крашано́к з деся́ток, са́ло і гру́дку со́ли і, розісла́вши на цви́нтарі у ряду́

з другими хустку, розложила усе гарненько, як її мати навчила, бо Настя після недуги не пішла з двора. Наум же став у церкві Божій і молитця.

Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справді молився, а не ловив вітрів, не розглядав і сюди і туди; а стояв, як треба, неначе перед самим Господом, Царем Небесним і тільки слухав, що читають і сьпівають. А сьогодня, у такий великий празник, він іще більш молився, а на серці так йому було весело, як і всякому богобоязному, кого приведе Бог дождатись Великодня.

От, як він стоїть і молитця, служба Божа сьпіваєтця, вийшов насеред церкви читати Апостола... і хтож? Василь! Наум дивитця і сам собі не вірить, чи се він чи не він? Розглядів хорошенько, аж зовсім він! Та він же зовсім неписьменний! Як же він буде читати? Може навмання,[1]) без книжки; може витвердив на память? Побачим!

От Василь уже і **Па́вла чтє́ніє** сказав та й почав. Та що за голос важний! Чистий, голосний підбасок та понятний! От Наум і дума: „Бачив я сліпорожденного, що читав Псалтир, так же без книжки; а Василь так у книжку дивитця. Хиба чи не хваста?[2]) Може на память від дяка переняв та буцім то й письменний? Так отже за титлу[3]) був зачепивсь, та й розібрав потроху... от і дочитав без помилки; от і Аллилую по закладкам[4]) ізнайшов... Ні! як би неписьменний, то не зумів би Апостола, та ще й на самий Великдень прочитати!“

Прислухаєтця Наум, Василь сьпіває. Як же почав Херувимську, так таку, що й сам дяк не вмів у лад узяти; а Василь без запинки так усі голоси й покриває і переводи виводить,[5]) сам і кінчає, сам ізнов і починає. Тогді вже Наум зовсім положивсь, що Василь став письменним: та колиж він справивсь і де пробував? „Нехай“, дума собі, „опісля знатиму“.

---

[1]) навмання або на-в-мани acc. plur. з приіменником (Dr. Ogonowski, Studien 117), як попало, на здогад; мана — злуда. [2]) чванити ся, величати ся. [3]) титла, скорочене в церковних книгах. [4]) дяки зазначують закладками собі в типику, коли що і як сьпівати. [5]) зміняти, модулювати голос.

Як вийшов пап-отець зо-хрести[1]) **пáскꙋ свѧщéннꙋю** почітувати і нарóд рýшив із цéркви, Наýм зупини́в Василя́, та зáраз і кáже: **„Христóсъ воскресé!“** От похристóсувавшись[2]) із ним, як довг вели́ть, і кáже йомý Наýм: „Чи ще ти нас, Васи́лю, не забýв?“

„Нехáй менé Бог забýде, колú...“

„Дóбреж, дóбре, си́ну! тепéр не до тóго. Прихóдь до нас розговíтись; а хоч, і пообíдаєш, колú не пíдеш до дóму“.

„Ви менї й дім, ви й роди́телї...“

„Дóбреж, дóбре. Прихóдь же, не забýдь; я ждáтиму“.

Сказáвши сéє, Наýм пішóв до дóму. Прийшлá і Марýся і принеслá усé сьвячéне. Аж ось двéрі — рип! і Васи́ль у хáту. Марýся так і не стя́милась і кри́кнула не своїм гóлосом. „Ох мій Васи́лечку!“ та й стáла як укóпана. Старá Нáстя тож зрáдовалась, непáче Бог зна чомý, і ки́нулась до Василя́ і похристóсувалась. Старá Нáстя сїла за столóм на лáві, а Марýся біля́ неї з крáю, щоб бли́жче пóратись. Васи́ль сїв на ослóнї, стари́й на пóкутї, а батраки́ кінцї столá. От перехрести́вшись Наýм і прочитáвши три́чі: **Христóсъ воскресé изъ мéртвыхъ**, відрíзав пáски сьвячéної і положи́в перед уся́ким по кускý. Покуштовáвши її бéріжно, щоб кри́хоть не розси́пати під стіл, уся́к перехрести́всь і сказáв: „Спаси́бі Бóгу милосéрдному! Дай Бог і на той год дождáть“. Тут ужé приняли́сь за печéне; поїли баранця́, поросятини. Дáлї ковбасý, сáла кусóчками нарізали, і крашанóк облупáли і порізали на тарíлочцї. От сéє скінчáвши, Марýся усé прибрáла із столá, тож бéріжно змелá і усї кри́хти і кісточки́ і лупи́ння з яéць повкидáла в печ та тогдї вже стáла подавáти стрáву.

Стари́й Наýм ви́пив чáрку горілки пéред обíдом, а Васи́ль не став; бо, кáже, що не починáв її пи́ти.

Пообíдавши і подя́ковавши Бóгу і бáтькові з мáтїрю, як поприбирáла усé Марýся, от Наýм і кáже: „А в нас нови́й дяк сьогóдня Апóстола читáв“.

„Нáстя зáраз і питáєтця: „А хто таки́й і відкіля́?

---

[1]) по слýжбі Б. вихóдить сьвящéник з хрестáми і хоругвáми сьвяти́ти пáсху. [2]) на Украї́нї є звичáй, витáючись словáми »Христóс воскресé“, взаї́мно цїлувáти ся.

„Осьде він, пан Васи́ль“, сказа́в Нау́м та й усьміхну́в ся.

„Хиба́ж Васи́ль письме́нний, щоб йому́ Апо́стола чита́ти?“ спита́лась На́стя; а Мару́ся так у́ши й насторо́шила, щоб чу́ти все, що бу́дуть говори́ти.

„Був неписьме́нний, а тепе́р Бог йому́ ро́зум посла́в; а як і що́, я й сам не зна́ю. Розкажи́ менї, здїлай ми́лость, Васи́лю, як се тобі сьвіт відкри́в ся.. Се менї на вдивови́жу: ще й го́ду нема́, як ти пішо́в від нас, а навчи́всь письма́ і сьпіва́ти вмієш, як і сам дяк. Де ти побува́в?“

„Я, дя́дьку, не був ду́же дале́ко“, став розка́зовати Васи́ль. „От як ви менї відкри́ли сьвіт і розтолкова́ли, що й я бу́ду пропа́щий і чужи́й вік заї́м, коли́ не зна́йду за се́бе наємщика, то я ду́мав-ду́мав і тро́хи з ума́ не зїйшо́в. Пра́вду ви каза́ли: Що́ за гро́ші вісімдеся́ть рублїв, що я від хозя́їна брав? — тільки що на оде́жу. Що тут менї було́ роби́ть? — Яко́сь-то Бог посла́в на ду́мку: „Піди́ до купцїв, у їх хоро́ший заробі́ток“. Прийшо́в я до залїзняка́: він мене́ тро́хи знав; розказа́в йому́ усе́ своє ли́хо. Він, поду́мавши, приня́в мене́ за пятьдеся́ть рублїв на год з тим, що коли́ бу́ду у свойо́му дїлї спра́вний, то він менї й більш приба́вить і все бу́де прибавля́ти, ба́чивши моє стара́ння. Я зра́довав ся, почу́вши, що більш нічо́го не тре́ба, щоб гро́ші зароби́ти, як тільки бу́ти че́сним і своє дїло не лї̈ну́ючись справля́ти. З това́ришами — хоч усе́ й Москалї̈ були́ — за́раз поладна́в. Тільки ба́чу, що вони́ всї̈ письме́нні і, хто більш чого́ знає, більш получає й жа́ловання. От, як сїв я, як сїв... і пра́вду вам, дя́дюшка, скажу́, що ніч і день учи́всь, і Бог менї дарова́ння посла́в; і те таки́ пра́вду сказа́ть: що на́шого бра́тчика куди́ нї піткни́, хоч у нау́ку, хоч у яке́ реме́ство, то з його путь бу́де, не пропа́щі за його гро́ші. Отто́ я од Спа́сівки та до Різдва́ ви́вчивсь чита́ти і церко́вне і гражда́нське, писа́ти потро́ху вмію, ци́фру зна́ю і на щє́тах[1]) хоч ти́сяч де́сять пудїв у роздро́б на хвунти́ не помиля́ючись положу́; ху́рщиків[2]) розщита́ю[3]) і хазя́йського добра́ гляжу́ як о́ка, щоб і копі́йка нїгде́ да́ром не дї̈ва́лась. Това́риші, зна́єте,

[1]) щот, щет, раху́нок, щє́ти — при́лад до чи́сленя. [2]) візни́к.
[3]) обрахува́ти.

охо́тники на кри́лосї сьпіва́ли замі́сць півческої;[1]) от і мене́, як поба́чили, що го́лос є, то і привчи́ли тро́хи. По́ки себе́ не поста́вив на путь, не йшов до вас, дя́дюшка; і як не тя́жко менї було́, не ба́чивши Мару́сї, та па́мятуючи ва́ше сло́во, сам себе́ му́чив і не ходи́в сюди́. І тож таки́, що хазя́їн, зна́вши мою́ че́сність, посила́в мене́ не за вели́кими дїла́ми по мале́ньких ярмарка́х; а пісця Хреще́ння[2]) посила́в уже́ і дальш. І я тільки що перед пра́зником отце́ привіз йому́ немалу́ су́му гро́шей. Як же він мене́ потїшив до́брим сло́вом і розвів мою́ ту́гу, то я вже пе́вно й прийшо́в до вас на пра́зник, а щоб ви увірили ся, що я не зледащів, от і став я на кри́лосї сьпіва́ти і Апо́стола прочита́в“.

Нау́м, ви́слухавши його́, не сте́рпів та аж поцїлова́в його́ у го́лову, і ду́ма: „Що за преми́ла дити́на! Не да́ром його́ люблю́! Таки́й не пропаде́“. Да́лї і пита́: „Скількиж жа́лованя получа́єш тепе́р?

Жа́лованя не щот“, ка́же Ва́силь, „аби́б ста́ло на оде́жу, а то важнїйш усього́, що хазя́їн, зна́вши мою́ ну́жду, чого́ я бою́сь і че́рез що ви не оддає́те за ме́не Мару́сї, сам хлопо́че об менї; тепе́р посила́ мене́ з ху́рою у Одесу, а відтіля́ піду́ у Москву́ і на заво́ди,[3]) і тільки верну́сь сюди́ ік Пречи́стій;[4]) а він менї на́йде наємщика, ка́же: „Хоч пятьсо́т рублїв потеря́ю!“ — ув осени́, як ска́жуть набо́р, сам і відда́сть. „А гро́ші“, ка́же, „бу́деш одслу́жовати“.

„Неха́й тобі Бог помага́!“ сказа́в Нау́м; а да́лї поду́мавши й ка́же: „Чого́ж більше ду́мати? Присила́й у вівто́рок пісця́ за́втра людей, бери́ рушники́; і тобі веселїйше бу́де у доро́зї і Мару́ся тут сьвітом не нуди́тиме. Тепе́р нїчого боя́тись. Се вже пе́вно, що ти наємщика поста́виш. Дасть Бог, ве́рнешся, у-в осени́ і весїлля“.

Отже й вівто́рок наста́в. Ік ве́черу ста́ли дожида́ти старостів: прибра́ли ха́ту, засьвіти́ли сьві́чечку перед бога́ми; старі наряди́ли ся, як довг вели́ть, а що Мару́ся

---

[1]) сьпіва́льня, комна́та для сьпіву; хор сьпівакі́в. [2]) водохре́щі plr. хре́щенє І. Христа́, Богоявле́нїє 19. н. ст. сі́чня. [3]) заво́д, витво́рня, фа́брика. [4]) Пе́ршої Пречи́стої — Успе́нїє Пр. Б. 28. н. ст. се́рпня, дру́гої Пречи́стої — Рождество́ Пр. Д. 21. вересня.

прибра́лась, так уже́ нічого й каза́ти. От посту́кали й раз і в дру́ге і в тре́тє, і ввійшли́ старости́ і подали́ хліб, говори́ли старости́ зако́нні ре́чі про куни́цю, як і попере́д сього було́.

За́раз Нау́м — а раде́нький же такий! — і ка́же бу́цім-то з се́рцем: „Та що се за на́пасть така́? Жінко, що бу́демо роби́ти? До́чко, а ходи́-ке сюди́ на пора́ду!“

Мару́ся, ви́йшовши з кімна́ти, засоро́милась — Го́споди! почервоніла, що той мак; і не поклони́вшись за́раз ста́ла коло пе́чи та й колупа́є її па́льцем[1]).

От Нау́м і ка́же; „Ба́чите ловці-молодці, що ви наро-би́ли? Мене́ з жінкою смути́ли, дочку́ пристиди́ли, що ско́ро печ зовсім зава́лить, ма́буть ду́ма тут більш не жи́ти. Гай, гай! так ось що ми зро́бимо: хліб сьвятий прийма́ємо, до́брого сло́ва не цура́ємо ся; а щоб ви нас не поро́чили,[2]) що ми переде́ржуєм куни́ці та кра́сні діви́ці, так ми вас повя́жемо і тоді усе́ до́бре вам ска́жемо. До́чко, прийшла́ й на́ша че́рга до при́кладу каза́ти: го́ді лише́нь печ колу-па́ти, а чи нема́ чим сих ловців-молодців повяза́ти?“

Іще́ не час було́ Мару́сї послуха́ти; знай колупа́.

От уже́ ма́ти її ка́же: „Чи чу́єш, Мару́сю, що ба́тько ка́же? Іди́ж, іди́ та дава́й, чим люде́й повяза́ти. Або́ мо́же нічо́го не придба́ла та з со́рому печ колупа́єш? Не вміла ма́тери слу́хати, не вчи́лась пря́сти, не зароби́ла рушникі́в, вяжи́ хоть ва́лом,[3]) коли́ й той іще́ є“.

Пішла́ Мару́ся у кімна́ту і ви́несла на деревя́ній тарі-лочці два рушники́ до́вгих та му́дро ви́шитих, хрест-на́вхрест покла́дених і положи́ла на хлібові сьвято́му, а сама́ ста́ла перед о́бразом та вда́рила три покло́ни; да́лі отцю́ три́чі поклони́лась у но́ги і поцілова́ла у ру́ку, не́ньці та́кже; і, узя́вши рушники́, піднесла́ на тарі́лочці пе́рше ста́ршому ста́рості, а там і дру́гому. Вони́, уста́вши, тож поклони́лись, узяли́ рушники́ й ка́жуть: „Спасибі ба́тькові й ма́тері, що своє́ дитя́ ра́но буди́ли і до́брому ділу вчи́ли.

---

[1]) є на́родний зви́чай, що дівчина, котру́ сва́тають, засоро́-мившись лупа́є па́льцем печ, коли́ її покли́чуть до сьвітли́ці. [2]) поро́чити, обвиня́ти кого́сь. [3]) валови́на, вере́тина, гру́бе по-лотно́.

Спасибі й дівочці, що рано вставала, тонко пряла і хорошенькі рушнички придбала".

Повязавши собі одéн одному рушники, от стáроста й каже: „Робіть же діло з кінцем, розвідайтесь з князем-молодцем; ми, приведені, не так виноваті; вяжіте привідця, щоб не втік з хати".

От мати й каже: „А ну, доню! Тиж мені казала, що на те по пятінкам[1]) заробляла, щоб шовкову хустку придбати, та єю пеню[2]) звязати. Тепер на тебе пеня напала, що не всіх повязала".

Винесла Маруся замісць хустки шовковий платок, красний та хороший як сама. Наум їй і каже: „Сьому, дочко, сама чіпляй, за пояс хустку затикай та до себе притягай, та слухай його та шануй, а тепер його й поцілуй".

От вони й поцілувались, а Василь і викинув Марусї на тарілку цілкового[3]).

Після сього стáроста звелїв посватаним, щоб кланялись перш батькові у ноги тричі; а як поклонились у третє та й лежать, а батько їм каже: „Глядиж, зятю! Жінку свою бий і вранці і ввечері, і встаючи і лягаючи, і за дїло і без дїла, а сварись з нею по всяк час. Не справляй їй ні плаття ні одежі; дома не сиди, таскай ся по шинках; то з жінкою у парці і з діточками як раз підете в старці. А ти, дочко, чоловіку не спускай і ні в чім йому не поважай; коли дурний буде та поїде в поле до хлїба, а ти йди у шинок, пропивай останній шматок; пий, гуляй, а він нехай голодує; та і в печі ніколи не клопочи; нехай паутинням застелитця піч; от вам і вся річ. Ви не маленькі, вже сами розум маєте і, що я вам кажу і як вам жити, знаєте".

А стáроста й крикнув: „За таку науку цілуйте, діти, батька в руку".

Поцілувавши покланялись матери теж тричі. Мати не казала їм нічого; їй закон велить, благословляючи діточок, тільки плакати.

---

1) пятниця. 2) грошева кара; біда, напасть. 3) цілий рубель срібний.

Да́лї ста́роста сїв і ка́же три́чі: „Христо́с воскре́с!“ А старі йому́ у одвіт теж три́чі: „Воістинну воскре́с!“

Старости́ ка́жуть: „Пано́ве свато́ве!“ А свати́ ка́жуть: „А ми ра́ді слу́хати!“

Старости́ ка́жуть: „Що ви бажа́ли, то ми зроби́ли, а за сії ре́чі, да́йте нам горілки гре́чі“[1]). А старі й ка́жуть: „Про́симо ми́лости на хлїб на сіль і на сва́тання“.

Пісъля́ сього́ посва́таних і посади́ли, як звича́йно, на по́куть, на поса́д[2]). Ба́тько сїв біля́ зя́тя; а ма́ти, звісно, по́ралась сама́ і стра́ву на стіл подава́ла, бо вже Мару́сї не годи́лось з поса́ду встава́ти. Старости́ сї́ли на осло́нї біля́ стола́. Тільки що ста́ли вече́ряти, і обізва́лись дївча́та, що Мару́ся ще за́-видна[3]) проси́ла до се́бе на сва́тання, і сьпіва́ли, ухо́дячи в ха́ту.

От як пересьпіва́ли, та й поклони́лись низе́нько та й ка́жуть: „Дай Бо́же вам ве́чір до́брий, помага́йбі вам на все до́бре!“

Стара́ На́стя така́ вже радї́сїнька, що Бог привів її дожда́ти одни́м-одну́ до́нечку посва́тати за хоро́шого чоловіка та ще її любязно́го, землї́ під собо́ю не чу́є, по́раєтця ху́тко і де та си́ла взяла́ ся, аж біга від стола́ до пе́чі і стра́ву сама́ но́сить і поря́док дає́; ки́нулась за́раз до дружечо́к і ка́же: „Спаси́бі! про́симо на хлїб, на сіль і на сва́тання“. Та й усади́ла їх по чи́ну, від Мару́сї скрізь по ла́ві та й ка́же: „Сїда́йте, дру́жечки, мої голу́бочки! та без сорома́ брусу́йте, а ти, ста́росто, ім бату́й!“[4])

Так дївча́там уже́ не до їжи́: не бра́вшись за ло́жечки і засьпіва́ли.

Як же вслу́хавсь до сього Нау́м, та як розходи́всь притьмо́м: „Дава́й музи́ку та й дава́й!“ Нї́где дї́тись: побїгла моторнї́йша із усї́х, от таки́ Дома́ха Третякі́вна, до скри́пника та й прикли́кала його́. Ба́течки! підняли́сь та́нцї та ско́ки так, що ну! Набїгла по́вна ха́та людей, як почу́ли, що стари́й Дрот та посва́тав свою́ дочку́. То ще ма́ло, що у ха́тї, а то й коло вікон було́ бага́цько, а біля́

[1]) гре́че = к ре́чі, adv. до́бре, ду́же до́бре. [2]) поче́сне мі́сце для молоди́х. [3]) за-дня. [4]) брусува́ти — розми́на́ти, розмя́гчувати скі́ру з підмо́гою камі́нного точи́ла; ї́сти щось ні́рідко́го; батува́ти — звя́зувати ко́ний по́водами; кра́яти бі́льшими ку́снями.

ха́ти дївча́та з паробка́ми но́сятця; дївча́та дрібу́шки[1]) вибива́ють, парубо́цтво гопака́ гарцю́є, ба́тько з ма́тїрю знай люде́й часту́ють... така́ гульня́ була́, що крий Бо́же! Троха́ чи не до́-сьвіта гуля́ли.

(На самі проводи розпрощав ся Василь з Марусею і з старими. Маруся промаячила з журбою до Спасівки. Після Спаса, збираючи в лїсї губи, простудила ся наслїдком зливи і холодного вітру. Хоч родителї щиро її ратували, не помогло нїчого. Маруся умерла.).

Частина V.

Став Нау́м над не́ю, помоли́всь, зложи́в ру́ки на́-хрест та й став приговóрювати: „До́ненько моя́ ми́лая! Мару́сенько моя́ незабу́тная! Щож ти не гля́неш каре́нькими своїми очення́тами на свого́ ба́тенька рі́дного! Щож не ки́неш ся ру́ченьками обня́ти його́?... Що не проговóриш до його нї сло́вечка?... Тиж мене́ так завсегда́ зострі́ча́ла... А тепе́р... закри́ла свої о́ченьки, по́ки у́зриш Го́спода на стра́шному су́дї; зложи́ла ру́ченьки, по́ки з сим хресто́м, що тепе́р держи́ш, ви́йдеш із домови́ни на зу́стріч Йому́.... скріпи́ла уста́, по́ки з а́нгелами не ста́неш хвали́ти Його́: На кого́ж ти нас поки́нула?... Узяла́ на́ші ра́дощі з собо́ю; хто нас бу́де весели́ти тако́ю до́брістю, як ти?... Хто нас, сирі́т, на ста́рости бу́де жа́ловати!... Хто нас, як били́ночок у по́лї, бу́де догляда́ти?... Хто зопи́нить на́ші горю́чії сльо́зи? Хто обітре́ нам сма́жнії уста́?... Хто у бо́лїсти промо́чить нам запе́кший язи́к?... Не повесели́ла ти нас, живучи́ з своїм Василе́м! Не пора́довала нас своїм весїллячком!... Зате́ подру́женьки убра́ли твою́ ру́сую ко́су, як до вінця́: скіндя́чечки поло́жені... квіточка́ми заквітчані... і з пра́вого бо́ку тож квітка; неха́й лю́де ба́чать, що ти була́ дївою на землї, дївою йдеш і на той сьвіт“.

Яки́й зібра́в ся наро́д — а вже таки́ повнїсінька була́ ха́та і в вікно́ бага́то диви́ло ся — так усї на-взри́д[2]) пла́чуть!... Та й як мо́жно було́ уте́рпіти, ди́влячись на чолові́ка, що зовсїм у ста́рости, си́вого як лунь,[3]) немощно́го — стоїть над своє́ю дити́ною, що одни́м одна́ й була́ йому́

[1]) та́нець дрібни́м кро́ком. [2]) adv. го́лосно рида́ючи. [3]) болотяна́ пти́ця, błotniak, circus.

на сьвітї, і ту пережи́в, на самі́м цьвіту хова́є, а сам остає́тця на сьвітї із ста́ростю, з неду́гами, з го́рем, оде́н собі з старо́ю до яко́го ча́су! Яка́ вже їх жизнь бу́де?... Та що й каза́ти! Та щеж яка́ й дити́на! Коли́б уже́ яка-не́будь так собі, так би і сюди́ й туди́; а тож дївка не то́ що на все село́, та вряд чи де й бли́зько така́ була́: богобоязли́ва, богомі́льна, до вся́кодо дїла невсипу́ща, слухня́на, покі́рна, звича́йна, ти́ха, розу́мна, і що вже хоро́ша, так вже нї́чого й говори́ти! І що́-то: хто й знав її, хто й не знав, то всяк люби́в і поважа́в; і як почу́ли, що вона́ вме́рла, то всїж то, й старі́ й молоді́ та й мала́ дити́на, усї за не́ю жалкова́ли і збігли ся диви́тись на не́ї і по нїй жури́тись.

Об старі́й На́стї уже́ нї́чого й говори́ти: не зду́жала не то́ що поря́дку дава́ти, та й з мі́сця не встава́ла; усе́ сидї́ла біля́ покі́йницї. І вже не пла́кала, бо й сльоз не ста́ло, а тільки тя́жко здиха́ла; і нї півсло́ва не зду́жала голо́сячи пригово́рювати.

Послу́хавши Псалтиря́, що дяк усе́ чита́в, Нау́м сїв біля́ своє́ї старо́ї та й ка́же: „Що, стара́! Упра́вились ми з тобо́ю? Збира́лись весі́лля гра́ти, аж ось по́хорони! Ох-ох-ох! Хвали́, На́сте, Бо́га!“

„Се нам за гріхи́ на́ші, Нау́ме, Бог наказа́ниє посла́в!“ сказа́ла йому́ На́стя.

„За гріхи́!“ сказа́в поду́мавши Нау́м. „Чи є така́ ка́ра, щоб не́ю удоволи́ти за на́ші гріхи́?... Що день, що час ми тя́жко согріша́єм перед Го́сподом на́шим; так чого́ж ми досто́йні?... Як би Оте́ць наш небе́сний роби́в з на́ми не по милосе́рдию, а по пра́вдї Свої́й сьвяті́й, так миб і давно́ недосто́йні і на сьвіт диви́тись. Мі́ри нема́ Його́ до́брости!“

„На щож він узя́в у нас одну́ на́шу ра́дість? Що ми тепе́р бу́демо?“

„На́що взя́в?“ ка́же Нау́м. „Щоб дити́на до́брая, за до́брість і Йому́ ми́лая, пожи́вши в сьому́ зло́му сьвітї та ба́чачи дру́гих, не пішла́ у слїд за ти́ми, що не по Його́ во́лї ро́блять, щоб не ста́ла й вона́ така́, котри́х Він не лю́бить. А за лихе́ і зле́є дитя́ Бог кара́є отця́ і ма́тїр, так би ми були́б і за не́ї у одвітї; а тепе́р, коли́ дитя́ на́ше було́ до́бре, то че́рез не́ї і нам щоне́будь Бог з гріхів прости́ть“.

„На кóгож ми тепер остаємóсь? і хто нас у стáрости та в нéмощах догляне?“ питáла ще такії Нáстя.

„І я теж дýмав з пéршого чáсу“, кáже Наýм, „а дáлї, по моїй молїтві, Бог такий менї рóзум дав: не булó в нас дитини, самі по сóбі жилú, бýдем і без нéї. Та скáжеш: тогдї булú молоді та здорóві, а тепéр старі, не здужаєм робити на сéбе. — Нáсте, Нáсте! І в молодії лїтá не самí по сóбі ми і жилú і робúли і пропитáли ся. Бог нам помагáв; Він же нам і тепéр не дасть пропáсти. Проживемó ще, потéрпимо ще за гріхú нáші на сїм сьвітї, по Йогó вóленцї прийде і нáша годúна. Ти менї закрúєш óчі, а тебé... тогдї крýглу сиротý у бідї ще й лýчче не покúне Той, що й мáленьку комáшечку доглядáє, та й зберé нас до кýпи; і нáша Марýся нас там зострíне. Колúж нéбудь прийде сей час; не сто лїт бýдемо тут бідствовати... Та хоч би й сто лїт, хоч би й більш і хоч би ще гíршу бідý нам Бог послáв, колú є ще якá гíрша сїєї — так чи мóжеж то ізрівнятись прóтив тóго, що нам бýде у Гóспода милосéрдного і де тепéр нáша Марýся? Гóдїж, гóдї, не плач та давáй порядок. Живúй живé гадáє, так і ми: трéба все полáгодити, як звичáйно і як тíлькі мóжемо що зробúти і за дýшу і за слáву нáшої Марýсї“.

Стáло над вéчір. Під комóрою знакóмий Наýмові маляр малює трунý — та що за слáвна булá! Дубóві дóшки, та товстї та сухі як залїзо; та й зрóблена чúсто, як столярна, бо й тéслї, що її робúли, жалкýючи об Марýсї і люблячи Наýма, від щúрого сéрця і робúли. А як ще маляр вúчернив її та на крúші змалювáв хрест сьвятúй та кругóм пописáв слова усякими крáсками — у головáх намальовáв áнгела Бóжого, а в ногáх списáв патрéт із смéрти, з кісткáми, та так жúво, що як настояща смерть, — так такá домовúна, що хоч би і всякому дóброму чоловíкові такý Бог привíв! У хáтї і в кíмнáтї жінкú пóрались: то дїжý наставляли то мукý сїяли то лóкшину[1]) кришúли то птúцю пáтрали. А нарóд то біля мéртвої то біля відчúненого вікнá, що над нéю, дивúли ся. А обóє старí із журбú так ужé стяглú ся, що аж злягли... Як рáзом — крик! Хтось дýже застогнáв, аж закричáв... Нарóд за вікнóм тож крúкнув:

[1]) макарáн.

„Васи́ль, Васи́ль!“ — і розступи́вся. Нау́м, почу́вши се́є, ско́чив — зирк у вікно́.., лежи́ть бідний Васи́ль біля́ вікна́ мов ме́ртвий зовсім!...

Са́ме тоді, як дзвони́ли по Мару́синій душі́, їхав ми́мо це́ркви серде́га Васи́ль і поспіша́в я́ко мо́га до хазя́їна з ра́достю, бо все зроби́в, як тільки лу́чче мо́жна було́, і віз йому́ вели́кі бариші́. Як їде, і чу́є, що́ дзво́нять; здригну́в ду́же, нена́че йому́ хто снігу за спи́ну наси́пав, і на ду́шу така́ журба́ па́ла, що й сам не зна, що він таке́ став. Перехрести́всь і сказа́в: „Дай Бо́же ца́рство небе́сне, вічний поко́й поме́ршому!“ а сам по ко́нях погна́в, щоб шви́дче одчо́т відда́ти хазя́їну та й до Мару́сї і щоб уже́ з не́ю не розлуча́тись аж до весілля.

Так от яке́ весілля знайшо́в Васи́ль! А як поба́чив свою́ Мару́сю: замісць, щоб на поса́ді сидіть, лежи́ть на ла́ві під церко́вним сукно́м, хоч і у́брана і заквітчана, та не до вінця́ з ним, а в я́му від його йти! Як се поба́чив, закрича́в жа́лібно, застогна́в, поблід як смерть та тут же і впав мов неживи́й!...

На си́лу та на превели́ку си́лу його́ відволо́дали[1]). Вже й водо́ю облива́ли і труси́ли... аж ось зирну́в, повів круго́м очи́ма та й сказа́в тихе́сенько; „Мару́сю... де моя́ Мару́ся?“

„І вже, си́ну, Мару́ся ні твоя́ ні на́ша, Бо́жа!“ став йому́ Нау́м каза́ти: „Поки́нула нас!“ Васи́ль сиди́ть як окамянілий і не ба́чить і не чу́є нічо́го. От Нау́м поду́мав, ба́чить, що тре́ба його́ розжало́бити — щоб тільки він запла́кав, то йому́ і ле́гше бу́де — от і став до його говори́ти... Та вжеж як то жа́лібно говори́в, що й поду́мати так не мо́жна, як то він йому́ усе́ розка́зовав: як його́ Мару́ся люби́ла, як за ним убива́лась, як занеду́жала і вмира́ючи що йому́ нака́зовала... Васи́ль се́є слу́хавши як запла́че... зарида́є — як ки́нетця до не́ї... припа́в, цілова́в її ру́ки... і не ви́мовить нічо́го, тільки: „Мару́сю... моя́ Мару́сенько!“ То поки́не її, пла́че та вбива́єтця, та знов до не́ї... А наро́д таки́ уве́сь, та що-то, і малі́ діти так і голо́сять, ди́влячись на його і на стари́х, що обпла́кують і його́, нена́че ме́ртвого.

---

[1]) дове́сти до тя́мки, опамята́ти!

Оттáк булó усé до вéчора, нарóд помалéньку розійшóвсь; і вже нíчю Наýм, знемíгшись зовсíм, трóшки задрімáв. Прокúнувсь, дúвитця, що Васúль і не дýмає відійтú від умéршої; стоїть кóло нéї на вкóлішках та знай рýки їй цілýє та щось і приговóрює з гіркúми сльозáми. От Наýм йомý й кáже: „Васúлю, зберúсь із сúлою. Бáчиш і я, ужé менї більш її жáлко, та й я такú трóхи задрімáв, щоб хоч трóхи голові лéгше булó“.

„Вам її більш жаль?“ кáже Васúль „та як се мóжна подýмати? Я її любúв у сто раз більш нїж ви!“

„Вже сьóго не мóжна розібрáти: ти кáжеш, що ти більш, а я знáю, що я їй отéць, стáр чоловíк, і вже в мéне дочкú не бýде; а ти собі, як захóчеш, дївку й зáвтра знáйдеш“.

„Тáту, тáту!“ жáлібно сказáв Васúль, „і вам не гріх так говорúти... і у якý пóру і у якóму місцї?“ Дáлї подивúвсь на йóго з грозóю і з підлóбя та й став, ненáче не в своєму умі, сам собі розговóрювати: „Їх прáвда.... скóро посвáтаюсь.... та й оженюсь.... зійдетесь на весїлля.... та не зовіть пан-отця́.... а мóже.... дармá....“

Слýхавши такії йогó рéчи, Наýм дýже злякáвсь, бо дýмав, чи немá в йóго пóмислу, щоб — нехáй Бог борóнить — самóму собі смерть заподїять; став йогó розважáти і розкáзовати, якúй се смертéльний гріх, щоб прóтив Бóжої вóлї смéрти шукáти і що такáя душá непрощéна від Бóга у вікп вічнії; дáлї став йогó навчáти, щоб молúвсь Бóгу і щоб положúвсь на мúлость Йогó... І багáто дéчого йомý дóброго говорúв, бо був дýже розýмний, хоч і письмá не вчив ся, а у бéсїдї частїсїнько і пан-отéць не знав, що прóтив йóго говорúти, а дяк так і не схвáчував ся з ним.

Васúль на всї йогó рéчи стоя́в мóвчки, чáсом усьміхнéтця то насýпитця то забормóче: „Молúтьця — молїтесь ви!“ А сам, вúдно, своє дýмав. Наýм же, говорúвши йомý дóвго, подýмав: „Що йомý тепéр толковáти? Він і себé не тямить. Нехáй на слобóдї приймýсь за йóго і розтолкýю йомý, щоб чáсом йогó душá не пропáла“.

Як обвúднїло трóхи на двóрі, зáраз зібрáли ся нýжні люде в двір до Наýма: розложúли середý двóрá огóнь: жінкú стáли пóратись і все готýють, як трéба, щоб і лю́дям пообідати і старцїв Бóжих нагодовáти.

Став день. Задзвонили у старший дзвін повагом, звичайно як на збір. Господи! як повалить народ — так видимо-невидимо! Що свої селяне, а то і з города понаходило і понаїзжало; та були такі й пани, щоб подивитись, як-що по старовині, що вже тепер виводитця з моди, будуть дївку ховати.

Як передзвонили на збір, ось і несуть від церкви сьвятий хрест і корогви, за ними мари; а там ідуть аж три сьвященики і четвертий діякон, та все в чорних ризах; а дяків так десятків зо два. А за народом так на силу протовпились до хати.

Наум, бачивши, що вже все готове, став відбирати людей: кого дружком,[1]) кого у піддружки, кого у старости; жінок у свашки, і все по двоє; дївчину взяв у сьвітилки,[2]) парубків аж дванадцять у бояре,[3]) а молодого не треба було вибирати, бо Василь, її посватаний жених, був тут.

От як відібрав усїх, та й став їм кланятись і просити: „Люде добрі, сусїди любезнії, панове старики, жіночки-пань-матки, і ви, парубоцтво чесне, і ти, дївча молоденьке! не зогнущайтесь послухати мене старого, батька нещасного! (а сам так і ридає). Не привів мене Бог — воля Його сьвята! — заміж дочки віддати, із вами, приятелями, хлїба-соли роздїлити і повеселитись, а сподобив мене грішного віддати Йому одну-однїсіньку, чисту і непорочну, як голуба білого. Збираюсь тепер поховати її дївованнячко, як закон велить і як її слава заслужила. Потрудїтесь піти за нею у почотї, проведїте її дївовання на вічную жизнь, не в нову хату і не до милого мужа, а в сиру землю і у темну домовину! Потїште своїм послухняньством і мене старого, батька скорбящого, що свою утробу....“ Та хотїв поклонитись, та аж упав до землї і гірко-гірко заплакав, а ввесь народ за ним.

Далї, уставши, віддохнувши, каже: „А де стара мати? Нехай роздає подарки сватам та поїзд знаряжа“. От покликали Настю, а замісць її поставили другу жінку, щоб

---

[1]) дружко, дружба. [2]) дївчина, що держить сьвічку підчас вінчаня або після давнїйщого звичаю меч зо сьвічкою. [3]) сват.

голосила над покійною та приговорювала, до якого часу треба.

Не сама вийшла Настя, а вивели її до почоту,[1]) бо вже зовсім нездужала. За нею винесли хлопці скриню з подарками і відчинили. От Настя зараз поклікала до себе дівчат та й каже: „Не порадовалась моя душа, щоб побачити, як моя мила Марусенька, по улоньці ходячи, та збиралаб вас у дружечки на радість свою, а привів мене Господь самій у старости, гіркими слізоньками обливаючись, просити, щоб ви проводили її дівованнячко до темної ями. Не довелось мені чути ваших весільних пісеньок до моєї Марусі, а замісць того побачу ваші слізоньки, що зо мною проливатимете, як засьпівають їй вічную память. Не погнівайтесь, що замісць весільних медяничків або коровайних шишечок дає вам мати нещасная, гіркая, дає воскові сьвічечки. Засьвітіте їх, проведіть мою Марусеньку і відайте: як горять сьвічечки, так горить моє серденько від журби великої, ховаючи одним-одну дочечку, утїху мою.... а сама зостаюсь при старости, як билиночка в полї і слїзоньками умиваючись“. Тут їм і роздавала гривенні[2]) сьвічечки і все з зеленого воску.

Далї достала та й рушник, широкий та довгий, та що-то вже гарно вишитий був і що мав ся підіслатись при вінцї під ноги молодим, та й повязала на хрест сьвятий великий, що попереду носять.

А там пеперевязовали дружка і піддружого раз рушниками довгими-довгими, з плеча аж до долївки, та все повишивовані заполоччю орлами та квіточками; а далї й по другому навхрест білого полотна довгі так, що аршин по чотири і все пообшивані заснівками[3]). Такимиж рушниками поперевязовали і свашок та ще їм і по квітцї прикололи до очіпків. Старост теж поперевязовали по одному рушнику; по одному, та хорошому. Сьвітилочцї зробили меч,[4]) як такі водитця на весїллї: навязали ласкавців,[5]) чорнобривців,[6]) васильків[7]) і позолоченої шумихою[8]) калини і сьвічечку

---

[1]) шлюбний або похоронний похід. [2]) сьвічки по гривенникови (по 10 копійок). [3]) крайка. [4]) сьвітилка держить підчас вінчаня меч з заткнутою на нїм сьвічкою. [5]) рід зїля, bupleurum rotundifolium, przewiper. [6]) оксамитець, tageteserecta. [7]) ocymum basilicum, bazylia. [8]) позлїтка.

я́рого во́ску засьвіти́ли; і меч обвяза́ли і сьвіти́лочку перевяза́ли рушника́ми, тож га́рними і все виши́ваними... Боя́рам понашива́ли на шапки́ шовко́ві квітки́ і пра́ві ру́ки поперевя́зовали платка́ми, усе́ бума́жними,[1]) кра́сними як оде́н і таки́ми, що по три ко́пи[2]) жо́ден[3]). Ту ху́стку, тож бума́жну, що ма́ло ся молоди́м ру́ки під вінце́м звяза́ти, ту подали́ на срі́бний хрест, що сьвяще́ник у рука́х несе́; а таки́ окро́ме ко́жному сьвяще́никові і дя́кону на сьві́чечку подали́ платки́ бума́жні, си́нї, і ускя́кому дяку́ дали́ по ху́сточці. Ки́лим вели́кий та хоро́ший положи́ли на кри́шу у тру́ни́, а коц ва́жний, з розво́дами[4]) і по сере́динї вели́кий оре́л, так той посла́ли на ма́ри під труну́: і щоб усе́ те пішло́ на це́рков Бо́жу за ду́шу поме́ршої.

Да́лї На́стя ста́ла роздава́ти із скри́нї усе́ добро́, яке́ було́: що дїво́че, чи пла́хточку чи запа́сочку чи соро́чечку чи ху́сточку чи щонебу́дь, роздава́ла убо́гим дївча́там та си́ротам, що нї ба́тька нї ма́тері і що їм нї́где взя́ти; а жіно́че, то серпа́нки то очі́почки біле́нькі то платки́ на го́лову, що було́ нала́гожено її до́чечці, таки́м же жіночка́м та удо́вам, усе́ вбо́гим. Так що, яка́-то вели́ка скри́ня була́ повнї́сінька, а тут тобі́ хоч би що́ зоста́лось, усе́ порозд ава́ла і скри́ню відда́ла на це́ркву Бо́жу; і подушки́ і ря́дна, усе́ позбува́ла за ца́рство небе́сне Мару́сї і за ду́шу свою́ і Нау́мову; а да́лї й ка́же перехрести́вшись: „Сла́ва тобі́ Го́споди, що було́ що розда́ти за ду́шу мое́ї ми́лої Мару́сеньки і обдї́ли́ти до́брих люде́й. На що менї́ те́є прида́не її, коли́ я і її́ рішѝлась!...“ А перепла́кавши й ка́же: „Деж наш ще молоди́й?“

От його́ і привели́ до не́ї. Обняла́ вона́ його́ крі́пко, цїлу́є, пла́че і пригово́рює: „Зя́течку мій ми́лий!... си́ночку мій коха́ний!... як по́рох у о́цї, так ти менї́ зоста́в ся! Отже твоя́ ху́сточка сва́таная! Мару́ся без те́бе усе́ її біля́ се́рця носи́ла, а вмира́ючи заповіда́ла причепи́ти її тобі́, як бу́дуть її хова́ти.... Не забува́й мое́ї Мару́сї і як вона́ тебе́ ві́рно до сме́рти люби́ла!... Не забува́й на́шої з ба́тьком ста́рости.... Не поки́нь нас.... пригля́нь нас у не́мощах!... Нїко́муж нам бу́де й оче́й закри́ти і помяну́ти нас!...“

---

[1]) з тонко́го полотна́. [2]) копа́ = 15 копі́йок. [3]) ко́ждий. [4]) ви́тканими узо́рами.

Васи́ль, блі́дний-блі́дний як та́я настоя́ща смерть, воло́сся йому́ розкудо́вчене, о́чи мов у ме́ртвого ди́влятця і не ба́чать нічо́го, ру́ки нена́че су́дороги[1]) поко́рчили, а сам як лист тру́ситця; і не счу́в ся, як ту́ю ху́стку йому́ почепи́ли за по́яс, наси́лу промо́вив до На́сті: „Ма́тінько рідне́нька!...“ Та більш нічо́го не зміг і сказа́ти. От, причепи́вши ху́стку, На́стя перехрести́ла його́ та й ка́же: „Бог тебе́, мій си́ночку, сирі́тонько, удове́ць без вінця́, благослови́ть і Ма́тїр Його́ Бо́жа на все до́брее, тільки не покида́й нас!...“ Сказа́вши се́є, пішла́ голоси́ти над дочко́ю.

От, як зовсї́м упра́вились, сьвяще́ники почали́ пра́вити, що тре́ба, покропи́ли домови́ну сьвято́ю водо́ю, боя́ри положи́ли Мару́сю у труну́, а дружечки́ попра́вили на її ко́си та цьвіто́чки і на го́лову положи́ли ще віно́чок (бо ще не була́ ві́нчана), що самі́ звяза́ли то з жо́втих гво́здиків та з роме́ну[2]) та з уся́ких квіточо́к.

Серде́шний Нау́м ле́две но́ги переставля́є, а ще таки́ хотї́в зако́н спо́внити, підійшо́в до труни́, перехрести́в Мару́сю і ка́же: „Поздоровля́ю тебе́, Мару́сенько, на новосї́ллї... Бог посла́в тобі́ сей дім; почива́й у нїм, неха́й нї оде́н злий чолові́к не поворушить твоїх кісточо́к нї рука́ми нї язико́м; щоб так ти́хо, як тепе́р лежи́ш, поле́жала до страшно́го су́ду і з ра́достю уста́ла з сим сьвяти́м хресто́м“.

Після́ сьо́го боя́ри й понесли́ з ха́ти труну́, а Нау́м таки́ ще у слїд, хоч гі́рко пла́че, а ще таки́ посилкова́в ся сказа́ти: „Проща́й, Мару́сю, з мого́ до́му! недо́вго ти в ме́не гостьова́ла, та з тобо́ю усегда́ ра́дість була́... Ти не ве́рнесся во ві́ки і я ра́дости не ма́тиму тож во віки!“

От і понесли́: попере́д усьо́го хрест сьвяти́й з корогва́ми, да́лї кри́ша з мар сукно́м ме́ртвим покри́та,[3]) несли́ чоти́ри хло́пчики як я́нголи і в них хусточки́. За тим кри́ша з труни́ ки́лимом вкри́та, а несу́ть її чоти́ри боя́рини; за ни́ми сьвяще́ники з сьвічка́ми і дя́кон з кади́лом, а там дяки́, — та так прехо́роше та жа́лібно сьпіва́ють, що, хоч не хо́чеш, так запла́чеш. От тут пішли́ дружечки́ по па́рцї,

---

[1]) конву́льсиї. [2]) румя́нок, anthemis arvensis. [3]) на Україні й до́сї є звича́й, не́сти мерця́ у відкри́тій домови́нї, а ві́ко (кри́шу) окре́мо напере́д.

усї в свитах і тільки самі чорні ленти, покладені на головах, без усякого наряду і у кожної в руках зелена сьвічечка палає. За дружечками йшла сама собі сьвітилочка з мечем; за нею свашки, далї дружко і піддружий, а за ними вже несли труну на марах бояри; а Василь, як молодий, ішов з правого боку: на превелику силу йде і неначе й не він: нї до чого йому дїла нема, що йому скажуть, те й робить й туди йде і очий не зведе з своєї Марусї.... А вона, моя сердешна, лежить, моя голубочка, тим серпанком, що мав ся їй на весїллї покривати, покрита вся; тільки вид не закритий і здаєтця, що вона лежучи звисока усюди поглядає; та ще, як вона хороше вмирала, то так і усьмішечка у неї на виду осталась і вона нїби усьміхаєтця і потїшаєтця, що її так хороше ховають.

Василь би то можеб і не зійшов би з місця, бо в його й памяти не було, так його вели два старости у рушниках під руки.

За домовиною йшли або вели сусїди й приятелї Наума і Настю, що так і розливаютця, як тая річка. А дзвони — так Господи! не перестають і все дзвонять. А народу, народу! і за домовиною і побіля домовини і по улицї спереду і по воротах і по тинах.... що то сказать не можна, скільки їх там було.

Поки донесли до церкви, то аж дванадцять разів зостановляли ся читати Євангелиє і всякий раз підстилали бумажний платок. Який сьвященик прочитає, тому і платок.

Відслуживши в церкві службу Божу і похорони, як слїдує, понесли тим же чином і на кладбище. Як стали опускати труну у яму, то від Настї подали двадцять аршинів нерозрізаних рушників та на них і впустили домовину.... І що то! Увесь народ так і голосить! А Наум кинувсь на вколїшки, підняв руки до гори та й молитця: „Господи праведний! Твоєю волею осиротів я, я старець немощний! Тїло моєї дочечки віддаю матері нашій землї; а душу прийми у царство Своє.... і не остав мене грішного!“ Далї став читати „Отче наш“, аж поки зовсїм опустили домовину і сьвященики молитвою запечатали яму. Тут Наум устав, узяв землї у жменю.... труситця сердешний та плаче-плаче! Кинув землю і каже: „Дай нам, Господи, у одному царстві бути з нею!... Прощай, Марусю, у останнїй раз!

Нехáй над тобóю земля́ перóм!“ Тож і Нáстя так зроби́ла. Як же прийшлóсь Василéві ки́дати, схóпив землї у жмéню, як заридáє.... затру́ситця, пáльцї йому́ звелó і руки́ не мóже розпрáвити, щоб сипну́ти зéмлю у я́му. Тряс ся, тряс ся, так і впав нечувствéнний....

Тут увéсь нарóд, кóжний, хоть по жмінцї, ки́дали зéмлю у я́му, щоб бу́ти з нéю у одному́ цáрстві, а дáлї боя́ри заси́пали лопáтами і зовсїм докінчáли і верх ви́вели і у головáх постáвили хрест висóкий та товсти́й і зелéною крáскою обмальóваний!...

От і вся Мару́сї пáмять!...

Прийшóвши до дóму, і сьвящéники і ввесь нарóд і трудя́щі стáли лáгодитись обідати. Нáстя пéрша ки́нулась: „Деж наш Васи́ль? нехáй мій голу́бчик, мій жени́х-удовéць, нехáй сїдáє на посáд сам собі“. — Василя́ немá! Сюди́-туди́, — де Васи́ль? Немá нїгдé....

Шукáли, шукáли..., немá! Та вже одéн стари́й розкá-зовав, що ще на клáдвищі підня́в йогó і труси́в і водóю бри́зькав, — і на превели́ку си́лу він очуня́в і віддихну́вши трóхи сказáв, що піде проходи́тись. Чоловік пусти́в йогó і пішóв до гу́рту, а де вже він дїв ся, він не взгледїв.

Ки́нулись боя́ри, хто моторнїйший, шукáть йогó; шукáли і на клáдвищі і по бóру і де-то вже йогó не шукáли.... немá та й немá! Нїчóго роби́ть, без йóго пообідали.

Після обід, як усї, дя́куючи Нау́ма і Нáстю і поминá-ючи Мару́сю, порозхóдились і як ужé дóма усé поприби-рáли, послáв Нау́м у гóрод до Василéвого хазя́їна, чи не там він? — не булó й немá! Послáв до рóдичів — не чу́ли й не бáчили!

Справля́ли Нау́м і Нáстя знов і трети́ни[1]) і девяти́ни[2]) і полусорочи́ни[3]) і сорочи́ни[4]) як трéба по християнськи.... І щó-то за обіди були́? На все селó. Багáто й старця́м ми́лостинї подавáли. Василя́ж не булó та й не булó! І слух про йóго запáв! Найбільш жури́вся за ним Нау́м, боячи́сь, щоб він сам собі не заподїяв смéрти. Суму́ючи об сїм, частéнько плáкав, а рáно і вéчір моли́вся за йóго Бóгу,

[1]) поминáльне богослу́женє в 3 днї по смéрти помéршого. [2]) такéж в 9 днів опісля́. [3]) такéж в 20 днів. [4]) такéж в 40 днів, звáне такóж сорокóвини (сорокоу́сти).

щоб його́ сохрани́в і на ро́зум навів і привів би його́ до їх із На́стею, щоб було́ кому́ їх доглядїти.

Вже й год мину́в після́ Мару́сї. Старі́ відпомина́ли її, як тре́ба, і сьвяще́никам заплати́ли за сорокоу́сти,[1]) що найма́ли аж у трох церква́х, а у четве́ртім манастирі́, і дяка́м за псалти́р, що шість недїль, по́ки Мару́сина душа́ лїтала круг її гро́ба, чита́ли над ним. Стара́ На́стя жу́ритця, нена́че сього́дня похова́ли дочку́, а Нау́м усе́ тїльки її розважа́ й ка́же: „Щож робить? моли́сь Бо́гу! перете́рпимо тут, бу́де до́бре там. Його́ сьвята́ во́ля! От Василя́ менї жальчі́йш, що — не дай Бо́же! — чи не пропа́в він і з тїлом і з душе́ю!“ А сам усїм хазя́йством розпоряжа́в і все дбав, а що зміг, то й сам роби́в не лїну́ючись. А що тїльки збере́, хоч тро́хи чого́, так і роздає бідним та неіму́щим. Усїх обдїля́є.

Ста́не було́ На́стя каза́ти: „Та чого́ ти так клопо́чеш? На́ що нам се? Чи воно́ є чи нема́, усе́ рівно. Наш вік — день!“

„Та хоч би й час“, ка́же Нау́м, „не собі я роблю́, не для се́бе дба́ю. Усе́ в рука́х Бо́га милосе́рдного, усе́ Його́, а я тїльки робітник Його́. Передаю́ че́рез ста́рців Бо́жих у Його́ сьвятї ру́ки. Гріх ле́жучи хлїб їсти; по́ки зду́жаю, пови́нен і роби́ти і бідним подава́ти. Повели́ть іти́ до Мару́сї, піду́, хва́лячи Бо́га, а кому́ се зоста́нетця, той і спаси́бі ска́же і відпомина́є нас, коли́ схо́че, а не схо́че, як схо́че, я своє́ дїло роблю́, по́ки є си́ла“.

Мину́в уже́ і дру́гий год. На тре́тьому прийшо́в до них чоловік із го́рода, а він то́го лїта ходи́в у Ки́їв, та й ка́же: „Кла́няв ся вам ваш Васи́ль!“

Нау́м так і скри́кнув від ра́дости. „Де ти його́ ба́чив?“ та й гукну́в на На́стю (бо вже собі на ста́рости ста́ла глухе́нька), щоб ішла́ бли́жче слу́хати про Василя́. Зра́довалась і На́стя, бо й вона́ ду́же жалкова́ла, що не було́ об йому́ ніякої чу́тки; підсїла до то́го чолові́ка і проси́ла, щоб розказа́в, де він його́ ба́чив, і як йому́ пово́дитця.

От чоловік і ка́же: „Ба́чив його́ у Ки́єві і вже він не Васи́ль, а.... оте́ць Венеди́кт....“

„Як се так?“ закрича́ли обо́є старі́.

---

[1]) 40-дне́вна моли́тва, помина́льниця за ду́шу поме́ршого.

„А так“, ка́же чолові́к, „що він там пішо́в у ченції“.

„У ченції?“ сказа́ли знов обо́є та й ста́ли Бо́гу моли́тись і дя́ковати, що дові́в його́ до спасе́нного путя́.

„Він у Пече́рському монастире́ві і вже дя́коном і при менї“, так-то розка́зовав той чолові́к, „служи́в слу́жбу Бо́жу. А як розпита́в мене́, що я з сїх міст і вас зна́ю, так закли́кав до се́бе і каза́в: „Кла́няй ся їм. Я їх“, ка́же, „як отця́ і ма́тїр почи́тую і що́-дня, як служу́, то і їх і вме́ршу дочку́ їх на Бо́жій слу́жбі помина́ю і, скільки дасть Бог ві́ку прожи́ть, що-дня́ бу́ду їх помина́ти. Че́рез їх молитви́ Бог мене́ спас і ви́рвав із рук дия́вола: як уме́рла Мару́ся, то я грішний біля́ неї закля́в ся само́му собі смерть заподї́ять; і як похова́ли Мару́сю, я тихе́нько від них, щоб не спини́ли, пішо́в сьвіт за очи́ма, узя́вши тільки в жме́ню землї з Мару́синого гро́ба, щоб хоч з одно́ю зе́мле́ю, що її покрива́є, уку́пі лежа́ти. Як я ішо́в і куди́ йшов че́рез цїлїсінький день і ніч і знов день, — я нїчо́го не тя́млю. Схамену́всь уже́ над рі́чкою, стою́ на кру́чі, а якіїсь два ченції мене́ охре́щують і сьвято́ю водо́ю обкро́пляють та гово́рють менї премудрії ре́чи. До́вго того́ було́, по́ки я в ро́зум, ка́же Васи́ль, прийшо́в, а зати́м ті ченції привезли́ мене́ у Ки́їв, у Пече́рський манасти́р. От, мене́ тут приняли́ і до́вго розважа́ли, а да́лї, як прийшло́ від о́бщества мое́ увольне́ние, то й постри́гли у ченції, а за го́лос і дя́коном настано́вили. Кла́няй сяж“, ка́же, „моїм роди́телям; от їм про́скура сьвята́ і неха́й до ме́не прибу́дуть, коли́ ще проживу на сьвітї, бо тільки мое́ї й ду́мки, тільки і помишле́нія, щоб шви́дче бу́ти вку́пі з Мару́сею“.

Узя́в Нау́м про́скуру, поцїлова́в та й заду́мавсь, а да́лї й ка́же до Василя́, нена́че він тут перед ним стоїть: „Атже ти вже тепе́р оте́ць Венеди́кт.... ти слу́жиш слу́жбу Бо́жу.... Чого́ж ти спотика́єсся? Ей моли́сь, щи́ро моли́сь! Па́мятуй! що у **Отче наш** чита́єм: „**Да будетъ воля Твоя.... избави насъ отъ лукаваго!**“

На тім же місції і в той же час обіща́вся Нау́м із старо́ю у Ки́їв їхати. Бог їх туди́ й приніс. Пішли́ по манастиря́м; за́раз у Пече́рському спита́ли ся про дя́кона з таки́х і з таки́х місць, про отця́ Венеди́кта. От їм черне́ць і ка́же: „І вже помяні́те його́ за впоко́й! Він і прийшо́в не́мощний, та таки́ себе́ не цоберіга́в; не слу́хав нікого;

шукáв усякої болїсти і заморйв себé зовсїм. Дáлї час, час та недїль зó дві як і помéр. Та ще такй від суєтй не збáвивсь: умирáючи просйв, яко мóга, щоб йому у трунý положйли якóїсь землї, що в йóго у платкý булá завязана, а платóк шовкóвий, крáсний, хорóший платóк, просйв положйти йому під гóлови. То, яко закóн запрещáє монáхові такії прймхи, то йогó і не послýхали“.

Тяжко здихнýв Наýм, дáлї дошукáв ся йогó грóба і, прийшóвши з Нáстею, нанялй тут по нїм панахйду і у грамáтку свою записáли.

Дóвго-дóвго стояв Наýм над грóбом йогó. Дáлї здихнýв, перехрестйвсь і кáже: „Дай Гóсподи милосéрдний, щоб ти там знайшóв свою Марýсю!“

II.

САЛДАТСЬКИЙ ПАТРЕТ[1]).

(ЛАТИНСЬКА ПОБРЕХЕНЬКА ПО НАШОМУ РОЗКАЗАНА).

I.

Був собі колйсь-то якийсь-то маляр... ось на умі мотáєть ся, як йогó звáли, та не згадáю... Нý, дармá: маляр та й маляр. І щó то був за скýсний! Там морóка йогó зна, як-то гáрно мальовáв! Чи ви, брáтіки, що читáєте або слýхаєте сю книжку, дýмаєте, що він так мальовáв собі прóсто, абй-як: що тільки розмішá крáску чи червóну чи бурякóву чи жóвту та так прóсто й мáже чи стіл чи скрйню? Е нї, тривáйте лишéнь! Такй щó вздрить, так з ньóго патрéт і вчéше. А ще булó як намалює що-нéбудь та підпйше — бо й письмéнний був собі, — що се не кавýн,

---

[1]) Латйньска прйповідка є: Ne sutor ultra crepidam (швець держй ся копйта). »Квітка дóбре зрозумів, пйше Кулїш, що єгó чудóва »Марýся« не скóро дождé прáведної крйтики і гіркý свою мисль обернýв у жарт, написáвши »Салдáтський патрéт«. Парáболя ся найбільш про тих напйсана, котрі не знáвши нї язйка нї жйзнї нарóдньої повертáють у нївець дїло велйкого нáшого живопйсця«.

а сли́ва: так-такі́ точні́сінька сли́ва. Був собі ро́дом — коли́ чува́ли — з Бори́сівки, ку́рської ґубе́рнії, а у тій слободї що-найлу́чші богома́зи, іконопи́сці і уся́кії малярі́; так і він-то відтіля́ ро́дом був, а в нас у селї зелени́в нову́ дзвіни́цю. І такі́ ні́где пра́вди ді́ти: що вже ніхто́ лу́чше не намалює нї розмалює, як богома́з з Бори́сівки; уже́ не жаль і гроше́й!

Так про сьо́го-то Ку́зьму Трохи́мовича прочу́в яки́йсь-то пан, що ду́же коха́вся у-в огоро́дах; так бач біда́: горобцї що лїто повикльо́вують усе́, що́ він нї понасі́ває. Так він-то позва́в Ку́зьму Трохи́мовича та й поєдна́в його́, щоб списа́в йому́ салда́та, та щоб таки́й як живи́й був, щоб і горобцї боя́ли ся; „а бу́де яка́ фальш, прики́ну“, ка́же, „тобі́“. От і сторжи́лись за де́сять рублїв гроше́й і восьму́ху горі́лки. Отже-ж то і змальова́в він салда́та, та ще як! Що, яж кажу́, що й живи́й не бу́де таки́й бридки́й, як то був намальо́ваний: пика́тий, морда́тий та ще з здоро́ве́нними у́сами, що не ті́льки горобце́ві, та й чолові́кові страшни́й. Му́ндір наньо́му ле́пський, ґу́дзиками позащі́пований, що аж ся́є. А оружо́ — так поги́бель його́ зна, як то жи́во списа́в! Отта́к, ба́чить ся, і стре́льне, що й приступи́тись стра́шно! А як задиви́ш ся на нього, так, ба́чить ся, вже і ворушить ся і у́сом мо́ргає і очи́ма пово́дить і рука́ми дьо́рга і нога́ми дри́га, такі́ так і ду́маєш: от побі́жи́ть, от би́ти-ме! Так-то ску́сно був намальо́ваний!

Ну, змальова́вши, Кузьма́ Трохи́мович і ду́ма: „Мо́же не вго́жу па́нові, тогдї пропа́ли і гро́ші і робо́та. Повезу́ куди́ на я́рмарок та й поста́влю на база́рі і бу́ду слу́хати, що́ бу́дуть люде каза́ти. Коли́ бу́дуть його́ жаха́тись і ляка́тись, тогдї пе́вно бери́, Ку́зьмо, гро́ші; коли́ж огу́дуть, то ще підправля́ти-му, аж по́ки до кінця́ доведу́“.

Зібра́всь наш Кузьма́ Трохи́мович та й повіз свого́ салда́та — коли́ хто зна — аж в Ли́пці. От у саму́ глуху́ пі́вніч, як ще усї і ярмарко́ві біля́ возі́в і хазя́йство по хата́м спа́ли і по шинка́м наро́д порозходи́в ся і сьві́тло пога́си́ли, він і поста́вив той патре́т на самі́й я́рмарці і попідпира́в, щоб нї ві́тер не звали́в і щоб яки́й п'я́ний, як пото́чить ся, або́ свиня́, звича́йно хо́дючи по база́рю, як при́йде чу́хатись до нього, то щоб не звали́ли. А сам за тим патре́том наня́в я́точку та й сів, щоб прислуха́тись,

що́ бу́де наро́д каза́ть про його́ салда́та; та тут-же накла́в на палїтру красо́к, що „колй“, ка́же, „що́ не так, то я й підмалю́ю“. Упо́равшись зо всїм, присї́в, пону́рив го́лову та й задріма́в собі тро́хи, по́ки ще до дї́ла.

Аж ось ста́ло і на сьвіт займа́ть ся. Іще́ не поприту-ха́ли усї зі́рочки, а вже наш Кузьма́ Трохи́мович і ско́чив; поню́хав каба́ки, прочха́всь, проте́р о́чи поло́ю, бо вже тут пак нї́коли було́ по во́ду йти, шоб уми́тись; підпереза́всь зно́ву і по́яс притягну́в ле́псько, насу́нув ша́пку по сами́й ніс, та й рукави́чки доста́в, бо се, зна́єте, було́ об пе́рших пятї́нка́х,[1]) так вже зо́рі холо́дні були́ — і сїв у своїй я́тцї, щоб прислуха́тись.

II.

Зати́м ви́ткнулось і со́нечко. Тут ста́ли руша́ти й на́ші, що́ з бо́рошном[2]) понаїзджа́ли то з Деркачі́в то з Вільша́ної, та були́ аж із Коло́мака. Що́ то, ба́течку, із яки́х-то місць на той я́рмарок не понаво́зили уся́кого хлї̈ба! Такй ви́димо-неви́димо ї̈х тут стоя́ло! Колй сказа́ть, що підві́д два́дцять ї̈х тут було́, то єй-же то Богу моє́му! більш. Хма́ра хма́рою. Тут і жи́то і ове́с і ячмі́нь і пшени́ця і гре́чка і усе́, усе́ було́. Зна́єте, прийшло́ вре́мя поду́шне[3]) зноси́ть, так уся́кому гро́ші тре́ба. Наш бра́тчик не баба́к, він жде пори́. Сла́ва тобі Го́сподн! він, неха́й Бог боро́нить, не Моска́ль, щоб йому́, поки́нувши жі́нку, ді́точо́к і худо́боньку, та за то́ю бі́дною капі́йчиною шля́тись по усї́м усю́дам і шве́ндяти аж на край сьві́та та крова́вим по́том її зароблья́ти. Та чого́ тут і вередова́ть? Колй вроди́в Бог хлїбця́ та дав його́ зібра́ти, то й дожида́й, по́ки при́йде ну́жда, що як деся́тські у воло́сть[4]) потя́гнуть за поду́шне і за обще-стве́нне,[5]) а тут жі́нка забажа́ льону, щоб на сорочкй пря́сти, та ново́го очі́пка та до́чкам пла́хот або́ свит, та й уся́ка на́пасть пости́гне, що притьмо́м тре́ба гро́шей; тогдї вже нї́где дї́тись: вези́ хоч версто́в за два́дцять та чи ста́ла цїна́ чи не ста́ла, а ти пе́ршого торгу́ не ки́дай

[1]) пе́рші пятї́нки́ — сьв. Параске́вії, 27. н. ст. жо́втня. [2]) мука́. [3]) поду́шне, пода́ток від одно́ї душі́, Kopfsteuer. [4]) деся́тник, помічни́к нача́льника грома́ди; во́лость, урядо́вий окру́г. [5]) зага́льний пода́ток.

ся; за що́ прода́в, аби́б до́вго не стоя́ти, та й урива́й до до́му та й розщи́туй собі, щоб і сюди́ і туди́ ста́ло. А як удоволи́в усі̂х, от-тогді̂ вже спра́вний коза́к! Лежи́ собі на печи́, у про́сї, по́ки до ново́ї ну́жди; тогді̂ж бу́демо й ду́мати, де що́ узя́ти.

Так оттакі-то там були́, і ї̂х вже і сон не брав. Со́нечко зі̂йшло́, вони́ і посхо́плювались, щоб, зна́єте, купця́ не втеря́ть. Отто́ гарне́нько повстава́вши помоли́лись до церко́в Бо́гу та й посла́ли одного́ з табо́ру по во́ду, бо вже пора́ була́ і ка́ші вари́ти. Потя́г Охрі́м з двома́ боклага́ми до кри́ниці аж геть під го́ру та іде́ у́лицею... Луп очи́ма: стої̂ть салда́т. Охрі́м був собі па́рень звичайне́нький,[1]) зняв ша́пку, поклони́всь та й ка́же: „Добри́й-день, господа́ служа́вий!“ А салда́т мовчи́ть. От Охрі́м і пі̂йшо́в своє́ю доро́гою, а Кузьма́ Трохи́мович і всьміхну́вся та й поду́мав: „Одури́в і свої̂х! що́ то дальш бу́де?“ Ну, набра́вши Охрі́м води́ та верта́ючись до табо́ра, ду́ма: „Отжеж тут є посто́й![2]) А що́, як спита́ю, чи не тре́ба ї̂м, бува́є, ко́ням вівса́ або́ яко́го бо́рошна?“ Та як порівня́всь про́тив салда́тського патре́та, та й ка́же: „Господа́ Моска́ль! а скажі́ть, бу́дьте ла́скаві, ва́шому команде́рству, коли́ тре́ба вівса́ або́ яко́го бо́рошна, то неха́й при́йдуть ось до та́бора та спита́ють Охрі́ма Супо́ню; а в ме́не ове́сець важне́нький, де́шево відда́м і мі́ра лю́дська: ві́сім з верхо́м і три́чі по бо́ку вда́рити. Пожа́лустаж не забу́дьте, а могори́ч наш бу́де. А на по́чин на́те лише́нь поню́хаймо каба́ки“. Се́є ка́жучи доста́в з халя́ви ріжо́к, посту́кав об каблу́к[3]) і ви́трусив на доло́ню; сам поню́хав, покректа́в, підні̂с салда́ту та ще й приговоро́рює: „Каба́ка га́рна, те́рла жі́нка Га́нна; стара́ ма́ти вчи́ла ї̂ї̂ мня́ти; до́чки розтира́ли, у ріжки́ насипа́ли. Ось подозво́льте лише́нь!“ Салда́т ні̂ чичи́рк, і у́сом не мо́ргне. Небора́к Охрі́м узя́в собі на ро́зум: „Цур йому́!“ ка́же собі на ду́мці: „щоб ще по пи́ці не дав, бо він на те салда́т...“ Підня́вши боклаги́ та мерщі́й до та́бору, не оглядаю́чи́сь. — А Кузьма́ Трохи́мович, се́є чу́вши, та „ких, ких, ких, ких!“ та аж за бо́ки брав ся рего́чучи.

По́киж се́є ді̂ялось, підняли́ ся на мі́сто йти бубле́йниці̂, паляни́шниці̂ і ті, що́ ку́хликами пшоно́, а ложка́ми

[1]) че́мний. [2]) стої̂ть ві́йско. [3]) за́пяток.

олію продають. За ними підтупцем поспішали з пиріжками, з печеним мясом, горохвяниками і усякими ласощами, чого тільки душа забажа на снідання. А танок вела Явдоха Колупайчиха.

От молодиці і кричать Явдосі: „А ну, пань-матко, вибирай місце на щасливу продажу. Ти в нас голова; де ти сядеш, то і ми біля тебе“. Явдоха і узяла з чужої коробки паляницю, стала на схід сонця, тричі перехрестилась та й покотила паляницю навпаки сонця. Котилась тая паляниця, котилась та й не зупинилась нігде, а прямісінько плюснула біля салдатського патрета. „Ох мені лихо!“ сказала Явдоха, піднявши тую паляницю, та мерщій пхнула її між свій товар: „як таки біля Москаля сідати? Він нам такого лиха наробить, що не то що! У-в одної щипне, у другої хватне, та тут таке буде, що й коробок не позбираємо“. — „Вибирай же друге місце“, гукнули молодиці: „може й не так щасливе буде, та все таки лучше, чим дати Москалю орудовати над нашим крамом“.

Перевела Явдоха свій цех через дорогу; поворожила впять другою теж чужою булкою і між свої положила; а де паляниця впала, там сама з своїм товаром сіла, а молодиць розсадила, де якій як по черзі припало, а чергу зробила самаж таки Явдоха: які булі побагатші, так до себе близче, а бідну на товар так на самий хвіст у куток, де й школяр, що з малими грішми купує самий дешевий товар, її не знайде, та за чергу кожен базар і лупить з них, що зможе. О, та й бабаж козир була! Одно вже те, що харківська родом, а цокотуха та й цокотуха! Узяла ся над усіми перекупками отамановати і від десятських, від голови та й від самого писаря обороняти, тільки щоб усї перекупки її слухали і, що скаже, щоб сповняли і, чого потребує, щоб поставляли. Та нехай би і не послухав її хто!

Тільки що молодиці любенько посїдали і кожна з своїм крамом розташовалась, аж... тю! Москаля нечистий і вродив з стовпцями[1]) біля них. Як же напустють ся на нього перекупки! „Зачим тут став? Пійди собі геть, стань де-инде, не мішай товар продавати“. А Москаль і байдуже, та знай

[1]) печені гречаники в виді перевerненої чарки з вузким дном.

собі кричи́ть: „Гречи́шники гаря́чії!“ Що́ тут на сьвіті робити? От ба́чуть молоди́ці, що не пере́ливки, приста́ли до Явдо́хи: „Роби́, що́ зна́єш роби́, а Москаля́ збудь!“

Нічого Явдо́сї робити, узяла́ — та усе́ такі́ не з своє́ї коро́бки — три вя́зки бу́бликів і пішла́ до патре́та, та й... да́ле-бі що пра́вда! поклони́лась йому́ мов живо́му та й про́сить: „Ва́ше благоро́діє, господа́ салда́тство! бу́дьте ла́скаві зведі́ть з на́шого мі́сця отто́го Москаля́, що́ став біля́ бубле́йниць з стовпця́ми“. Се́є ка́жучи ба́чить, що салда́т і не ди́вить ся на не́ї, та й ста́ла йому́ сова́ти бу́блики у ру́ку та й приговоро́ює: „Ке́те,[1]) озьмі́ть, ва́ше благоро́діє! пожа́луйте, до́ма здасть ся“. Салда́т ні па́ри з уст! Як же розди́вить ся на́ша Явдо́ха, що се мара́, що се не спра́жній салда́т, а тільки його́ парсу́на, засоро́милась, почервоніла як рак, та шви́дче, не огляда́ючись — від нього та бу́блики у свою́ коро́бку, і сіла. Що́ вже ні питали її молоди́ці, що́ їй там було́ від Москаля́, так мовчи́ть та й мовчи́ть і ка́же: „Атже збу́ла Москаля́! чого́ж вам більш?“ Бо Моска́ль спра́вди, ще як поба́чив, що Явдо́ха пішла́ жалітись на нього, злякавсь та й счез з стовпця́ми своїми. — А Кузьма́ Трохи́мович, диви́вшись на се́є, посьмія́всь собі ни́щечком та й ка́же: „Отта́к на́ші, знай! Вже до нас мов до живо́го з покло́нами хо́дють нена́че до засіда́теля“.[2])

III.

А тим ча́сом позіходи́ло ся наро́ду вже чима́ло! Такі́ куди́ о́ком не гля́неш, то усе́ лю́де, усе́ лю́де, як сарана́ у полї. І чого́-то туди́ не понано́сили або не понаво́зили! Такі́ такий я́рмарок, що нена́че у Ха́ркові об Пречи́стій: уся́кого това́ру, яко́го тільки поду́маєш, усе́ є. Чи груш? так і на воза́х гру́ші і в мішка́х гру́ші і ку́пами гру́ші: прийди́, торгу́й, скільки тобі тре́ба, та з якої хоч ку́пи і скільки хоч кошту́й, ніхто́ тобі і не поборо́нить. А там Москва́ з ла́птями[3]) та з ли́ками;[4]) були́ в них і миски́,

---

[1]) части́ця **ка, ко (ке)** додає ся до imp. для скріпленя при́казу: ході́-**ко**; а́ле **ке** стоїть тако́ж перед imp., або́ сама́ части́ця заступа́є imp. **ке-те.** [2]) асе́сор. [3]) ла́поть, ла́птя, череви́к з ли́ка, лича́к. [4]) ли́ка plr. ли́чані мо́тузи.

ложки́ і тарілки́ розмальо́вані; були́ й реше́та і ночовки́,[1]) ді́жі, лопа́ти, сі́вці,[2]) череви́ки, чо́боти з підко́вами і ні́ме́цькі, тільки гвіздо́чками попідби́вувані. Тут Сузда́льці з бога́ми та книжка́ми заваля́щими;[3]) а побіля́ їх сластьо́ниця[4]) з гру́бкою. Тут же біля́ не́ї продава́ла ся те́рта каба́ка і тютю́н у папу́шах, а там залі́зний това́р: підко́ви, гвіздо́чки, соки́ри, піді́ски,[5]) ухна́лї[6]) і усе́, чого́ тре́ба. А тут вже лавки́ з кра́сним това́ром для пані́в: струкова́тий пе́рець на нитка́х, родзи́нки, фи́ґи, цибу́ля, уся́кії сли́ви, горі́хи, ми́ло, медяничкі́, сьвічки́, тара́ня ще по весні́ з До́ну наве́зеная, і суха́ і соло́на, ка́вяр, оселе́дці, ялови́чина, ніжки́, шпильки́, голки́, га́плики і для на́шого бра́та свини́на. Дьо́готь і в шері́твасах[7]) і в мазни́цях, продава́лись і самі́ квачі́; а побіля́ їх стоя́ли бу́блики, бу́ханці, горохвя́ники, греча́ники,носи́ли у ночо́вочках пече́ню шматка́ми покра́яну: на скільки тобі́ тре́ба, на стільки й бери́. А там ку́пами капу́ста, буряки́, мо́рква огоро́дня. Тут-же був хріп, ріпа, карто́флї, що́ вже шви́дко хліб сьвяти́й з сьві́та Бо́жого зже́нуть. А тут з Водола́ги горшки́, ка́хлї, миски́, покришки́, глечики, ку́хлики... та яж кажу́: нема́ то́го на сьві́ті, чого́ не було́ на то́му я́рмарку, і як би гроше́й до си́та, то накупи́в би усього́ та й їв би цілї́сінький год! А що́ ще обіддя, колї́с, віййя́,[8]) двійла,[9]) лю́шнї! Були́ й сви́ти про́стого у́разівського і ми́льного сукна́;[10]) були́ кожу́хи, уся́кі пояси́, шапки́ і коза́цькі і каплоу́хі. Був і дї́вча́чий това́р: стрічки́, скиндячки́, се́рги,[11]) байо́ві юпки́, пла́хти, ши́ті рука́ва і хустки́. Жіно́цькі очі́пки, серпа́нки, запаски́, кара́блики,[12]) рушники́ і ши́ті і з мережка́ми, щітки́, гре́бенї, дни́ща,[13]) верете́на, сіль то́вчена, гли́на жо́вта, запанки́ головя́ні,[14]) пе́рстнї, череви́ки, аж уто́миш ся розка́зуючи. Чого́-то там не було́!

---

[1]) не́цки, [2]) сі́вці, си́та. [3]) лихи́й, непригі́дний. [4]) пере́купка, що торгу́є ла́сощами. [5]) желї́зна штабка, котру́ пробива́ють під деревля́ну вісь, щоб не стира́ла ся. [6]) Hufnagel. [7]) ку́фа. [8]) вій, во́ю, жмит хворосту́. [9]) при́лад деревля́ний до злу́ки ярем при за́прязї двох або трех пар волі́в; дру́гий ди́шель. [10]) у́разівске сукно́, про́сте; ми́льне — біле сукно́. [11]) ковтки́. [12]) очі́пки з ріжка́ми. [13]) пря́слиця, до́шка від ку́жели. [14]) покри́ва жіноча на го́лову.

А проміж такої пропасти товару що то народу було! крий Мати Божа! Ще троха чи не більш, ніж на Воскресеніє у-в утрені, як Христа дочитують ся, або на Йордані, так що й протовпитись не можна. Той купує, той торгує, той божить ся, той приціняєть ся, той спорить, той товариство склика, той на жінку гука, ті лають ся, ті йдуть могоричі запивати; жіноцтво щебече, усї разом розказують і нї одна не слуха; старцї сьпівають Лазаря, кобили ржуть, колеса скриплять, той возом їде та кричить: „по-глину, по-глину!“ а на зустріч йому викрикує: „по-горшки, по-горшки!“ Дїти, погубивши матерів, пищать, там скавучить собака, там придушили порося, вищить на весь базар, а свиня хрюкаючи пробираєтця проміж народом; там перекупки хватають за поли парубків та школярів. „Ходи сюди, дядушка!“ кричать: „возьми в мене, паниченьку! От бублики гарячен̓ькі, з мачком! от паланиця легесенька, тільки що з печи!...“ та-та-та-та, та й не розбереш, що вони там і кричать, бо усюди гомонять, стукотять, кричать... точнїсінько як у млинї, як на всї меле і товче!

А там, чути, ведмідь реве і танцює, а циган викрикує. Циганка ворожить та приговорює. Циганчата танцюють халяндри[1]) та кричать не своїм голосом, мов з них чорт лика дере. Старий циган тудиж з своєю шкапою. Знай божить ся і жінкою і дїтьми, а усе затим, щоб стару, слїпу, сапату і з вибитою ногою кобилу продати замісць молодої, здорової. Та як обступить нашого брата циганське навожденіє, так не знаєш, що й робить. Як напустять мару, так і сам бачиш, що шкапа трьох денежок[2]) не стоїть, та тільки дивиш ся та лупаєш очима і не знаєш, куди від них дїтись. Той божить ся, другий суне тобі у руку оброть з шкапою, третїй тягне з твоєї кишенї хустку, де гаманець з грошима завязаний, а сей вже і здачі дає, та усї гуртом волочуть тебе під ятку могоричі запивати. Так що, яж кажу, поки схаменеш ся, дивись, хотїв своє ледащо продати, а прокляті цигане усунули тобі у руку таку патику, що й скипками[3]) гидко узяти, та за таку цїну віддали, що можнаб, бува, і вола купити; та щеж за мої гроші

---

[1]) циганьский танець. [2]) денежка = $^1/_4$ копійки. [3]) щіпка, тріска.

і горілку купова́ли і пили́, а да́лї замісць дя́ки у вічи насьмія́лись: „Шка́па твоя́,“ ка́жуть, „тро́хи, чоловіче, не добача́; так купи́ її окуля́ри та й почепи́ на о́чи, як паничі у го́родї но́сють, то ще потя́гне...“

Оттаке́-то там було́, що й розказа́ти усьо́го не мо́жна. І уся́кий наро́д, хто там нї був, що́ йде біля́ то́го салда́тського патре́та, уся́к ша́пку зни́ме та й ска́же або́ добри́й-день або „здра́стуйте, господа́ слу́жба!“ А слу́жба нї чичи́рк: стоїть собі гарне́нько і па́льцем не ки́вне і очи́ма не поведе́ і у́сом не моргне́. Таки́ нїхто́, нїхто́ не вгада́в, що то намальо́ваний. — А Кузьма́ Трохи́мович, си́дючи у своїй я́тцї, ба́чив се́є все та й ду́ма: „До́бре на́ше дї́ло; поба́чимо, що́ дальш бу́де“.

IV.

Уже було́ геть-геть. Ось і дївча́та зібра́ли ся йти на я́рмарок, бо все піджида́ли, щоб порідша́ло наро́ду на місті. Ось і тя́гнеть ся ни́зка їх, та усе́ на підбо́р:[1]) одна́ від дру́гої чорняві́йша, одна́ від дру́гої кра́сча. Порозря́жувані так, що Го́споди! Середу́-дня со́нечко пригріло, так воно́ й тепле́нько: от вони́ і повихо́плювались без свито́к в сами́х баєви́х черво́них юпка́х, що так як мак цьвіте́. Скиндячки́ на го́ловах усе́ по ха́рківськи поло́жені, ко́си у дрібу́шки позаплї́товані і жо́втими гво́здиками та барвінком позаквітчувані; у сорочо́к і рука́ва і ляхівки́ повиши́вані та повимере́жувані; на ши́ях нами́ста у ко́жної разків по де́сять, коли́ ще не більш, аж го́лову гне! Золоті дука́ти та срібні хрести́ так і ся́ють, плахти́ карта́цькі, запаски́ і шовкові і колісча́сті,[2]) пояси́ каламайко́ві; та усї як одна́ у черво́них череви́чках і у білих та у си́нїх панчі́шках.

От хо́дють по я́рмарку, де-що собі вига́дують і рего́чуть ся, як одна́ — зирк! та й ка́же ни́щечком: „Дївча́тка! дивітесь: у нас постоі́й, салда́ти!“ — „Де ти їх уздріла?“ пита́ютця і розгляда́ють усю́ди. — „Та о́нде, о́нде, біля́ дїгтя́рної ла́вки стоїть з ору́жом калаву́рний!“ — „Так і є!“ гукну́ли усї та й почали́ щебета́ти та сьмія́тись.

---

[1]) ви́шукані, до ви́бору. [2]) мере́жані га́рними взо́рами.

От і ви́звала ся з них Дома́ха та й ка́же: „А трива́йте лише́нь, я піду́ побіля́ його; ось диві́тесь лише́нь. Та глядї́ть, коли́ тре́ба бу́де, то відклика́йтесь до ме́не“. От і пішла́, бу́цім-то і не вона́.

Як поба́чили по́други, що вона́ вже близе́нько біля́ салда́та, а він її мабу́ть не ба́чить, та й гукну́ли до не́ї ра́зом: „А куди́ ти, Дома́хо, пішла́?“ А вона́ біля́ салда́та стоїть а сама́ усе́ ди́вить ся на нього... а да́лї як придиви́лась, як зарего́четця на всю у́лицю! А дївча́та і відозва́ли ся до не́ї: „А що́ він тобі́ там гово́рить, Дома́хо? Дома́хо! кажи́ бо, що́ він тобі́ там гово́рить?“ — „Але́, гово́рить!“ кричи́ть Дома́ха, та скі́льки зря відті́ль, та за сьмі́хом і сло́ва не ви́мовить.

„Що́, що таке́? що він тобі́ сказа́в?“ обступи́вши дївча́та Дома́ху, у-в оди́н го́лос випи́тують. — „Еге́, що́ каза́в!“ ка́же Дома́ха: „то не живи́й салда́т, а то його́ парсу́на!“ — „Йо!“ гукну́ли дївча́та і підбі́гли розгляда́ти: аж спра́вди намальо́ваний! Регота́лись, регота́лись, вига́довали де-що та й пішли́ геть по я́рмарку. А се́є чу́вши, і бага́то де-хто підхо́дили вже не боячи́сь; розгля́дятця, розди́влятця та й ска́жуть: „так і є, що намальо́ваний!“ та й пі́дуть собі́.

V.

Посьмія́вшись з сього до́бре Кузьма́ Трохи́мович да́лї поду́мав, що вже пора́ знима́ти свого́ салда́та та уклада́тись на віз і чухра́ти до до́му. Аж ось почу́в крик, га́лас, тупотню́, ре́гіт, пісні́, сопі́лку, — та мерщі́й і прися́в у я́тцї.

То наступа́ло парубо́цтво: ше́вчики, кра́вчики, ковалї́, сви́тники, ганчарі́ і зо вся́кого реме́ства бурла́цтво, наймити́ від хазя́йства, ба́тькові сини́ — зібра́ли ся на я́рмарок погуля́ти. Іще́ з-ра́нку хто попро́дав свій това́р, а хто, покупи́вши чого́ кому́ тре́ба і попи́вши могоричі́, тепе́р попідго́люювавшись любе́нько, понадїва́ли хто нову́ сви́ту, хто китає́ву ю́пку, хто ще ба́тьківський хоч і стари́й та жупа́н, попідпері́зовавшись хто каламайко́вим, а хто й суко́нним пояса́ми, у тяжино́вих[1]) шта́нях, понадїва́ли на підго́лені го́лови шапки́ коза́цькі з решетилі́вських смушків то

[1]) з би́того в пасму́ги полотна́.

з червóними то з зелéними то з сúнїмп вершкáми, у юхтóвих чóботах з підбóрами, а хто й у шкапóвих, та так повимáзованих, що дьóготь так з них і течé, а підкóви трóха не на пядь. От. ідýть і пішлú побіля́ мальóваного салдáта, а їх ватáжок, Терéшко швець, зняв перед ним шáпку та й кáже: „Здрáстуйте, господá слýжба!...“ Тут як зарегóчеть ся нарóд, і перéкупки і купцї і ті, щó при возáх, та як крúкнуть на нього: „Тю-тю, дурнúй! та то не живúй, то намальóваний! Хибá тобі повилáзило? От-то оглашéний, не розберé!“

Напíк же пан Терéшко рáків, як і сам розглядїв, що спрáвди салдáт намальóваний і що увéсь базáр з нього глузýє! „Тепéр,“ дýма сердéга, „не бýде менї прóсьвітку, бýдуть менї сьмія́тись і чéрез сéє не знать щó бýдуть прикладáти. Йо не йо! щó тут менї на сьвітї робúти?“ Стоїть зажурúвшись та й дýма. А дáлї схаменýв ся, зареготáвсь та й кáже: „Бýцїм я й не бáчив, що се не живúй, а що се тільки патрéт. А поклонúвсь йомý затúм, щоб подратовáть з малярá. Чи так-же то й малюють? О, бодáй йогó марá мальовáла! Се й сліпúй розглядúть, що се патрéт, а не живúй чоловíк. Хибá тут булú такí дýрнї, щó приймáли йогó за живóго? Не знáю!... Тфу! Бог зна щó й надря́пано! Дивíтесь, люде дóбрі: хибá так шúєть ся чóбіт? Я швець на все селó; так я вже знáю, що халя́ва ось-як бувá (та й став пáльцем по патрéту надря́повати); от і в підбóрах[1]) брехня́, та й підйóм[2]) не так... та такú і усé не так. Цур йомý! пайдьóм, хлóпцї, дальш; намальовáв же якúйсь-то дýрень!“ От і пішлú собі своєю дорóгою і Терéшко дýже рáдий був, що спокýтовав із сéбе бідý.

Та й закрутúв же нóсом наш Кузьмá Трохúмович, ненáче тéртого хріну понюхав! Бо йомý досáдно стáло, що увéсь я́рмарок, і щó то на містї нарóду булó, такú мабýть душ з пятьдеся́ть, колú іщé не більш, та усїж то до єдúного, усї не пізнáли, що салдáт намальóваний, а дýмали, що живúй; а тут Бог йогó зна відкíля́ узя́в ся швець та й закепковáв йогó робóту нї-нá-що. „Се вже“, кáже собі, „кýрам бýде на сьміх. Я такú, прáвда, об чóботах не дýже й доглядáвсь; мóже вонó що-нéбудь і не так. Я тільки

---

[1]) підбíр, -óру, зáпяток. [2]) стопá.

й старáвсь, щоб йомý твар і щоб він увéсь і мýндєр і оружó щоб так булó ненáче живé, а об чóботах і байдужé; бо не дýмав, щоб хто вже тудú став пúльно доглядáтись, де і нýжди мáло і кудú не усяк і дúвить ся. Нехáй же так бýде, як швець кáже: перемалю́ю, щоб і йогó уконтентовáти і щоб ніякого фáльшу не булó у моїй робóті".

Вúлїз із своє́ї я́тки, дістáв палїтру з краскáми і пéнзель, підмальовáв, як там швець надря́пав, та й опя́ть полїз та й кáже: „Нехáй, підождý, пóки крáска підсóхне, а там і вбирáти-му ся до дóму. Тепéр швець не скáже, що не так чóбіт намальóваний".

Аж гульк! Терéшко з парубкáми вернýлись на-вперéйми[1]) і йдуть впять побіля́ салдáтського патрéта. От одúн пáрубок і розглядїв йогó та й кáже: „Дивúсь, Терéшку, маля́р тебé послýхав; бач, перемалювáв чóбіт, як ти сказáв". — „Егé, іщéб то й не послýхав!" сказáв Терéшко, підсýнувши шáпку на самé тїмя і узя́вшись у бóки. „Я вже сúлу знáю і зáраз побáчу, щó не до шмúги! А як йомý і дóси досáдно булó на малярá і на патрéт, що чéрез них йомý лю́де сьміяли ся, от і дýмав ще такú занехáять,[2]) щоб малярá зовсїм збúти з пантелúку і щоб нарóд дýмав, що він велúку сúлу у маля́рстві знáє; посвистáвши й кáже: „От і сьогó не втéрплю, скажý, бо вже бáчу, що не так. Чóботи тепéр як чóботи, як я навчúв, так мýндєр не тудú дúвить ся. Трéба, щоб рукáва ось так..."

„А зась не знáєш?" обізвáвсь Кузьмá Трохúмович із своє́ї я́тки: „швець знай своє́ шéвство, а у кравéцтво не мішáй ся!"

Як же зарегóчеть ся увéсь базáр, слýхаючи сю́ю кумéдию і що Кузьмá Трохúмович так відрíзав Терéшку шевцéві! Як піднялú Терéшка на сьміх! Реготáлись з ньóго, реготáлись, та так же то, дáле-бі, що не то що, що аж за рíчкою чýти булó. А Терéшко зостáв ся мов облúзаний, та як потя́гне не оглядáючись, та аж забíг не знать кудú. Кýзьмаж Трохúмович, тихéнько собí посьміявшись та зібрáвшись з патрéтом і з усїм своїм крáмом, поїхав до свогó пáна та по уговóру грóшики і горíлочку з ньóго счúстив та й прав.

---

[1]) назýстріч, навздогін. [2]) знéхтувати.

Ярмарок розійшо́всь. Тільки вже Тере́шкові вірва́лась ни́тка верхово́дити хоч на у́лиції або́ на вечерни́цях. Тільки що забалянтра́сить,[1]) а тут йому́ хто-не́будь і відріже: „Швець знай своє́ ше́вство, а у краве́цтво не мішай ся!" то так язи́к і прику́сить і вже ні чичи́рк.

От і вся.

III.

ЛИСТ ДО ШЕВЧЕНКА.

23. жовтня 1840 г. Основа.

Десь, я думаю, ні з одним чоловіком і ні з яким письмом не було того, що́ менї було з Вами, мій коханий пане, Тарас Григорєвич. Щось дуже не просто почало ся і до чого-то воно дійдеть ся — побачимо. А почалось із почину, що вас я кріпко улюбив, знайшовши таке мякесеньке серденько і душу чисту мов хрусталь. Улюбив, кажу вам, та не знаю — кого, і хто він і де він і як його назвати? Хтось такий, а люблю кріпко; хочби і у вічи побачив, то не пізнав би, бо з роду не бачив і не знаю, хто такий є. Ось слухайте, батечку, як нас з самого першу зводило до купи.

Сидимо ми у двох з моєю жіночкою та де об-чім базікаємо, аж ось і примчали нам книжок, а тут і письмечко... не відгадаю від кого. Я узяв та гарненько і розпечатав. Господи милостивий! сеж по нашому: Читаю... ну, ну! Сьміємо ся з жінкою, як у вас там поводило ся з панею, що усе каже: pardon..., а далї як почали вірші читати, так ну! Волосся в мене на голові, що́ вже його і не багацько, та і те навстопужило ся, а біля серця так щось і щемить, ув очах зеленіє. Дивлюсь: жіночка моя хусточкою очиції втира. „Отсе так", кажу, „хтось мудро написав і живо усю правду списав — хтож такий? Перебендя... Вгадуй же його, що́ і хто воно таке є... не знаємо". Послали до мого брата, що́ край нас живе, і що́ то за чоловік: бував не тільки у Москві, у Київі, та у самому

[1]) пле́сти ні се ні те.

Петенбурсї бував і зайцїв добре стріля, та й лисиця не попадай ся, так і вшкварить: так і той, прочитавши, поплямкав[1]) та й сказав: „Хто такий писав, не звісно, а дуже розумно написано“.

Нуте, щóж нам робити? як до „Перебендї“ звістку подати, як обізватись? куди? через кого? Оттак сумуємо, а думкою вашою частенько потїшаємо ся. Аж ось у однїй книжцї читаємо звістку, що, каже, є написаний Кобзар, от з такими думами і піснями, та і списав одну; а ми з жінкою так і вдарились об поли і кажемо: „Се Перебендя, непремінно Перебендя!“ Ну, тепер знаємо, що списав сії думки пан Шевченко, та хто він? та де він? як до нього відізватись? Не вжеж зробити, як Евгенїй Павлович (Гребінка) зробив, що написав: Грицьку Основяненку, та так і пустив. Так добреж, що поштарі наші уторопали, де мене знайти; а у вас, кажуть, гóрод троха чи не більш і самих Кобеляків і вулиць більше: деж там знайти без імення? Оттак і розсуждаємо і думаємо написати до пана Шевченка та й послати у журнал який небудь. Так щóж бо? Треба написати по нашому, а Москаль, щó журнал конпонує, закопилить[2]) губу та й не схоче друковати. Не приходить ся. А, головонька бідна! Так собі сумуємо і таки піджидаємо, чи не озоветь ся сам пан Шевченко до нас, і усе ждемо, не знаючи, щó робити... Аж гульк! тільки-що позавчора несуть з пошти письмо і книжечку. А письмо пише Петр Іванович Мартос та й пише слово у слово так: „Посылаю Кобзаря, сочиненіе такого-то. Оно было поручено авторомъ одному изъ его товарищей, ѣхавшему въ Малороссію, для доставленія вамъ (менї би то); но какъ онъ ѣхалъ не черезъ Харьковъ, то книга поступила ко мнѣ (къ г. Мартосу); при книгѣ было и письмо къ вамъ (к менї) отъ автора, но оно затеряно его товарищемъ“.

Оттака-то кумедия лучила ся з вашими письмами!

А книжку, як розгорнув, дивлюсь: Кобзар, та вже дуже вичитаний. Дарма! я його притулив до серця, бо дуже шаную вас і ваші думки кріпко лягають на душу. А щó Катерина, так що Катерина! Гарно, батечку, гарно! Більш не вмію сказати. Оттак-то Москалики-воєнні обдурюють

[1]) прицмóкувати. [2]) надýти.

наших дївчаток! Списав і я Сердешну Оксану, от точнїсінько як і ваша Катерина. Будете читати, як пан Гребінка видрюкує. Як то ми одно думали про бідних дївчаток та про бузовіровних[1]) Москалїв...

Нї, вже так, що ваші думки! Прочитаєш і по складам і по верхам та впять спершу; а серце так і йока! Щоб то, паночку-голубчику, як ви є так гарно складаєте вірші, щоб то як-би мою Панну Сотниківну та розказали по своєму, своїми віршами: тогдїб вона була дуже гарно розказана, і яка була добра і як постраждала. Та щеб і змальовали її патрет, — бо чую, що ви лучче малюєте, чим Борисівський іконописець, щó Салдата колись списав.

Не здивуйте на моє письмо і вибачайте, щó тут є. Єй істинно! від серця я дякую і прошу: утнїть іще що. Потїште душу, мов топленого масличка злийте на неї, а то від московських побрехеньок щось дуже вже до печінок доходить. Вірте, що шаную вас дуже і по вік вам щирий на услугу.

Григорий Квітка або *Основяненко.*

P. S. Коли ласка ваша буде що написати до мене, то спишіть і те письмечко, щó пропало, коли усе згадаєте. Та ще що припишіть.

---

4. ЕВГЕНІЙ ГРЕБІНКА.

I. ПРИКАЗКИ.

I.

Ячмінь.

Син.

Скажи́ менї, будь ла́скав, та́ту:
Чого́ ячмі́нь наш так порі́с,
Що колоскі́в прями́х я ба́чу тут бага́то,
А де́які зовсі́м схили́ли ся у низ,
Мов ми, негра́мотні, перед вели́ким па́ном,
Мов перед судови́м на сті́йці[2]) козаки́.

---

[1]) диявольский, лихи́й. [2]) сторо́жа, ва́рта.

Ба́тько.

Отті́ прямі́ї колоски́
Зовсі́м пусті́сінькі, росту́ть по ни́ві да́ром;
Котрі́ж покля́кнули, то Бо́жа благода́ть:
Їх гне зерно́, вони́ нас му́сять годува́ть.

Син.

Тогó ж то го́лову до не́ба зво́лить драть
Наш пи́сар волосни́й, Они́сько Харчо-
[ви́тий!
Аж він, бачу́....

Ба́тько.

Мовчи́! почу́ють — бу́деш би́тий.

Евгеній Гребінка * 2/II. (21/I.) 1812 в Убіжищі (в Полтавщині) † в грудні 1848 в Петербурзї.

II.

Ведме́жий суд.

Лиси́чка подала́ у суд таку́ бума́гу:[1])
Що ба́чила вона́, як попела́стий віл
На па́нській ви́нниці пив як моше́нник[2])
[бра́гу,
Ї́в сі́но і ове́с і сіль.
Судде́ю був ведмі́дь, вовки́ були́ підсу́дки;
Дава́й вони́ його́ по сво́йому суди́ть
Трохи́ не ці́лі су́тки![3])
»Як мо́жна гріх таки́й зроби́ть!
Воно́ було́б зовсі́м не ди́во,
Коли́б він ї́в собі́ мяси́во«,
Ведмі́дь серди́то став реві́ть.
»А то́ він сі́но ї́в!« вовки́ зави́ли.
Віл щось поча́в був говори́ть,
Да[4]) су́дді річ з почи́нку переби́ли,
Бо він сите́нький був, — і так опреділи́ли[5])
І приказа́ли записа́ть:
»Поне́же віл призна́в ся попела́стий,
Що він ї́в сі́но, сіль і вся́кі сла́сти;[6])

---

[1]) письмо́. [2]) обма́нець. [3]) доба́ (день і ніч). [4]) у Гребінки »да« за́мість »та«. [5]) рішити, постанови́ти. [6]) ла́сощі, при́смаки, соло́дощі.

Так за такі гріхи́ його́ четвертува́ть
І мя́со розідра́ть суддя́м на рівні ча́сти,
Лиси́чціж ра́тиці одда́ть«.

III.

Міро́шник.

На рі́чечці які́йсь мале́нькій
Стоя́в колись млино́к і в нїм міро́шник жив.
Хоч невели́чкий млин, да, зна́єш, чепурне́нький:
Раз-по́-раз, день-у-день крути́всь і гуркоті́в
І хлї́ба вистача́в хазя́їну чима́ло.
Коли́ нї забреде́ш к міро́шнику бува́ло,
У його є і хлїб і сіль і са́ло,
Чи то в скоро́мний день — із мясом буханці́,[1])
Книші́, варе́ники і вся́кі лагоми́нки;[2])
У пя́тницю — просі́л,[3]) з олі́єю блинці́,[4])
Пампу́шки з часнико́м, греча́ники, стовці́.[5])
А в пра́зник піднесе́ і ча́рку калганівки.[6])
Міро́шник па́ном ді́ло жив.
І тре́баж, на біду́, позаторі́шню ве́сну
Його́ лихи́й поні́с чого́сь за Де́сну![7])
Хоч не бага́цько проходи́в,
Зате́ бага́то ба́чив сьві́та:
Поба́чив він, як Сейм[8]) мов бі́шений шумів
І як Десна́ ревла́ несамови́та,
Мабу́ть воро́чавши не пятдеся́ть млинів.
Верну́всь міро́шник наш до до́му,
До це́ркви пря́мо почухра́в
Да Бо́гу мо́литця сьвято́му,
Щоб він ака́фисти його́ не в гнїв приня́в
І рі́чечку його́ зроби́в Десно́ю
Або́ хоча́, як Сейм, тако́ю, —
»Тогді́б то вже я панува́в!«

---

[1]) кру́глий пшени́чний або́ греча́ний хлїб (бохоне́ць); скоро́мний день — мясни́й. [2]) мучні печи́ва. [3]) сту́джена, соле́на ри́ба. [4]) блине́ць здрібн. від блин (тако́ж млине́ць), сма́жене на олі́ю ті́сто, рід пампухів. [5]) стовці́, стовпці́, греча́ники. [6]) на́ливка на ко́ренї калга́н, alpinia galanga. [7]) лївобі́чна при́тока Днїпра́. [8]) лївобі́чна при́тока Де́сни.

Молéбні день-у-день Спасѝтелеві прáвить,
У ставникѝ[1]) сьвічкѝ по дéсять фýнтів стáвить,
Все мóлитця, ні їсть ні пє ні спить....

»Земля́че, Бог з тобóю!
На тéбе десь тумáн у Лѝтві навелѝ
Хибá забýв ти, що велѝкою водóю
Ворóчають велѝкії млинѝ?
Їх Нíмці будувáть умíють,
А вже не зля́пає[2]) наш брат;
Вонѝ самѝ товчýть і мѝють
І мéлють бóрошно і сíють,
Здаéтця, що самí й їдя́ть.
А млин хоч чепурнѝй у тéбе,
Да не для бистринѝ«.
— »Балáкайте про сéбе!«
Мірóшник заворчáв і рукавóм махнýв.
Йогó молѝтви Бог почýв!
По нéбу вітерóк дмухнýв, —
Як вóрон нéбо почорнíло;
Шварнýла блѝскавка — грім грюкнув і загýв;
Із хмар, як з лотокíв, водóю зашумíло.
Малéнька рíченька, що так тихéнько йшла,
Заклекотíла, заревлá
І чéрез грéблю покотѝла.
Як на осѝці лист, тремтѝть млинóк од фѝлї.
Водá напрé, дивѝсь — то вѝскочив гвіздóк,
То пáля[3]) трíснула, то зáставку розбѝло,
А дáлї і знеслó млинóк.
Схопѝвсь мірóшник, да пізнéнько!
Що пóки йшла водá малéнька,
Що дня він хлíба мав шматóк.
Літ з дéсять був у нас суддéю Глѝва.
Да, знáєш, захотíв на лáкомий кусóк,
В Полтáву перейшóв: там, кáжуть, є пожѝва,
Велѝка там водá, хоть є й багáто млѝва....
Гледíть, добрóдію, чи ваш міцнѝй млинóк!

---

[1]) церкóвний підсьвíчник. [2]) невмíло зробѝти. [3]) укр. язѝк любить чужі словá закінчувати самозвýком: пáля зам. паль, мечéта зам. мечéт.

IV.

Будя́к та конопли́ночка.

„Чого́ ти так мене́, паску́до, в бо́ки пха́єш?«
На конопли́ночку в степу́ будя́к гука́в.
»Да як рости́ мені́? і сам здоро́в ти зна́єш,
Що зе́млю у мене́ зпід коренця́ забра́в«.
Бува́ і чолові́к сьому́ колю́чці па́ра:
Люде́й товче́ да й жде́, хто щоб його́ коха́в!
Я ба́чив сам таки́х і мо́жеб показа́в,
Да цур йому́! бою́сь: розсе́ржу комі́са́ра.

V.

Вовк і ого́нь.

У лі́сі хтось розкла́в ого́нь.
Було́ то в осени́ вже пі́зно,
Вели́кий хо́лод був, вітри́ шумі́ли рі́зно
І би́ла о́желедь і сніг ішо́в либо́нь;
Так ма́буть чолові́к біля́ бага́ття[1]) грів ся,
Да ідучи́ й поки́нув так його́.
Аж ось не зна́ю я того́,
Як сі́рий вовк тут опини́в ся.
Обме́рз, забо́втав ся;[2]) мабу́ть три дні не їв;
Дріжи́ть, як мо́крий хірт, зуба́ми знай цоко́че.
Зьвірю́ка до огню́ підско́чив,
Підско́чив, озирну́всь, мов тороплє́ний сів,
Бо з ро́ду впе́рше він ого́нь узрі́в.
Сиди́ть і сам собі́ раді́є,
Що смух його́ ого́нь, мов лі́том со́нце, грі́є.
І став він обтава́ть, аж па́ра з ше́рсти йде.
Із ле́ду буру́льки́, що знай круго́м бряжча́ли,
Уже́ зовсі́м пообпада́ли.
Він до огню́ то ри́ло підведе́
То ла́пу ко́ло жа́ру су́шить
То бі́ля по́ломя кудла́тий хвіст обтру́сить,

[1]) розло́жений ого́нь, ва́тра. [2]) захля́пав ся, заболоти́в ся.

Уже́ ого́нь не став його́ ляка́ть.
Зьвірю́ка ду́має: »Чого́ його́ боя́тьця?
Зо мно́ю він, як панібра́т!«
Ось ні́чка утекла́, мов ста́ло розсьвіта́ть,
Мов почало́ на сьвіт благословля́тьця,
»Пора́«, вовк ду́має, »у ло́зи удира́ть!«
Ну, щоб собі іти́ — ні, тре́ба попроща́тьця:
Скаже́ний захоті́в ого́нь поцілува́ть,
І ті́лько що простя́г своє́ в бага́ття ри́ло,
А по́ломє його́ до кри́хти обсмали́ло.

VI.

Со́нце та хма́ри.

Ось со́нечко зійшло́ — і сьві́тить нам і гріє.
І Бо́жий мир як ма́ківка цьвіте́;
На не́бі чи́стому — ген! — хма́ра бовані́є.
Та хма́ра надула́сь і річ таку́ гуде́:
»Що вже мені́ се со́нце надої́ло!
Чого́ воно́ так зе́млю весели́ть?
Хоч я насу́плю ся — воно́ таки́ блищи́ть....
Я полечу́ йому́ на зу́стріч сьмі́ло,
Я зду́жаю його́ собо́ю затемни́ть«.
Дивлю́сь — і хма́рами пів не́ба замости́ло,
На со́нечко мов ні́чю наляглó....
А со́нце ви́ще підплило́
І хма́ри ті позолоти́ло....

VII.

Гай та соки́ри.

По га́ю те́мному туга́ вели́ка хо́дить,
Соки́ри й топори́ заті́яли[1]) войну́,
Гай хо́чуть сплюндрова́ть і пу́щі всї пошко́дить.
Война́ ся навела́ на де́рева суму́:
Дуби́ заду́мались, оси́ки затремті́ли,
І клен гнучки́й і вяз із ли́ха в низ нагну́всь.
Аж ось соки́ри вже в гаю́ забрязкоті́ли
І дуб найста́рший усьміхну́всь.

[1]) затїва́ти, затї́яти, нава́жити ся, напосї́сти ся, заду́мати.

»Не біїтесь!« він гукнýв: »того́ я і жахав ся,
Як з топори́щами сї навіснї прийдýть.
Аж деревя́ний рід залїза одцурáв ся!
Без дéрева вони́ самí нас та не втнуть.
Оттó булóб алé — нехáй йомý аби́-що! —
Як би з соки́рами прийшли́ і топори́ща,
Тогдї-то був би наш капýт!«[1])
І спрáвдї, скíлько тут соки́ри нї бряжчáли,
Нї дýбчика нї ли́пки не стяли́,
І тíлько дéнеде що кóру пописáли
Та і до дóму з тим пішли́.

VIII.

Чóвен.

Загрáло, запíнилось си́нєє мóре
І бýйнії вíтри по мóрю шумля́ть;
І хви́ля гуля́є, мов чóрнії гóри
Однá за другóю біжáть.
Як тéмная нíчка насýпились хмáри,
В тих хмáрах, мов гóлос небéсної кáри,
За грóмом громи́ гуркотя́ть.
Іграє і пінитця си́нєє мóре;
Хтось чóвен на мóре пусти́в;
Бурхнýв він по хви́лї, ниря́є[2]) по вóлї,
Од бéрега геть покоти́в;
Качáєтця, бíдний, одéн без весéльця.
Ох, жаль менї чóвна, ох, жаль мóго сéрця!
Чогó він під бýрю попли́в?
Ущýхнуло мóре і хви́лї влягли́ ся;
Пустýють по пíнї мавки́;[3])
Упя́ть[4]) забілїли, упя́ть простягли́ ся
По мóрю кругóм байдаки́;
Деж чóвен дївáв ся, де плáвле мій ми́лий?
Мабýть він не плáвле, бо óнде по хви́лї
Білїють із йóго тріски́.

---

[1]) конéць. [2]) ниря́ти, нирнýти, піти́ під вóду, пірнýти.
[3]) вóдні русалки́. [4]) знов (власти́во: »опя́ть«).

Як чо́внові мо́ре, для ме́не сьвіт бі́лий
Із ма́лку здава́в ся страшни́м;
Да як захова́тьця? не мо́жнаж вік ці́лий
Пробу́ти з собо́ю одни́м.
Проща́й мій поко́ю, пуска́юсь у мо́ре!
І мо́же недо́ля і лю́теє го́ре
Погра́ютця з чо́вном моі́м.

---

2. ТАК СОБІ ДО ЗЕМЛЯКІВ.

(З ПЕРЕДНЬОГО СЛОВА ДО „ЛАСТІВКИ“).¹)

Уже я так думаю, що нема її на сьвіті красчого місця як полтавська ґубернія. Господи Боже мій милостивий, щó за ґубернія! І степи і лїси, і сади і байраки, і щуки і карасї, і вишнї і черешнї, і усякі напитки, і воли і добрі конї, і добрі люде — усе є, усього багацько. А тих, мовляв, дївчат та молодиць.... Одну списав покійничок Котляревський „Наталку Полтавку“, та увесь сьвіт звеселив.

А я таки своє: до віку не забуду, як я жив у полтавській ґубернії, недалеко під Пирятина. Може вам коли переїздом траплялось бувать у Пирятинї? Город путящий: усякі там є крамарі і бублейницї, є і церков Божа, як слїд, з дзвіницею, і пошта є, і поштарі ходять, мов ті москалї з чорними комірами, і письма роздають чесно, не розпечатувавши. Гарний город!

Жив я собі недалеко од сього лепського города у селї. Кожний тобі день було що-небудь там веселить серце. Ждеш було весни, як Бог зна чого. От після Стрітення і стане подувать ген відтіля з Запорожа тепленький вітерець; сонечко, вибравшись у гору, уже геть припікає, а сїроми волики, стоя біля тину, знай вигрівають свої боки. Незабаром снїжок поняв ся водою, скрізь вода, степ синїє як море, а по нему од сонця як жар грають іскри. Де набереть ся у Господа тієї птицї: скрізь летять гуси, журавлї, лебедї; мов яке летюче військо кудись поспішає. Жайворінки щебечуть під небесами, ластівки вють ся, бугай²)

---

¹) альмана́х ви́даний Гребі́нкою. ²) болотняна́ пти́ця, ardea stellaris.

гуде у болотї, а біля його знай раз-у-раз свистить овчарик.[1]) Усе живе, усе дише! Далї трохи просохне, стануть палить степи; вийде чоловік у поле, викреше огню, положить його у соломяний віхоть, розмаха гарненько, та й кине на долївку: затріщить кругом сухий комиш[2]) — і пішло пожарище гулять степом: геть покотить і дим і поломя, гуля як той Запорожець. А в ночи — батечки мої! як воно горить хороше, прехороше! Кругом гоготить та сяє, мов орда підступа та розіклала огнища. І страшно і весело!... Через тиждень і не пізнаєш паленого степу: як рута зеленіє. Тілько то сям то там синіє сон[3]) та жовтіє горицьвіт,[4]) по садах цьвітуть голубенькі пролїски,[5]) і вишеньки і черешеньки, і груші і яблунї окинуть ся пахучим біленьким цьвітом. Там що ранок кує зозуля; цїлїсенький день висвистує іволга: покинь санї, возьми віз; що вечір сьпіва соловейко; а на вигонї дївчата затинають веснянки, аж округи луна іде.

Так тобі легко дихать, так весело. Прийдеш у хату, шапку об землю, а сам мерщій на колїна перед образами, молиш ся і плачеш, плачеш і молиш ся! За-щó то Бог сьвятий так любить своє созданіє? Чи достойніж ми сього?

А як настане косовиця, та вийдуть наші хлопцї у степ! Попереду отаман: заломить бриль на бакир, шаркне по косї разів зо два лопаткою і піде косить! За ним другий, третїй, усї витягнуть ся мов стрічка по степу, ідуть мовчки, тілько кóси блискають, тілько травиця та квіточки лягають перед ними. У долинї недалечко підпідьомка перепелиця, а од покосів так і пахне материнкою та чебрецем;[6]) під ногами, мов розсипане добре намисто, червонїють полуницї.[7]) Ось уже вечоріє. Кашовар, почепивши на вила свитку, зійшов на могилу та знай маха, щоб ішли вечерять. Біля куреня уже стоять ваганки повнїсенькі галушок з салом або, коли в піст, то з таранею. Прийшли хлопцї, випили по корячку, сїли, їдять собі галушки, настромлюючи на спички. І пішли розказувать. Семен каже, підкосив деркача; Микита божить ся, що накрив було шапкою на

---

[1]) бéкас. [2]) тростнúк, очерéт. [3]) степовé зїлє, anemone pratensis. [4]) ростúна, adonis vernalis. [5]) ростúна, hepatica triloba. [6]) чебрéць, чебрцю́, ростúна, thymus vulgaris. [7]) truskawki.

яйцях перепелицю, та якось-то вискочила; Хтодонт трохи не наступив на зайця. Сьміх, регіт, гудуть як ті бджоли! А сьвятий вечір сходить на землю і ніч мати засьвічує зірочки на синьому небі.

Або у жнива. Жарко о полудні, сонечко з гори так і обливає тебе теплом; пішов би куди, так і ноги не несуть. Овечата лежать собі у холодку; воли теж полягали біля ставка; коні, зібравшись до купи, стоять понурившп голови, тілько хвостамй обганяють оводів. Шпаки — годі вже гулять по степу хмарою — сіли одпочивать біля річки, так і вкрили прездоровенну тополю, аж гільля чорніє. На що дике утя сторожка птиця, та і те забилось собі між ситняг, завернуло під крильце головку та й куняє на озерци; кача його вода, мов той цурупалок.[1]) Усе одпочива. Підеш собі у сад, ляжеш під грушею: і рука тобі лежить і нога лежить і голова лежить, увесь лежиш; хоть не спиш, а очи закриєш. Так і умер би лежучи. Тихо, тихо; травиця не шелестить, тілько коли-некoли задзижчить летячи мимо тебе роботяща бджола. Создав же Господь таку трудящу гвар!... Лупнеш очима в гору, над тобою між темним гільлям, як золоті капельки, висять спілі груші; дригнеш нехотя ногою об дерево, так на тебе мов той дощ і бризнуть груші. От, не встаючи, полапцем намацаєш котру біля себе та й їси. Та що то за груші пахучі та солодкі! як візьмеш у рот, так і розтають; ізїси, аж губи злипають ся, аж у грудях полегшає, таке спіле та сьвіже та гарне.

Уберуть добрі люде з поля хліб. Обтрусять у саду зимниці.[2]) Уже у ранці то й водиця у кориті, де напувають товар, зашерхає,[3]) по токах цілїсенький день лопотять ціпи. Зовсїм осінь! у полї пусто, тілько гави[4]) лїтають; укриють ниву, поклюють чи не поклюють зернят і полетїли дальше, так сумно крачуть. Поїхать би у степ розбить тугу. Гей цюцю, Стрілка, сюди! Давай, хлопче, коня! От і виїхав у степ на бурому; коник він кріпкенький, сїделечко на йому справне, козацьке, біля боку біжить Стрілка. Аж гульк під перекотиполем[5]) зайчик зобгав ся мов рукавичка, ушка прищулив, дух притаїв; і оком не здвигне, а пильно дивить

---

[1]) о́бломок патика́. [2]) зимові я́блока. [3]) примерза́є. [4]) воро́на. [5]) рости́на, gipsówka, gypsophila paniculata.

ся. Тут так у тебе під серцем і тьохне. Спугнув зайця нагайкою: „а тю його!“ Зирк: Стрілка зосталась з-заду, обнюхує дурна якийсь кущик. „А тю його, Стрілка!“ Вона сердешна туди-сюди, блись-блись очицями: як уздріла, як уляже! і пішла, пішла моя ластівочка. Стриже сіренький степом, тілько хвостиком киває, а вона за ним так і уляга, так здаєть ся от-от ухопить, а ти летиш за нею на бурому: чи стерня чи ріля чи толока, нічого не бачиш, тілько вітер свистить мимо ушей, аж дух тобі захвачує. То-то весело! У село вертаєш ся уже повагом, а заєць мов порося годоване теліпаєть ся увязаний у тороках (бо не було зайця, щоб утїк од Стрілки).

Зимою було, як доживеш Різдвяних сьвят, тут тобі і одна і друга кутя,[1]) тут і Новий год, тут Водохреще. „Гуляй душа без кунтуша, лиха прикупивши!“ мовляли Запорожцї. Нї, я вам кажу, що нема на сьвітї красчого місця, як полтавська ґубернія! Як згадаєш про неї, тілько здвинеш плечима, цмокнеш та й замовчиш... Отже послухайте! Жив я там довго, веселивсь дуже, а скучав — чи ви повірите сьому? скучав часом іще дужче. Бувало зимою як пидниметь ся заверюха — батечки мої! сьвіта Божого не видно! замурує тобі вікна, засипле снїгом двері, хоть не виходь, та суток троє, четверо гуля; а далї хоть стихне, то все тобі не легше: снїг завалить по степу усї шляхи, нї вийти нї виїхать, сидиш собі, то спиш то їси, нема другої роботи; Бог зна, як обрадовав сяб, колиб хто приїхав. Та нї, хиба кому душі не треба або їсти нїчого, щоб кинув хату. Було загавкають собаки, завалують як на вовка: прохухаєш вікно, глянеш на двір, аж лїзе якась рогожана халабуда, здоровенний коняка на-силу тирить її по снїгу, а в халабудї Москаль сидить; борода йому забузована снїгом, патли тож, а шия гола. Як глянуть на його собаки, мов у котлї закиплять. Носить же, подумаєш, чоловіка нечиста сила, десь у його своєї хати нема! „Хлопче, а зови лиш сюди Москаля! здаєть ся воно купець чи що“.

Увийде Москаль у хату, мотне патлами, перехрестить ся та й пита: „Не завгодно ли товару?“ — „А щож там

---

[1]) бога́та кутя́ — перед Різдво́м, сьвятий ве́чер: голо́дна кутя́ — перед Йордано́м.

у тебе є?“ Тут він тобі й тиче у руки бумагу писану чисто по московській, так що наш брат, простий чоловік, то де-чого й не розбере. Щó тілько є на сьвіті, усе у його у діявольній халабуді є. Було читаєш, читаєш, розбираєш, розбираєш, щó там до чого приходить ся, та як дойшов до Книги московскія, то й гукнеш: „а давай їх сюди!“ Принесе тобі коробку книжок і великих і маленьких, і жовтих і червоних: вибирай, яку хоч. Даси Москалеві рублів пять грошей, мірок зо дві овса та печеного хліба та масла та меду та ще чого, а собі оставиш півдесятка книжок. Прийшов вечір, стало скушно, от і візьмеш книжку: прочитав листочок — ні, не бере! другий — ще гірше, третій — аж у голові закрутить ся, таки нічогісенько не розбереш. Щось так чудне, почне з одного, приміром од воздухів, од планети, а переведе на шило або на гвіздок; думаєш і так і сяк, і з того боку зайдеш і з другого — шкода! не втропаєш нічого. Візьмеш другу — теж; третю, четверту, пяту — усе теж! А здаєть ся знаєш московську мову, і із крамарями, із щетинниками[1]) і з животинниками[2]) балакаєш як слід, і торгуєш ся і гроші розщитаєш, а дойшло діло до книжки — як одрізано. Уже було позову Демида, він чоловік грамотний, покличу і Куця та й прочитаю їм листків зо два: „а щó, хлопці, поняли?“ — „Ні, добродїю, хотьби тобі слово!“ — а вони і виросли по ярмарках! Нічого робить, положиш на полицю новенькі книжечки: хай полежать, поки порозумнїйшаю — та й станеш у стодесятий раз читать Котляревського „Енея“ або повісти Грицька Основяненка, і читаєш, і сьмієш ся і плачеш.

Усе отсе я згадав колись, здаєть ся позавчора та й задумавсь. Добре, що мене привела доля у столицю, що й поскучать нїколи, що не знаєш гаразд, коли середа, коли пятниця, коли сьвято, коли будень, крутиш ся як той медведик у млині;[3]) не сам він крутить ся, вода його крутить. Щóж то роблять земляки отсими довгими темними зимнїми вечорами? Давай зібю їм книжку. Позбирав, щó було у мене писано по нашому, і своє і добрих людей, щó, спасибі їм, наприсилали, однїс у друкарню — от вам і книжка!

---

[1]) крамарí, що прöмíнюють дрібнúй товáр за щетúну. [2]) крамарí, що скупóвують худóбу на заріз. [3]) млиньскé кóлесо.

5. МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ.

Маркіян Шашкевич * 6/XI. 1811 в Підлисю † 7/VI. 1843 в Новосїлках лїских (в Каменеччинї).

I.

ПОБРАТИМОВИ,

посилаючи єму піснї українські.

Дума.

От так, Николаю, Вкраїньскі вір-
[лята
І веселят душу й серце загріва-
[вают;[1])
От так, Николаю, рускі соколята
То в голос то з тиха матери сьпі-
[вают:
Аж мило слухати, як то серце бєт ся,
Коли з України руская пісенька
Так мило-солодко вколо серця вєт
[ся,
Як коло милого мила русявенька.
Так 'го обнимає, так до себе тисне
Пригортає і любує
І голубить і цїлує
І плеще і тїшит
І медочком дишет,
Що трохи не скажеш: пусти мене, пісне! —
Аж тут і небавом буйний вітер повине,
Гостинець вже инший, от вже думку несе.
Несе й каже: »Сю ніч степами гуляв я;
Нагулявшись до волї, по могилах лягав я,
Буцїм то спочити — а то підслухати,
Як то стара бувальщина буде розмовляти:
Про давні лїта,
Про давні часи,
Як слава гула
Сьвітом в округи;

[1]) гáлицкі письмéнники давнїйше вживáли в 3 особі praes. sing. і plr. твердúх окінчень: нóсит, нóсят.

Про руских батьків,
Боярів, князїв,
Про гетьманів, козаків»...

І стане повідати зразу так мило,
З-тиха й величаво, мов над морем цвила
Цьвіт-доля любенько... Потім голоснїйше
Застогне, заплаче, що раз то сумнїйше,
Сумнїйше, страшнїйше гукне, засковиче,
Зпід могил, казав бись, старих людей кличе,

Щоби поспитати
Про спис, про шаблюку,
Щоби розвідати
Про орду канюку, [1])

Як руским тїлом згодувала ся,
Як русков крівлев наповала ся,
Як руска шаблюка все її витала,
Як кривим зубом серце добувала,
В пущі вигідненько на нічлїг стелила,
В воду, під могилу спати кладовила...

І знов згомонит ти нишком мило-немно,[2])
Як в сумерк вечерний півсонно півтемно,
І луну[3]) розпустит ген-ген долинами
І гомон щибне ген-ген дубровами,
Нї то комусь-то десь там повідає,
Як то колись-то красою засяє,

Як при Чорнім морі
Себе заквітчає,
В степах на просторі
Весело заграє;
Як в водах — Днїпрі
Змиєсь, прибере ся,
Легеньким крильцем
На Днїстр занесе ся:
В тихенькім Днїстрі
Собі приглянe ся,

---

[1]) канюк, канюка, канюга — каня, milvus regalis; тут в значіню хижої орди. [2]) немно adv. невиразно, невимовно. [3]) луна, відгомін, відголос, — лунати.

Крилоньками сплесне,
Стрясе, злопотит,
Під небо, до сонця
Сонічком повисне:
І буде літати,
І буде сьпівати,
І о рускій славі
Скрізь сьвіту казати!

II.

НЕЩАСНИЙ.[1])

Кому Бог в груди дав серце мягеньке
І дав вродитись в добрую годину,
Щастє, як літом сонічко тепленьке,
В житю 'му всяку огріває днину;
І сьвіт 'му милий і солодка нічка,
Мисли веселі і серденько грає,
Як у дуброві тихенька криничка,
Днина за днинов так єму спливає.
Лиш хто в посестру взяв тяжку недолю,
Що давит серце, як відьма кощава,[2])
Хто вражій нужді попав ся в неволю,
Кому з журбами і сон і забава:
Тому нїт місця анї супокою,
Нудит ся світом і нудит собою,
Туга до серця як гадь ся вселила,
Зїдає мисли як змия зірочки,[3])
Груди зсушила, здоровлє знорила,[4])
Хліб 'му немилий, не терпит сорочки.
Щеж то хто може із серця сплакати
Чи у куточку чи за углом хати
Чи у грудь брата або в жменю друга,
Хоть на часочок сплине з серця туга.

---

[1]) в ювілéйним ви́даню М. Во́зняка, Львів 1912, є на́головок: »Безрі́дний«. [2]) кощáвий (кость + авий, на́росток, що означáє свійство тї́ла або душí. Огоновский, Граматика §. 132, 2), кости́стий. [3]) повíрє на́родне, нáчеб н. пр. зáтьма сóнця спричи́нена тим, що змий зїдáє сóнце. [4]) підорвáти, ослаби́ти.

Лиш коли слези в грудех скаменіли
І в тяжку скалу над серцем ся збили,
Разів із десять що день рад бись вмерти —
Годі! а годі!... потіхи ні смерти! —

III.

СУМРАК ВЕЧЕРНИЙ.

Сонце ясне померкло, сьвіт пітьма насіла;
В шир і вздовж доокола сум ся розлягає;
Чагарами[1]) густими тьма вовків завила;
Над тином опустілим галок гамор грає.

Там нещасен думаю, тяжка мов могила
Серед степу о північ сумненько думає...
Згадка в души печальній тужно згомотіла,[2])
Бо сплинули радощі, як Дністер спливає.

Нависло ясне небо чорними хмарами,
Тяжкими густі бори склонились тучами,
Зойкнули діброви й ліси застогнали.

Весело ми з тов гудьбов та й з тими лісами,
Мило ми з буйним вітром, з блудними марами:
Студена тая доля к серденьку припала.

IV.

ПОГОНЯ.

Чи то сокіл пташку жене?
Чи то буря хмару несе?
Чи люта джума летить?
Ні!... то козак конем садить!...

— »Гуляй, вороненький, гуляй,
Врага постигай!
Відобємо дївчиноньку,
Пана твоєго сестроньку.

---

[1]) чага́р, -я́, молоди́й лїсо́к. [2]) гомонї́ти, глу́хо відбива́ти ся.

Як прилетиш, поздоровит,
І поплеще і промовит,
Погодує тя рукою,
Рученькою біленькою,
І напоїт тя водою,
Водонькою студеною.

Гуляй, гуляй на всї сили!
Чрез болота чрез могили,
Чрез дуброви, через луки!...
Потанцюєм з Татарином!
Не нагріюсь вражим сином,
Як попаде в мої руки;
Скоро блисну 'му шаблею,
Розіллєтця біс мазею!« —

На ту правду забожив ся....
А зогнувши ся дугою
До коника приложив ся,
Шпарков полетїв стрілою.

Анї єго не спиняє
Рів анї могила,
Вітром їх перелїтає,
Як би мара 'го носила.

Куди гониш, бісноватий!...
Сьвіт вже смерком почорнїв,
Сумненько пугач запів,
Нї там людей, нї там хати!

Блуд ту свище, туман грає,[1])
В густі лїси заведе:
Козак на се не зважає,
Гомонит си та й жене.

Стanув — к земли припадає
Послухати, де дуднит,
Знов на верх ся вихопляє,
Бистрим соколом летит.

---

[1]) блуд, нечи́ста си́ла, що збива́є чолові́ка з доро́ги, наво́дить на не́го тума́н так, що не мо́же отя́мити ся.

І счез стрілов в густій мраці,
Дудонь замовчає;
Може ліг вже де в байраці
Та й вовк доїдає.

Десь поїхав ти, козаче?
Темно тихо і страшненько —
Часом лиш ворон закраче,
Закраче сумненько.

* * *

Чи то вірли крильми бют ся?
Чи зірки сияют?
Ні.... то козак з врагом трут ся,
Мечами блискают.

Та вже Татар утомив ся,
К земли сильно вдарен пав....
Ще раз двиг ся, розярив ся
І дівчині необачній
Головоньку з плеча зняв.

І кинув ся, мов зьвір лютий
Козак сильний на врага,
Грудь розколов, щоб добути
Серце диве[1]) Татара.

Завіз сестру до домоньку,
Поховав ю у садочку,
Посадив над нев руточку,[2])
А в головках калиноньку.[3])

Сам затужив та й заплакав
Та й став ся сумненьким,
Та й затужив та й засьпівав
Голосом тихеньким:

— »Як би я в сій сторононьці,
Як би я безрідний жив!
Батько, ненька в могилоньці,
Та й сестрицю враг вмертвив.

---

[1]) ди́вий — ди́кий. [2]) ру́та, ча́сто зга́дувана в народних піснях, хоро́нить після́ народ. віруваня від нечи́стої си́ли. [3]) симво́л неви́нности.

Ходім, коню, в чужиноньку
Думочку думати,
Ходім, коню, на Вкрайноньку,
Степами блукати!«

V.

ВЕСНІВКА.

Цьвітка дрібная
Молила неньку,
Весну раненьку:
— »Нене рідная!
Вволи ми волю,
Дай менї долю,
Щоб я зацвила,
Весь луг скрасила,
Щоби я була,
Як сонце ясна,
Як зоря красна,
Щоби-м згорнула
Весь сьвіт до себе!« —

— »Доню голубко,
Жаль менї тебе,
Гарная любко,
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде,
Краса змарніє,
Личко счорніє,
Головоньку склониш,
Листоньки зрониш,
Жаль серцю буде«.

VI.

ПІДЛИСЄ.

Шуми вітре, шуми буйний
На лїси на гори,
Мою журну неси думку
На Підлиські двори.[1])
Там спочинеш, моя думко,
В зеленій сосцинї,
Журбу збудеш, потїшиш ся
У лихій годинї.
Там ти скаже дуб старенький,
І єден і другий,
Як там жив єм ще маленький
Без журби, без туги.

---

[1]) Підли́сє, село́ в Золочі́вщинї, де Шашке́вич роди́в ся і вихо́вував.

Там ти скаже та соснина
Й всяка деревина,
Як там грало серце моє,
Свитала година,

У садочку соловійчик
Щебетав пісеньки,
Розвивав ми пісеньками
Літа молоденькі.

Там колодязь студененький,
А дуб[1]) воду тягне;
Не так щастя, як той води
Моя душа багне.

Підлисецка горо біла!
Як тебе не бачу,
Так ми тяжко, так ми сумно,
Що трохи не плачу.

Веселая сторононько!
До серця-сь припала;
Душа тебе, як милого
Мила, забажала.

Там то любо, там солодко,
Весело і мило!
З миленькою у любощах
Вік би ся прожило!

VII.

ЛИХА ДОЛЯ.

Ох! ти доле, лиха доле,
Гадино їдлива!
Переїлась моє щастє —
Гіренька година!

Запустилась в мою душу
Журбу і розпуку;
Учинилась мому серцю
З гараздом розлуку.

---

[1]) журавéль з ведрóм.

Ой, місяцю, місяченьку,
Тихенько думаєш,
Моєй тяжкой недоленьки
Ти певно не знаєш!
Ой не знаєш, ой не знаєш
І не будеш знати,
Як то тяжко сиротоньці
В сьвіті загибати!
Сам не знаєш, ні сестричка
Зьвіздонька не скаже:
Як то гірко, сли недоля
Милий сьвіт завяже!
Тобі хиба тілько смутку,
Що хмара насуне;
А радощів з зірочками
З межи вас не труне;
А мені ось на сім сьвіті
Своє серце їсти:
Бо з недолев бороти ся,
Як під воду плисти.
Десь за морем, за горами
Мій гаразд здрімав ся;[1])
Десь з безвістей, темних лїсів
Мій смуток пригнав ся.
Ой пригнав ся, тай вороном[2])
Надо мнов лїтає;
Бє ми серце тяжким крилом,
Радість розбиває.
Вчора вечір чорна хмара
Мені говорила:[3])
— »Чудуєш ся, побратиме,
Де ся доля діла?

---

[1]) на́родна поéзия лю́би́ть усобля́ти абстра́ктні розумі́ня, пор. Шевче́нка: »В то́го до́ля хо́дить по́лем —
Колоски́ збира́є,
А моя́ десь ледащи́ця
За мо́рем блука́є«.

[2]) чо́рний во́рон явля́є ся злові́щим вістуно́м в на́родній поéзиї.

[3]) в на́родній поéзиї приро́да бере́ у́часть в житю́ чолові́ка; тут тако́ж усо́бленє.

Твоя доля, то я була —
Я тя не минаю:
Вкривалам тя чорнов мраков
І тепер вкриваю.

І над гробом твоїм мраки
Ще мої повиснут!«
Ой надія!... таку долю
Най ю громи тріснут!...

VIII.

НАД БУГОМ.

Гей річенько бистренькая!
Гей, стань, подиви ся,
Як я плачу, як горюю,
Зо мнов пожури ся!

Твої води веселенькі:
В них рибонька грає;
Моє серце розпукаєсь, —
Од журби ся крає.

Трава к тобі з любощами
З берегів ся хилит;
Вовна[1]) її поцілує
І на перед стрілит.

Моє серце бідненькоє
Радощів не має,
Лиш розлуку із долею,
Лиш слезоньки знає.

Рано встану, тай заплачу —
І вечером плачу:
Долеж моя веселійша,
Колиж тя побачу?

Журбо, тяжка розлучнице,
Чом не пропадаєш?
Долеж моя, зоре моя,
Колиж засвитаєш?...

---

[1]) церк. слов. волна — хвиля, фа́ля.

Гей річенько бистренкая!
Гей, стань, подиви ся,
Як я плачу, як горюю,
Зо мнов пожури ся!

IX.

ВІРНА.

Зашуміла дубровонька, листом зашуміла,
Затужила дівчинонька, серцьом затужила.
Тужит нічку, тужит нічку, тужит і день білий,
Бо із війни за три роки не вертає милий.

На могилї, верховинї милого спращала,
Біле личко цїловала, слїзми проводжала.
»Не плач, не плач, ластівонько, дасть Бог звойовати,
До твоєї соколоньком я прилечу хати.

»Не плач, не плач, голубонько, не плач, не жури ся,
Подай ручку біленькую, до дому верни ся«.
Вдарив коник у копита, задзвонив станлями[1])
Лишила ся спротонька з журними гадками.

Вдарив коник у копита, на вітр пустив гриву,
За лїсами, за горами лишив чорнобриву.
Край дуброви, на горбочку сипана могила,
Там дївчина із зорями що день виходила.

Виходила із зорями, стояла до ночи,
Свої чорні за миленьким видивила очи.
Ой ходила, ой бродила зимами, лїтами,
Видоптала биту стежку білими ногами.

X.

СЛОВО ДО УЧИТЕЛЇВ РУСКОГО ЯЗИКА.

Дайте руки, юні други,
Серце к серцю най припаде,
Най щезають тяжкі туги,
Ум охота най засяде.

---

[1]) трензлї.

Разом, разом, хто сил має,
Гоніть з Руси мраки тьмаві,
Зависть най нас не спиняє,
Разом к сьвітлу, други жваві.

XI.

БАНДУРИСТ.

(УРИВОК ІЗ ПІСНОТВОРА „ПЕРЕКИНЬЧИК БІСУРМАНЬСКИЙ“.)

1.

Бувало весною, як ліс розівєтся
І чистими птичок гукне голосами,
Диброва, як дівка, в цьвітя приберется,
Пчілка зазвонит лугами, полями,
Стадами весело заграє долина,
А в річці рибонька аж носит водою,
З пісеньков із поля вертає дівчина,
Плугатор за плугом з довгою думою.
Бувало весною, мов голуб сивенький,
Із оком ясненьким, як око сьвятого,
Під полов бандурка, в устах пісень много,
Що року приходит Соловій старенький,
А всі 'го за батька рідненького мали;
Старі і діти, молодці й дівчата,
Як батька з дороги всі єго витали,
У селі 'му кожда своя була хата,
Бо й годен був того. Бувало явится
Мов сонце на небі — засьпіва, заграє,
То всякий веселий, о журбі й не снится,
Бож то нема пісні, як сей засьпіває!...
Заведе довгими думки голосами,
Зпід могил, казав бись, холодочком віє,
З тиха поговорит з батьками-князями:
Старі молодніют, бо й сам молодніє.
Абож і дівчата: коли засьпіває,
Тьохкають серденька, бо він відгадає,
Що із миленьким говорят дівчата;
Дівча спаленіє, спустит оченята,

Зиркне по миленькім, очами питає:
Де він придивив ся?... як він добре знає?!...
За тоє всякому припав до серденька,
Як до голубонька голубка сивенька;
За тоє 'го всюда звали соловієм.
Пісніж бо то, пісні! ми таких не вмієм'...

2.

Як гомін по лісі, звістка несесь мила:
— »Іде соловій наш! нові несе пісні,
Пісні нечувані і думки незвістні!«
Радість у серденьку всякому зацвила.
І вийшли на зустріч і ждали на мості;
Підходит: склонились, згомоніли: »Гості!«
До села приводят — всякого витає,
О щастю, здоровлю, родині питає.

* * *

Чогож то у лузї головку склонила,
Відай тучу чує, березочка біла?
Чогож то півець наш, чого він сумує?...
Видко з тяжкою журбою несет ся,
Бо око стемніло, тяжко серце бєт ся,
А на личку смуток — чи нещастє чує?...
Йде селом, бувало, весело і сьміло,
З хаткою, з деревцем кождим розмовляє,
Вдарит у бандурку, з дрібненька заграє
Козачка чи шумку — аж згадати мило!...
А нині, як не той — сивий волос клонит
На грудь піснословну — журит ся, сумує,
Мовчки поступає, пісеньку не звонит,
З дітьми ся не бавит — чи лихо віщує?...
Чи жаль тисне серце за другом миленьким,
Може за сестрою, за братом рідненьким?...
Чи може, ідучи з далекой дороги,
Ходом утомив ся і примучив ноги?...
Не змучив він ноги, ходом не втомив ся;
Вчуєте, пташечки, чого зажурив ся.

3.

Присїв на царинї, молодь обступила,
Як цьвіточку пчоли — а старшина сїла.
І виняв бандурку і обтер полою
І став ї строїти і повів рукою
По струнах з легонька... струни згаморили....
Півець розуміє, бо з ним говорили;
Вже лїт сорок кілька їх бесїду знає.
І вдарив сильнїйше і скорше тручає,
І стали греміти та Бескидским громом
І стали шуміти та степовим шумом —
То знов закипїли, як води старого
Отця-словутиці[1]) — бо о нїм думає
Півець і мислею честь єму сьпіває —
То знов злебедїли, як би галич много,
Стадами злетївши, чисте поле вкрили —
То знов з легонька з тиха гомонїли,
Мов згадка лїт давних, минувшої долї,
Що раз то тихше і тихше бренїли,
З думкою півця розплились по полї,
А на конець зглухли — зовсїм занїміли!...

XII.

ПЕРЕДСЛІВЄ ДО „РУСАЛКИ ДНІСТРОВОЇ".

Судило нам ся послїдним бути. Бо коли другі Славяне вершка ся дохаплюют і єсли не вже, то небавком побратают ся з повним, ясним сонцем, нам на долинї в густій студеній мрацї гибіти. Мали і ми наших півцїв і наших учителїв, але найшли тучі і бурі, тамті занїміли, а народови і словесности на довго ся здрімало; однакож язик і хороша душа руска була серед Славянщини, як чиста слеза дївоча в долони Серафима.

Зволила добра доля появити ся і у нас збіркам народних наших пісень і іншим хорошим і цїловажним дїлам; є то нам як заранє по довгих тьмавих ночох, як радость на лицї нещасного, коли лучша надія перемчит скрізь

[1]) Днїпро́.

серце єго; сут то здорові повносильні ростки, о которих нам цілою душею дбати, огрівати, плекати і зрощати, док під крилом часу і добрих владнувателів хорошою і кріпкою засияют величею.

Не жури ся, Русалочко знад Дністра, що не прибрана, в наряді, який від природи і простодушного і добросердного народа твойого приймилась, стаєш перед твоїми сестрицями. Они добрі, вибачат ти, приймут тя і прикрасят.

XIII.

ПСАЛМИ РУСЛАНОВІ.

1.

Великий єст Бог і велике імя Єго! З небес на землю, від кінця сьвіта до кінця простирає ся воля Єго; всьо, що під сонцем і висше сонця в сьвіті і за сьвітами, розгомонює мудрость безначальну і безконечну Єго; а перед сею мудростию марниця всї мудрости наші, як крапля перед морем, як червина перед велитом, як годинка перед віками. Мудрость і воля Єго сут двоє і єдно, як душа і мисль єї, поломінь і огонь. Мудрость тая сьвітови, що вода рибі, що людям воздух, що надія серцю чоловічому: возьми теє, а погибне сеє. Гордиш ся, чоловіче, умом твоїм і розумом твоїм, як день сьвітлом забувши на сонце, як в подобі ворона павляним пірєм; гордиш ся і кажеш: нїт Бога! — То й тебе нїт — сон єсь і мара, а твоє імя вітер на степах України, а мисль твоя — дим, заворот, а житє твоє — житє каміня у земли глубоко, а надія твоя — як піна на водах: і не лишит ся по днях твоїх слїд. Мраки огортали тя по сїм і темнота гірка наляже на тя по тім боцї, бо Бог хотів, щобись сьвіт видів, а ти в пітьму влюбив ся — і вволит ся ти воля твоя.

2.

Віра серця мого як Бескид твердо постановилась на любови; і смуток твій знидіє, а радість слїди єго позмітає, а сумна північ буде ясним полуднем і звеселиш ся, а око твоє заблищит зірничкою в буйній пітьмі житя твоєго

і огорнеш ся зоревою свитою тихомиря і линяєт над тобою милость Божая, бо надія із серця твого не втекла — бо хто, яко Бог?

Сполошиш ми долю і проженеш щастє, день ми спаморочиш і сьвіт ми западе, нуждов мя вдариш і нашлеш ми злидні, сьвіт ми спустїє і йме ворогувати, знидіє радість і плач мя огорне, туга ми ранком і вечером журба, і ніч ми несонна і горюванє з сонцем, вирвеш ми очи і душу ми вирвеш:[1]) а не возьмеш милости і віри не возьмеш, а не видреш любови і віри не видреш; бо руске ми серце та й віра руска.

3.

„Хто з Богом, Бог з ним“, — мовлят люде наші. І добре мовлят, бо хто, яко Бог? — Бо цурати ся тобов будут люде і станут тя судити сусїди і брат твій скаже: „нїт менї брата“ і отець твій скаже: „не мав єм сина“; а матїр твоя назве тя гадиною, син твій двигне руку на тебе, а свояки твої виречут ся тебе і вержут на тя соромом, неславляти тя станут далеко і широко, бо не вгодив єсь їх лихій волї.... Але ти не журись, не вдавай ся в розпуку, бо хто, яко Бог? — Той, що звелїв нїчому зродити сьвіти, величноє сонце і місяць і тьми зьвізд, що велїв темнотї перекинути ся в сьвітло, з котрого долонї сверкнули огнї і вдарили води, котрого невидиме око видит гадки душ наших, котрий спряг з собою безначаток і безконець, котрого серце всему сьвіту серце, а воля — гаразд всїх віків і всїх сторін щастє, той з тобою — Бог з тобою!

XIV.

ОЛЕНА.

(КАЗКА.)

Музика різко від уха заграв, а бас то загудів, то в лад вибиваючи моторні дївчата аж піднимав, а хоть ноги потомлені, до круглого рвали ся танка. Було то весілєчко.

„Гей, хлопцї, чи спите, що-сте ся позабували?“ кликнув гожий дружбитонька з великою шовком шитою хусткою

[1]) гіперболїчний вислів.

у бока досадним голосом: „дївчата раді би гопцювати, а в вас як би душі нестало!“ Махнув шапкою, вінцем барвінковим стрійною, погладив чорненький хоть невеличкий вус, розгорнув волосєчко у чола, глянув по дївчатах, винїс одну з калинового луга, напретив музицї „або грай або гроші віддай“, моргнув на Юрця і станули до шпаркого козачка.

Хоть з дерева лист упав,
Моріг[1]) половіє,
Весїлєчко Господь дав,
Радо нам ся дїє.

Юрцьо.

Хоть на дворі ніч темна,
Гей темна ночонька,
В нас сьвітличенька ясна,
Красні дївчатонька.

Дружба.

Сокіл в білий двір влетїв
Ко чорній галоньцї,
Княжиненько наш приспів
К русій дївчиноньцї.

Юрцьо.

Нуте жваві хлопаки,
Ледїники чорні,
Витинайте гопаки,
Хлопчата моторні!

Ба й свахи не дармовали, бо і їм не йно що всїм разом саджати коровай, ще і потанцювати конче, щоб ся коровай вдав красен та ясним сонцем на столї засияв тай добру долю принїс. А Олена, пишна княгиня, як русалочка гарна, ще раз вінком барвінковим золото-зеленим стрійна, їх веселій придивлялась охотї та часто в легкій коломийцї розковану русу косу на легкий кругом пускала вітер.

Бач, і наш вдалий Василько приспів дарити нашу княгиню: хоть о пізній вечері, но стане він за теє зо своїми красними сьпіваночками. „Щось ти нам сумний тай

---

[1]) муравни́к, мура́ва.

сам; кажи, може яка лиха пригода?"... Приступив і старий батенько, сивий голубонько, та приніс спорий кухоль горілки з медом: „На, жвавий козаче! бодай здоров був!" надпив і подав єму: „відав утомив-єсь ся, покріпи сили!"

Відобрав, подяковав, поставив, втер лице тай став промовляти: „Вертаю із Дубровнич, були-смо у дворі, просити пана старостича на весілє; він, бачимо, не дуже нам рад був, схнюрив[1]) ся, люто по нас глянув, відвернув ся; но небавом знова промовив солодко, вложив Семенькови кілька талярців ясних в жменю, обіцяв прийти тай відправив, але видко було по нім якуюсь нерадість. Не встигли-смо відойти може на двайцять кроків: „Семеньку!" кликнув, відчинивши віконце. Семенько як стояв, поскочив ід дворови. „Скакай", казав мені, „домів, я духом приспію".

„Уже зступав-єм к долині, мав-єм скрутити поза високу могилу татарскую, оглянувши ся назад себе взрів-єм, сила при вечерній мраці доглянути льзя[2]) було, Семенька; спізнав-єм го по легких ногах, спускати ся вискоком ко старому крутому шляхови, що то о нім так много старі повідают люде. Куда єму шля,[3]) не знаю і не вгадаю; щось-то лихого буде, лисиця мя перебігла тай ворон на хресті сім раз закракав. Але док житя ми стане, не забуду того козака з бандуркою і густо-крутою бородою, котрою декуда сивий кидав ся волос, як верг на мене чорним соколим оком, як би гранею[4]) мя обсипав; він тогди саме, коли-смо ступили на поріг сьвітлиці у дворі, кінчив сьпіванку тими словами:

— — — — з татарской неволї
Конець моїй пісни, конець і недолї.

* *
*

Сонце спочило, смеркло ся. Тиха пітьма насїла тихі та узкі звори, вітер буйний осїнний метав хмарами від верха до верха і гнав споловілим листьом з гір в темні роздоли, то знов під круту стремену,[5]) скриплячи голими гілями відвічної дубини, мов величаючи ся своєю лютостию, а ругаючись з їх недуги; зьвір шелепотїв чагарами за

---

[1]) насу́пив ся, захму́рив ся. [2]) мо́жна. [3]) шлях, доро́га. [4]) грань, жарки́й у́голь. [5]) стрімка́ гора́.

жиром, часами вовк голодом пертий дивими завив голосами; перісті[1]) опоки, закляті над безвістями стояти, здавали ся при настиглій нічній мраці проживати та свої міняти становища, проходячи ся мов нічні мари, бо, як то кажут: „у страха великі очи“.

Сьміло ступав відважний Семен по круглім грехоті[2]) і по розметаних костьох, переступав колоди, підносячи високо ноги, і з-притиска їх ставляв, щоб го яка мара не підбила; чорна пітьма го за очи хватала; скоро взрів тумани по корчох, волосє му горою ся звело, кров ся стинала, а страх за серце як би мертвець зимною йимав рукою. А нельзя казати, щоб не мав відваги, бо ся нераз добре довело, але з-маленька чував о заклятих дівицях, о скаменілих лицарях, о недоступлених про змиї райских птицях, то о однооких Татарах, людоїдах, великанах і о многих инчих лихих духах; а скоро то всьо стануло на умі роїом (а час, ніч темна, і місце, гори, дебри і чагари, по тому були), то тогди і найсьмільшому трусом ставати, а Семен, посьміховуючий ся на зазір вовка або медведя, при найменшім лопоті застигав, бо то відав з лихим, не з пирогами.

Замаячіло в далечині гей ватров широко розложеною; було то єму, щó женьчикам в жаркім літї вітрець холодненький: вдивив ся в ню цілою душею, а радість в єго души калиною зацвила і втихомирив ся дух єго, як природа по шайній[3]) тучі, і зрадовало ся серце в нім вельми, як коли-би ясне лице своєї Олени взрів... Затріщіло корчами по сухім ломачю тай го переймило — скаменів — заголосило:

— — — — з татарской неволї;
Конець моїй пісни, конець і недолї.

Прожив, бо спізнав Данилка, щó го у дворі видів, щó то так дико і люто як розбишака виглядав, щó то на обіцянку пана, бути на весілю, к стінї по бісовски ся усьміхнув. Утїшив ся, видячи єго, а зрадував ся (ще) більше, скоро вчув: „одна нам дорога,“ стис го за руку і побратались і разом в двійні ступали кремінчатою стежкою під круту гору к високій ватрі.

---

[1]) сорокáті, пасманúсті. [2]) сухé галýзє. [3]) грізний, страшний.

Підійшли на місце. Семенько, взрївши ізза дуба кількана̂йцять бородачів при широко розложенім огни, нагнув си дванайцять розбійників в казці, що висїльця відрізали і пекли на рожнї, наляк ся, спинив ся, анї кроком наперед і мав ся вертати. „Не страхай ся“, промовив Данилко: „не такий дїдько страшний, як го малюют; приступи, тадже ти хрестянин, не враг, не бисурман, лише бідний селянин“.

— „Мабуть наш жвавий бандуриста Данилко“, озвало ся кілька грубих голосів: „несе він нам щось потїшного; для него нема нї ворот нї залїзних дверий“ — і поскочили в сторону, відкіль голос йшов. Привели обох, згорнули ся к Данилови всї, питаючи, яким сьвітом довершити їм гадку, бо Данилко нїколи надармо не трудив ся, а радуючим ся тамтим около Данилка і попиваючим могорич на будучу добру справу, Семенько сумував, присмотруваючись тотим дивоглядам з-укоса, то ручницям то ясним топірцям стремлячим докола курища то барилцї з горівкою; однакож частїйше поглядав в чорний лїс, чи не явит ся яка стара стежка втечи і спасти ся. Але нагнув си єго побратим Данилко свого товариша, приступив д нему з кухльом: „Бодай здоров був! ти ся нам знадобиш, не сумуй, зрадуєш ся нинї, а з тобою многі твоїх сусїд; пий на погибель врагам, так чинимо всї, так чинит і наш ватажко. От бач, і він іде; пий, а втїшит ся тобою“. Але Семенови не до соли було, взрївши єго, і мало що кухля не впустив, бо такого нї видав нї слихав нї видумати міг. Станув Медведюк піднебесною чорногорою, барки єго — у Бескидах камінь, дуб — єго правиця, брови єго як дві чорні хмари, а очи єго — зпід тих хмар дві мовнї,[1]) а борода єго — ніч темна, осїнна, а голос єго — грім серед лїта; а ступив ногою — земля стогнала, верг ся на врага — буй-туром валив. „Мôв, як-єсь ся справив!“

— „Відомо, думка українська і стїну перебє“, озвав ся Данилко: „бандуристою пійшов-єм у замок. Старець Дмитро (так го там зовут), що мя впустив, заглянувши в мене бандурку, просив мя насильно, абим єму заграв та засьпівав; засьпівав-єм єму відому пісоньку о Татарах, кінчивши

[1]) церк. слов. молнія, лискавка.

сьвятим Николаєм, а засьпівав-єм єму до серця і полюбив мя вельми. Побратали-сьмо ся і завів мя до сьвітлиці замкової, хвалячи перед паном бандурку мою і мої думки, а я рад тому був. Досьпівуючи пісню взрів-єм входячих того-тут молодця з другим, і просили пана на весіля; обіцяв ся, лиш видко було, якуюсь лиху гадку точив в своїй голові. „Не вдаси, вражий сину“, думав-єм собі. Відсьпівав-єм, взяв таляра тай пішов, і зустрів-єм старого Дмитра, ждаючого мене під дверми. Проходжали-сьмо ся по обійстю замковім; старий своє, а я своє; він щось-там билинив о Татарах, а я тимчасом придивляв ся: від горбка стіна найнизча, тамтуда, казав старий, наш Степанко нераз бігав на вечерниці, а вертав, як кури другим опадом запіли“. „Ваш пан“, мовлю до него, „вибирає ся на весілє“. — „Правда, до Семена; казав коні сїдлати і що найжвавші хлопці в цілім замку з собою бере. Щось він на гадці має, він часами дурів... а може, може лише погуляти... Не жаль бо то і погуляти на такім весілечку: дївчат як зьвізд на небі, а всї красні, а найкрасча Олена сама молода, як сам мовляв; лице в неї як соненько ранком, а очи як зірнички перед досьвітом, голосочок як звіночок, а ноги — вітрець легонький, а руки — сніжок біленький, а сама як... як гарная ланя“. Ту старому язик по кутках бігав, закукурічив ся і здавав ся молоднїти“.

— „Годї! не теряймо часу, не нам о тім бесїдувати!“ озвав ся сильний ватажко: „на конї! Ванько з шестома у замок; забери, щó нам ся здасть, а щó не возьмеш, разом з замком най огнем сяде! Не много там труду буде, однакож доведет ся, як ся справиш. А ти, Семене, поведеш нас на весіля, потанцюєм з грабителями, вражими синами“.

Розбігли ся вітром по байраках за кіньми; огонь погас — грань меркотїла — курище ся лишило — втихомирило ся.

* *
*

„Через густу враз дубину
Соколами, молодці!
Ой заплачеш, вражий сину,
Як взриш ясні топірці!“

загреміло в далечинї, а голос дібровами високими розлягав ся верхами тай заблудив гомоном в чорних безвістьох,

лише ще дудонь тряс землею тай знеміг. І знов тихо і знов сумно, лише вітер ярами засковиче тай ворони закрячут, радуючи ся на будучий жир. Мрачно і тихо, бо поскакали ногами скоропадними за вовчими очами, допали лазу край чорного ліса.

„Гей, мабуть зоріє!“ озвав ся новобранець: „гляньте!“

— „Неглупе!“ загремів велит ватажко: „Ванько зажег си скипку“.

— „Аби видко було з погребів[1]) старі виточати меди“, озвав ся старий бородатий Бойчук та глянув на кухоль за ременем.

— „Тай наші, бодай здорові, червінцями ся підкидают“, мовив третий.

А ватажко: „Цитьте! дудонь — коні в байраки, хлопці за дуби!... Федь на чати! як взриш, закрячеш. Потягніт мусатами[2]) топірці, потом тихо, щоб вас і муха не чула! бо — не тра вам казати“. Напретив тай ступив у чагар.

Не довго ждали, тупот ся змагав, дерли коні аж земля стогнала. „Кра-кра-кра!“ — „Хлопці в лад!“ загомотів верховодник.

Задзвонили топірці та мечі, іскри ся посипали мов з димні,[3]) стерли ся дві хмари, бючи мовнями по чорних воздухах, а Медведюк буйтуром верг ся на супротивника, вибив меч зо жмені, завинув ясним топірцем тай вигнав вражу душу лукаву негідника щелиною в голові; приймив з опалих поганих рук зорю на розсьвіті, Оленочку гарную. Челядь граблива поборена, одна порубана, друга повязана.

„Семеньку! прийми твою відданицю“.

Прискочив Семенько, в пояс склонив ся, стис го за коліна, хотів промовити, подяковати, лиш не вдав запро радість. Приспів і дружба з молодими ледінями свойого села, гонячи возьмителя, але діло вже довершеноє зустріли. Уже Медведюк, хотяй непрошений дружба, скупив княгиню мечем, а они ся вельми жалковали, що не лишено було їм нагріти грабителеви чуприни, стискали персти в твердий кулак тай затинали зубами. „Вже ми єму карку нагнули, аж на землю поклоном упав і відав не зведе ся, аж мабуть

---

[1]) пивни́ця. [2]) муса́т або муса́к, ку́сень ви́точеної кри́ці до о́стреня коси́. [3]) ко́мин, ку́зня.

на Осафатовій долині; бач, окаянник з весіля голоден вертає та сиру землю їсть,“ озвав ся верховодник сильний і потрутив го ногою.

А Семенько ся не тямив з радости, пригортав свою надію к собі, а она єго білими обнимала руками та румяноє цїловала личко, аж ся ватажко мимохітне засьміяв на голос. Обоє приступили к ньому і просили го: „Хотяй на годинку на крупничок та на солодкий медок, та може де роздобудем якого талярця“.

„А музи́ка! там-то музи́ка!“ перебив дружба: „добре тот казав, що му лихо в пальцьох сидит, так дрібненько тне козачка“.

— „Майте ся гаразд! менї там не бути“, промовив Медведюк тай відвернув ся.

— „Хлопцї, на конї та до наших!“ кликнув ватажко тай счезли.

XV.

ЛИСТИ
ДО МИХАІЛА КОЗЛОВСКОГО.

1.

Всечестному Отцю сьвященому Михаілу Козловскому, любезненькому братови в Тїшкові.

Любезний брате і мила сестричко! Ждав-єм і ждав-єм звістки від Тебе, щоб дочутись, як ся маєте і чи горьоване Ваше однакою тисне Вас силою, — і став-єм вже тужити, коли вже сонце закотилось, а від Вас нїкого не видко і не видко. Вибач дитинячій говірливости моїй! Бесїда моя до Тебе видасть ся тобі легенька, мілка, вітрова; но не лай мене за ню, не давай догани щирому серцю, котре ще не здеревнїло, що знає в собі життя, що тьохкає тьохканєм невсипущим до тих, що 'го порозуміли і не сьміялись, но холодочком дунули на него; що, на силу рвучись із грудей, блукало ся сумними пущами сего сьвіта і припадало — до людей — до студеного каменя, до твердої крицї! і знов блукалось і знов носилось на крилах журби і туги і як пчілка не в одно забренїло віконце, не до єдного приклонилось листочка, — но дармо, всюда

мертве лице, стовповаті очи, камінне серце, бющеє водяними словами. Блукалось, мовлю, і носилось бідне моє серце, аж спочило на Твоїм серци припочинком солодким, аж виплакали очи тугу на Твої груди, аж сплила ся душа моя з душею Твоєю, як ся спливают води глубокої Лімниці з водами Дністра великанного[1]). Не лаїі мене за тую мову! Скажеш: не лаю, — тож і не сьмій ся! бо вір менї, коли з Тобою хоть на паперци говорю, тож менї лекше. Але Ти ся не сьмієш, — Твоє серце добре, так ми повідає моє серце.

Не тужіт там і не плачте!

Бувайте здорові. Маркіян.

P. S. Wasylewski bierze się do wydawania pisma czasowego, podał o pozwolenie — i wzywa mię za współpracownika artykułów ruskich, którym także w tem piśmie robi miejsce. — 16. октобра, 1842.

2.

Рідні любезненькі! Несе ся воздухами до Вас, мої миленькії, шпарка Ластівка.[2]) Ой ластівкаж то ластівка! такої ще нїхто з роду не бачив, бо не то іно, що гарно висьпівує та щебече та так мов примовляє, а то ще і на зиму не ховает ся і все снує ся і все лїтає і все висьпівує, що забудеш і біду і горе і смуток і журбу, і здает ся тобі, що завсїда весна. От така то летит до Вас ластівка! — При ластівцї ступає вагою сановитий, сумний, казав бись, пристарий Могила[3]) і заглядає не так як ластівка весело в віконця, а ступає під землю в могили, цїлує давний порох, обнимає кости, а нагорнувши там сили у свої груди, гуляє з вітрами по степах або з вороном попід небеса. — От так, братчику! потїш ся з ними, полюбуй ся, пожури ся і поплач, а небавком назад їх до нас пришли. Колись може деякий знайшов жемчуг, що мать наша Русь розронила, заховай або до нас передай; всьо то разом нанизане вчинит ся великим, сияющим намистом для шиї пишної царицї. Може з моїх нїсенїтниць знайшовесь дещо, пришли менї,

[1]) велика́ньский. [2]) альмана́х ви́даний Е. Гребі́нкою 1841 р. [3]) при́бране і́мя́ А. Метли́ньского.

щоб я передав Головацкому, може єму ся дещо знадобит. — Ми от так якось жиємо, тай наш маленький видит ся не слабший; раді бисьмо, щоб і Ви ніколи смутку не зазнали. Бувайте нам здорові та веселі! М. Ю. Шашкевич. — От, от, був бим забув. Основяненкових повістей другую книжку потому пришлемо. Прехороша там Маруся, окаяний пянюга Ничипір[1]) і таки живісінький на патреті Салдат;[2]) побачиш сам небавком, коли Ластівку і Могилу не довго у себе забавляти будеш, бо они чужі; вже з Основяненком довше будеш балакав. — Треба менї тонїсїнького паперцю на лист до Устяновича, а не маю, лиш такий, якого тобі дві болони[3]) на заміну посилаю; уділи менї, будь ласкав. Маркіян. — От, ще одно, мої любенькії! Наш маленький захотів на сьвято Николая охреститиси ся. Отжеж вже Вам ся низенько кланяє і мовит, що, коли Ви єго ся відкинете і ним ся цурати будете, він долї не мати ме. Отжеж і ми з ним разом дуже а дуже лебедимо: не відмагайтесь, будьте ласкаві і будьте через хрест сьвятий рідними нашому синови вдруге.

---

6. МИКОЛА УСТИЯНОВИЧ.

I.

ВЕРХОВИНА.

Верховино, сьвітку ти наш,
Гей, як у тебе тут мило!
Як ігри від пливе тут час
Свобідно, шумно, весело.
Ой нема то краю, краю над ту Верховину,
Коби ми лиш погуляти хоч одну годину.

З верху на верх, а з бору в бір,
З легкою в серци думкою,
Вช่วงересї кріс, в руках топір,
Буяє леґінь собою:

---

[1]) імя́ мужика́ в по́ьісти Квітки „Мертве́цкий Вели́кдень«. [2]) в по́вісти Квітки »Салда́тский патре́т«. [3]) лист папе́ру.

Микола Устиянович * 7/XII. 1811 в Миколаєві (в Жидачівщині) † 3/XI. 1885 в Сучаві.

Черемоше, Черемоше, чиста твоя вода,
Дївчинонько з Верховини, яка твоя врода.
Лїтом цїлим, би ніч, би день,
Хлопцї буяют наші;
Свобідна тут вода, огень,
Довільно лїса і паші:
Задуднїли сїромахи, в полонинї чути,
Якжеж тебе, Верховино, тяжко позабути.
Ворог не клав ланцухом меж
Чужий не станув стопою;
Буйная тут землї одеж,
Плекана піснев, росою:
А я тоє дївча люблю, що біле як гуся,
Оно мене поцїлує, тілько оберну ся.

II.

ЗЕМСКИЙ РАЙ.

Чи знаєш, брате, де вічні рожі
І безустанний цвите май?
Де з небес сходят ангели Божі
І насаджают земский рай?

Ходи за мною — глянь! там комната,
В комнаті мати голубка
Стоїть в віконци і жде на тата,
Біля ней діточок купка.

В єй очах синє небо заріє,
В личку веснує урода,
На устах тепле заранє мріє,
А з чола дише погода.

В комнатах стіни мов сніг біленькі,
На стінах сьвятих ікони,
При стінах ложа мов гусь чистенькі,
В головах ложей мир сонний.

З боку комнати накритії столи,
На столї хлібець насущний,
Збанок водиці і чарка соли,
Край стола столець дворучний.

Вкруг коло хати цвите барвінок
І біждеревка тройгилє,[1])
І люби-мене[2]) і розмаринок.[3])
В углах комнати мир-зілє.[4])

Надійшов татко, вибігла мати,
Вибігла дітей копичка,
Сплесли в долоні, яли витати,
В руки цілуют і в личко.

---

[1]) тригілясте боже деревцé. [2]) незабýдька, myosotis. [3]) розмарúн, rosmarinus officinalis. [4]) geranium sanguineum, bodziszek krwisto-czerwony.

Стислись, звязали в мягкий клубочок,
Кожде по свому любує,
Сплелись воколо в цьвітний віночок,
Отець їх взаєм цілує.

І бач! провадят в віночку няня[1])
Мов царя в золоті престоли,
У єдних ліска, у других крисаня,[2])
Найменше тягне за поли.

І посадили до стола тата,
І самі сіли мирненько;
Ясніє воздух, вонит[3]) комната,
Леготи дишут тепленько.

Бо кругом стола гості докола,
Любви семейной друзя вси:
Ангели Божі, сьвятий Никола
І сам Божейко з небеси.

Радість в комнаті — но цить! хтось плаче...
»Чого ти плачеш, мій любко?«
Звідує мати. А татко каже:
»Бо-м в моїм раю, голубко!«

III.

РЕКРУТКА.

По горах ходила,
Дитятко носила,
Дитятко, ягідку дрібную,
І цьвітки збирала
І пучки вязала
І клала му в ручку малую.

»Цит, ах цит, дитятко!
Поверне наш татко,
Поверне — говорят: Мир буде.

[1]) ня́ньо, не́ньо, оте́ць. [2]) гуцу́льский капелю́х. [3]) па́хне.

Принесе дитинї
Колачик в гостинї,
І мамку притисне до груди«.

Ходила і ходит;
Нїм день ся розплодит,
Садит в полонину високо,
І бистрі соколи[1])
Спускає на доли
По шляхах рекрутка широко.

І тулит дитину,
Голодну пташину,
Бо тоска, журиця корм спила:
І плаче-ридає,
Себе проклинає,
Що бідну на сьвіт сей родила.

»Цит, ах цит, голубко!
Поверне наш любко,
Принесе колачик дитинї«.
З зараня до ночи
Лелїє і очи
Внуряє по шляхах в долинї.

Замріло на пути,
Вертают рекрути,
Заблисли рекрутки соколи:
Бє в груди серденько,
Палає личенько,
Головка ся крутит в роздоли.

»Дитятко, дитятко!
Вертає наш татко!
Вертає нам сонце до хати!
Обмиймо росою
Личенька сьвіжою,
Щоб стались милїйші для тати!«

---

[1]) óчи.

I личка обмила
I цьвітку заділа
В головку обоїх русую;
I скоро помчала
На стрічу і стала
При пути на скалу стромую.

I взнесла високо
Дитя і глубоко
Востхнула, бо в серцю щось тисне:
»Ах сину, мій сину,
Споглянь на долину
I в ручки на татка заплесни!«

Надходят рекрути:
»Гей братця! чи чути,
Где друг мій? чи може він з вами?«
— »Жено, Бог з тобою!
Твій друг упав в бою
Ай там, під Мадженти мурами«.[1])

Невіста вздрожала,
Поблїдла, взридала,
Притисла до серця дитину,
I в небо соколи
Вознесла поволи
I верглась з ягідков в глубину.

XV.

МЕСТЬ ВЕРХОВИНЦЯ.

ПОВІСТКА З ПРАВДИВОГО СЛУЧАЮ.

I.

Ой піду я межи гори там, де жиют бойки,
Де музика дрібно грає, скачут по легойки.
Пісня народна.

В темних горах наших Бескидів, в сторонї протягаючій ся від Самбірского обводу до Станиславівских верхів лежит

[1]) місто в Льомбардиї, біля котрого 4. червня 1859 Французи під проводом Наполеона III. віднесли побіду над австр. війском.

земля давнійше Тухольщина названа, а на ній при самій угорскій граници село Рожанка.

Не так велике як розтягле, розлягло ся оно помежи двома широкими полонинами понад невеличкий криштальний поточок і припирає вижним кінцем аж до Добошівки, найвисшого хребта велитів, що то мов камінні стіни творят границю ко Угорщині. Вздовж понад селом дрімают старинні бори, ялові та кедрові, відвічне прибіжище всякої зьвірини, і оточают свої верхи та полонини заєдно красним, вічно зеленим вінцем. Понад скваплившим потоком, в котрого сріберній водици червонь цяткований,[1]) пструг та пир[2]) жовтокрилий гуляє, помежи стрімкими небосяглими верхами, де ті майже що крок страшні відвічними ломами[3]) позавалювані розвали путь перетинают, вє ся вузонька гірска дорожинка і веде тя до села. Посеред села межи двома потічками ніби на маленькім острові стоїт обширна церковця, храм св. Духа; коло церкви на горбочку теметів,[4]) а коло теметова мала хижина, а в тій хижині мешкала перед кільканадцять літами вдовиця Олена Когутиха.

Убога, але поцтива, не молода, але рухава, жила она в селї честно і мирно, зарабляла, не маючи лише малий городець, як могла, помежи кметї[5]) і не дивила ся, як то кажут, нікому в горнець. За то любили всї Когутиху і шановали стару, хотяй небіжчик єї муж Бог знає звідки приплив до Рожанки і троха був скрутнявий[6]) чоловік та любив ся такой і напивати. Знала она всї жіноцкі роботи і не лїновала ся взяти, як то кажут, нї за студене нї за горяче; єдного лише не уміла, т. є баяти[7]) та ворожити. Але то надавало їй ще більшу шаність у розважних людей, що знают: що всяческая лише у Бога і через Бога. Особливо любили Когутиху заможні кметихи за єї щиру роботу і не опускали ніколи в лихій годинї. А треба було в зимі запомоги, то для неї всюда отворена двер; а прийшла неділя, то бач як би з намови принесла єдна богачка молока, друга сира, а трета хлїба; а найшла ся часто і така, що

---

[1]) ри́ба, leuciscus erythrophtalmus. [2]) пир, пер, thymalius vexilifer, lipień. [3]) де́рево позва́люване і поло́мане ві́тром. [4]) кладо́вище. [5]) за́сібний селяни́н. [6]) нече́сний, круті́й. [7]) оповіда́ти байки́, казки́.

і лопатку з баранця принесла. А надійшли сьвята, Рождество Христове або Великдень, то у нашої бабки ласка Божа, всего до волї. Часто наветь бувало, що з того, що їй позносили кметихи в подарці, она ще біднійшим від неї могла дещо удїлити. Алеж бо треба сказати, що в Рожанції і у всїх верховиньских посторонних селах християне за бідних дуже памятают. Там не єдну сироту вигодуют честні людкове, там не єден живит ся подільский калїка, хотяй там, як то кажут, хлїбови конець. За то дав їм Бог довгий вік тай від худібки заразу відвертає. Сто лїт прожити не велике там диво, а гибель на худобу не бувала там зпресуд-віка.

А мала Когутиха сина єдинака іменем Продана.[1]) Був то хлопак рослий як стрімка ялиця, легкий як олень в бору, черствий як полонинна вода, гожий веселий як весна, а за красу і нїщо казати; словом був то собі леґинь,[2]) яких мало, а в Рожанції ачей-же і байдуже найдеш. Як розпустив чорненькі кучерики, заверг сїрачком на лїве плече, закосичив (замаїв) кресаню, підкрутив молоденький вус і вийшов на зарінок,[3]) то всї оглядали ся на него. А ємкий до всего. Нїхто не заграв лїпше на сопівції, не загудїв на трумбетї,[4]) ба і на скрипції не було над него. Нераз то пірвав він скрипку від музйки та, як став дрібненького витинати та присвистовати та присьпівовати та приговорювати, то аж хата ходила. А як взяв яку в танець, то аж тху не ставало. Але і до роботи не був він послїдний. З вівцями первий на полонинї, а в кісьбі ішов перед господаром. А служив він у найпершого кметя в Рожанції, у Дмитра Кожана.

Приязний і чемний, вязав він ся з кождим в щиру дружбу; але горе тому, хто поважив ся станути єму в дорозї; і треба було сїдої голови, аби Продана поскромити

---

[1]) в Карпа́тах є ще й до́си забобо́ни, що колй ро́дичам не хова́ють ся дї́ти, онй, скоро їм дитй́на прййде на сьвіт, за не́ї з сусї́дами торгу́ють ся і нї́би продаю́ть і ся дитй́на зве ся відта́к Прода́н. [2]) мадярске legény, сьмі́лий, вда́тний молоде́ць. [3]) побере́же, на котрі́м гірска́ рі́ка оса́джує рінь і мул, порастає траво́ю. [4]) трумбе́та, тримбі́та, вузка́, з бля́хи або́ ялй́чпої чи бере́зової корй́ зро́блена, на 2 або́ бі́льше ме́трів до́вга труба́. Гуцулй́ склй́кують не́ю вівцї або́ виграва́ють мелянхолі́йні на́піви.

в гніві. Бо треба сказати, що старших дуже шановав. За то любила єго дуже старшина в селї; і навіть самі старенький пан-отець Андрей дуже радо з ним розмовляли. Бож був він і услужний, як то кажут, май[1]) як власна дитина. І Дмитро Кожан, єго ґазда, шановав 'го, мов то свояка; але стара Кожаниха не знати чому не онь 'му була рада. Вівчар якого пошукати, стояв він за праву руку у Кожана, а найбільше про свою пушку.[2]) Ей бож то си був ватас,[3]) яких мало! Хоть ще молод, а Продана імя знала цїла Тухольщина. Умів він витропити зьвіря хотяй би і край Бескида і не лякав ся і рисьови заглянути в очи. А спіткнутись з медведьом, тож то єму радість, тож то єму танець! Не раз він засїдав на него осїнною порою в ночи під кладнями[4]) і трафляв єго при блеску місяця в саму комору;[5]) а як під зиму запрятав ся приятель бурмило до ґаври на зимівку, а Продан єго вислїдив, то бурмило сонця весняного вже певно не бачив.

Такий то був собі хлопець наш Продан Когут з уроди і охоти, від ніг до голови леґінь, бойко, якого шукай.

Лише би 'му щасливо та спокійно жити. Але де чеснота, там покуса, а де щастє, там і заздрість. Отже найшли ся і такі, що й сироті Продановп і то дуже завидїли. Найбільшим однакож єго завистником був Федір Медуляк, вівчар одної з ним вартуги,[6]) молодий і гожий як він, і ватас як він хоть куди. Родак з того самого села і ровесник, товаришив він молодшими лїтами, хотяй богацький син, щиро з сиротюком Проданом. Ще недоростками пасали они по полонинах вівцї і любили ся мов свої. З Федорової пушки учив ся Продан стріляти до листка і первого зьвіря убив він з єго цївки.[7]) Але недовго продовжала ся їх щира дружба, бо, коли раз пощастило ся Продановп забити великого медведя, з котрого скіру небіжчик тухляньский[8]) пан-отець Антоній (легко би спочивав) на підніжок для Владики до Львова післав, від того часу розпочав Федір завидїти Продановп ватаскої слави і ставав ся з дня на

---

[1]) ма́йже. [2]) кріс, стрільба́. [3]) стріле́ць. [4]) ко́пи на по́лї, котрі осї́нною поро́ю медве́дї розїда́ють в го́рах. [5]) серце́ва комі́рка. [6]) черeда́ ове́ць; ша́йка опри́шків. [7]) люфа. [8]) Ту́хля, село́ стри́йского пові́ту, від котро́го і на́зва Тухо́льщина.

день більшим, а до того потайним єго ворогом. Но та ненависть була би ся може улагодила, коби не случай, котрий внеобав потому наступив і обох молодців до крайности припровадив.

II.

Верховино, сьвітку ти наш,
Гей як у тебе так мило!
Як ігри від пливе тут час
Шумно, весело, щасливо.

Верховинці Корженьовского.

Було то перед зеленими сьвятами. Наші леґині вигнали первий раз вівці на полонину, де приспособляли ся до мішаня.[1]) В суботу в вечір збігли ся ще раз по мериндю[2]) і стрітили ся коло церковці з пан-отцем духовним. Поклонили ся, як належало, і взяли ся в дальший путь. Аж ту обернув ся сіденький старець, котрого громада мов тата любила, тай каже:

„Хлопці! ачей ви за діда вже цілком забуваєте. Таж то у нас завтра празник; та будуть милі гостеньки, тай в четвер 70 літ мені минає, та впять буде хтось так добрий навидіти старого, та чи не мож би дещо для діда придбати?“

„Буде, пан-отче! буде, бодай віковали,“ відозвав ся Федір; „я днесь рано послідив ґутура[3]) на полонині та завтра рано може би ся дало з ним побесідовати“.

„Завтра, на сьв. Духа? Храні Господи!“ перервав єму пан-отець. „Хто не шанує сьвята, того Бог не любить; хиба в вівторок, сину“.

„Так, так, пан-отче, в вівторок, і вибачайте, яке тото; у вівчара і на Великдень одно діло, тому ж він і за сьвята нічого не знає“.

„Но, но, і труд єсть молитва, як доконечно потрібний“, відповів сіденький отець духовний, поблагословив молодців тай пійшов полегки домів.

---

[1]) ко́ло зеле́них сьвят зганя́ють верхо́винці ра́зом свої́ вівці, щобі́ па́сти, і сей згін зве ся мі́шанєм. [2]) стра́ва, їда́, пожи́ва. [3]) го́тур, глухи́й тете́рець, ди́кий когу́т.

Не довго забавляв Продан в селї; ухопивши денещо мериндї, поспішив чим скорше назад на полонину. Медуляк не повернув того дня, але замісць него прийшов слуга до овець. „Так то“, погадав собі наш Продан, „богацькій дїтинї хоть сьвято слобідне, а бідному слузї і Великдень не свій“. Не знав він сирота, яке то сьвято сьвятковав Федір.

Минула зелена недїля, а Федір не повернув до кошари. Потайний як заєдно, не споминав він перед слугов Іваном нїчого за своє дїло дома; і Іван також байдуже, і не питав ся.

Другого дня з бряском, поплекавши ярчата,[1]) роздїлили наші вівчарі вівцї від молоднику тай яли пускати на пашу.

Поранок був дуже красний. На синїм небі анї хмарочки. В чистих воздухах розливалась бальсамічна сьвіжість, а чарочки цьвітів дишали неописаним солодочком. Над западом котив ся ще блїдавий місяць до моря і сїм і там догоряла дрібна зьвіздка. А на востоцї розпочала ся розливати злотиста зоря, благовістник нового дня, нового воскресеня. Понад землю розстелив ся мрак грубий і затопив всї дебри і роздоли, і всї хати і села, і всї меньші пригірки мовто безденним озером аж під сам щит, як би завистив низким подолам близкого дня, скорого розсьвіту, животворящого божественного лиця сонця. Лише верхи небосяглих велитів Бескида та сильні барки широких полонин стерчали над тим озером і поглядали думним оком на величавий сьвіт, що сияв над ними і приодївав ся розкішно чим раз красше в золотисту ризу Божого сьвітла. В глубинах мраки клекотїв глухий гамір; тоскний гомін добував ся хвилями з пітьми студених туманів омраченого житя в долї, а сильний голос віщуна досьвітка розбуджав дрімаючі ярови і темні роздоли і продирав ся безустанно аж до найвисших вершків, прикликуючи заранє сьвіту. Но ті підносили чим раз висше свої голови, як би не хотїли прислухати ся тій тузї за сьвітлом, і відбивали глухо голос віщуна, як би глумили ся єго бездїльному ликованю і поношали ся[2]) даремній тосцї омраченого подолу.

---

[1]) да́ти посса́ти ягня́там. [2]) поноша́ти ся чому́сь, глузува́ти, глу́мити ся з чого́сь.

Тимчасом розтлївав всхід чим раз більше і більше і викладав золотом путь для величественного гостя. Всї гори загоріли в ненаглядних красотах, а кожда цьвітка підносила весело свої листочки, мовто крильцї взлїтаючі на зустріч цариції землї. А серце чоловіка розходило ся в неописаних радощах і тосках і желанях і надїях. Величаво промовляли до него ті наповидні красоти сьвітлої синяви небес, що над ним лелїяли; ті огромні велити з золотими головами, що в недоглядній просторони розлягали ся перед єго оком; то безденне море туманів, що під єго ногами хвилювало, та безконечна ширінь, та вся величественна сила природи, що єго обнимала докола і підносила душу, а то чим раз сильнїйше, чим раз разнїйше, чим раз висше і висше. Наші вівчарі зняли кресанї і зачали голосно говорити молитву утренну. Заблукана пташина защебетала і своє „слава Богу!“ а гомін з подолів зашумів голоснїйше.

Нараз все утихло і цїла природа склонила голову перед тим, що возникало на сьвітлім сходї.

Ізза Маґури[1]) на золотім престолї вийшло Боже сонїнко. Цариця сьвіта глянула по широкій землицї і поцїлувала своє підданьство. Тисячи голосами заграла радосно земля, окрикнула грімко цїла природа.

Аж ту появив ся і Федір, вийшовши ще перед досьвітом назад до овець.

„Помагай Біг, брате!“ „Бодай здоров, Федоре!“ відповів Продан. З тим бесїда устала. Довго мовчали наші товариші, придивляючи ся красотї сходячого сонця, прислухуючись тому ликованю всего существа, що і до найтвердшої душі так сильно говорит, і віддавали чувством славу і честь Тому, що сьвітами владїє. Аж напослїдок востхнув глибоко Продан тай озвав ся до свого товариша:

„Брате!“ каже, „як же красний день нинї! Глянь, як палахкотит Маґура, як горит Зелемінь,[2]) як яснїє Тросцян, як палают Клива, Добошівка, Пітроси в Божім золотї! А там далеко видиш Брустури, Ясень,[3]) Попадю?[4]) а гень

[1]) і [2]) Маґо́ра, Зелемі́нь, Клі́ва, Тросця́н, Се́кули, Пітро́си — на́йвисші верхи́ в стри́йских Карпа́тах. [3]) місце́вини блі́зко Чорного́ри; Ясень = мадярске Керешме́зе. [4]) гора́.

– гень, ніби в срібній мраці Чорногору? Гей, гей, милий Боже! хто знає, чи нарік побачу ся з тобою, моя Верховино красна. Чи нога моя постане на тих полонинах! Чи заграю я собі на сопівку, чи задую в трумбету!...“

„А щож ти загадав може умирати, Продане?“ заговорив Федір; „та коли не жартуєш, то відкажи ми Кожанову Молану“.

„Ти ся глумиш Федоре“, звернув Продан, „ніби ти не відаєш, що бранка надходит, а мені 20 літ вже ся перебисажило.[1]) Хто знає, чи не треба буде долї ріков....“

„Ну та що? А менїж яка путь? Як іти, то іти. Гейаба!“[2])

„О я знаю, що ти би рад, Федоре, щоб мене обстригли“, відозвав ся Продан, „бо ти заєдно кажеш, що я ти в дорозї стою“.

„Та може би Молана не найшла собі ґазди? Продане!“ закпнув Федір.

„Лиши тото, Федоре“, відозвав ся трохи гнївно Продан, „бо мя по души дреш“. Тай улагодивши ся скоро, зачав приязно до свого товариша: „Слухай, брате, дай ми на завтра пушки, бо моя ся сказила“.[3])

„А на щож тобі пушки, Продане?“

„А для нашого сїденького пан-отця, чей сам варт, аби ту птицю удїлати.[4]) Ще лиш раз, Федоре, пожич ми, а більше не буду ти ся напирати“.

„Ого, ти щось дуже просиш; ачей же тобі направду бранка та мясниці в голові засїли; а ґутуром чи не загадав ти устелити собі дорогу до Молани? Бездїла,[5]) братику! покинь тоту гадку. Днесь уже голосит ся заповідь Молани“.

„Що ти кажеш, вороже! та з ким? говори!“

„Та чей же не з тобов“, відозвав ся глумно Федір.

„Може з Дронишинцьом?“ запитав Продан сквапно.

„А так, ачей же з Дронишинцьом;“ відповів єму Федір; тай усьміхнув ся так, щоби і слїпий лож[6]) був намацяв“.

„Тай ти о тім знав ще з ночи, вороже! і не сказав єсь менї анї слова?“

---

[1]) перекúнути ся, переверну́ти. [2]) або́ »гля́ба«, немину́чо, коне́чно. [3]) зопсува́ла ся. [4]) verbum act. з чим спра́вити ся. [5]) adv. дарма́, шкода́. [6]) непра́вда.

„А хтож знав, що тобі красна Кожана донька так цінна і в серце ся всадила. Але то не для заволоки печеня. То не медведя убити, панцю, бодай віковали....“

„Га, вороже темний! хиба би ми лихо ум скрутило, щобим ти то не затямив!“ скрикнув Продан і зірвав ся мов опарений.

„Пек! де летиш, безуме! не лишай овець!“ став кликати Федір.

Але неплатна бесїда. Продан затис кресаню і пошумів в темні мраки долї полонинов як олень, що гонцї єго гонят.

III.

Сидит сова конець стола, дує ся як пудло,
Через сову до сокола промовити трудно.
Коломийка.

Нема над Зелені сьвята! Годї описати, як красно, як любо тогдї у нас. Вийдеш на поле — рай! Земля пристроєна в цьвіти красує ся мов в вінци відданиця гожа, а лїси зеленїют ся як би у сьвяточних ризах; поля засїяні золотим зерном випускают первий колос надії, а в садах деревина, обляна вонним молоком, аж тягне в свій холодочок. Чисте і тепле небо палає, гріє і любо усьміхає ся до тебе; а весела птиця щебетами своїми аж носит дубровою. А прийдеш до села, який там новий вид, яка там нова радість? Хати всї побілені, вичищені; а на кождім подвірю гай. То клинові то липові галузки стоят і на воротах і на підсїню; стерчат в віконцях, виглядают зо стріхи і всюди, що аж чоловікови здає ся, що в якім лїсочку. А люде поубирані в сьвяточнім строю то хвилюют по улицях то сїдят попід хати або гомонят по садочках. Там купка господарів, поспиравши ся коло нових плотів, розповідают собі за ярмарки, за худібку та за пригоди; ту знов кілька бабочок, посїдавши на воротах, пригадуют собі молоді лїта, сватанки, обзорини,[1]) а там хлопцї водят ся з музикою, грают, танцюют; а ту знов купка дївчат. Ах! як любо у нас на Зелені сьвята!

---

[1]) пе́ред сва́танєм розві́дини, огля́дини.

В Рожанці був празник. Рожанчане понесли ся роєм до церкви. Дяки загреміли „Непроходимая врата“,[1]) а панотець Андрей став на службу Божу. Людей була тьма, що аж стіни тріщали. А межи ними — який же то молодець стоїт в куточку з чолом в землю похиленим? Ні єму Боже Слово нї сьвяті піснї не йдут до серця. Хиба в нїм нема християньскої душі?

Та що він думає, що гадкує? Прийшли Антифони, він того не чує, не знає; засьпівали „Слава“, він стоїт як пень; сьпівают Трисьвятоє, він ся не хрестит; далї прочитав слуга Божий і Євангелиє, а він такой так як заклятий. Зачала ся і наука, а він, як стоїт, так стоїт, вбивши око в сьвятую землю. Аж тут скінчила ся і наука, а отець Андрей бере заповідну книгу. Тихо тихісїнько зробило ся в церкві, молодицї і дївчата попідносили єдна верх другої голови, і — „Федір Медуляк та Молана Кожанова“ розлягло ся по сьвятинї Божій. На ті слова встряс ся нараз, мов перуном прошитий, наш молодець, зиркнув на запаленїле дївча чудної природи, що близь за ним в жіночім хоромі стояло, та, розтиснувши сильнов руков тижбу людей, пошумів сьвітами. Закінчила ся служба Божа. Минув і другий день Зелених сьвят. Сонце покотило ся в западне море і зачало ся смеркати. В селї радостно, весело; який такий гостит ся і приймає гості. Але в хатї Кожана нема радости і гостей нема. Сумно ходит старий по подвірю, заломлює руки і якусь сумну думку думає.

„Що то стало ся дївчатю?“ зачав сам до себе; „чи ся їй перевернуло в головцї, чи яке данє,[2]) чи лихо знає що? З ночи ішло все по людски: і приняла дарунки і гостила старости і все пішло аж мило. А днесь як би яка мара шибнула ми по хижи. Прийшла з церковцї, і плаче і сумує, і не знати чому тай про що. І Продана дасть Біг; прибіг з полонини лишаючи вівцї, та не знати на кого; стояв в церкві мов чунява вівця,[3]) і щез як камінь в водї зпосеред служби Божої. Кажут, що єго хтось стрітив при Добошовій керницї; чи єго напало, чи яке диво! Ой щось ту не добрим віє. — Гм! дївча замітує ся,[4]) а Продан

---

[1]) сю пісню сьпівають перед почином Служби Б. [2]) отруя, чародійний напиток. [3]) хирна, сумовита. [4]) сходить з ума.

в безвістех... А чей же в нашім танцю два кінці?... Уважав я ще передше, що моя Молана бодай чи не прилипла до чемного вівчаря“.

„Ну та що? байдуже що він сирота, але хлопець хоть куди. Ґаздик був би добрий з него, права рука. — Але щож люде скажут? Ей сором, крий Боже! та мені не показатись перед пан-отця. Зломати слово? ні, того я не учиню. Я Дмитро Кожан не вержу соромом на мою родину“.

„Алеж утопити дївча, єдно як око в голові, завязати сьвіт молодому соколятку і дивити ся що день, як буде усихати і западати в сиру землю — о, того я не здержу! — Щож ту почати, головонько бідна, журице темна! Га, най она тому шукає кінця, моя стара“.

„Она то без устанка все одно як сорока скреготала! А коби то богача, а коби то Медуляка! — як би убогий не варт уже честним бути, як би тїсний, а честний не годен шанувати мою доньку тай мене старого. От, щож ми по богатстві? Бузьок на хатї, а журба в комнатї! От плаче небога та розщибає ся. — Бо і недиво. Хто ся раз звяже, того не розвяже хиба рискаль та лопата. Так, стара, розмотай, щось намотала; пий пиво, якесь наварила!“

Таку думку думав честний Кожан, ходячи по подвірю, а в сьвітлицї заливало ся слезами єго миле дитя та лебедїло як ластівонька в стрісї.

„Ой мамо, мамо“, просила она, „ще лише до мясниць позволь ми часа; ще лише півроку не кидай мя нелюбови в руки, не вяжи ми миленького сьвітку! о не копай менї молоденькій так скоро чорний гріб! Я ти за дві служницї робити буду, я до півночи працювати буду, а з зорою встану; за тебе корови подою, за тебе обідець зварю, я все уділаю, що лише буде треба, аби лиш ти собі могла відпочати, іно мя не давай за Медуляка“.

„Мовчи, кажу, менї вівчаря треба, не служницї!“ загудїла мати і ударила черепом о ватрю,[1]) що куснї по цїлій розлетїли ся хатї. „Ти ми овець не будеш пасти, ти на полонину мериндї не понесеш, бо ти Кожанова донька, чи знаєш ти тото?“

---

[1]) о́гнище.

„Таж ми маєм вівчарика, що аж люде нам завидують, мамочко дорога“, шепнула шльохаючи Молана.

„Але нічим єго платити, паннице вельможна“, крикнула стара. „Ужем ся досить наробила на чужі слуги. — І який то ми вівчар? Заволока! Біг знає, звідки прийшов єго отець пяниця. Ага, може бись ми хотіла єго за зятика дати? Ой не допущу, аби ми мав заволока споганити хату, бо знай, що твоя мати не з простого роду!“

„Чи з простого чи не з простого“, перервав старий Кожан, котрого ті укори притягли до хати, „єднакова то глина. А тепер тихо! Молано, давай вечерю! перестань плакати; хто знає, чиє ще завтра“.

Дївча поставило вечерю, а само сїло назад під віконцем. Старі не рекли більше нї слова і повечерявши помолили ся Богу по християньски і забрали ся на спочинок.

Так зробила і Молана. Алеж годї було бідному дївчатю заснути. Образ Продана стояв їй без устанка перед очима. Тепер то она собі все пригадовала; як то він нїколи інакше не закликав на ню, як „Моланочко!“, як то він нїколи не прийшов домів, аби не принести то ягідок то малин то орішків то пстружка, а з Сколього не повертав він нїколи без яблочка або колачика. А все тото для Моланочки. Який то же він був веселий, коли Моланочка забесїдовала до него та засьміяла ся. А днесь як то він стояв в церковцї, мов ждав смерти на себе. А скоро учув заповідь, яким же то оком глянув на свою Моланочку, що аж серце розпукалось. Ой не знала она ще до днесь добре, що ся дїяло в тім серденьку. Ой не знала она аж доси на правду, що про ню думав Продан.

І довго, довго думала она і нї суди Боже заснути дївици. Вже й когут запів і зірочка заблиснула ізза Маґури, а она ще думає, она ще гадає і слезами заливає постїль свою. Аж ту десь над досьвітком скрипнули ворота, тай собака забрехав. Як би ножем тьохло щось Молану в серце. Встала, вергла на себе петечину,[1]) відчинила двері тай вийшла на присїнок.

---

[1]) петéк, здрібнїле — петéчина, вéрхня вовнянá óдїж, сїрак, сердáк, сердачúна.

„Чи ти, Моланочко?“ запитав хтось знакомим її голосом. „Добре щось вийшла. — Моланочко! я не знаю, що ся зо мною діє, але виджу, що менї в Рожанцї нема більше сьвіта; тебе голошено днесь в церковцї Божій. Моланочко! чи радо ти йдеш за Медуляка?“

„Нї, Продане“, відповіла дївчина жалким голосочком; „я не йду радо, але гріх противити ся рідній матцї“.

„Правду кажеш, Моланочко“, зачав на то молодець, котрого серцем і любов і розпука носила, „томуж бувай ми здорова! Я твоїй матери не стану в дорозї, але горе Федорови, коли за ним твоє личко змарніє. Єдно тя лиш прошу: тям на мою стару неньку“.

„А деж ти йдеш, мій любенький“, відозвала ся дївчина, не могучи в жалю утулити слез. „Чи менї тебе уже нїколи не бачити?“

„Аж ли будеш щаслива, то нїколи; аж нї, то мя обачиш, як спаде месть на негідника за твою недолю“, відповів різко Продан і пігнав як ражений тур горі городами в полонини.

IV.

Та де садиш, бісноватий?
Нї там людей нї там хати.
М. Шашкевич.

Сумно шуміли бори, мов лихим товк ся западовець по тїсних дебрах та диких яровах. До полонин ухопив ся грубий туман і сїм і там по верхах заляг уже сніг табором на стале зимованє. Небо приодїло ся оловом, лїси почорнїли, навіть зелена ялиця потемнїла, затужила. З борів коптїли густі студені дими, як би пів сьвіта горіло, і, окружаючи клубами звори, то ставали над темними вертепами гнилов остоєв то взбивали ся під небо в густі хмари і шуміли далї сьвітами. Всюди не так, як було лїтом. Нї сопілка не затужила на веселім вершку, нї трумбета не зазвинїла з високих полонин, нї пташина не защебетала в лїсочку, нї дївчина не засьпівала в городї. Всюди глухо і сумно як в серцю чоловіка, що до гробу хиляє ся; і все віщало, що надійшов вже давно до верховин поквапний гість: довга, студена, безрадостна осїнь.

А було то ще лиш по послїднїй Матцї Божій. В нашій Рожанцї стояли ще всюди кладнї по поли, ба наветь хиляв ся ще сюди і туди половий[1]) вівсик, сьвятив би ся, на пни, ожидаючи приязної руки, нїм єго привалить к земли лава осїнного снїгу. Людкове крятали ся купками, єднї коло бульби, верховиньского насущного хлїба, другї звозили кладнї або здіймали дрібненький овес. День проминув як година, темна ніч яла прилягати землю і який такий потягнув до тихої хатини. Пусто учинило ся по верхах; глухий гомін, розколисаний шумом борів та шипотами тисячів потоків, розляв ся по цїлій природї і лише бейканє[2]) на медведя розривало зпід полонин тот смертельний сум осїнної на верховинах ночи і надавало єму ще більшого ужасного уроча.

В селї чим раз тихше, чим раз глухше. Минув час вечері, челядка забирала ся до спочинку, а на улици не знайшов бись анї єдної душі. Всюди як би заумерло, лише сям і там блискало ще слабеньке сьвітло в самотній хатинї. Але на теметові помежи гробами хтож сам снує ся серед нічної пітьми мов відьмо страшливе? Якась невіста в короткім сірачку, на голові хустка спущена на лице глибоко, ходит хильцем по гробах і приглядає ся по земли, як би чого шукала. На послїдок стає при сьвіжій могилї, хиляє ся ще близше, хапає сквапно жменю землї і жене шибким кроком, як би чогось ся лякала, до Когутишиної хижи, що, як знаємо, близь коло теметова лежала. Під дверми оглянула ся до окола, відчинила полегки двері і входит до хижи.

В хатинї глипали на припечку ще послїднї недогарки смерекової скипи, а стара Когутиха, сама як пустинник, сидїла на лавици розплїтаючи обувє і кінчила вечерну молитовцю. Ще було чути послїднї слова: „І за мого Проданика і за Моланочку, Отче наш, иже єси....“ В тім скрипнули двері, а наша невіста з теметова стає серед хати. Стара схопила ся лячно з лавицї, хватає за недогарок скипи, що мов умераючий чоловік то глипне то знов конає, придивляєсь невістї: „Моланочко, серденько!“ скрикнула нараз, „щож тебе так пізно пригнало до мене?“

---

[1]) жовта́вий. [2]) по́клик; »а бий!« щоби́ відстра́шити зьвіря́.

„Що мя пригнало, мамо моя солодка?“ відозвала ся блїдавенька невіста: „Журиця моя темна, нещастїчко моє гірке! В суботу весїлє моє, поведуть мя до слюбу, скажут присягати перед престолом Божим, що нелюба любити буду, а тут моє серце присягало иншому“.

„Чиж не мож, моя солодка Моланочко, було тото нещасне весїлє відтягнути?“ запитала стара.

„Надармо-м просила, кровавими слезами молила: Мамо моя рідненькая, ще лиш до мясниць позволь ми сьвітку біленького. Очи-м виплакала перед нею, тепер ми сьвіт погорів, силка мя опустила, серденько моє згоріло, і уже далї упросити годї! Завтра вже зачнут вінцї плести, мене в барвінок строїти. О коби мя лучше до трумни вложили та на мертву головку віночок вложили та мене молоду з чорнов землев звінчали“.

„А щож Федір на то?“ спитала Когутиха.

„Я єго не виню“, відповіло дївча, „хотяй він ненавидит Продана. Але у него серце, то пола;[1]) не дбає він на то, що тягне ягня під ніж на колоду. Але, мамо солоденька, де твій Продан? Чи я вже твого сина нїколи не зобачу? Чи він уже нїколи не поверне, аби своїй Моланцї землев присипати очи?“

„Ой не рви мя за душу, дївице нещасна. Чиж я мало за ним ся наплачу?“

„Кажут люде, що він десь на Угорщинї, аж коло Сигота,[2]) що єго наші люде виділи, як ходили на ломанє,[3]) що дуже помарнїв і що заєдно звідовав ся, чи я вже віддана. Чи правда тото, мамо?“

„Ой не знаю я, дїтинко, не знаю“.

„Говорят також, що хорував тяжко, скоро прийшов до Сигота, що довго лежав під голим небом, і кажут, що би був згиб під плотом, коби якась там вдовиця не взяла єго була до своєї хати. Мамо, чи не служит він у тої вдовицї? — Менї ся снило, що він десь нїби в саму мясопустну недїлю стоїт в церковци перед Божим престо-

---

[1]) гру́ба односта́йна ске́ля, з котри́х звича́йно зло́жені го́ри. [2]) Си́гот, Marmaros-Sziget, мі́сто в Мармаро́скім коміта́ті. [3]) з верхови́н стри́йских хо́дять лю́ди ча́сто на за́рібки в Уго́рщину, і́менно підчас ло́маня кукуру́дзи.

лом і дає перстень на офіру. А такий марний, такий сумний! личко єму як головня почорніло, очи посоловіли і запали десь глубоко в голову, кучерики випали як по тяжкій глухани,[1]) а коло него стояла женщина, десь ніби я, ніби она вдовиця, і держала єго за руку. Мамко солодка! чи не оженив ся твій син з тов вдовицев? бо перстень, кажут, то слюб, а смуток то радість".

„Перестань, дівонько, перестань о тім думати".

„А знов ми ся снило, як би він десь в лїсї, щось ніби в наших Секулах, ходит за вовком, що роздер мале ягнятко. А такий обдертий, такий цундравий,[2]) сорочка на нїм як з грядий[3]) знята, петечина обдерта, ледво держит ся на єднім плечи, на голові шапка з сїракового рубака,[4]) а з ніг кров ляла ся, бо змітки[5]) розлетїли ся. Я то побачила, та аж мя за серденько стяло тай кажу: „Проданику мій солодкий, та чомуж ти такий нужденний?" А він мене відпихає від себе тай каже: „Ти то все тому винна". А я упала до землї тай яла-м горенько плакати, бо чиж я тому винна, що він такий нужденний?"

„А на днесь ми ся снило, що днесь ніби Великдень. Я вийшла к церковци, а там людей тьма. І ледво-м ся оглянула, а тут виходит Продан з церкви і держит в єдній руцї біленький ручник, а в другій хорошу червону хоругов; і такий красний, що не мож ся було надивити. І став іти десь ніби до нашої хижи, а за ним всї люде, а по при него десь і я; а так ним радую ся, що наповісти годї. Мамо! чи не умер твій Продан? бо кажуть, що хоругов — смерть...."

„Лиши то, моя дитино, бій ся Бога небесного, перестань! не край і мого і свого серденька, забудь за него! він пропав на віки для тебе, — в суботу твоє весїлє".

„Мамочко солоденька; та коби то мож єго забути. Я нераз молю ся, аби-м єго забула. Я на ніч очи завязую платинов, аби ми ся в снї не провиджовав. Але годї, мамо, годї! Куди я, туди і він за мною; як я сяду, то і він коло мене сяде; як я засну на хвильку, то і він зараз на умі.

---

[1]) тиф. [2]) обде́ртий. [3]) старослов. **грѧдъ** — ба́льок, соро́чка зі́мнята, неви́гладжана, як пря́мо з ві́шала зня́та. [4]) сїра-ко́ве сукно́. [5]) зно́шені личакі́.

А заєдно такий марний, такий нужденний, що аж сум погадати. Може він ся радує, мамо, коли заєдно снить ся такий смутненький? Та коби він щасливий, а я коби умерла, ябим у Богойка молила ся за него тай за тебе, мамо солодка“.

„Стій, дівче! ангелику мій! перестань, бо ми серце з жалю пукне. Ходи, положи головку ту на мої руки, ах якеж личенько горяче: я ти приложу землиці, чей ти лекше буде“.

„Я си взяла землиці з теметова, з могили Наконечного Івана, що єго днесь спрятали. Кажуть люде, що могила все покриває; може би я, мамо, твого сина забула, коли би-м собі намочила землї з могили та випила натщо?“

„О, дитинонько нещаслива! ходи, я ти завяжу головку, дай сюди тоту землю, най ти приложу до головоньки, чей ти буде лекше“.

І взяла стара землю, приложила до чола Молані і яла сама кріпити ся і о чім иннім наводити бесїду, аби гадку дївчатю трохи розбити та тугу розігнати. Але все бездїльно.[1]) Молана своє лебедїла. Не плакала она вже анї не оскаржала ся нї на рідну маму нї на Федора, котрий може щире гадав за красну білявку; але говорила лише о Продані, о єго і о своїй долї: як то она болїла тяжко, коли він покинув Рожанку, і як то тота єї слабість проволокла весїлє; як то мати хотїла зараз звінчати їх, скоро лише она ся піднесла; як то она просила маму і ледво до Пилипового пущеня умолила відволоки; як то мати заказала їй до Когутихи ходити; як то она і днесь крадцьом піби то до дружки вийшла сюди і все, все розповідала. А стара Когутиха то плакала то знов потїшала ся та до Бога вздихала. Далї радила на Божу здати ся волю та розповідала, що Федір хороший молодець та і честний, а ще до того найстарший кметь в селї; що она за ним може бути щаслива і що она Продана забуде, скоро лише звінчає ся з Федором; як і могла, так тїшила дївча та утуляла єї жаль і розпуку, хоть сама розходила ся з жалю.

Вже й когут запів і довга осїнна ніч проминала, а обі невісти не переставали собі розповідати та ужаляти ся;

---

[1]) безу́спішно, да́рмо.

і хто знає, чи би були зауважили, як вже і білий день яв закрадати ся в маленьке віконце, коби не сильний гомін добуваючий ся зпосеред села не пробудив їх з тої задумки. Очунявши схопило ся дївча з лавиці, здерло з чола хустину з землею, обцїловало руки і лице старої тай поспішило загуменками попри сусїдну хату, де єї призначена дружка мешкала, до дому.

Ледви вийшла Молана і ледви Когутиха встигла за нею заперти в присїнках двері і назад війти до хати, впадає за нею Продан і не зважаючи, що мати здумівши ся руки опустила і мов без тху серед хати станула, закликав пронизаючим голосом:

„Нене! скажи ми, хто то вийшов з твоєї хати?“

Як би громом ударив тот голос матерну грудь. „Синоньку, соколику!“ озвала ся она тай обвисла на шиї сильного леґіня, що мов молода ялиця стояв перед нею.

Но не віддавав він матерного любованя і вививаючи ся полегко з єї рук: „Не час, мамо“, каже, „радовати ся з тобою; скажи, бій ся Бога! скажи: хто вийшов тепер з твоєї хати? чи не Моланочка?“

„Ой Моланочка, нещаслива Моланочка“, відповіла стара тай закрила обома руками очи, з котрих слези горохом покотили ся по зжовклім лици.

„Так єсь ю удїлав, вороже темний!“ крикнув на то жаркий молодець і пірвав сильно за пушку, що єму по плечи звисала. „Ще нї єдного дня не прожила за тобою, а вже єї краса осїнним листом?! Ще півроку не минуло, а вжесь підгриз цьвітку верховини і тепер хочеш такой доконечно потрутити до чорної ями?! Га, вороже темний, хибабим згинув!“ Тай по хвили зачав тихійше: „Там в селї межи Медуляками гонять медведя, а чей же у самого него удушив вівцю — Федір пійде за ним бодай би в безвісти — мене нїхто не стрітив — жива душа не знає за мене в селї. — Мамо, бувай ми здорова! Не клени менї, але проклинай мою долю“. І приступив к матери, що в перестраху сама не знала, що розпочинати, притиснув сильно до грудей і як ражений тур посадив через загороди манівцями в верх.

V.

Тече водаріченькамп,
Плаче мила слезоньками.
Тихо, мила! не жури ся,
Іно Богу помоли ся!

Пісня народна.

Поранок розвив ся вже цілком. В селї утишило ся внебав, лише кілька людей стояло ще над селом під пригірками, гомонячи і показуючи якомусь молодцеви дорогу в бори...

Полегко яв політати дрібненький сніжок. Молодець держав пушку перед собою, глядаючи старанно то в сесь то в тот бік ніби якогось слїду, спішив чим раз дальше і дальше в бори. Здалека мож єго було видїти, як спускав ся з одного верха на другий і то в єдну то в другу звертав сторону і то щезав з очей в дебри то знов появляв ся на вершку і знов щез десь в яровах і знов показав ся на стрімкім пригірку і садив дальше, не спочиваючи анї цятинки. На ново спустив ся в пропасти і на ново появив ся як би маленька дїтина під старинними борами. Ту станув на хвилю, оглянув ся, зняв з себе сїрак, що єму з плеча звисав, повісив на первій ялици під лїсом тай посадив далї. Но тяжка туди дорога! Що крок то колодя, що сяг то пропасть, як би лихий, не снив би ся, з весїльом туди через всї віки гонив ся.[1]) Ту лежать вихром розтріскані зломи, там повалила буря горі коріньом страшні уверти,[2]) ту нагромадила фаля цїлї стоси молодої ялини, а там підгризла старість розложистого бука і грянула ним мов непотребом о сирую землю. Но нашого молодця не спиняли тї перепони; сьміло садив він через звалища; що всяким перехрестьом стояли єму що крок в дорозї, і то підлазив вужом попід спинане гниляче то, діткнувшись лежачого пня, кидав собою мов олень через ломи і спішив чим раз далї і далї. На малій ніби полянцї задержав ся хвильку, глянув на всї сторони, приложив

---

[1]) є́сть на́родне пові́ре, що, як повста́не вітрова́ труба́, котра́ нера́з виверта́є старі́ вели́кі де́рева, то ка́жуть, що чорт-з весі́лєм іде́. [2]) до гори́ корі́нєм ви́вернені де́рева.

ухо к земли тай посадив в такі страшні звори, де хиба лише зьвірови путя. І знов запав нїби в безодню і знов викрятав ся горі стрімкими стїнами на верх, а з верха посунув ся в новую дебру, а з дебри на сьвіжий хребет. Часами стане і прислухує ся, прикладаючи ухо к земли, часами ухватит за невідступного свого товарища, за безпечну подвійку, верже оком, натягає курок і знов спустит і посадит цїпко в звори, а з зворів чим раз далї в нові безвісти. Утомив ся уже, з чола текла мов зо стріхи каплями вода, но на відпочинок анї гадай. Вже минув і Бердо, прошумів і Погари,[1]) добив ся аж під самі Секули і ще нема кінця пути. Вже і дня проминуло спор̂о і перехилило ся вже к вечеру, а він ще садит і садит в безвісти, куди ще може нїколи нога людска не ступала. Аж під самим верхом Секулів, де дика природа сама пе́ред собою лякаєсь, а передвічні кедри та ялицї шумят піснь суму, станув як ражений, верг оком в ліво, похилив голову долї і тихцем скочивши скоренько в право, станув за велитну колоду, що верх грудей му сягала, положив на ню подвійку, натягнув курок, зложив ся, вліпив око в сторону к кедри тай жде хвильки, аж буде мож випалити з неї цїльно.

Тимчасом з другого боку хтож станув за ним з пушкою в руках і приглядав ся нашому ватасчикови? Знакомий він нам добре: єст то Продан, котрий гонит за своїм давним товаришом, за ненавистним Федором, за тим-то самим, що приладивши ся на медведя стоїть о сто кроків, анї гадаючи, що єго власне житє в руках ворога, Продана. В сам час догонив він єго, прослїдуючи всїма зворами і пропастями; в сам час, аби пімстити ся за свою Молану.

По всїх жилах заграла єму кров мов з нових нор, скоро єго взяв на око, а в горячім серцю розпочала ся страшна буря. Зчорнїла Молана, а ще чорнїйше дїло, до котрого забирав ся, стануло єму на хвильку перед очи. Чисте сумлїнє і пекельная гадка, житє і смерть, небо і пекло стрітили ся в єго души. Но не пора думати, розважати. Заледво заглянув він в цїлую пропасть вітворяючу ся під єго ногами, заледво душа єго шибнула по цїлім образї наміреного дїла, нараз блиснуло з Федорової по-

[1]) Бердо́, Пога́ри — верхи́ стрийских Карпа́т.

двійки, вистріл грянув громом по борах і страшний рик медведя розляг ся під найвисші небеса. Радостно скаче ватас на колоду і поглядає долів: но ще скорше пориває назад за подвійку, стає мигом ока на своє місце, складаєсь, палит; но друга цівка, замочена на панівці може каплею поту з чола, відмовляє. В тій самій хвили мече ся медвідь к колоді, взносит ся, поражен в крижі, останними силами на задні ноги, пориває однов лабов за подвійку, а другов Федора і безсильний пересадитись на другий бік колоди, аби єдним устиском розміздрити противника, вітворяє пащу, аби страшними зубами задати смерть жертві своїй. Но ще скорше і жаркий стрілець блискавицев зриває з голови кудлату кучму і дайже цілов силов в пащу зьвіря. Алеж бездїла! Сильно хватає лютий зьвір стрільця за руку, грухоче на мязгу, збирає всї сили і бере ся послїдний раз задати противникови. Аж ту підскакує о кілька кроків Продан, в котрого горячім, але честнім серцю борба не довго точилась. „До Бога належит суд і в єго руках месть“, шепнув єму ангел душі єго, „а тепер жде нещасний ратунку“. „Федоре!“ крикнув, „в право з головою!“ і приложив, потис, заблисло, а страшний зьвір, ударен кулькою межи самі очи, завив страшно і грянув назад за колоду, аж земля під ним затрясла ся.

Красаво возникло в мясопустну недїлю золоте сонїнко над верхами Тухольщини і осьвітило і гори і бори в перлах снїгових. Весело тиснув ся люд Рожанки до церковцї Божої. З хати Кожана заграли скрипки, заладкали[1]) свахи і двоє молодят, хороші як Божа весна, в зеленім барвінку вийшли на подвірє, а з подвіря посунули ся к церкві. Був то наш Продан і Молана, що спішили до престола Божого присягати собі любов і віру аж до смерти.

А Федір? Федір держав в кривій руцї червону хоруговку з вінком і будучи дружбою присьпівовав охочо:

Ой не ма то як у горах вірнії дївчата!
Ой не ма то як у горах честні леґіняти!

---

[1]) ла́дкати, сьпіва́ти весі́льні пі́снї.

V.

ПРОМОВА НА „СОБОРІ РУСКИХ УЧЕНИХ“ У ЛЬВОВІ 31. (19.) ЖОВТНЯ 1849.

(В скороченю.)

Родимці! На широкій картині сьвятої Славянщини лежит земля красная, богатая, текущая медом і молоком, земля, на которій віками не забракло ні хліба ні соли. Над Вислоком і Доном суть єї границї, а Бескид і море єї сторожами. Вколо неї облягли золотим вінцем красні єї посестриці, як состави тїла средоточне серце. Тим осередком величественного дерева, тим серцем Славянщини єсть руская земля, а на нїй мешкає нарід, славний колись богатством і силою, но сто-раз славнїйший судьбами своїми. Бувальщина єго записана кервою і слезами, а серце роздерте кривдами і всякою злобою. Братняя вражда, чорнії хмари горд азиятских, томительство віри, довольство і властолюбіє втисли в чувственную груд єго тяженькоє горе смутку і розпуки, а на уста студеную печать смерти. Гляньмо на того сина рускої землї.

Ото стоїт він похилен як самотная билинка на широкім поли, вержен ненавистними судьбами серед темную пітьму ночи, на ігровище всяких бур і довольства, без зірнички ясної, щó би му сьвіт єго житя розсьвітила, без приязної руки, щó би го в упадку підперла; на чолї єго видно глибокую печать довгої чорної неволї, в очох стремит ся студений лед недовіря і підозрілости, на лици нужда і укори; а сли-бись в душу глянув, знайшовбись там безодню невіжества найсьвятїйших прав природи, найдорожших прав Божества. Позбавлен сьвідучества чоловіческої чести, позбавлен, що так скажу, самостоянної волї, темний як ніч осїнная, тяжкими стопами тягне він житя своє, гадавбись, що приріс землею і ставляє собою образ животящого трупа і тип цїлого народа долї.

О, нема народа в Славянщинї, который би з так високого щебля богатства і слави, як колись Русь сияла, так низко грянув в недолю, так глибоко запав в безиствіє! Відлучен від всего, щó духа оживити, достоїнство чоловіческе двигнути, серце розвеселити, надію піднести зможе,

загирив в собі огень Божества і став ся німим служебником сліпоти ума і довольним орудєм самолюбія сильнійших.

А дно єстества єго так красне, а душа єго так чесними питомстви обдарована! О, придивім ся ще і души тій, гляньмо і на дно єстества єго, а знайдем там не єдно золотеє зерно, которое лиш тілько вправної требує руки, аби розсьвітити ясним клейнотом заранної зьвіздки.

Правий серцем і усти, доволен своїми, незнужден в праці, скорий в милости, повільниї в мести, мужественний в борбі, мирний в покою, твердий в додержаню повзятого заміру, вірний в доховаю отеческих преданій, вірний церкві, незломлен свому владітелю, становит він найчестнійший тип достойного Славянщини сина і образ тихого, безмятежного, боголюбивого обивателя краю.

Родимці! В краснім животнім сьвітлї души величає ся кожда відросль славяньского велита; а серце єго, Русь красавая, той син недолї, маєж во віки гробовим сумовати сумом, во віки носити сором сліпоти на чолї, остатись потиром чужого довольства і ніколи не спізнати власної чести, власних народних прав і небесного Божества в своїй груди?

Родимці! Европа подала сьвіту новую бувальщини карту, а на ній золотими буквами стоїт виписано: воскресеніє! Кождий нарід потряс підвалинами єстества свого, зачав новую жизнь, жизнь свободи і долї: а миж на тоє переболїли найтяжшу в Европі неволю, аби і надаль віддихати тяжким віддихом скону мов під тягаром могили? Величавая Віндобона виборола і для нас золотоє право письма і слова, а краснодушниї побратимці нашої землї давно розвязали на руках дзвенящії окови підданьства: а миж би мали зрікати ся найдорожшої чоловічества перли, моглижбись-мо обоятно призирати ся оковам души? Бог присудив Галичій Руси, тій маленькій частині великого нашого народа, скорше щасливую судьбу і розсьвітив над нею зорю нового щастя, незнаних житя свобід: а мижби не мали старати ся о розсьвіт души нашого народа, аби спізнав, порозумів, полюбив тоє щастє, розбудив честь в своїй груди і став ся того золотого дару достойним? Родимці! Свобода єсть то красная і умная відданиця, которая собі не полюбит сліпого жениха, а безсильному не

подасть руки. Тілько з розвоєм духа розвиває ся земная і небесная щасливість чоловіка, а блага краю множат ся тілько благами душі; а которомуж честному синови землї, якому правому обивателю не лежит на серци братноє щастє і благость краю?

...За ділож, братця, за діло! а тим ділом єсть: розсьвіт на Галичій земли, розсьвіт на тім темнім участку Руси! воскресеніє народної жизни! воскресеніє животного ядра зпід гробової могили!

Родимці! Найдорожшим маєтком народа єсть язик єго, він єсть душею, він єсть ядром єго жизни. Ткнеш ся бесїди, тикаєш ся єго жизни, хватаєш му за серце і сповняєш убийство не єдного чоловіка, але міліонів. Нинїшняя борба Сербів і Хорватів за бесїду розпочалась. О, не подаваймож руки до борби і в нашім краю! Славянщина аж занадто велика, аби помістити в ширінях своїх голос жизни 15 міліонів народа. Залишивши бесїду нашу учинимо сьятокрадство найсьвятійших прав чоловічества, обдирство народного престола Руси, а може — а може і цїлої Славянщини.

Родимці! Великая гадка промкнула ся в моїй души. Язик руский, тая стобарвная цьвітка, возникшая з мягенької груди найчувственнїйшої дочки Слави — а Славянщина, тот велит Европи, розпорошений по широкій земли без спільного огнища духа, без союзного огнива, без средоточного ідеального сьвіта!... Два помисли просьвіту недоглядного, може дїтинячі, сьмішні, але-ж дїтина взрастає в совершенного мужа, як Бог возросту дозволит.

Хтож бо в Славянщинї не знає тої мови сьвятої Руси, тої бесїди серця, того наповидного ласканя, котрим мати першоє дїтя своєї милости любує, тої красавої пісоньки, якую ластівка під стріхою щебече, хто не знає барви, цьвіту і вонї тої лїторосли золотобережної України?! На славяньскім виросла она серцю і всякими цьвітами приоздобила ю красавая мати. Всякії чувства душі і ума появи приодїває она золотими точками. Аж хочем налюбовати ся єї принадами милости, пийдім до Основяненка Марусї; аж желаєм надивити ся ненаглядним єї барв красотам, вержмо око на єго всхід сонця; аж хочем узброїти ся в кріпость, послухаймо громкого Шевченка; аж розвеселити ся і попустовати, возьмім Котляревского; аж напослїдок статочного образа

хочем, прочитаймо єден тілько короткий уступ з Перекинчика під назвою Бандурист, через незабвенного нашого Шашкевича написаний; а слиби-сьмо не пожаловали потрудити ся до пісней народа, до тої комори природних народних гадок, знайшлиби-сьмо не єдну зьвіздку, котра би славу найкрасшому письменникови кождого народа принесла. О тій красї бесїди руской добре знают Славяне, з того-то жерела черпали наші побратимцї Поляки для свого язика овую обильность, которою днесь так величнo їх мова ся красує. Рускими то цьвітами покрили они давную наготу краснорічія свого.

Доки тілько Русь народним своїм язиком Бога хвалити буде, завсе неоцїненим для єї письменности як і для письменности майже цїлої Славянщини скарбом бути не перестане. О, хто такую в народнїй церкві має скарбону, о сьвічку для єї престола не потребує ся журити!...

---

7. ЯКІВ ГОЛОВАЦКИЙ.

I.

ТУГА ЗА РОДИНОЮ.

Я в чужинї загибаю,
По чужинї блуджу,
За своєю родиною
Білим сьвітом нуджу.

Ту чужая сторононька
Та люде чужії,
Не пристанут до серденька,
Хоть і не лихії.

Най би які добрі були,
Все не свої рідні:
Я чужая чужениця,
Межи ними бідний!

Ой по саду-винограду
Сумний походжаю,
Із чужини до родини
Гадки посилаю.

Яків Головацкий * 20/X. 1814 в Чепелях в Брідщині † 13/V. 1888 у Вильні.

Ох, милая родинонько,
Чи на мя згадаєш?
Домовая сторононько,
Як же ми ся маєш?
Солоденька рідна мово,
Якби-м тя рад вчути!
Із глубини серця свого
Радби-м пісень добути.
Просьпіваю сьпіваночки,
Де но які знаю:
Якби-м учув голосочок
Із рідного краю.
Голосочок як звіночок
К серцю промовляє:
Хтож слухає, зрозуміє,
Хто тебе пізнає?

Цвитут сади бресквинові
Та виноград має,[1])
А менї за рідним домом
Аж по серцї крає.

Мильші були гаї рідні,
Калинові цьвіти,
Ох, як тії ходниченьки
Виноградом вкриті.

Всюди люди купоньками,
А я самотою;
Всюди люде з іграшками,
А я зо слезою.

Веселїт ся, чужі люде,
Ох, бо менї годї;
Менї втїхи вже не буде,
Аж у своїм родї.

Іграйте ся, розкошуйте,
Гаразд вам ся дїє...
Ой, хто знає відгадати,
Як ми серце млїє?

Ходжу, плачу понад Дунай,
Слеза в Дунай кане:
Як згадаю рідну річку,
Аж серденько вяне.

Ще й то менї доїдає,
Ох, то смерть готова:
До нїкого й промовити
Сердечного слова.

Нї з ким менї поплакати,
Нї з ким потужити....
Розступай ся, синїй Дунай,
Хоть би ся втопити....

Журба мене гризе нинї,
Журба гризла вчора;
Ой, хто не був у чужинї,
Той не знає горя!

Пешт 1835.

---

[1]) повіває.

II.

РІЧКА.

Чом річенько домашняя
Так пливеш поволи?
Чом водиці не розлієш
З берегів на поле?
Годі плисти самотою,
Час вже тугу збути;
Шуми, гуди филенькою,
Щоб далеко чути!
— »Як же мені, рідний сину,
Не плисти поволи?
Високії береженьки,
Ще й рівненьке поле.
Я би в фалю загреміла,
Та водиці мало;
Зато гладке личко моє,
Чисте як зеркало.
Були тучі, доші, громи,
Води забреніли:
Щож?... підрили береженьки
Й воду сколотили.
Лучше плисти по тихоньки,
Та певненьким ходом;
Оминати островоньки,
Камінє й колоди.
Так поплину тихо, смирно,
Без шуму, без горя;
З личком чистим, незмученим
Чей дійду до моря!« —

III.

З „РОЗПРАВИ О ЯЗИЦЇ ЮЖНОРУСКІМ[1]) І ЄГО НАРІЧІЯХ“.

Межи всіма словенськими язиками найперше був книжно образований язик староболгарский або церковно-

[1]) вислови »южнорускии« або »малорускии« не мають ані історичної ані дійсної основи і тому сї вислови заступаємо тепер висловами: украіньский, украіньско-руский або руский.

словенский, а іменно при переводї Письма св. і других богослужебних книг св. Кирилом і Методієм тай їх учениками в давній Болгариї і Моравщинї. Із християньскою вірою перейшла церковно-словеньска письменність і на Русь. Ми приняли уже готовиї книги богослужебні словеньскі, котрі зовсїм понятні були народови. Сила духа, глубина віри християньскої, многота книг, подобіє мови водворили сей язик на цїлій Руси в письменности. Перші наші писателї (по більшій части духовниї) управляли єго в духовних сочинениях і переводах, але при нїм проколював ся і народний язик не так в письмах духовного содержаня, но особливо в сьвітових, горожаньских, законодательних дїлах, лїтописях, грамотах, договорах і т. д. В найдавнїйших памятниках писаних на Руси встрічаємо признаки южноруского язика.

Даже старі церковно-словеньскиї рукописи Сьвященного писаня, писані на Руси, не свобідні від русчини; в переписи мимохітно вкрадали ся рускиї види язика народного. Так вже в найдавнїйших часах різнив ся язик руский від церковного (староболгарского), а наш южноруский язик мав в головних зачерках ту саму стать, то саме правлїнє, що нинїшнїй.

Не походит южноруский язик від словеньского церковного, але не утворив ся він в пізнїйших часах за польского пановагя. То доводят найлучше памятники письменні рускиї до XIV. столїтя. Язик польский не перетворив южноруского язика і не впливав на образованє єго, але на відворотъ польский язик винен своє образованє, правильність і свій борзий взріст впливови рускому. Польский ще тогди зовсїм не був книжним, не був письменним, коли Русь наша в своїм майже язицї мала закони, сношенія, писала грамоти, договори, відбувала суди і пр. Хоть декотрі слова перейшли в найновійших часах із польщини до нас, то не богато того, а питомостий, якими польский язик відзначує ся від других словеньских язиків, южноруский зовсїм не має...

...Звістно, як пізнїйше впливала южна і біла Русь на великоруску словесність, наймолодшу межи рускими...

Нарід, заселяющий всю южну Русь, Галичину і сїверо-восточний закуток Угорского королївства, говорит одним язиком, котрий називає ся у себе і у сусїдів

україньским, малоруским (южноруским) або таки руским (руським). Він розвив ся на один лад в часї руских княжеств під влїянем церковно-словеньского язика із рідних собі племен словеньских, замешкавших тії краї, т. є. Полян (коло Києва), Сїверян (по Деснї), Суличів (по Сулї), Деревлян (на запад від Полян), Дулїб (межи Бугом і Стиром), Бужан (по Бузї), Волинян (на Волинї), Уличий і Тиверцїв (по нижнїм Днїстрі і Прутї ік Дунаю), напослїд Хорватів і Бойків в нинїшнїй Галичинї.

Малоруский (южноруский) язик уже по землеписному положiню народа займає середину межи сїверними, южними тай западними Словенами і по язикословних примітах держит він середину межи ними. Язик южноруский є красно-звучен, повний, поважний, сильний, свобідний. Він, думаю, держит тоту щасливу середину межи твердостю і злишною мягкотою. Не є він переповнен сичущими согласними, як н. пр. польский; він не любує собі в вузких самоголосних, як великоруский, але широких повних (опріч галицкого нарічія). Особливостю єго межи всїма язиками словеньскими є поступенність звука **і**, котрий переходит від глухого (грубого) **ы** аж до мягесенького **ѣ** (ї) по різних перемінах. Тото надає му питоменне різнозвучє сего голосу і відвертає перевагу звука **і** і мнимоє однообразиє, котре може появити ся при хибнім читаню або виговорі ненаських, але нїколи в добрій, чистій вимові родовитого Русина. Словом є то природна, чиста, повноголосна мова; мужеско-сильна, виразиста (ляконична) в устах статного господаря або козака-молодця тай під пером Котляревского, Тополиньского і др., а мягка, сердечно-нїжна, пещена в бесїдї материньскій, дївочій думцї-співанцї або під пером сердечного Основяненка. Не на вітер се сказано нами анї на чвану самохвальну, бо і стороньскії писателї, учені знавцї язиків, признают єму красно-звучність і инчі преімущества в високім ступени над другими словеньскими язиками: Бандтке[1]) називає єго найкрасчим межи всїма словеньскими, Мицкевич межи рускими язиками; Бодяньский величає єго поетичність і музикальність і каже го рівнати із греческим і італїяньским; Коубек[2]) і Мацїєвский[3])

---

[1]) по́льский істо́рик. [2]) че́ский уче́ний, прихи́льник М. Шашке́вича. [3]) по́льский істо́рик лїтерату́ри і стари́нностий.

іменуют го красчим від ческого; Раковецкий[1]) жалує, що не став ся пануючим в цілій Росиї; а наконець знакомитий писатель росийский Даль-Луганьский признає му первеньство над великоруским простонародним і книжним язиком. По різличних околицях розвив ся він також різним образом: повнійший в степовім просторі придніпровскім; вузший на Підгірю і лугах наддністряньских; шерсткий, твердший, но кріпчійший межи скалистими горбами, на Верховині та на горішю бескидскім. І то показує давність образованя єго, що відміни зовсїм відповідают місностности, на котрій утворив ся, небу, під яким ізріс, та нї раз тії розділи нарічій не згаджают ся зо знакомими історії поділами політичними народів, котрі би могли були впливати на утворенє або перетворенє язика. Давнійші тії знать нарічія нїж уплив сих сусїдів, н. пр. Поляків, Литви, Угрів і др.

. . . , ...

Огляньмо ся назад і прикмітуймо ще, яка сила южноруского язика, яку перевагу брала завсїгди руска народність над другими народами. Кілько то племен чужеязичних розплило ся, потонуло в южній Руси і ще в древности зілляло ся з Русю! Грізнії племена Обрів, Печенїгів, Половців, Ятвягів, все то потало в Руси і слїду нема! Рід Варягів борзо пересловянив ся і ледви кілька слів лишив в заведенім ним горожаньскім устройстві; цїлі поколїня князїв і вельмож литовского племени, ба ледви не цїла Литва приняла була і язик і віру від Русинів. Татарва спала як тая повінь і перемчала і знидїла, а руска народність знов зазеленїла мов трава; із Буджацкої орди нинї в Бесарабії і живої душі нема! А возьмім і новійші часи: мало що більше як пів віку минуло, а сербскії поселенці на Україні вже по малоруски говорят; Шваби кольонїсти на южній Руси в четвертім, пятім поколїню стают ся Русинами, хиба школа удержує в них нїмецтво; а у нас польскії заходцї чиж не лучше по руски уміют, як по своєму, по мазурски? чи не сьпівают руских сьпіванок? чи не переймили в декотрих сторонах і бесїду і обряди весїльні і другі від Руси? Така то сила руского язика, руської народности, так глубоко она в народї вкоренена, так сильно

---

[1]) по́льский уче́ний: ви́дав »Ру́ску Пра́вду« з коментаре́м.

розростает ся і дійствує; не чуднож що, помимо тілько нещасть і невзгодин на Русь рід руский такий многочисленний? Велике призначенє має наш нарід, коли го промисл Божий так заховує і благословит!

Язик ізустний народа є запевно правдиве і перше жерело для письменного язика, бо в устах народа найчистійше заховуют ся всї форми, цїлий лад і склад язика, правий дух єго; задля того здавало би ся і нам, зовсім так писати, як нарід говорит, подібно як то зробили побратимцї наші Словаки і Лужичане, котрі, не мавши підстави в старинних памятниках свого язика, скроїли нове правописанє, піднесли живущий народний язик до книжного, поповняючи єго словами із других словеньских язиків. Алеж... чи і ми так убогі без забитків свого язика, чи і нас так давно давила змора чужеплемінної мови і не допускала розвитя народної? Нїт, братя! Глубше нам до самісїнького дна заглянути треба. Задля того кличу тя, Русине, великим словом твого народного любомудрця (т. є. народної приповідки): П і з н а й с е б е, б у д е з т е б е!... Ми найбогатші із Словен в памятники словесности ще із тої пори, коли в Европі лиш трома бесїдами писано, т. є. греческою, латиньскою і словеньскою. Переберім тії дорогії забитки, вчитаймо ся в них, заглубім душу в тій безодни руского духа і руского житя, а знайдемо скарбницю неперебрану! Не цураймо ся старою Словенщиною (церковнословеньскою). Словеньский язик не є напрасно нам накинутий, добровільне принялисьмо від побратимцїв і колишних сусїдів наших тую не чужую, не противну нам, але побратимску сородну нам мову; не був то язик меча, язик насилія, але язик любови побратимскої, язик віри і правди Божої. Отже памятники тії нам приналежать, бо на Руси писані: Русини їх писали, котрі від дитинячого віку по руски думали і говорили, на Руси жили, руским житєм на-вскрізь проймили ся. Хоть письма того віку дещо закидают на словеньскії форми, але істинно кажу: більше є в них руского нескаженого духа, як в великій части писателїв нашого часу, котрі гадают-думают по нїмецки або по латиньски, а свої мисли переводят буцїм на руске і рускими словами голосят. Задля того кажу: все то, щó

писано на нашій Руси, маємо взяти під увагу, розібрати, ізслїдити, іспитати, маємо витягнути, виссати все, щó є наше, родиме, руске. Ізслїдовавши сеє, покаже ся ученому рускому, де можна дослїдити первістних саморідних правил язика, що они суть від віка в устнім язиці, та не треба го закручовати в чужі мреї нї накладати чужі диби. Кождий признає, ще язик, нинї з уст народа взятий, недостаточний до вираженя всего того, щó наука тепер требує; нащож нам голову ломати над творенєм нових слів, котрі кто знає чи удадут ся так зложити, щоб не були противні духови язика; сягнїм до нашого жерела, до тої відвічної колодязи, там множество слів готових: хоть глубоко сягати, але здорова, чиста вода.

Тиї то стародавні памятники рускі суть рідним накорінком, на котрім має вирости дерево народної словесности; чим дальше корінь сягає, тим буйнїйше било росте, тим більше дерево, тим ширше і красче розростают ся галузя. На тім предвічнім тлї розмалюємо своєрідними красками образ нашого народного житя; на тїй камінній цолтї,[1]) на сім народнім цїлцю, а не на утлім деревю самого простонародного язика побудуємо храм народного просьвіщеня, народної словесности, котра не буде хвилевою забавкою декого, але заживним кормом всего народа. Буде то храм народного розвитя, котрий перестоїт віки і котрого жадна сила не здолїє анї звихнути анї повалити.

IV.

ЧАСТИНА ЛИСТУ Я. ГОЛОВАЦКОГО ДО РЕДАКТОРА „ОСНОВИ“ В. БІЛОЗЕРСКОГО.

30. сїчня 1862.

Милий брате — хоть незнакомий,
та все-таки рідний!

— Щоби не з порожнїми руками приходити к Вам, посилаю стишок молодого, даровитого, півця нашого: „Нинїшня наша пісня“[2]) для поміщеня, коли ласка, в Вашій

[1]) осно́ва, підва́лина. [2]) сей вірш написа́в Володими́р Шашке́вич.

часописї. Нехай і Ваші люди знають, які гарні вірші у нас виголошують ся.

Поклонїть ся П. Ал. Кулїшові і його чесній супрузї і скажіть їм, що той стишок голошений був при отвореню нашого народного касина під імям „Руська Бесїда“ в Народнім Домі, в тім кутї, де за його бутя ві Львові закладали ся фундаменти і звідки він взяв собі на памятку каміньчик. Тепер нехай би вони, чесні, побачили розмальовані і красно устроєні комнати з воскованими паркетами, украшені зеркалами та меблями, осьвітлені ґазом, — нехай би увидїли зібрану руську братию з 50 до 100 чоловік, як вечерами забавляють ся та бесїдують, а все поруськи, аж ся душа радує! Коби вони могли були прийти на заведенє Бесїди, як то красненько виголошали наші молодцї гарні стихи Тараса Шевченка, — як сьпівали хором наші сьпіванки: „Мир вам, братя!“ або „Я щасний! руську матїр маю, і щирий Русин мій отець“, гарно, весело, аж серце розпливало ся, — коби, сердешні, були приїхали хоть на пробу танцїв в Бесїдї або і на наш руський баль, котрий відбув ся 23. січня в редутовій салї на вдивовижу всього Львова, — най би шановний пан Кулїш побачив, як то гарно по-козацьки поубирали ся наші молодцї-студенти та гуляли з нашими львівськими красавицями козака і коломийку, побрязкуючи брязькачами! — Ех! — сказав би сердега: „єще не вмерла козацькая руськая мати!“

---

8. АНТІН МОГИЛЬНИЦКИЙ.

ЧАСТИНИ З ПОЕМИ:

„СКИТ МАНЯВСКИЙ“.

1. Вступ.

Комуж не знана Підгірска країна?
Де понад ровень Бескид ся спинає.
Де крута Клива і Попадя сина[1])
З боків норами дві річки пускає?

---

[1]) верхи́ гір в Бески́дах.

Дві річки чисті — близкі як
[сестриці —
Дно мають срібне — кришталеві
[лиці,
З матери лона чим борше втїкают,
По оболонях, по лугах гуляют;
Потом злучені в єдну дві Би-
[стриці
З Днїстром синеньким сердечно-сь
[стискают.
Комуж незнана Манявп[1]) долина?
Красов удачнов здібна від природи!
Де з скал шумячи стрімко ле-
[тять води,
Ватажків піснями звенит полонина.

Комуж незнаний над Манявки
[струєв
Бовдур, що сумно в долинї стре-
[мит,

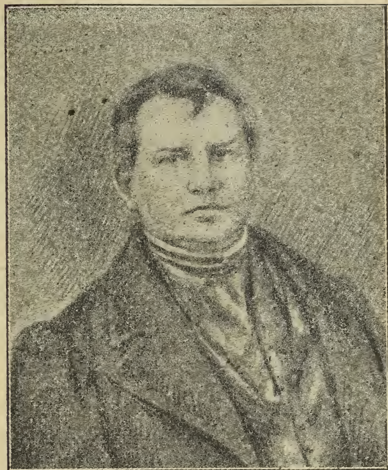

Антін Могильницкий * 3/III. 1811 в Підгірках (в Калущинї) † 13/VIII. 1873 в Яблоници (в Богородчанщинї).

Що всїх дивує, вабит згадков своєв,
Що змежи звалищ знакомитий Скит?[2])
Що то за мури, тесані з опоки,
Де в пів звіниця і башта цїла,
Де штука річки муром сперті боки
Камінним мостом до купи звела,
А решта в грузах? Келиї, пивницї
Густо гадючий вигрівают плід!
Без вікон, дверий, без стріхи сьвітлицї,
З Божого місця мхом зарослий слїд!
Змежи них густо буряп виростає,
Деколись сумно пугач загуде,
Ніби ся мертвих розвалин питає:
»Чи ту вже давне житє не буде?«
Щось подорожний думає глубоко,
Спер ся на звалищ примшений поріг,

---

[1]) прúтока Солотвúньскої Бúстрици. [2]) Скит, монастúр, оснóваний 1611 р. Йовом Княгинúцким, рóдом з Тúсьменицї, знéсений цїсарем Йóсифом II. 1785 р. (Гл. Др. Целéвич, Істóрия Скúту Манянвского, Львів, 1887 р.).

Вліпив цікавий в мертві грузи око,
Чей би ся з них що довідати міг....
Але на дармо! Камінь не промовит,
Грузи не скажут уплинувших літ.
А думка давне житє чи відновит,
Сли стерта напись на пристінках з плит?
Потік сріберний, що мури полоче,
Що гомонит і бурчит к берегам,
Але нам правду сказати не хоче,
Сумний лишає округ мурів сам.
Сосни, смереки, буки і ялиці
Ведут шумячий з вітром розговір;
Але слова їх, тайні небилиці,
Не осьвітлят нам в тьмі замерший двір....
То вже на віки се величне діло
Має покрити непрозрінна тьма?
То вже на віки в сумраці ся скрило?
Вже до тих таїн приступу нема? —
Таку я думку в тій думав долині
І слезним оком докола повів;
А в тім під гущев в зеленій ліщині
Схиленум постать чоловіка взрів:
Веремя було погідне і миле,
Гей би позлітков небо прикрасив;
Сонце ся звільна к вечеру хилило,
Сумрак з долини горі-сь підносив.
Лиш горбів щити ще ся румяніли,
Гомін по лісі сумно-сь розлягав,
Бо птички з гнізда з пісеньков летіли,
З думков в кошару скот ватаг зганяв.
Зближу-сь, з поклоном старця повитаю:
Красно відрекши, голову схилив;
З лиця і з ока щирість 'му читаю
І милість правди з простодушних слів.
Старість глубока к земли 'го схилила,
Костур зівялі кости підпирав,
Рідонький волос снігом побілила,
Що рече слово, тяжко віддихав.

2. Розмова з старцем.

»Скажіт ми, отче, де ваша хатина?
Що вас під вечер сюди привело?
Де ваш пробиток, де ваша родина?
Чи сеся пустка, чи близке село?
Скажіт, старенький, може-сте сьвідомі:
Хто сесї мури кріпко збудував?
Хто в тих сьвітлицях, в тім каміннім домі,
Хто, коли, докіль мирно пробував?
Скажіт, сивенький, сли би-сьте уміли:
Хто сесї мури люто розвалив?
Де ся тутейші жителї поділи?
Хто весь добуток звідси розточив?
Чи страшний перун з злобременной хмари
Громовим жаром хутко спопелив?
Чи горді Турки, чи дикі Татари,
Чи котрий ворог все то погубив?
Чи джума стяла, чи кримска неволя
Загнала ґаздів в тяженький ясир?
Чи Добошевих леґінів сваволя?
Чи може дикий їх розшарпав зьвір?
Може стрясли ся землї підвалини
І так камінний мур ся сколисав?
Скажіт, любенький, з якої причини
Все ся то стало, щоби-м ся дізнав;
Бо в жадних письмах анї в жадній книзї
Споминки-м навіть о тім не знайшов.
Щосте де чули- тут в сусїднім близї,
Скажіт, щобим з нїчим я не відійшов!«

»Гостеньку милий! Нім сказати зможу,
Сядьмо си побіч на мягкий обліг,
Най слабі кости, на спочинок зложу,
Бом сюди йдучи дуже ізнеміг.
З бесїди виджу, щось честна дитина,
Чоловік наський — правий християнин,
Хоть хребет криє міска жупанина,
Мусиш ти бути правий руский син!

Отжеж ти скажу, що сам добре знаю,
Щом чув тут бувши гожий молодець:
Бо ще в псалтирі начеркнений маю
Скита початок, возраст і конець.
Чи видиш онде над берегом хатку,
Що бік ся в землю низко похилив?
Там я родив ся, мав вітця і матку,
Там я красненький, мирний вік прожив;
Діточки мавєм і любу дружину,
Але їх Господь давно вже забрав —
Мене лишивши, як в поли билину,
Щобим ще більше нужди тут зазнав.
Туй-туй девятий десяток минає
Житя моєго уплинувших літ:
Ах не єдна ми біда докучає,
Вже ми ся сприкрив сей нужденний сьвіт!
Жию сам на-сам з давного зарібку,
Щом за молодших літ собі зложив,
Доким мав гроші, ґаздівство, худібку
І церкві Божій много літ служив.
Тепер-єм вилїз поволеньки з хати
І приволїк ся вздовж цьвітучих нив,
Зайшов у гущу хворосту взбирати,
Щобим на вечер трохи протопив.
Але для тебе посьвячу годину
І все, як було, вірно розповім.
Слухай з увагов; а як я загину,
На вічну память скажи радий всїм!«

Зміст I. части поеми.

За князя Ярослава Мудрого вийшли по приказу Антонія Печерского два черцї, Пахомій і Йоаникій, проповідувати віру Христову в галицкій країнї. Ігумен дав їм боклаг наповнений водою з печерскої криницї і поручив їм оснувати монастир на тім місци, де знайдут воду, котра би в такій самій мірі переважила воду печерску. Глядаючи такої води, перейшли Україну і Поділє і опинили ся в Галичи. Старий сьвіщенос Архорий, що жив там при „Рождественьскій“ церкві, порадив їм іти там, де Манявка вливає

свої води в Бистрицю. Там побачили рибака, що ловив рибу в Бистриці, і просили єго, щоби показав їм захист перед тучею, яка наближалась. Рибак запросив їх до своєї хатки і обіцяв їм на другий день показати, де моглиб найти бажану воду. Коли він впровадив черців до підземної нори в великій скелї, злякались они чимало, побачивши сатану, що записував в книгу душі людий, котрі відцурали ся неба для мамони. Сей рибак обіцював їм всякі вигоди і прирік за дві доби построїти монастир, коли впишуть душі в сю книгу. Однак черці починають відхрещуватись. В борбі з чортами утомлений Пахомій видобув ся з нори і заснув на мураві, а Йоаникий, полетївши стрімголов в глибокий яр, зачепив ся о пень і переспав під каменем до сьвіту. Вранції оповів Пахомій свому братови чудний сон про ріку, потік і дві сусїдні гори. Пішли отже над потік Скитець і там найшли воду, якої глядали. Там заснували монастир в скелї званій „Блаженний камінь“. Небавом рознесла ся чутка про черців, а слава їх стала голосною, коли уздоровили недужого сина богатого скотаря, що жив в долинї Маняви.

II.

РУСИН ВОЯК.

(Частина.)

Коли герой син Корсики,[1])
Віків наших вожд великий,
Підвалини сьвіта стряс,
А народи Еуропи
Під єго звалені стопи
Застогнали в оден час;

Коли князї і престоли
Зміняли ся з єго волї
І не оден в грузи впав;
Він ордами знад Секвани
В довголїтній тяжкій бранї
Край австрийский заливав:

---

[1]) Напóлєон I., цїсар Францýзів, рóдом з острóва Кóрсики.

Тогди в ровенях Верони
Для Льомбардів охорони
Кароль, герой наш, стояв;
Під ним многих родів діти,
Як ізбрані весни цьвіти,
Стерегли монархи прав.

Межи ними руска слава,
Гожі хлопці з Станїслава,
З Коломиї леґінї:
Полк Булії[1]) з хоругвою
Розпростирав силу свою
В нерозірваній стїнї.

Вже не тямлю, як го звано,
Чи Арколє,[2]) чи Лєняно,[3])
Чи котре з італьских міст:
Там точив ся бій кервавий,
А скінчив для наших слави,
Як вам кождий оповість.

День був красний, весна мила
Цьвітом землю пристелила,
І поранок золотий;
Ми готові вже до бою,
Кождий зладив ясну зброю
І відмовив пацір[4]) свій.

Офіцери з вожда волї,
Роздаючи нам паролї,
Додавали духа всім;
А вожд храбрий перед нами,
Оточений старшинами,
На конику воронім

Так промовив: »Мої діти!
Нинї будем врагів бити,
Европи рицаря;

---

[1]) ґенера́л Boulie, вла́сник по́лку. [2]) село́ коло Веро́ни. [3]) мі́сто недале́ко Медиоля́ну. [4]) з по́льского pacierz, моли́тва.

Ваша храбрість сьвіту явна,
Страх гет на бік! бо смерть славна
За вітчину й цісаря!«

Ніби моря шумні фалї
Всї ся грімко відозвали,
Блисли зброєв і мечем:
»Що-сьмо вірні днесь покажем:
Борше в бою всї поляжем,
Але з місця не втечем!«

Улицями середполє
Кукурузи, риж, тополї
Понад річки береги:
По сім боцї наші роти,
А з тамтого — ніби плоти
Розставлені вороги.

»Гурра, хлопцї!« загреміло:
»В імя Боже, лише сьміло!«
Гомін в хмарі ся відбив.
Курки блисли, кульки свисли,
Пушок пащі пожар присли,
Дим ся клубом покотив.

Бистрі конї чвалом гонят,
Шаблї ясні іскри ронят,
В похід гучно банди тнут:
Гучно — а нам не до того,
Бо під боком не з одного
Піски теплу кровцю пют!

Крик, зойк, гриміт глушит уха,
Вид тьмит диму заверуха,
Середодня паде змрок;[1])
Ми, обляні тяжким знοєм,[2])
Прем Французів сильним боєм,
Платим кровю кождий крок.

---

[1]) су́мерк, сумра́к. [2]) піт.

Вже олова смертна сила
Густі лави проріділа,
Як покіс мертвець лежит;
З обох сторон многі страти,
Ми бєм жваво, лиш не знати,
Кто з нас поле удержит?

Втім адютант дає знати:
»Хлопці! моста добувати,
Щó на річці низше гет
Ворог хутко зачав класти,
Щоби з боку на нас впасти:
Ступай, Булія, вперед!

»Набій острий! — а баґнети
В стрільби сторцом застромити!
Жваво! кроки подвоїт!«
Нім скінчив, а ми в тій хвили
Густов лавов повалили
Ворогови на зостріт.

Тут на річки боці лївім
Вже ся Франкам в очи дивим
І приступом берем міст;
Рісні кулї і баґнети
Валят мужів, як з трепети[1])
Сильна буря жовтий лист.

Вже-сьмо трупом загатили
Бистру річку, моста взєли
Крвавим боєм більшу часть,
Сил остатних добуваєм,
Тяжкий напад відпираєм,
Чей ся решта з щастьом вдасть!

Нас на мостї — гірка біда —
Обскочили, як пси дїда,
Вороги і горнут в плїнь;
Відобрали, где що було,
Ґвер, баґнети, порох, кулї,
Нічим бити — ану гинь!

---

[1]) Zitterpappel, топóля, трепéта.

Ми лїворуч, з оружинов
Пращаєм ся як з дружинов.
Сльоза капле долї лиць:
Так сто мужа з батальйону
Гет займили до прейзону,[1])
Як телята до різниць.

А в-тім з заду — щó за диво?
Ци зірвав ся вихор живо
І туманом копотит?
Ах, то нам на оборону
Кирасєрів пів швадрону
Через поле в чвал летит.

Нїби з хмари разом впали,
З рук чужих нас відобрали,
Гордий ворог хутко зник:
Бо тельмом, як вода з спусту,
Всїх посїкли на капусту.
Лиш з оружєм віз утїк.

»А славаж Ти, Боже милий,
Що живцем нас хоть не зїли,
Що вертаєм хоть такі!
Честь вояцку чей не стратим
І Французам ся відплатим,
Ще здорові кулаки!«

А комендант нас в дві лави
Гет за фронтом так поставив:
»Ви беззбройні стійте тут,
Щоби ворог не взрів люки!«
А ми, поспускавши руки,
Дивимо ся, як нас бют!

Осина[2]) му! Француз лютий
І тут не дасть відотхнути:
Так нас дуже полюбив!

---

[1]) французске prison, пóлон. [2]) пек та осинá — проклїн, котрúм відганя́ють чóрта; осинá = осúка, прокля́та після́ нáрод. повіря, бо на нїй повíсив ся Юда.

Не дость, що нам побив мужі
І забравши всьо оружє
Ще з нас дурнів поробив:

Скоро заздрів сюда — туда,
Що коло нас грубше люда,
Вицілив на нас пушки:
Цілїсенька батерия
Заричала ніби змия,
Летят кулї як грушки.

Ледво кілька хвиль минає,
Огень дужше докучає,
Видим близько свій конець:
Куля кулю постигає,
Муж по мужу полягає,
Ніби січня пластовець![1]

Адютанта слова чути;
»Тамтих треба в бік цофнути,
Бо ціль взяли вороги:
Они з зброї обголені,
Стоят ніби осуджені
І погинут до ноги!«

Старші инші надбігают,
Бриґадирю предкладают,
Конче нас взяти хотят:
А бриґадир — цапу-лапу!
Розкладає якусь мапу:
»Так плян каже, най стоят!«

Падоньку наш нещасливий!
Чогож ми ще ту дожили?
Такий плян — ай, гіркий сьвіт!
Як вівця під ніж лягати
І без пімсти умирати —
А циж то ся так годит?

---

[1]) сніг, що па́дає вели́кими пла́тами.

Ще нас вісїмдесять чтири,
Як бидлята на офіри
Стоімо без оружин;
В тім вискочив з першої лави
Підофіцер, леґінь жвавий,
Гдесь зпід гір попівский син:

»Ану, хлопції! нам то знати,
Ци сяк, ци так умирати!
Раз умре, хто-сь раз родив!

»Ану, хлопції! так по свому,
Честну вість пішлем до дому,
Най Гуцулів знає сьвіт
Дивіт, онде в винограді
Грубе тичє стоїт в ряді,
З красним кільом довгий пліт«

»Ану!« а сам плюнув в жмені,
А ми ройом гей шершені
Повалили за ним в чвал;
Кождий вирвав, щó міг скоро,
Тичку, кіл або підпору,
Аби в руки щось дістав.

»Тепер далій, в імя Бога!
На Француза нам дорога,
Щó нас доси люто бив!«
Ми ся всї перекрестили,
З вітром на вздогін пустили,
Аж ся порох закурив!

В бійції жарту ми не знаєм,
Чим раз близше підбігаєм,
Вже-сьмо кілє піднесли:
Ах, як сипнуть з пушки разом!
Десять наших стелять плазом,
Аж землею потрясли!

А ми скоком на лявети:
Як зачнем кілєм валити,
Кого-сьмо лиш засягли!

Хоть нам кляли і квичєли,
О, вже пушок не набили,
Всї до ноги полягли!

Скорше конї припрягаєм
І з пушками відбігаєм;
А Французи, густий рій,
Туж за нами, а ми далї,
Як мартові з вихром фалї,
Забігаєм за фронт свій.

Хоть маленьке наше дїло,
Цїле войско покріпило,
В сумних сьвіжий дух вступив.
»Враз до бою!« закричали
Цїлим горлом єнерали:
»Неприятель підступив!«

Тут зачав ся на баґнети
Бій кервавий і завзєтий,
Як згадаю, ще ми страх!
Сонця лучі вже згасали,
Нїм наші врагів прогнали
І побили гет на прах.

Супочинок наш минає,
Бо полковник надлїтає,
Сопит як в кузни мішок;
Кричит, сварит, щó му сили,
А не видит, що-сьмо взєли
Від Французів шість пушок!

»Як ви сьміли без бефелю
Іти з місця в таку хвилю,
Чувши »гальт!« на кождий крок?

»Тут маєте рядом стати,
Щó ся стане, мовчки ждати,
Суд вам зараз обвістит!«

В тім летит штаб єнеральний,
В серединї вожд начальний,
З боєвища впрост на нас.

І питают: »Щó такого?
За що в суді люда много?
Кто з них і щó провинив?

Тут фельдвебель припняв борту,
Мельдує ся до рапорту,
Кладе руку на чоло;
Всї цікаві, щó приносит,
А він сьміло всьо голосит
Так до крихти, як було.

Врешті мовит: »Так зухвало
Серце наше не жадало
З місця бою утечи;
Але гнав нас жаль розпуки,
Що нема що взяти в руки,
Аби братям помочи.

»От стоят тоті гармати,
Щó вдало ся нам забрати,
Осьде рани, весь наш блуд!
Ми послушні для старшини,
Отечества вірні сини,
Приймем вдячно правий суд«.

В тім прискочив к нам близенько
Ґ промовив лагідненько
Кароль, вожд наш, архікнязь:
»Послушеньство здобит зброю,
Покріпляє сили в бою,
Запевняє нам звитязь.

»Слиби-сте то в иншій цїли
В такім разї учинили,
Острий суд би на вас впав;
Але взявши на розвагу
Вашу вірність і відвагу
І той чин, щó вам ся вдав,

»Вертаєм вам честь повинну,
Відпускаєм всю провину,
Славна ваша храбрість будь!

На памятку тої хвилї,
Где-сте врагів побідили,
    Крест оздобит вашу грудь!

»Всїх о степень посуваю,
Нагороду прирікаю;
    А що сотник ваш упав,
Сей фельдвебель, щó провадив
Вас до слави і не зрадив,
    Єго місце днесь заняв!«

— »Віват! герой наш най жиє,
Щó карати так уміє:
    Слава, честь му! гурра-га!«
Так ми грімко закричали,
Бо під ним лиш певні хвали
    Всюдà йшли-сьмо на врага.

---

9. НИКОЛАЙ КОСТОМАРІВ.

I.

ПІСНЯ МОЯ.

(А. Ѳ. ВЛАДИМІРОВУ.)

So strömen des Gesanges Wellen
Hervor aus nie entdeckten Quellen
Schiller.

Од Сосни до Сяна вона протягнула ся,
До хмари карпатської вона доторкнула ся,
Чорноморською водою умиваєть ся,
Лугами як квітками квітчаєть ся,
Днїпром стародавнїм підперезана,
Річками як стрічками поубирана,
Городами-намистами пообвішана.

Гуляй, моя пісне, високо, високо,
Щоб хмарами сизий орел летючи́
    Тебе не нагнав;

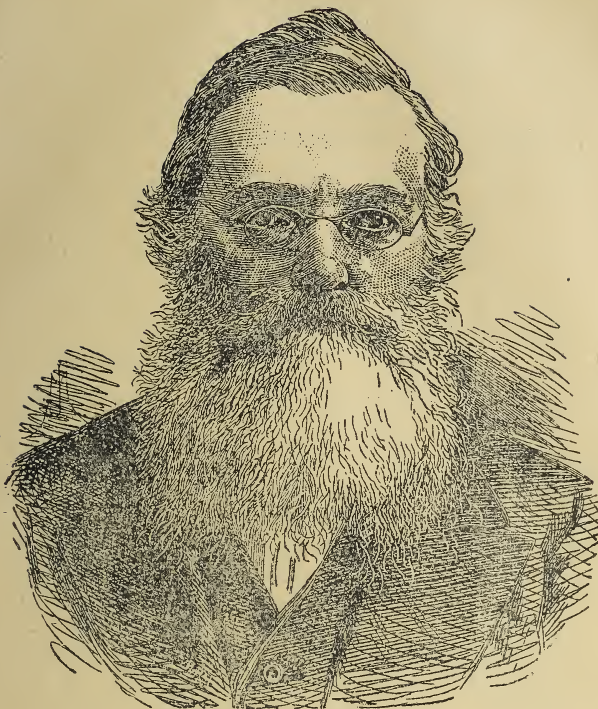

Николай Костомарів * 16/IV. (4/V.) 1817 в Юрасівці
† 19/IV. (7/IV.) 1885 в Петербурзї.

Гуляй, моя пісне, широко, широко,
Щоб по степу вітер траву котючи́
Тебе не піймав!

Лебедем білим пливи по ріках,
Чайкою, пісне, кигич по луках,
Припитнем в лузї заворкочи,
Дрібною пташкою защебечи;
Покотиполем в степу прокоти ся,
По небу громом сьвятим пронеси ся,
Глибоко в землю змиєю зарий ся;

По лїсах, по горах,
По степах по ріках,
Городах, слободах
Травою, водою,
Луною далекою геть одізви ся!
К імянитим панам,
К неімущим старцям,
К козакам-молодцям,
К чорнобровим дївкам
У душах, у серцях
Ту́гою-кручиною, пісне, заньми ся!

Там, де у лїсї скеля крутая,
Дніпр через скелю реве і бурхає,
Рветь ся і дметь ся, клекоче й гуде,
И вітер пожовклії листя несе,
Де Заднїпровє, край опустїлий,
Де нема хат, бованїють могили,
Де нема гласу, виють вовки,
Де була Січа, жили козаки,
Ходив я нічю; місяць червоний
Сидів у хмарі й бурю наго́нив:
Спялись на дибки степи пісчані.
Тогдї із лїсу, вся у туманї,
Вийшла до мене якась молодиця:
Сьпівай, казала, для всього роду,
Сьпівай, казала, для всїй родини.

Сьпівати-му, сьпівати-му, поки гласу стане,
Хоч і слухать не захочуть, я не перестану.

II.

СЬПІВЕЦЬ МИТУСА.

Словꙋтного пѣвца Митꙋсꙋ, древле за гордость не восхотѣвша слꙋжити князю Данилꙋ, разкраного, акы связаного приведоша... Іпат. лїтоп. стор. 180.

Ги́не сі́ла Дажбо́жого вну́ка.[1]) Тата́ри плюндру́ють,
Князї кую́ть коромо́ли, не дба́ють об ві́рі і лю́дях.

---

[1]) украї́ньский на́рід.

Ку́рить ся Га́лицька во́лость, дим до Бески́дів простя́г ся;
Впав Володи́мір Воли́ньский; Ки́єва вже не підня́ти.
Князь Ростисла́в[1]) із Дани́лом не ми́лують зе́млю Дністря́нську;
Угри й Ляхи́ біди́ додають; в Переми́шль набіга́є
Князь Константи́н; коромолу́є з ним на Дани́ла влади́ка.
Кріпший за всїх в Переми́шлї сьпіве́ць слову́тний Миту́са.
Ша́блї не но́сить сьпіве́ць і груде́й щито́м не вкрива́є, —
Піснями си́пле на кня́зя, го́стрими ніби стріла́ми,
Піснями люд стурбува́в і хіть до війни́ підлива́є.
Кра́сних не хва́лить діви́ць Миту́сина пісня шале́на,
Ми́рного лю́дям життя́ не проро́чить, не гріє одва́ги
На супоста́та; усо́биції й сму́ти та пісня виво́дить.
От уже́ град Переми́шль Андрі́й облягає полка́ми,
Ла́скаво зго́ду дає́, — не ра́дить на зго́ду Миту́са.
Ра́но в неді́лю ступа́ють полки́ княжене́цькі до штýрму;
Спе́ршу гарцю́ють стрільцї́, а там подають ся п о р о́ к и.[2])
К ве́чері князь в Переми́шль уступа́є; закува́ли влади́ку,
Си́лу взяли́ на пото́к[3]) непокі́рного лю́ду; подра́ли
Ту́ли[4]) бобро́ві у їх і барсу́чі і во́вчі прилби́ції,
Инші біжа́ть по чужи́нах. Не втїк слову́тний Миту́са:
Він, що коли́сь не схотї́в засьпіва́ти Дани́лові, бра́нцем
Став тепе́р перед князе́м Дани́лом слову́тний, а бу́їсть[5])
Да́вня у се́рці... не впав на колї́на, лице́ не поблї́дло.
Гріз̀но погля́нув на його Дани́ло і мо́вив слова́ми:
»Го́рдий сьпіва́че, сла́вний сьпіва́че! бунто́вниче кля́тий!
Що солові́ний го́лос зміня́в на гадю́че сича́ння?
Бог дарува́в тобі си́лу, ти одміни́в її бі́су!...
Чом, як Боя́н староді́вний, ти не сьпіва́в нам про сла́ву
Пре́дків вели́ких? Чом не навча́в нас добру́ і согла́сції?
Чом од гріхі́в не впиня́в нерозу́мних о́гненим сло́вом?«
»Кня́же — одві́тив Миту́са — ось я засьпіва́ю вам пісню:
Рі́жтесь, куса́йте ся, би́йтесь, по́пілом Русь посипа́йте,
Пи́йте брате́рнюю кров, умива́йтесь сльоза́ми наро́ду —
От до вас до́брана пісня! — и́ншої вам не почу́ти!
Що вас спиня́ти? що вам сьпіва́ти? Шкода́, опізни́лись!
По́мста за по́мсту, ка́ра за ка́ру, ли́хо за ли́хо!

---

[1]) син Черниг. князя́ Миха́йла, двічи хотї́в заволоді́ти га́лицким престо́лом. [2]) plr. тарани́. [3]) по́лон, зато́ченє. [4]) сагайда́к. [5]) бута́.

Ко́нчились ві́ки; спо́внилась ча́ша; грім розпали́в ся:
Суд немину́чий, суд невмолі́мий — напи́сана до́ля!
Ко́нчились ві́ки; зі́лля сухе́є ого́нь поїда́є —
Хай поїда́є! хай пропада́є Русь із князя́ми!
Бо́же прокля́ття чо́рними хма́рами ви́сить над не́ю;
Хма́ри згусті́ють, ві́ки проми́нуть, і знов, хоч не ско́ро,
Зно́ву розго́нить я́снеє со́нце тума́н віковічний:
В той час-годи́ну и́нших пісе́нь сьпівці́ засьпіва́ють
Иншим князя́м, та не вам, — и́ншому Ру́ському лю́ду.

---

10. Амврозий Метлиньский.

I.

Степ.

Їдемо з батьком степом серед ночи.
То, як мій коник заграє, заскаче,
Зараз чогось мому батькові в очі
Сльози навернуть ся, мов він заплаче...
»Чи не спитав,
Чого плаче
Він, козаче?«

»Ох, чи знаєш, каже, хлопче,
Який степ твій коник топче?«
»Щож він каже,
Коли зна вже?«

Хто тут бив ся, в степу мчав ся,
Хто втікав, кого лякав ся?
»Отже й чули,
Та забули...«

Чув, чиї отсе могили,
Чув, чого тут вовки вили?...
»Бач від чого
Він, небого —«

Колись, мій синку, ми тії могили
Трупом та трупом начиняли;

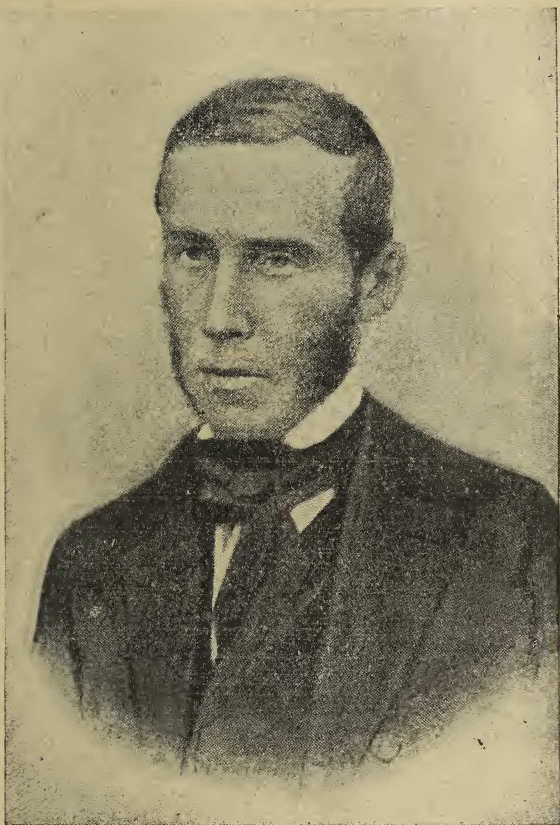

Амврозий Метлиньский * 1814 в Полтавщині
† в червні 1870 в Ялтї.

Колись, мій синку, ми в тії могили
Злих ворогів, було, спати клали....
»Бач од чого
Край могили
Вовки вили!«

II.

ДИТИНА-СИРОТИНА.

Як тілько гульк на сьвіт сьвята неділя
То й стане зараз веселійший сьвіт,

І вийде сонечко, мов на весілля,
Червоне й гарне, як та рожа-квіт.
Дитина біля церкви смутна, тиха:
Хиба одній їй яке лихо?

Старе й мале до церкви, знай, пильнує:
Бо дзвін давно вже кличе: бов та бов!
Съпіває дяк, аж все сусїдство чує:
З кадила дим по церкві вже пішов....
Одним-одна на улиці дитина
Й старенькая на їй свитина.

Посипали вже з церкви чоловіки,
Хлопята, молодиці і дївки:
Ось по дворах пішли старцї, калїки:
Частують ся, кому кого з руки....
Дитину щось нїхто не привитає
І на пиріг не закликає.

І сонечко вже піднялось.... палає....
Пан зачинив вікно, мух вигнав, спить....
Хто лущить соняшник, оріх кусає,
А дехто так під хатою сидить....
Дитинаж та попід тином блукає:
Чи то й хатиночки не має?

В піску, на сонці, дїтвора іграє....
В біленьких сорочках... прийшло й воно...
Нїхто его і словом не займає:
Між ними все собі одним одно....
Чи мир тому мов травка зеленіє,
Кому мов сонце щастя гріє?

Он біля церкви впять, бачу, дитина....
Перехрестило ся та й дальш бреде:
Тим шляхом дяк та домовина
Та піп з кадилом інколи іде....
Прийшло та й сїло собі на могилу:
А їх багацько зеленїло!

В вечерню дзвони вже людий скликали
І аж поза селом гуло: бов, бов!

Над гробовищем ластівки літали,
Вітрець на його з поля йшов....
Воно к землї мов к рідній прилягало,
З могилою мов розмовляло....

Й радесенька дитина уставала,
Мов рідних батька й матїнку знайшла;
На сонечко вечірнє поглядала,
Мов рідная там хатонька була....
А слїзоньки яснесенькі як скло
Кап, кап з очиць.... і в церкву йшло.

III.

КОЗАЧА СМЕРТЬ.

ПОСЬВЯЧЕНО ПЕТРУ ПЕТРОВИЧУ АРТЕМОВСКОМУ-ГУЛЯКУ.

Сваты попоиша и сами полегоша.

Де недавно козак гомонїв,
Єго кінь тупотїв,
Як на врага козак налїтав,
В него спис запускав:
Там тихо по білому степові сивий
Туман розлягає ся....
Ясний місяць то ізза хмари погляне,
То в хмару ховає ся....
Степ-земля рідну й нерідну кров допиває,
А проміж трупами стогне, мов розмовляє....
То старий козак із сином віку доживає
І порубаний з посїченим він розмовляє....

— Батьку, батьку, менї душно, мене пече,
В горлї засихає!
— Синку, синку! біля мене все кров тече,
Водицї не має.
— Батьку, батьку! хто по нас в степу заплаче,
Хто нас поховає?
— Чуєш, синку? чорний ворон веть ся, кряче,
За дяка сьпіває!

— Батьку! ізза плечий мороз подирає,
    В серці стине, стине....
— Трупом вкрий ся, кровю вражою умий ся,
    Й їх не трохи гине! —

Оттак розмовляло, далї застогнало,
А далї й замовкло.... тільки кров дзюрчала...
Де недавно козак гомонїв, єго кінь тупотів, —
Ворон крякав, лїтав і спускав ся й на трупах сїдав....
Чуєш, як і вітер засвистїв, загомонїв?
Плаче, оплакує козаків — своїх братів!
    Кости по степах в пісках ховає,
    Пісню поминальну сьпіває....

IV.

СМЕРТЬ БАНДУРИСТА.

Утрудихся зовый, измолче гортань мой,
буря потопи мя.

Буря виє, завиває
    І сосновий бір трощить;
В хмарах блискáвка палає,
    Грім за громом грякотить.
Ніч то углем вся счорніє
То як кров зачервоніє!

Дніпр клекоче, стогне, плаче
    Й гриву сивую трясе:
Він реве й на камінь скаче,
    Камінь рве, гризе, несе....
Грім що гримне, в берег гряне —
З пущі поломя прогляне.

То не дивно, що так шумно,
    Що раз-по-раз блись та гряк,
Те дивнїш: сьпіває сумно
    Над Дніпром старий козак:
Пісня з вітром розлїтає,
Мов той вітер братом має....

»Грім напусти на нас, Боже, спали нас в пожарі:
Бо і в мені і в бандурі вже глас замирає!
Вже не гремітиме, вже не горітиме як в хмарі
Пісня в народі, бо вже наша мова конає!
Хай же грім нас почує, що в хмарах кочує;
Хай наш голос далеко по вітру несе,
Поки вітром як лист нас з землї не стрясе;
Хай і Днїпр стародавнїй 'д нас пісню почує,
Поки він нас в море не внесе, не вкине,
Поки мова й голос в нас дотла не згине!
Хай луною по степові голос іде,
І по пущах Днїпровських між зьвірям гуде!

Може зьвір, може й бір,
Степ та вітр, може й Днїпр,
Може хмара,
Грім і кара
І бандуру і мене
Козакови спомяне!

Як сивий степ білїтиме,
Як чорний бір шумітиме,
Як зьвір в пущах ревітиме,
Як блискавка в хмарах-хмарах
Кровю заснуєть ся,
Грім до-долу в карах-карах
Грякне й все заньметь ся
І старий Днїпр в чварах-чварах
Встане й озоветь ся....
Може і пісня з вітром ходитиме,
Дійде до серця, серце палитиме:
Може й бандуру ще хто учує
Й серце заниє і затоскує....
І бандуру і мене
Козаченько спомяне!«

Буря виє, завиває
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить:
Ніч то углем вся счорнїє
То як кров зачервонїє.

Дніпр клекоче, стогне, плаче
Й гриву сивую трясе:
Він реве й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе.
Грім, що гримне, в берег гряне —
З хвилї бандура прогляне!

Запалало — і — стемнїло....
Застогнало в небесах....
Хлинув дощ.... загомонїло
На горах, полях, в борах....
Старця й бандури немає,
Пісня по миру лїтає!

---

11. ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

I.

ЗАСЬПІВ.

Ду́ми мої́, ду́ми мої́,
Ли́хо мені́ з ва́ми!
На що ста́ли на папе́рі
Су́мними ряда́ми?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу́, як пили́ну?
Чом вас ли́хо не приспа́ло,
Як свою́ дити́ну?
Бо вас ли́хо на сьвіт на сьміх породи́ло.
Полива́ли сльо́зи — чом не затопи́ли,
Не ви́несли в мо́ре, не розми́ли в по́лї?
Не пита́либ люде, що в ме́не боли́ть,
Не пита́либ, за що проклина́ю до́лю,
Чого́ ну́жу сьвітом?.... »Ні́чого роби́ть«,[1])
Не сказа́либ на сьміх....

---

[1]) нема́ робо́ти.

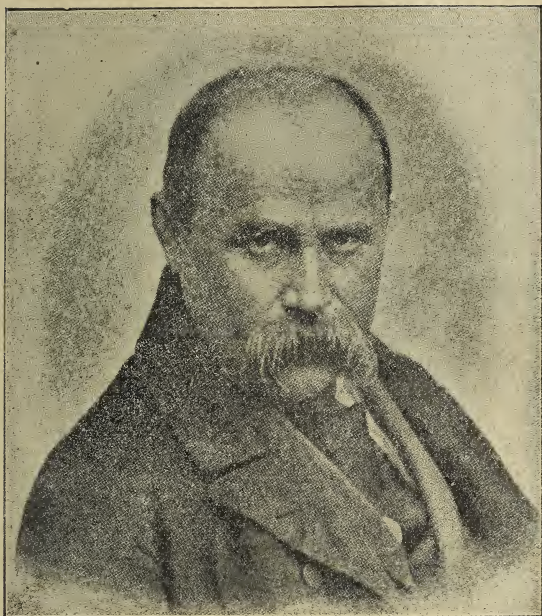

Т. Шевченко

Тарас Шевченко * 9/III. (25/II.) 1814 в Морпнцях
† 10/III. (26/II.) 1861 в Петербурзї.

Кві́ти мої́, ді́ти,
На що вас коха́в я, на що догляда́в?
Чи запла́че се́рце одно на всїм сьвітї,
Як я з ва́ми пла́кав?... Мо́же і згада́в.
Мо́же, на́йдеть ся дїво́че
Се́рце, ка́рі о́чи,
Що запла́чуть на цї ду́ми —
Я більше не хо́чу.
Одну́ сльозу́ з оче́й ка́рих —
І пан над пана́ми!
Ду́ми, мої́, ду́ми мої́,
Ли́хо мені́ з ва́мп!

За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвало ся, сьміялось,
Виливало мову;
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дївочі.
За степи та за могили,
Що на Украіні,
Серце млїло, не хотїло
Сьпівать на чужині.
Не хотїлось в снїгу в лїсі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збирать на пораду....
Нехай душі козацькії
В Украйнї витають —
Там широко, там весело
Од краю до краю,
Як та воля, що минулась.
Днїпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там шляхтою, Татарами
Засївала поле,
Поки не остило....
Лягла спочить; а тимчасом
Виросла могила.
А над нею орел чорний
Сторожем лїтає
І про неї добрим людям
Кобзарі сьпівають.
Все сьпівають, як дїялось,
Слїпі небораки —
Бо дотепні. А я?... а я
Тілько вмію плакать,
Тілько сльози за Украйну....

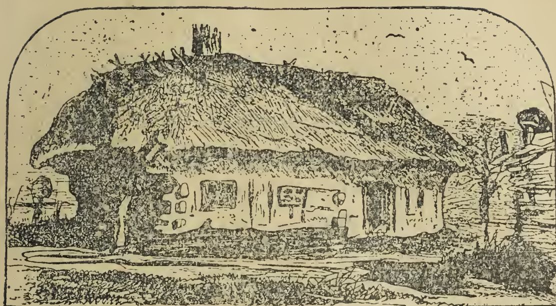

Рідна хата Тараса Шевченка.

А сло́ва — не ма́є...,
А за ли́хо — та цур йому́!
Хто його́ не зна́є?
А на́дто той, що́ ди́вить ся
На люде́й душо́ю —
Пе́кло йому́ на сїм сьвітї,
А на тім....

Журбо́ю
Не накли́чу собі до́лї,
Колй так не ма́ю....
Неха́й злй́днї живу́ть три днї —
Я їх захова́ю.
Захова́ю змію лю́ту
Коло сво́го се́рця,
Щоб ворогй не ба́чили,
Як ли́хо сьміє́ть ся....
Неха́й ду́мка як той во́рон
Літа́є та кра́че,
А се́рденько солове́йком
Щебе́че та пла́че
Ни́шком, — лю́де не поба́чать,
То й не засьміють ся....
Не втира́йтеж мої сльо́зи,
Неха́й собі ллю́ть ся,
Чуже́ по́ле полива́ють
Що-дня і що но́чі,

Пóки попи́ не заси́плють
Чужи́м піскóм óчі....
Оттаké-то! А щó роби́ть?
Журбá не помóже.
Хтож си́роті зáвидує,
Карáй тогó, Бóже!

Ду́ми мої́, ду́ми мої́,
Квіти мої́, ді́ти!
Виростáв вас, доглядáв вас,
Деж мені́ вас ді́ти?
В Украї́ну іді́ть, ді́ти,
В нáшу Украї́ну,
Попід ти́нню[1]) сиротáми,
А я — тут заги́ну.
Там нáйдете щи́ре сéрце
І слóво ласкáве,
Там нáйдете щи́ру прáвду,
А ще мóже й слáву....
Привитáй же, моя́ нéнько,
Моя́ Украї́но,
Моїх ді́тóк нерозу́мних,
Як свою́ дити́ну.

Петербург, 1839.

II.

ДУМКИ.

1.

Вітер в гáї нагинáє
Лóзу і топóлю,
Ламá ду́ба, кóтить пóлем
Перекоти́поле....
Так і дóля: тогó ламá,
Тогó нагинáє, —
Менé кóтить і де спи́нить.
І самá не знáє!...

---

[1]) nom. ти́ннє neutr. coll. = плоти́.

У яко́му кра́ї мене́ захова́ють?
Де я прихилю́ ся, на віки засну́?
Колй нема́ до́лї, нема́ талану́,
То ні́кого й ки́нуть. Ніхто́ не згада́є —
Не ска́же хоть на сьміх: »Неха́й спочива́є,
Тільки його́ й до́лї, що ра́но засну́в«....

Петербург, 1841.

2.

Мені́ трина́цятий мина́ло,
Я пас ягня́та за село́м.
Чи то так со́нечко сяло
Чи так мені́ чого́ було́ —
Мені́ так лю́бо, лю́бо ста́ло,
Нена́че в Бо́га....
Уже́ прокли́кали до па́ю,[1])
А я собі у буряні́
Молю́ ся Бо́гу; і не зна́ю,
Чого́ мале́нькому мені́
Тоді́ так при́язно моли́лось,
Чого́ так ве́село було́.
Госпо́днє не́бо і село́,
Ягня́, здає́ть ся, весели́лось,
І со́нце гріло — не пекло́.

Та не до́вго со́нце гріло,
Не до́вго моли́лось;
Запекло́, почервоні́ло
І рай запали́ло.
Мов проки́нув ся, — дивлю́ ся:
Село́ почорні́ло,
Бо́же не́бо голу́бе́є —
І те помарні́ло.
Погляну́в я на ягня́та —
Не мої ягня́та;

---

[1]) у́часть, у́часть в до́бичі, по́діл до́бичі, части́на. по́рция, по́діл їди́.

Обернýв ся я на хáти —
Немá в менé хáти.
Не дав менї Бог нїчóго!
І хлúнули сльóзи.
Тяжкí сльóзи.... А дївчúна.
При сáмій дорóзї
Недалéко колó мéне
Плóскінь вибирáла
Та й почýла, що я плáчу:
Прийшлá, привитáла,
Утирáла мої сльóзи
І поцїлувáла....

Ненáче сóнце засяяло,
Ненáче все на сьвітї стáло
Моє: ланú, гаї, садú....
І ми, жартýючи, погнáли
Чужí ягнята до водú.

Бридня́![1]) а й дóсї, як згадáю,
То сéрце плáче та болúть:
Чомý Госпóдь не дав дожúть
Малóго віку у тім рáю?
Умéр би óрючи на нúві,
Нїчóгоб на сьвітї не знав,
Не був би в сьвітї юродúвим,
Людéй би не проклúяв.

Орска кріпость, 1847.

3.

Чи ми ще зійдемо ся знóву?
Чи вже на віки розійшлúсь
І слóво прáвди і любóви
В степú, вертéпи понеслú?
Нехáй і так! Не нáша мáти,
А довелó ся поважáти!
То — вóля Гóспода!... Годíть.

---

[1]) неімовірний сон.

Смиріте ся, молі́тесь Бо́гу
І зга́дуйте оди́н другого,
Свою́ Украї́ну любі́ть.
Любі́ть її... во вре́мя люте,
В оста́нню тя́жкую міну́ту
За не́ї Го́спода молі́ть!

Петербург, 1847. у цитаделї.

4.

Моїм соузникам.

Згада́йте, бра́тия моя́,
(Бода́й те ли́хо не верта́лось!),
Як ви гарне́сенько і я
Ізза решо́тки визира́ли
І, пе́вне, ду́мали: »Коли́
На ра́ду ти́ху, на розмо́ву,
Коли́ ми зі́йдемо ся зно́ву
На сій зубо́женій землі́?«
— Ніко́ли, бра́тия, ніко́ли!...
З Дніпра у ку́пі не пємо́;
Розійдемо́сь, рознесемо́
В степи́, в лїси́ свою недо́лю,
Повіруєм ще тро̀хи в во́лю,
А по́тім жи́ти почнемо́
Між людьми́, як лю́де....

А по́ки те бу́де,
Любі́те ся, брати́ мої́,
Укра́йну любі́те
І за не́ї безтала́нну
Го́спода молі́те!
І його́ забу́дьте, дру́ги,
І не проклина́йте;
І мене́ в нево́лї лю́тій
Инколи згада́йте....

Орска кріпость, 1847.

5.

Менї однáково, чи бýду
Я жить в Украïнї чи нï,
Чи хто згадáє чи забýде
Мене́ в снїгý на чужинї —
Однаковíсенько менї!

В невóлї вúріс між чужúми
І неоплáканий своïми
В невóлї плáчучи умрý
І все з собóю заберý;
Малóго слїду не покúну
На нáшій, слáвній Украïнї,
На нáшій — не своïй землї.
І не помяне бáтько з сúном,
Не скáже сúнові: »Молúсь,
Молú ся, сúну! За Вкраïну
Йогó замýчили колúсь«.

Менї однáково, чи бýде
Той син молúти ся чи нї...
Та не однáково менї,
Як Украïну злïї люде
Присплять, лукáві, і в огнї
Її, окрáдену, збýдять —
Ох, не однáково менї!

Петербург, 1847., у цитаделї.

6.

Не для людéй, тіеï слáви,
Мерéжані та кучерявí
Отсї вірші віршýю я —
Для сéбе, брáтия моя!
Менї лéгшає в невóлї,
Як я ïх складáю:
Зза Днїпрá мов далéкого
Словá прилїтáють
І стéлять ся на папéрі
Плáчучи, сьміючись,

Мов ті ді́ти, і ра́дують
Одино́ку ду́шу
Убо́гую. Лю́бо мені́,
Лю́бо мені́ з ни́ми,
Мов ба́тькові бага́тому
З ді́тка́ми мали́ми.
І ра́дий я і ве́селий
І Бо́га блага́ю,
Щоб не приспа́в мої́х ді́ток
В дале́кому кра́ю:
Неха́й летя́ть до-до́моньку
Леге́нькії ді́ти
Та розка́жуть, як то тя́жко
Було́ їм на сьвіті!...
І в семі́ весе́лій, ти́хій
Діте́й привита́ють,
І си́вою голово́ю
Ба́тько покива́є;
Ма́ти ска́же: »Бода́й тії
Ді́ти не роди́лись!«
А ді́вчина поду́має;
»Я їх полюби́ла!«

Кос-Арал, 1848.

7.

На Різдво.

(Ѳ. М. Лазаревському.)

Не до до́му в но́чі йду́чи
З кумино́ї ха́ти
І не спа́ти ляга́ючи,
Згада́й мене́, бра́те!
А як прийде́ нудьга́ в го́сті
Та й на́-ніч зася́де....
Оттоді́ мене́, мій дру́же,
Зови́ на пора́ду!
Оттоді́ згада́й в пусти́ні,
Дале́ко над мо́рем,
Свого́ дру́га весе́лого,
Як він го́ре бо́ре,

Як він, свої думи тії
І сéрце убóге
Заховáвши, хóдить собі
Та мóлить ся Бóгу
Та згáдує Україну
І тебé, мій друже:
Та и́ноді й пожурить ся,
Звичáйне не дуже,
А так тілько.... На двóрі бач
Наступáє сьвя́то:
Тя́жко йогó, друже-брáте,
Самóму стрічáти
У пусти́ні.... Зáвтра рáно
Заревуть дзвіни́ці
В Україні; зáвтра рáно
До цéркви моли́ть ся
Підуть люде. Зáвтраж рáно
Зави́є голóдний
Зьвір в пусти́ні і повіє
Ураган холóдний
І занесé піскóм-снігом
Курінь, мою хáту.
Оттáк мені доведéть ся
Сьвя́то зустрічáти!

Щож ді́яти? На те й ли́хо,
Щоб з тим ли́хом би́тись.
А ти, друже мій єди́ний,
Як мáєш жури́тись,
Прочитáй отсю цидулу
І знай, що на сьвіті
Тілько й тя́жко, що в пусти́ні
У невóлї жи́ти....
Та й там живуть, хоч погáно....
Щож ді́яти мáю?
Трéбаб вмéрти, так наді́я,
Брáте, не вмирáє!

Кос-Арал на Аральскому морі
24. студня 1848. р.

8.

На Вкраїну.

Не ма́є гі́рше, як в нево́лї
Про во́лю зга́дувать.... А я
Про те́бе, во́ленько моя́,
Оце́ нага́дую. Нїко́ли
Ти не здава́ла ся менї́
Тако́ю сьві́жо-молодо́ю
І прехоро́шою тако́ю
Так, як тепе́р на чужинї́
Та ще й в нево́лї.... До́ле! до́ле!
Моя́ просьпі́ваная во́ле!
Хоч глянь на ме́не зза Днїпра́,
Хоч усьміхни́ ся....

І ти, моя́ єди́ная,
Встає́ш ізза мо́ря,
Зза тума́ну, слухня́ная
Роже́вая зо́ре!
І ти, моя́ єди́ная,
Веде́ш за собо́ю
Лїта́ мої́ молоді́ї;
І пере́до мно́ю
Нїби́ мо́ре виступа́ють
Широ́кії се́ла
З вишне́вими садо́чками
І люде весе́лі....
І ті люде і село́ те,
Де коли́сь мов бра́та
Привита́ли мене́. Ма́ти!
Старе́сенька ма́ти!
Чи збира́ють ся ще й до́сї
Весе́лії го́стї
Погуля́ти у старо́ї,
Погуля́ти про́сто
По да́вньому, по ста́рому —
Од сьві́ту до сьві́ту?
А ви, мої́ молоді́ї
Чорня́вії дї́ти,

Вѥсе́лії дївча́точка,
I до́сї в staро́ї
Танцю́єте? А ти, до́ле,
А ти, мій поко́ю,
Моє́ сьвя́то чорнобри́ве,
I до́сї між ни́ми
Ти́хо, пи́шно похожа́єш
I ти́ми очи́ма
Аж чо́рними-голуби́ми
I до́сї чару́єш
Лю́дські ду́ші? Чи ще й до́сї
Дивую́ть ся всу́є
На стан гнучки́й? Сьвя́то моє́,
Єди́неє сьвя́то!
Як осту́плять тебе́, до́ле,
Дї́точки́-дївча́та
Й защебе́чуть по своє́му
До́брому звича́ю,
Мо́же й мене́ ненаро́ком
Дї́точки́ згада́ють,
Мо́же яка́ і про ме́не
Ска́же яке́ ли́хо.
Усьміхни́ ся, моє́ се́рце,
Тихе́сенько, ти́хо,
Щоб нїхто́ і не поба́чив,
Та й бі́льше нїчо́го.
А я, до́ленько, в нево́лї
Помолю́ ся Бо́гу.

Кос-Арал, 1848.

9.

I до́сї снить ся: під горо́ю
Між верба́ми та над водо́ю
Біле́нька ха́точка; сиди́ть
Нена́че й до́сї си́вий дїд
Коло́ хати́ночки і ба́вить
Хоро́шеє та кучеря́ве
Своє́ мале́нькеє внуча́.

І до́сї снить ся: ви́йшла з ха́ти
Весе́лая сьмію́чись ма́ти,
Цілу́є ді́да і дитя́ —
Аж три́чи ве́село цілу́є,
Прийма́ на ру́ки і году́є,
І спать несе́. А дід сиди́ть
І усьміха́єть ся, і з ти́ха
Промо́вить ни́шком: »Деж те ли́хо?
Печа́ли тії, вороги́?«
І ни́щечком стари́й чита́є
Перехрести́вшись »Отче-наш«.
Крізь ве́рби со́нечко сия́є
І ти́хо га́сне... День пога́с
І все почи́ло. Си́вий в ха́ту
сам пішо́в опочива́ти.

1850.

10.

Лїчу́ в нево́лї днї і но́чи
І лїк забува́ю!
О Го́споди! як то тя́жко
Тії днї мина́ють!
А літа́ пливу́ть за ни́ми,
Пливу́ть собі з-ти́ха,
Забира́ють за собо́ю
І добро́ і ли́хо;
Забира́ють, не верта́ють
Ніко́ли нїчо́го....
І не блага́й, бо пропа́де
Моли́тва за Бо́гом.

Каламу́тними болота́ми
Між буряна́ми за года́ми
Три го́ди су́мно протеклй;
Бага́то де́-чого взялй
З мое́ї те́мної комо́ри
І в мо́ре ни́шком однеслй.
І ни́шком проковтну́ло мо́ре
Моє́, не зла́то-серебро́ —

Мої літá, моє́ добрó,
Мою́ нудьгу́, мої печáли,
Тії незри́мії скрижáли
Незри́мим пи́сані перóм....

І четвéртий рік минáє
Тихéнько повóли.
І четвéрту начинáю
Кни́жечку в невóли
Мерéжати. Змережáю
Крóвю та сльозáми
Моє́ гóре на чужи́ні:
Бо гóре словáми
Не розкáжеть ся нікóму
Нікóли, нікóли
Нігдé на сьвíті! Немá слов
В далéкій невóли!
Немáє слов, немáє сльоз,
Немáє нічóго,
Немá нáвіть кругóм тебé
Вели́кого Бóга.
Немá на щó подиви́тись,
З ким поговори́ти!
Жить не хóчеть ся на сьвíті,
А сам му́сиш жи́ти!

Му́шу, му́шу, а длячóго?
Щоб не губи́ть ду́шу?...
Не варт вонá тóго жáлю!
Ось длячóго му́шу
Жить на сьвíті, волочи́ти
В невóлї кайдáни:
Мóже ще я подивлю́ ся
На мою́ Украйну....
Мóже ще я поділю́ ся
Словáми-сльозáми
З дібрóвами зелéними,
З тéмними лугáми;
Бо немáє в мéне рóду
На всїй Украї́нї,

Та все-такú не ті люди,
Щó на сій чужúні.
Гуля́в би я понад Дніпрóм
По весéлих сéлах
Та сьпівáв би свої дýми
Тúхі невесéлі.
Дай дожúти подивúтись,
О Бóже мій мúлий,
На ланú тиї зелéні
І тиї могúли!
А не дасú, то донесú
На мою Вкраїну
Мої сльóзи; бо я, Бóже,
Я за нéї гúну!
Мóже мені на чужúні
Лежáть лéгше бýде,
Як íногді в Украї́ні
Згáдувати бýдуть.
Донесúж, мій Бóже мúлий,
Абó хоч надію
Пошлú в дýшу! Бо нічóго,
Нічóго не вдію
Убóгою головóю;
Бо сéрце холóне,
Як подýмаю, що мóже
Менé похорóнять
На чужúні і сї дýми
Зо мнóю сховáють
І менé на Украї́ні
Ніхтó не згадáє!

А мóже тúхо за літáми
Мої мерéжані сльозáми
І долéтять колú небудь
На Украї́ну і падýть
Ненáче рóси над землéю
На щúре сéрце молодéє,
Сльозáми тúхо упадýть.
І покивáє головóю

І бу́де пла́кати зо мно́ю
І мо́же, Го́споди, мене́
В свої́й моли́тві помяне́!

Неха́й, як бу́де, так і бу́де!
Чи то плисти́ чи то брести́,
Хоч доведе́ть ся розпясти́сь.
А я таки́ мере́жать бу́ду
Тихе́нько білії листи́.

1850.

11.

Доля.

Ти не лука́вила зо мно́ю;
Ти дру́гом, бра́том і сестро́ю
Сїро́мі[1]) ста́ла: ти взяла́
Мене́ мале́нького за ру́ку
І в шко́лу хло́пця одвела́
До пя́ного дяка́ в нау́ку:
»Учи́ ся, се́рденько! коли́сь
З нас бу́дуть люди«, ти сказа́ла.
А я й послу́хав і учи́всь
І ви́вчив ся. А ти збреха́ла!
Які́ з нас люди?... Та дарма́!
Ми не лука́вили з тобо́ю,
Ми про́сто йшли́, — у нас нема́
Зерна́ непра́вди за собо́ю....

Нижнїй Новгород, 1858.

12.

Сестрі.

Мина́ючи убо́гі се́ла
Понаддніпря́нські невесе́лі

[1]) бідня́ка, нещя́сний.

Я ду́мав: деж я прихилю́сь
І де поді́ну ся на сьвіті?
І снить ся сон мені́. Дивлю́сь:
В садо́чку квіта́ми пови́та
На при́горі собі стої́ть
Нена́че ді́вчина, хати́на.
Дніпро́ геть-геть собі розки́нувсь,
Сия́є ба́тько та гори́ть.
Дивлю́сь: у те́мному садо́чку
Під ви́шнею у холодо́чку
Моя́ єди́ная сестра́,
Многострада́льниця сьвята́я
Нена́че в ра́ї спочива́є
Та зза широ́кого Дніпра́
Мене́ небо́га вигляда́є.
І їй здає́ть ся: виринаа́є
Зза хви́лї чо́вен, доплива́
І в хви́лї чо́вен порина́....
— »Мій бра́тику! моя́ ти до́ле!«
І ми проки́нули ся: ти —
На па́нщинї, а я — в нево́лї!...

Отта́к нам довело́ ся йти
Ще зма́лечку колю́чу ни́ву!
Моли́ ся, се́стро! Бу́дем жи́ві,
То Бог помо́же перейти́.

Черкаси, 20-го липця 1859.

13.

Над Дніпро́вою саго́ю[1])
Стої́ть я́вір між лозо́ю,
Між лозо́ю з яли́ною,
З черво́ною кали́ною.

Дніпро́ бе́рег ри́є, ри́є,
Яворові ко́рінь ми́є;
Стої́ть стари́й, похили́в ся,
Мов коза́к той зажури́в ся,

[1]) зали́в.

Що без до́лї, без роди́ни
Та без вірної дружи́ни,
Без дружи́ни і надї́ї
В самоти́нї посивіє!

Явір ка́же: »Похилю́ ся
Та в Дніпро́ві скупаю ся.«
Коза́к ка́же: »Погуля́ю
Та лю́бої пошука́ю«.

А кали́на з яли́ною
Та з гнучко́ю лози́ною,
Мов дївча́точка із га́ю
Вихожа́ючи сьпіва́ють

Повби́рані, заквітчані
Та з тала́ном зару́чені,
Ду́мки-га́доньки не ма́ють,
Вю́ть ся, гну́ть ся та сьпіва́ють....

Петербург, 24. червня, 1860.

14.

І день іде́ і ніч іде́....
І го́лову схопи́вши в ру́ки
Диву́єш ся, чому́ не йде
Апо́стол пра́вди і нау́ки.

Петербург, 5. листопада, 1860.

15.

Чи не поки́нуть нам, небо́го,
Моя́ сусї́донько убо́га,
Вірші́ нїкче́мні віршува́ть,
Та заходи́ть ся рештува́ть[1])
Вози́ в дале́кую доро́гу? —
На *той сьвіт*, дру́же мій, до Бо́га
Почимчику́єм[2]) спочива́ть....

---

[1]) ла́дити, rüsten. [2]) чимчикува́ти, ско́рим, дрібни́м кро́ком іти́.

Втоми́ли ся і підтопта́лись
І ро́зуму такі́ набра́лись,
Той бу́де з нас! Ході́мо спать —
Ході́мо в *ха́ту* спочива́ть....
Весе́ла ха́та, щоб ти зна́ла!...

Ой не йді́мо, не ході́мо —
Ра́но, дру́же, ра́но;
Похо́димо, поси́димо —
На *сей сьвіт* погля́нем.
Погля́немо, моя́ до́ле:
Бач, яки́й широ́кий,
І широ́кий та весе́лий,
Ясний та глибо́кий!
Похо́димож, моя́ зо́ре:
Зі́йдемо на го́ру —
Спочи́немо.... А тим ча́сом
Твої́ се́стри зо́рі
Безві́чнії[1]) попід не́бом
Попливу́ть, засяють...
Підожді́мож, моя́ се́стро,
Дружи́но сьвята́я,
Та несквéрними уста́ми
Помо́лимось Бо́гу
Та й ру́шимо тихе́сенько
В дале́ку доро́гу....
Над Ле́тою бездо́нною[2])
Та каламутно́ю
Благослови́ мене́, дру́же,
Сла́вою сьвято́ю!

А по́ки те да се да оне́,
Ході́мо про́сто-навпросте́ць
До Ескула́па на рале́ць:[3])
Чи не оду́рить він Харо́на[4])

---

[1]) що й віку́ їм означи́ти го́ді. [2]) бездо́нна ріка́ забутя́ в Аді; з не́ї пи́ли ду́ші вмерли́х, по́ки прийшли́ на поля́ елі-зе́йскі (щасли́вости), щоби́ забу́ти мину́лі терпі́ня. [3]) бог лїка́рскої умі́лости Asclepios; Гоме́р зобража́є єго́ яко чолові́ка і до́брого лїкаря́. Іти́ на рале́ць — з гости́нцем. [4]) Харо́н перевози́в че́рез ріку́ до Аду, за що́ єму́ ду́ші плати́ли гріш о́ б о л ь о с, котрий

І Па́рку-пря́лку?...[1]) І тоді́,
Поки́б химе́рив му́дрий дід,
Твори́либ, ле́жа, епопе́ю,
Пари́либ[2]) скрізь понад земле́ю
Та всеб гекса́метри плели́
Та на гори́щеб однесли́
Миша́м на сніда́ння.... А поті́м
Сьпіва́либ про́зу, та по но́там,
А не як-не́будь....

Дру́же мій,
О мій супу́тниче сьвяти́й!
Поки́ ого́нь не захоло́нув,
Ході́мо лу́чче до Харо́на —
Через Ле́ту бездо́нную
Та каламутну́ю
Перепливе́м, перенесе́м
І сла́ву сьвяту́ю,
Безві́чнюю, молоду́ю....
Або — цур їй, дру́же!
І без не́ї обійду́ ся
Та, як бу́ду зду́жать,
То над са́мим Флеґето́ном[3])
Або́ над Сти́ксом[4]) у ра́ю,
Нена́че над Дніпро́м широ́ким,
В га́ю, предві́чньому га́ю,
Поста́влю ха́точку, садо́чок
Круго́м хати́ни насажу́:
Прили́неш ти у холодо́чок,
Тебе́, мов кра́лю, посажу́;

вклада́ли мерця́м в уста́. Ті, що не могли́ заплати́ти, блука́ли я́ко ті́ни над берега́ми Ахеро́ну, до́ки дід не дав ся ублага́ти. За́мітно, що у нас вмерли́м мужика́м зашива́ють гріш у ша́пку, а же́нщинам зав́язують в коне́ць ху́стки.

[1]) μοῖρα, пря́лка, пря́ла па́смо життя́; λάχησις — означа́ла до́лю чолові́ка на ґльо́бі, ἄτροπος — невідмі́нна, утина́ла но́жицями па́смо життя́. У нас є ві́руване, що при наро́динах дити́ни схо́дять ся три цари́ці (судіни́ці) і прису́джують до́лю дити́ні. [2]) висо́ко літа́ти думка́ми. [3]) ріка́ огне́м пливу́ча в Аді. [4]) ріка́ в Аді.

Дніпро́, Украї́ну згада́єм,
Весе́лі се́лища в гая́х,
Моги́ли-го́ри на степа́х —
І веселе́нько засьпіва́єм....

Петербург, 14.—26. лютого, 1861.

Стихи́ отсї (мабу́ть до Му́зи), здає́ть ся, оста́ннє поети́чне сло́во на́шого ві́чно-па́мятного Тараса́. На подли́ннику, під пе́рвою єго́ поло-ви́ною (після́ стиха́: Сла́вою сьвято́ю), стоїть „14. февраля;" під дру́-гою полови́ною — дня не озна́чено. Приміт. Ред. „Основи".

III.

НА ВІЧНУ ПАМЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ.

Со́нце гріє, ві́тер віє
З по́ля на доли́ну,
Над водо́ю гне з вербо́ю
Черво́ну кали́ну;
На кали́нї одино́ке
Гнїзде́чко гойда́є.
А деж ді́в ся солове́йко?
Не пита́й, не зна́є!
Згада́й ли́хо — то й байду́же:
Мину́лось, пропа́ло;
Згада́й до́бре — се́рце вя́не:
Чому́ не оста́лось?

Отож глянy та й згада́ю:
Було́, як смерка́є,
Защебе́че на кали́нї —
Ніхто́ не мина́є.

Чи бага́тий, кого́ до́ля,
Як ма́ти дити́ну,
Убіра́є, догляда́є —
Не мине́ кали́ну;

Чи си́рота, що́ до́-сьвіта
Му́сить устава́ти,
Опи́нить ся, послу́хає —
Мов ба́тько та ма́ти

Розпи́тують, розмовля́ють:
Се́рце бєть ся лю́бо,
І сьвіт бо́жий як вели́к-день
І люде як лю́де!
Чи дівчи́на, що́ ми́лого
Що-день виглядá́є,
Вя́не, со́хне сирото́ю,
Де ді́тись, не знає —
Піде́ на шлях подиви́ть ся,
Попла́кати в ло́зи;
Защебе́че солове́йко,
Со́хнуть дрібні́ сльо́зи;
Послу́хає, усьміхне́ть ся,
Піде те́мним га́єм —
Ні́би з ми́лим розмовля́ла,
А він знай сьпіва́є
Та дрібно та рівно, як Бо́га блага́є,
По́ки ви́йде зло́дій на шлях погуля́ть
З ноже́м у халя́ві. Піде луна́ га́єм,
Піде та й замо́вкне: на-що щебета́ть?
Запе́клую ду́шу зло́дія не спи́нить,
Тілько стра́тить го́лос, добру́ не навчи́ть;
Неха́й він люту́є, по́ки сам заги́не,
По́ки безголо́вя во́рон прокричи́ть.

Засне́ доли́на, на кали́ні
І солове́йко задрімá.
Повіє вітер по доли́ні,
Пішла́ дібро́вою луна́;
Луна́ гуля́є — Бо́жа мо́ва,
Вста́нуть серде́ги працюва́ть,
Піду́ть коро́ви по дібро́ві,
Дівча́та ви́йдуть во́ду брать.
І гля́не со́нце. Рай тай го́ді!
Верба́ сьмі́єть ся — сьвя́то скрізь!
Запла́че зло́дій, лю́тий зло́дій!...

Було́ так перш. Тепе́р диви́сь:
Со́нце гріє, вітер віє
З по́ля на доли́ну;

Над водóю гне з вербóю
Червóну калúну;
На калúнї одинóке
Гнїздéчко гойдáє.
А деж дїв ся соловéйко?
Не питáй: не знáє!

Недáвно, недáвно у нас в Українї
Старúй Котлярéвський оттáк щебетáв.
Замóвк неборáка, сúротами кúнув
І гóри і мóре, де пéрше витáв,
Де ватáгу пройдúсьвіта
Водúв за собóю —
Все остáлось, все сумýє,
Як руїни Трóї.
Все сумýє, тíлько слáва
Сóнцем засиáла;
Не вмре кобзáр, бо на вíки
Йогó привітáла.
Бýдеш, бáтьку, панувáти,
Пóки живýть люде;
Пóки сóнце з нéба сяє,
Тебé не забýдуть!

Прáведная дýше! приймú мою мóву
Немýдру, та щúру. Приймú, привітáй!
Не кинь сиротóю, як кúнув дíбрóви;
Прилúни до мéне хоч на однó слóво
Та про Українý менї засьпівáй!
Нехáй усьміхнéть ся душá на чужúнї,
Хоч раз усьміхнéть ся, дúвлючись, як ти
Всю слáву козáцьку за слóвом єдúним
Перенїс в убóгу хáту сиротú.
Прилúнь, сúзий óрле! бо я одинóкий,
Сúрота на сьвітї в чужóму краю;
Дивлю ся на мóре ширóке, глибóке —
Поплúв би на той бік, човнá не даютъ!
Згадáю Енéя, згадáю родúну,
Згадáю — заплáчу як тáя дитúна;
А хвúлї на той бік ідýть та ревýть.

А мо́же я й те́мний, ні̂чо́го не ба́чу,
Мо́же моя́ до́ля по ті̂м бо́ці̂ пла́че...
Си́роту усю́ди лю́де осьмію́ть!
Неха́й би сьмія́лись, та там мо́ре гра́є,
Там со́нце, там мі́сяць ясні̂йше сия́,
Там з ві̂тром моги́ла в степу́ розмовля́є,
Там не одино́кий з не́ю був би я.
Пра́ведная ду́ше! прийми́ мою́ мо́ву
Нему́дру, та щи́ру, прийми́, приві̂та́й!
Не кинь сирото́ю, як ки́нув ді̂бро́ви;
Прили́ни до ме́не хоч на одно́ сло́во
Та про Украї̂ну мені̂ засьпіва́й!

Петербург, 1848.

IV.

ДО ОСНОВЯНЕНКА.

Бють поро́ги; мі́сяць схо́дить,
Як і пе́рше схо́див...
Нема́ Сі̂чи, пропа́в і той,
Хто всі̂м верхово́див.
Нема́ Сі̂чи! Очере́ти
У Дні̂пра́ пита́ють:
»Де́-то на́ші ді̂ти ді̂лись?
»Де вони́ гуля́ють?«
Ча́йка скигли́ть лі̂та́ючи,
Мов за ді̂тьми́ пла́че;
Со́нце грі̂є, ві̂тер ві̂є
На степу́ коза́чім.
На ті̂м степу́ скрі̂зь моги́ли
Стоя́ть та суму́ють;
Пита́ють ся у бу́йного:
»Де на́ші пану́ють?
Де пану́ють, бенкету́ють?
Де ви забари́лись?
Верні̂те ся! Диві̂те ся:
Жита́ похили́лись,
Де па́сли ся ва́ші ко́ні̂,
Де ти́рса[1]) шумі́ла,

[1]) степова́ трава́ метро́вої висоти́, stipa capilata.

Де кров Ляха́, Тата́рина
Мо́рем червоні́ла....
Верні́те ся!«
— »Не ве́рнуть ся!«
Загуло́, сказа́ло
Си́нє мо́ре: »Не ве́рнуть ся,
На віки пропа́ли!«
Пра́вда, мо́ре, пра́вда, си́нє:
Така́я їх до́ля!
Не ве́рнуть ся сподї́вані,
Не ве́рнеть ся во́ля,
Не ве́рнеть ся коза́ччина,
Не вста́нуть гетьма́ни,
Не покри́ють Украї́ну
Черво́ні жупа́ни. —
Обі́драна сирото́ю
Понад Дніпро́м пла́че;
Тя́жко, ва́жко сироти́нї,
А нїхто́ не ба́чить,
Тілько во́рог, що сьміе́ть ся!...
Сьмій ся, лю́тий вра́же,
Та не ду́же, бо все ги́не
Сла́ва не поля́же;
Не поля́же, а розка́же,
Що́ дї́ялось в сьвітї,
Чия́ пра́вда, чия́ кри́вда
І чиї́ ми дї́ти....
На́ша ду́ма, на́ша пісня
Не вмре, не заги́не!
От де, люди, на́ша сла́ва,
Сла́ва Украї́ни!
Без зо́лота, без ка́меню,
Без хи́трої мо́ви,
А голосна́ та правди́ва,
Як Го́спода сло́во.
Чи так, ба́тьку ота́мане?
Чи пра́вду сьпіва́ю?
Ех, як би то.... Та що й каза́ть?
Кебе́ти[1]) не ма́ю.

---

[1]) здібність, спромо́жність, спосі́бність, си́ла.

А до то́го — Моско́вщина,
Круго́м чужі́ люди.
»Не потура́й!«[1]) мо́же, ска́жеш;
Та що з то́го бу́де?
Насьміють ся на псало́м той,
Що ви́ллю сльоза́ми,
Насьміють ся! Тя́жко, ба́тьку,
Жи́ти з ворога́ми!
Поборо́в сяб і я мо́же
Як би ма́лось си́ли;
Засьпіва́в би, був голосо́к,
Та по́зички[2]) зі́ли.
Оттаке́-то ли́хо тя́жке,
Ба́тьку ти мій, дру́же!
Блужу́ в сніга́х та сам собі:
»Ой не шуми́, лу́же!«
Не втну більше. А ти, ба́тьку,
Як сам здоро́в зна́єш,
Тебе́ люди поважа́ють,
До́брий го́лос ма́єш.
Сьпіва́й же їм, мій го́лубе,
Про Січ, про моги́ли,
Коли́ яку́ наси́пали,
Кого́ положи́ли;
Про старину́, про те ди́во,
Що було́, мину́ло....
Утни́, ба́тьку! щоб не́хотя
На ввесь сьвіт почу́ли,
Що́ ді́ялось в Украї́ні,
За́ що погиба́ла,
За́ що сла́ва коза́цькая
На всім сьвіті ста́ла!
Утни́, ба́тьку, о́рле си́зий!
Неха́й я запла́чу,
Неха́й свою Украї́ну
Я ще раз поба́чу;

---

[1]) не піддава́й ся, не уступа́й. [2]) поет рад би засьпіва́ти, се́бто написа́ти яку́ поему, бо й мав хист до то́го, себто го́лос, так відно́сини, що приневолювали єго́ нераз нало́млюватись до рі́жних обста́вин, знеси́лили сей хист, себто по́зички зі́ли.

Нехáй ще́ раз послýхаю,
Як те мóре грáє,
Як дівчи́на під вербóю
»Гри́ця«[1]) засьпівáє;
Нехáй ще раз усьміхне́ть ся
Се́рце на чужи́нї,
Пóки ля́же в чужý зе́млю,
В чужі́й домови́нї.

Петербург, 1839.

V.

Н. І. КОСТОМАРОВУ.

Весе́ле сóнечко ховáлось
В ширóких хмáрах весняни́х;
Госте́й зачи́нених своі́х
Серде́шним чáєм напувáли
І часови́х переміня́ли,
Си́нє-мунди́рих часови́х....[1])
І до двере́й на ключ замкнýтих
І до решíтки на вікнї́
Приви́к я трóхи. І менї́
Не жаль булó давнó одбýтих,
Давнó похóваних, забýтих
Моі́х кровáвих тя́жких сльоз —
А їх чимáло розлилóсь
На мáрне пóле: хоч би рýта,
А то нїчóго не зійшлó!
І я згадáв своє́ селó:
Когó я там коли́ покинув?
І бáтько й мáти в домови́нї....
І се́рце тя́жко запеклóсь,
Що нї́кому мене́ згадáти....
Дивлю́сь: твоя́, мій брáте, мáти
Чорнї́йше чóрноі землї́
Іде́, з хрестá ненáче зня́та....

---

[1]) нáродна пісня: »Ой не ходи́, Гри́цю, та на вечерни́ці«.
[2]) вартові, росийскі жандáрми нóсять си́нї мундýри.

Молю́ ся, Го́споди, молю́сь,
Хвали́ть Тебе́ не переста́ну,
Що я ні з ким не поділю́
Мою́ тюрму́, мої̈ кайда́ни!...

Петербург, 19. V. 1847. у цитаделї.

VI.

МАРКУ ВОВЧКУ.

(НА ПАМЯТЬ 24. СЇЧНЯ 1859.)

Неда́вно я поза Ура́лом
Блука́в і Го́спода блага́в,
Щоб на́ша пра́вда не пропа́ла,
Щоб на́ше сло́во не вміра́ло —
І ви́благав! Госпо́дь посла́в
Тебе́ нам, кро́ткого проро́ка
І обличи́теля жесто́ких
Люде́й неси́тих. Сьві́те мій,
Моя́ ти зо́ренько сьвята́я,
Моя́ ти си́ло молода́я!
Сьвіти́ на ме́не і огрі́й
І оживи́ мо́є поби́те
Убо́ге се́рце, неукри́те,
Голо́днеє. І оживу́,
І ду́му во́льную на во́лю
Із домови́ни воззову́!
І ду́му во́льную.... О до́ле,
Проро́че наш, моя́ ти до́ню,
Тво́єю ду́му назову́!

Петербург, 17. II. 1859.

VI.

ТОПОЛЯ.

(П. С. ПЕТРОВСЬКІЙ.)

По дібро́ві ві́тер ви́є,
Гуля́є по по́лю,
Край доро́ги гне топо́лю
До са́мого до́лу.

Стан висо́кий, лист широ́кий —
На́ що зеленіє?
Круго́м по́ле, як те мо́ре
Широ́ке, синіє.
Чума́к іде́, поди́вить ся
Та й го́лову схи́лить;
Чаба́н в ра́нції з сопілкою
Ся́де на моги́лї,
Поди́вить ся — се́рце ни́є:
Круго́м нї били́нп!
Одна́ — одна́, як си́рота
На чужи́нї, ги́не!

Хтож ви́кохав тонку́, гнучку́
В степу́ погиба́ти?
Пострівайте, все розкажу́:
Слу́хайтеж, дївча́та:

Полюби́ла чорнобри́ва
Козака́ дївчи́на,
Полюби́ла — не спини́ла,
Пішо́в та й заги́нув.
Як би зна́ла, що поки́не,
Була́б не любила;
Як би зна́ла, що заги́не,
Була́б не пусти́ла;
Як би зна́ла — не ходи́лаб
Пізно за водо́ю,
Не стоя́лаб до півно́чи
З ми́лим під вербо́ю.
Як би зна́ла!...

І то ли́хо —
Попе́реду зна́ти,
Що́ нам в сьвітї зострінеть ся....
Не зна́йте, дївча́та!
Не пита́йте свою́ до́лю!
Са́мо се́рце зна́є,
Кого́ люби́ть. Неха́й вя́не.
Поки́ закопа́ють....

Бо не до́вго, чорнобри́ві,
Ка́рі оченя́та,
Біле ли́чко червоні́є —
Не до́вго дївча́та!
До полу́дня — та й завя́не,
Бро́ви полиня́ють....[1])
Коха́йте сяж, любіте ся,
Як се́рденько зна́є.

Защебе́че солове́йко
В лу́зї на кали́нї;
Засьпіва́є козаче́нько,
Хо́дя по доли́нї.
Висьпівує, по́ки ви́йде
Чорнобри́ва з ха́ти,
А він її запита́є:
»Чи не би́ла ма́ти?«
Ста́нуть собі, обійму́ть ся;
Сьпіва́ солове́йко;
Послу́хають, розійду́ть ся —
Обо́є раде́нькі.
Ніхто́ того́ не поба́чить,
Ніхто́ не спита́є;
»Де ти була́, що роби́ла?«
Сама́ собі зна́є....
Люби́ла ся, коха́ла ся,
А се́рденько млі́ло:
Воно́ чу́ло недо́леньку,
Сказа́ти — не вміло.
Не сказа́ло. Оста́ла ся,
День і ніч воркує,
Як голу́бка без го́луба,
І ніхто́ не чу́є.

Не щебе́че солове́йко
В лу́зї над водо́ю,
Не сьпіва́є чорнобри́ва,
Сто́я під верб́ою;

[1]) ви́пасти; зміни́ти ся що до кра́ски.

Не сьпіває — сиротóю
Білим сьвітом нýдить:
Без ми́лого бáтько, мáти —
Як чужíї люди;
Без ми́лого сóнце сьвітить —
Як вóрог сьміéть ся;
Без ми́лого скрізь моги́ла....
А сéрденько бéть ся!

Минýв і рік, минýв другий —
Козакá немáє;
Сóхне вонá як квíточка.
Ніхтó не питáє:
»Чогó вя́неш, моя́ дóню?«
Старá не спитáла,
За си́вого, багáтого
Ни́щечком єднáла.
»Іди́, дóню«, кáже мáти,
»Не вік дївувáти:
Він багáтий, одинóкий,
Бýдеш панувáти«.
— »Не хочý я панувáти,
Не підý я, мáмо!
Рушникáми, що придбáла
Спусти́ менé в я́му.
Нехáй попи́ засьпівáють,
А дружки́ заплáчуть:
Лéгше, мáмо, в трýнї лежáть,
Ніж йогó побáчить«.

Не слýхала старá мáти,
Роби́ла, що знáла;
Диви́ла ся чорнобри́ва,
Сóхла і мовчáла.
Пішлá в ночí до ворóжки,
Щоб поворожи́ти,
Чи дóвго їй на сїм сьвíтї
Без ми́лого жи́ти:
»Бабýсенько, голýбонько,
Сéрце моє́, нéнько!

Скажи́ мені́ щи́ру пра́вду:
Де ми́лий-серде́нько?
Чи жив, здоро́в, чи він любить?
Чи забу́в, поки́нув?
Скажи́ж мені́: де мій ми́лий?
Край сьвіта поли́ну!
Бабу́сенько, голу́бонько!
Скажи́, бо ти зна́єш!
Хо́че да́ти мене́ ма́ти
За старо́го за́між.
Люби́ть його́, моя́ си́за,
Се́рце не навчи́ти.
Пішла́б же я утопи́лась —
Жаль ду́шу згуби́ти.
Коли́ не жив чорнобри́вий,
Зроби́, моя́ пта́шко,
Щоб до до́му не верну́лась....
Тя́жко мені́, тя́жко!
Там стари́й жде з староста́ми....
Скажи́ж мою́ до́лю!«

— »До́бре до́ню! Спочи́нь тро́шки!
Чини́ж мою́ во́лю!
Сама́ коли́сь дівува́ла,
Те́є ли́хо зна́ю;
Мину́ло ся, навчи́ла ся:
Лю́дям помага́ю.
Твою́ до́лю, моя́ до́ню,
Поза́торік зна́ла.
Поза́торік і зі́ллячка
Для то́го придба́ла«.

Пішла́ стара́, мов калама́р
Доста́ла з поли́ці:
»Ось на тобі сього́ ди́ва!
Піди́ до кряни́ці;
По́ки півні не сьпіва́ли,
Уми́й ся водо́ю,
Ви́пий тро́шки сього́ зі́лля —
Все ли́хо заго́їть.

Ви́пєш — біжи́ яко мо́га:
Щоб там нї кричало,
Не огля́нь ся, по́ки ста́неш
Аж там, де проща́лась.
Одпочи́неш. А як ста́не
Місяць серед не́ба,
Ви́пий ще раз. Не при́йде —
В-тре́тє ви́пить тре́ба.
За пе́рший раз, як за той рік,
Бу́деш ти тако́ю;
А за дру́гий — серед сте́пу
Ту́пне кінь ного́ю.
Коли́ живи́й козаче́нько,
То за́раз прибу́де....
А за тре́тїй — моя́ до́ню,
Не пита́й, що бу́де!
Та ще, чу́єш? не хрести́ ся!
Бо все пі́де в во́ду.
Тепе́р же йди, подиви́ ся
На торі́шню вро́ду«.

Взя́ла зі́лля, поклони́лась:
»Спаси́бі, бабу́сю!«
Ви́йшла з ха́ти: »Чи йти чи нї?
Нї, вже не верну́ ся!«
Пішла́, вми́лась, напи́ла ся,
Мов не своя́ ста́ла;
В-дру́ге, в-тре́тє — та мов со́нна
В степу́ засьпіва́ла:

»Пла́вай, пла́вай, лебе́донько,
По си́ньому мо́рю!
Рости́, рости́, топо́ленько,
Все в го́ру та в го́ру!
Рости́ тонка́ та висо́ка
До са́мої хма́ри,
Спита́й Бо́га: чи діжду́ я,
Чи не діжду́ па́ри....
Рости́, рости́, подиви́ ся
За си́нєє мо́ре:

По тім бо́ці — моя́ до́ля,
По сім бо́ці — го́ре.
Там десь ми́лий чорнобри́вий
Сьпіва́є, гуля́є,
А я пла́чу, лїта́ тра́чу,
Його́ вигляда́ю.
Скажи́ йому́, моє́ се́рце,
Що сьміють ся люди;
Скажи́ йому́, що заги́ну,
Коли́ не прибу́де.
Сама́ хо́че мене́ ма́ти
В зе́млю захова́ти....
А хтож її голо́воньку
Бу́де догляда́ти?
Хто догля́не, розпита́є,
На ста́рість помо́же?
Ма́мо моя́, до́ле моя́!
Бо́же ми́лий, Бо́же!
Подиви́ ся, топо́ленько!
Як нема́ — запла́чеш
До схід со́нця ране́сенько,
Щоб нїхто́ не ба́чив.
Рости́ж, се́рце-топо́ленько,
Все в го́ру та в го́ру!
Пла́вай, пла́вай, лебе́донько,
По си́ньому мо́рю!«

Отта́к та́я чорнобри́ва
Пла́кала-сьпіва́ла
І на ди́во — серед по́ля
Топо́лею ста́ла.

По дібро́ві ві́тер ви́є,
Гуля́є по по́лю,
Край доро́ги гне топо́лю
До са́мого до́лу.

Петербург, 1839.

VII.

ПЕРЕБЕНДЯ.

(Е. П. ГРЕБІНЦЇ.)

Перебéндя старий́, слїпий́ —
Хто йогó не знáє?
Він усю́ди вéштаєть ся
Та на кóбзї грáє.
А хто грáє, тогó знáють
І дя́кують лю́ди:
Він їм тýгу розганя́є,
Хоть сам сьвíтом нýдить.
Попід ти́нню сїромáха
І днює й ночýє, —
Немá йомý в сьвíтї хáти;
Недóля жартýє
Над старóю головóю,
А йомý байдýже!
Ся́де собі, засьпівáє:
»Ой не шуми́, лýже!«
Засьпівáє та й згадáє,
Що він сироти́на,
Пожýрить ся, посумýє,
Си́дячи під ти́ном.

Отаки́й то Перебéндя,
Стари́й та химéрний![1])
Засьпівáє про „*Чáлого*“,[2])
На „*Гóрлицю*“[3]) звéрне;
З дївчáтами на ви́гонї
„*Грúця*“ та „*веснянку*“,
А у шинкý з парубкáми —
„*Сéрбина*“, „*Шинкáрку*“;[4])
З жонáтими на бенкéтї
(Де свекрýха злáя) —

---

[1]) примховáтий. [2]) Сáва Чáлий, нáродна пісня про нéго, як він в часáх Наливáйка перейшóв до Полякíв. [3]) нáрод. пісня про гóрлицю; рід тáнцю. [4]) нáрод. пісня, про Сéрбина; нáрод. пісня про шинкáрку.

Про тополю, лиху́ до́лю,
А по́тім — „*У га́ю*“;[1])
На база́рі про „*Ла́заря*“,[2])
Або́, щоб те зна́ли,
Тя́жко-ва́жко засьпіва́є,
Як Січ руйнува́ли.
Отаки́й-то Перебе́ндя,
Стари́й та химе́рний:
Засьпіва́є, засьміє́ть ся,
А на сльо́зи зве́рне.

Ві́тер віє, повіва́є,
По по́лю гуля́є, —
На моги́лї кобза́р сиди́ть
Та на ко́бзї гра́є.
Круго́м його́ степ як мо́ре
Широ́ке синї́є;
За моги́лою — моги́ла,
А там — ті́лько мріє.
Си́вий ус, стару́ чупри́ну
Ві́тер розвіва́є;
То приля́же та послу́ха,
Як кобза́р сьпіва́є,
Як се́рце сьміє́ть ся, слїпі́ о́чи пла́чуть.
Послу́ха, повіє....

Стари́й захова́всь
В степу́ на моги́лї, щоб нїхто́ не ба́чив,
Щоб ві́тер по по́лю слова́ розмаха́в,
Щоб лю́ди не чу́ли, — бо то Бо́же сло́во,
То се́рце по во́лї з Бо́гом розмовля́,
То се́рце щебе́че Госпо́днюю сла́ву,
А ду́мка край сьві́та на хма́рі гуля́.
Орло́м сизокри́лим лїта́є, ширя́є,
Аж не́бо блаки́тне широ́кими бє;
Спочи́не на со́нцї, його́ запита́є,
Де воно́ ночу́є, як воно́ встає;
Послу́хає мо́ря, що́ воно́ гово́рить;

---

[1]) на́родна пі́сня. [2]) пі́снї про Ла́заря сьпіва́ють лїрники́ на база́рі.

Спита́ чо́рну го́ру: чого́ ти німа́?
І знову на не́бо, бо на землі́ го́ре,
Бо на їй, широ́кій, куто́чка нема́
То́му, хто все зна́є, то́му, хто все чу́є,
Що́ мо́ре гово́рить, де со́нце ночу́є —
Його́ на сім сьвіті ніхто́ не прийма́!
Оде́н він між ни́ми, як со́нце висо́ке.
Його́ зна́ють лю́ди, бо но́сить земля́.
А як би почу́ли, що він одино́кий
Сьпіва́ на моги́лї, з мо́рем розмовля́,
На Бо́жеє сло́во вониб насьмія́лись,
Дурни́м би назва́ли, од се́беб прогна́ли:
»Неха́й понад мо́рем«, сказа́либ, »гуля́!«

До́бре єси́, мій кобза́рю,
До́бре, ба́тьку, ро́биш,
Що сьпіва́ти, розмовля́ти
На моги́лу хо́диш.
Ході́ собі, мій го́лубе,
Поки́ не засну́ло
Твоє́ се́рце, та висьпівуй,
Щоб лю́ди не чу́ли.
А щоб тебе́ не цура́лись,
Потура́й[1]) їм, бра́те!
»Скачи́, вра́же, як пан ка́же;
На те він бага́тий«.

Отаки́й-то Пересе́ндя,
Стари́й та химе́рний!
Засьпіва́є весі́льної,
А на журбу́ зве́рне.

Петербург, 1839.

VIII.

ГАМАЛЇЯ.[2])

Ой нема́, нема́ ні вітру ні хви́лї
Із на́шої Украї́ни!

---

[1]) поблажа́ти, прита́кувати. [2]) Гамалі́я є осо́ба поети́чна, а не історична. Шевче́нко написа́в сю поє́му на осно́ві на́родного пе-

Чи там ра́ду ра́дять, як на Ту́рка ста́ти,
Не чу́ємо на чужи́ні.

»Ой пові́й, пові́й, ві́тре, через мо́ре
Та з Вели́кого Лу́гу,[1])
Суши́ на́ші сльо́зи, заглуши́ кайда́ни,
Розві́й на́шу ту́гу!
Ой загра́й, загра́й, сине́сенькє мо́ре
Та під ти́ми байдака́ми,
Що пливу́ть козаки́, тільки мрі́ють шапки́,
Та на сей бік за на́ми!
Ой Бо́же наш, Бо́же! хоч і не за на́ми,
Неси́ Ти їх з Украї́ни;
Почу́ємо сла́ву, коза́цькую сла́ву,
Почу́ємо та й заги́нем!«

Отта́к у Скута́рі[2]) козаки́ съпіва́ли;
Съпіва́ли сердє́ги, а сльо́зи лили́сь;
Лили́ ся коза́цькі, ту́гу домовля́ли.
Босфо́р аж затря́с ся, бо з-ро́ду не чув
Коза́цького пла́чу; застогна́в широ́кий
І шку́рою сі́рий буга́й стрепену́в
І хви́лю реву́чи дале́ко-дале́ко
У си́нєє мо́ре на ре́брах посла́в.
І мо́ре ревну́ло Босфо́рову мо́ву,
У Лима́н погна́ло, а Лима́н Дніпро́ві
Ту́ю журбу́-мо́ву на хви́лї пода́в.
Зареготáв ся дід наш ду́жий,
Аж пі́на з у́са потекла́.
»Чи спиш, чи чу́єш, бра́те-Лу́же?
Хорти́це-се́стро?«

Загула́
Хорти́ця[3]) з Лу́гом: »Чу́ю, чу́ю!«

ре́казу, бо з трех в істо́риї то́го і́мени ві́домих осі́б нї оде́н не був ота́маном і не ходи́в у Скута́ру. Туре́цке сло́во hamail значи́ть робі́тник, неві́льник.

[1]) вели́кий ліс лівобі́ч Дніпра́ про́ти Запоро́жскої Сі́чи. [2]) мі́сто в Малі́й Азиї напро́ти Царгоро́да (Виза́нтиї) вважа́ють передмі́стєм Царгоро́да, від котро́го відді́лене оно́ ма́йже на два кільоме́три широ́кім про́ливом мо́рским — Босфо́ром. [3]) Хорти́ця (= форте́ца), о́стрів у Дніпрі́, на котрі́м була́ Запоро́жска Січ.

І Дніпр укри́ли байдакі́.
І засьпіва́ли козакі́:

»У турке́ні по тім бо́ці
Ха́та на помо́сті.
Гай, гай! мо́ре грай,
Реви́, ске́лї лама́й!
Поі́демо в го́стї.
»У турке́ні у кише́нї
Та́ляри, дука́ти.
Не кише́нї труси́ть,
Їдем рі́зать, пали́ть,
Браті́в визволя́ти.

»У турке́ні яни́ча́ри
І баша́ на ла́ві.
Гой ги, ворогі́!
Ми не ма́єм вагі́!
На́ша во́ля й сла́ва!«

Пливу́ть собі́ сьпіва́ючи;
Мо́ре ві́тер чу́є.
Попе́реду Гамалі́я
Байдако́м керу́є.
— Гамалі́є! се́рце млі́є:
Сказі́ло ся мо́ре.
Не злякає! І схова́лись
За хви́лї — за го́ри.

Дріма́є в гаре́мі — в раю́ Византи́я;
І Скута́р дріма́є; Босфо́р клекоти́ть
Нена́че скаже́ний; то сто́гне, то ви́є:
Йому́ Византи́ю хо́четь ся збуди́ть.
»Не буди́, Босфо́ре: бу́де тобі́ го́ре!
Твої́ бі́лі ре́бра піско́м занесу́,
У мул похова́ю!« реве́ си́нє мо́ре.
»Хиба́ ти не зна́єш, яки́х я несу́
Госте́й до султа́на?«
Так мо́ре спиня́ло
(Люби́ло завзя́тих чуба́тих Славя́н).

Босфо́р схамену́в ся. Турки́ня дріма́ла.
Дріма́в у гаре́мі ледачий султа́н.
Тілько у Скута́рі в склепу́ не дріма́ють
Козаки́ сердеги. Чого́ вони́ ждуть?
По свойому Бо́га в кайда́нах блага́ють,
А хви́лї на той бік іду́ть та реву́ть.

»О ми́лий Бо́же Украї́ни!
Не дай пропа́сти на чужи́нї
В нево́лї во́льним козака́м!
І со́ром тут і со́ром там:
Встава́ть з чужо́ї домови́ни,
На суд твій пра́ведний прийти́,
В залї́зї ру́ки принести́
І перед всї́ми у кайда́нах
Стать козако́ві....«[1])
— »Ріж і бий!
Морду́й невіру бусурма́на!«
Крича́ть за му́ром. Хто таки́й?
Гамалї́є! се́рце млї́є:
Скута́р скаженї́є!
»Рі́жте, би́йте!« на форте́ції
Кричи́ть Гамалї́я.

Реве́ гарма́тами Скута́ра,
Реву́ть, люту́ють ворогі́:
Коза́цтво прет ся без вагі́ —
І покоти́лись янича́ри.

Гамалї́я по Скута́рі —
По пе́клу гуля́є,
Сам хурди́ґу[2]) розбива́є,
Кайда́ни лама́є.

---

[1]) Після Льва Диякона, византийского письме́нника XI. ст., волїли Русини́ ско́рше себе́ вби́ти, як іти́ в нево́лю, бо віру́вали, що невільник і по сме́рти оста́не невільником (Іст. Бібл. III. 113). В Сло́ві о По́лку Іг. ка́же Ігор до затрево́жених за́тьмою со́нця Руси́нів: »Лї́пше нам пору́баними бу́ти, ніж полоне́ними бу́ти!«
[2]) вязни́ця, темни́ця, furdygarnia.

»Вилїтáйте, сї́рі птáхи,
На базáр до пáю!«
Стрепенýлись соколя́та,
Бо давнó не чýли
Хрещéноï тïï мóви.
І ніч стрепенýлась:
Не бáчила, старá мáти,
Козáцькоï плáти.
Не лякáй ся, подивú ся
На бенкéт козáчий!
Тéмно всю́ди, як у бýдденъ,
А сьвя́то чимáле.
Не злодї́ï з Гамалї́єм
Ї́дя́ть мóвчки сáло
Без шашликá.[1])

»Засьвíтимо!«
До сáмоï хмáри
З щоглúстими кораблями[2])
Палáє Скутáра.
Византúя пробýркалась,
Витріщáє óчи,
Переплива́ на помóгу,
Зубáми скрегóче.

Ревé-лютýє Византúя,
Рукáми бéрег достаé;
Достáла, зúкнула,[3]) встаé —
І на ножáх в кровí нíміє.
Скутáр, мов пéкло те, палáє,
Через базáри кров течé,
Босфóр ширóкий доливáє.
Ненáче птáхи чóрні в гáï,
Козáцтво сьмíливо лїтáє.
Ніхтó на сьвíтї не втечé.
Огóнь запéклих не печé.
Руйнýють мýри, срíбло-злóто

---

[1]) печéна на рожнї́ баранúна, крáяна платкáми і нанúзувана на рожéн на перемíну з платкáми сáла. [2]) щóгли plr. маштовé дéрево, Mastbaum. [3]) зóйкнути; зúк, зойк.

Несу́ть шапка́ми козакі́
І насипа́ють байдакі́.
Гори́ть Скута́р, стиха́ робо́та
І хло́пці схо́дять ся; зійшли́сь,
Лю́лькі́ з пожа́ру закури́ли,
На байдакі́ та й потяглі́,
Рвучі́ черво́ні го́ри-хви́лї.
Плиу́ть собі́, ні́би з до́му,
Так бу́цім гуля́ють,
Та, звича́йне, Запоро́жці,
Пливучі́ сьпіва́ють:

»Наш ота́ман Гамалі́я,
Ота́ман завзя́тий,
Забра́в хло́пців та й поі́хав
По мо́рю гуля́ти,
По мо́рю гуляти,
Сла́ви добува́ти,
Із туре́цької нево́лї
Браті́в визволя́ти.
Ой прии́хав Гамалі́я
Аж у ту Скута́ру;
Сплять брати́ Запоро́жці,
Дожида́ють ка́ри.
Ой як кри́кнув Гамалі́я:
»Брати́, бу́дем жи́ти,
Бу́дем жи́ти, вино́ пи́ти,
Янича́ра би́ти,
А ку́рені килима́ми,
Оксами́том кри́ти!«
Вилї́та́ли Запоро́жці
На лан жи́то жа́ти;[1])
Жи́то жа́ли, в ко́пи кла́ли,
Гурто́м засьпіва́ли!
»Сла́ва тобі́, Гамалі́є,
На ввесь сьвіт вели́кий —

---

[1]) порівна́й з мі́сцями в »Сло́ві о По́лку Ігоревім« і в на́родній слове́сности (»Чо́рна рі́ля зао́рана«), де війна́ зобража́є ся жни́вом.

На ввесь сьвіт вели́кий.
На всю Украї́ну,
Що не дав ти товари́ству
Зги́нуть на чужи́нї!«

Пливу́ть сьпіва́ючи: пливе́
Поза́д завзя́тий Гамалі́я,
Оре́л орля́т мов стереже́.
Із Дардане́лїв вітер віє,
А не жене́ть ся Византи́я:
Вона́ боїть ся, щоб Черне́ць[1])
Не засьвіти́в Гала́ту зно́ву,[2])
Або́ гетьма́н Іва́н Підко́ва
Не кли́кнув в мо́ре на рале́ць.[3])
Пливу́ть собі, а ізза хви́лї
Со́нце хви́лю червони́ть;
Перед ни́ми мо́ре ми́ле
Гомони́ть і клекоти́ть.

Гамалі́є, вітер віє....
Ось-ось на́ше мо́ре!...
І схова́ли ся за хви́лї —
За роже́ві го́ри.

Петербург, 1842.

IX.

НАЙМИЧКА.

Прольоґ.

У неді́лю в-ра́нці ра́но
По́ле кри́ло ся тума́ном;
У тума́нї на моги́лї,
Як топо́ля, похили́лась
Молоди́ця молода́я.

---

[1]) Конаше́вич Сагайда́чний, що виправля́в ся на Царгоро́д, Трапезу́нт, Сино́пу. Шевче́нко мабу́ть ду́мав, що він пішо́в перед сме́ртю у черцї́, хоч се́го не було́. [2]) Гала́та, передмісте Царгоро́да. [3]) іти́ з покло́ном і пода́рком до па́на на нови́й рік; тут — в значі́ню перено́снім (мета́фора) — проси́мо о помо́чу.

Щось до лóна пригортáє
Та з тумáном розмовляє:

»Ой тумáне, тумáне,
Мій лáтаний талáне!
Чомý менé не ховáєш
От-тýт серед лáну?
Чомý менé не задáвиш,
У зéмлю не вдáвиш?
Чомý менї злóї дóлї,
Чом вїку не збáвиш?
Нї, не дави́, тумáночку
Сховáй тїлько в пóлї
Щоб нїхтó не знав, не бáчив
Моєї недóлї!...
Я не однá, єсть у мéне
І бáтько і мáти....
Єсть у мéне — тумáночку,
Тумáночку, брáте! —
Дитя́ моє́, мій си́ночку,
Нехрещéний си́ну!
Не я тебé хрести́ти му
На лихý годи́ну;
Чужі люди хрести́ти муть,
Я не бýду знáти,
Як і зовýть.... Дитя́ моє́!
Я бýла багáта....
Не лай менé! моли́ти мусь,
Із сáмого нéба
Дóлю ви́плачу сльозáми
І пошлю́ до тéбе!«
Пішлá пóлем ридáючи,
В тумáнї ховáлась
Та крізь сльóзи тихéсенько
Про вдóву сьпівáла.

I.

Був собі дїд та бáба.
З дáвнього дáвна у гáї над стáвом
У-двох собі на хýторі жили́,

Як діточо́к дво́є,
Усюди обо́є.
Ще з-ма́лечку у-дво́х ягня́та пасли́,
А по́тім побра́ли ся,
Худо́би[1]) дiжда́ли ся,
Придба́ли ху́тір, став і млин,
Садо́к у га́ї розвели́
І па́сіку чима́лу, —
Всього́ придба́ли.
Та діточо́к у їх Біг ма,
А смерть з косо́ю за плечи́ма.

Хто́ж їх ста́рість привита́є,
За дити́ну ста́не?
Хто запла́че, похова́є?
Хто ду́шу спомя́не?
Хто поживе́ добро́ че́сно
В до́брую годи́ну
І згада́є дя́куючи
Як своя́ дити́на?...
Тя́жко діте́й годува́ти
У безве́рхій ха́ті,
А ще гі́рше ста́ріти ся
У бі́лих пала́тах,
Ста́ріти ся, умира́ти,
Добро́ покида́ти
Чужи́м лю́дям, чужи́м ді́тям
На сьміх, на розтра́ту!

II.

І ді́д і баба у неді́лю
На при́спі у двох собі сиді́ли
Гарне́нько в бі́лих сорочка́х.
Сия́ло со́нце в небеса́х —
Ані хмари́ночки та ти́хо
Та лю́бо як у ра́ї.
Схова́ло ся у се́рці ли́хо,
Як зьвір у те́мнім га́ї.

---

[1]) майно́.

В такім раї, чогоб, бач ся,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашнє, задавлене
Знов заворушилось?
Чи ще тілько заклюнулось
І рай запалило?

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може вже
Отсе збирають ся до Бога,
Та, хто в далекую дорогу
Їм добре коней запряже...

»А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?«
— »Сама не знаю!
Я все отсе міркувала
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись....
Кому понадбали
Добра сього?...«

— »Стривай лишень!
Чи чуєш? щось плаче
За ворітьми, мов дитина!
Побіжім лиш! Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!«

І разом схопились
Та до воріт. Прибігають —
Мовчки зупинились:
Перед самим перелазом —
Дитина сповита,
Тай не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати сповивала —
І літом укрила
Останньою свитиною!
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:

Вúпручало рученя́та
Й до їх простягáє
Манюсенькі... і замóвкло,
Ненáче не плáче,
Тíлько пхúка.
— »А що, Нáсте?
Я й казáв! От, бáчиш?
От і талáн, от і дóля!
І не одинóкі!
Берúж лишéнь та сповивáй!...
Ач якé, нїврóку!
Несúж в хáту, а я вéрхи
Кúнусь за кумáми
В городúще«.
Чýдно якóсь
Дíєть ся між нáми!
Одúн сúна проклинáє,
З хáти виганяє:
Дрýгий сьвíчечку, сердéшний,
Пóтом заробляє
Та ридáючи станóвить
Перед образáми:
Немá дітéй!... Чýдно якóсь
Дíєть ся між нáми!

III.

Аж три пáри на рáдощах
Кумíв назбирáли
Та в-вéчері й охрестúли
І Мáрком назвáли.
Ростé Мáрко. Старí моï
Не знáють, де дíти,
Де посадúть, де положúть
І щó з ним робúти.
Минáє рік. Ростé Мáрко —
І дíйна корóва
У рóзкоші купáєть ся.
Аж ось чорнобрóва
Та молодá, білолúця
Прийшла молодúця

На той ху́тір благода́тний
У найми проси́ть ся.

»А що́ж? ка́же, »возьмі́м, На́сте!«
— »Во́зьмемо Трохи́ме,
Бо ми старі́, незду́жаєм;
Та такі́ й дити́на,
Хоча́ воно́ вже й підросло́,
Та всеж такі́ тре́ба
Коло його́ пікл́уватись«.[1])
— »Та воно́ то тре́ба,
Бо й я свою́ вже ча́сточку
Прожи́в, сла́ва Бо́гу,
Підтопта́в ся. Так щож тепе́р,
Що́ візьмеш, небо́го?
За рік? чи як?«
— »А що́ дасте́«.
— »Е, ні! тре́ба зна́ти,
Тре́ба, до́чко, лічи́ть пла́ту,
Заро́блену пла́ту;
Бо ска́зано: хто не лі́чить,
То той і не ма́є.
Так ота́к хиба́, небо́го:
Ні ти нас не зна́єш
Ні ми тебе́: а поживе́ш,
Розди́виш ся в ха́ті
Та й ми тебе́ поба́чимо,
Оттоді́ й за пла́ту.
Чи так, до́чко?«
— »До́бре, дя́дьку«.
— »Про́симож у ха́ту«.

Поєдна́лись. Молоди́ця
Ра́да та весе́ла,
Ні́би з па́ном повінча́лась,
Закупи́ла се́ла.
І у ха́ті і на дво́рі
І коло скоти́ни,

---

[1]) дба́ти, стара́ти ся, заходи́ти ся.

У-ве́чері і в-до́сьвіта;
А коло дити́ни,
Так і па́да,[1]) ні́би ма́ти:
В бу́день і в неді́лю
Голово́ньку йому́ зми́є
Й соро́чечку бі́лу
Щоде́нь Бо́жий надіва́є.
Гра́єть ся, сьпіва́є,
Ро́бить во́зики, а в сьвя́то
То й з рук не спуска́є.
Диву́ють ся старі́ мої́
Та мо́лять ся Бо́гу.
А на́ймичка невсипу́ща
Що-ве́чір, небо́га,
Свою́ до́лю проклина́є,
Тя́жко-ва́жко пла́че;
І ніхто́ того́ не чу́є,
Не зна́є й не ба́чить
Опріч Ма́рка мале́нького.
Так воно́ не зна́є,
Чого́ на́ймичка сльоза́ми
Його́ умива́є;
Не зна Ма́рко, чого́ вона́
Так його́ цілу́є,
Сама́ не зїсть і не допе́,
Його́ нагоду́є.
Не зна Ма́рко, як в коли́сці
Ча́сом се́ред но́чи
Проки́неть ся, ворухне́ть ся,
То вона́ вже ско́чить
І укри́є й перехре́стить,
Ти́хо заколи́ше;
Вона́ чу́є з тії ха́ти,
Як дити́на ди́ше.
В-ра́нції Ма́рко до на́ймички
Ру́чки простяга́є
І »ма́мою« невсипу́щу
Га́нну велича́є.

---

[1]) па́дати ко́ло чо́го, запопада́ти ся, дба́ти.

Не зна Ма́рко, росте́ собі,
Росте́, виростає.

IV.

Чима́ло лїт переверну́лось.
Води́ чима́ло утекло́:
І в ху́тір ли́хо заверну́ло
І слїз чима́ло принесло́.
Бабу́сю На́стю похова́ли
І ле́две-ле́две одвола́ли[1])
Трохи́ма дї́да. Прогуло́
Прокля́те ли́хо та й засну́ло.
На ху́тір зно́ву благода́ть
Зза га́ю те́много верну́лась
До дї́да в ха́ту спочива́ть.
Уже́ Ма́рко чумаку́є
І в осени́ не ночу́є
Нї під ха́тою нї в ха́тї, —
Кого́-не́будь тре́ба сва́тать.
»Кого́ж би тут?« стари́й ду́ма
І про́сить пора́ди
У на́ймички. А на́ймичка
До царі́вниб ра́да
Слать старости́: »Тре́ба Ма́рка
Само́го спита́ти«.
— »До́бре, до́чко, спита́ємо
Та й бу́демо сва́тать«.

Розпита́ли, пора́дились
Та й за староста́ми
Пішо́в Ма́рко. Верну́ли ся
Люде з рушника́ми,
З сьвяти́м хлї́бом обмі́неним.
Па́нну у жупа́нї,
Таку́ кра́лю ви́свагали,
Що хоч за гетьма́на,
То не со́ром. Оттаке́-то
Ди́во запопа́ли!

---

[1]) дове́сти до здоро́вля, до ви́дужаня.

»Спаси́бі вам!« стари́й ка́же.
»Тепе́р, щоб ви зна́ли,
Тре́ба кра́ю доводи́ти,
Коли́ й де вінча́ти,
Та й весі́лля! Та ще ось що:
Хто в нас бу́де ма́ти?
Не дожила́ моя́ На́стя!...«
Та й зали́всь сльоза́ми.
А на́ймичка у поро́гу
Вхо́пилась рука́ми
За одві́рок та й зомлі́ла.
Ти́хо ста́ло в ха́ті,
Ті́лько на́ймичка шепта́ла:
»Ма́ти.... ма́ти.... ма́ти!«

V.

Через ти́ждень молоди́ці
Корова́й місили
На ху́торі. Стари́й ба́тько
З усіє́ї си́ли
З молоди́цями танцює
Та двір виміта́є;
Та прохо́жих, проїзжа́чих[1])
У двір заклика́є
Та варе́ною части́є,
На весі́лля про́сить.
Знай бі́гає, а само́го
Ле́две но́ги но́сять.
Скрізь гармі́дер та реготня́
В ха́ті і на дво́рі.
І жолоби́ ви́котили
З ново́ї комо́ри.
Скрізь по́рання; печу́ть, варя́ть,
Виміта́ють, ми́ють....
Та все чужі. Деж на́ймичка?
На про́щу у Ки́їв
Пішла́ Га́нна. Блага́в стари́й,
А Ма́рко аж пла́кав,

[1]) зам. проїзжа́ючих.

Щоб булá вонá за мáтїр.
»Нї, Мáрку, нїяко
Менї мáтїрю сидїти:
То богáтї люди,
А я наймичка; ще й з тéбе
Сьмiяти ся бýдуть.
Нехáй Бог вам помагáє!
Пiдý помолю ся
Усїм сьвятим у Києвi:
Та й знóву вернý ся
В вáшу хáту, як прийметe.
Пóки мáю сили,
Трудити мусь....«
Чистим сéрцем
Поблагословила
Своґó Мáрка, заплáкала
Й пiшлá за ворóта.

Розвернýло ся весїлля.
Музикам робóта
I пiдкóвам. Варéною[1])
Столи й лáви миють,
А наймичка шкандибáє,
Поспiшáє в Киïв.
Прийшлá в Киïв, не спочáла:
У мiщáнки стáла,
Нанялá ся носить вóду,
Бо грошéй не стáло
На акáфист у Варвáри.
Носила, носила,
Кiп[2]) iз вiсїм заробила
Й Мáрковi купила
Сьвятý шáпочку в печéрах
У Йвáна сьвятóго,
Щоб головá не болїла
В Мáрка молодóго;

[1]) варенýха, горiвка варéна з мéдом i корiнєм. [2]) копá гроший — 50 копiйок = $^1/_2$ рублá.

І персте́ник у Варва́ри
Неві́стці доста́ла;
І, всїм сьвяти́м поклони́вшись,
До-до́му верта́лась.

Верну́ла ся. Катери́на
І Ма́рко зострі́ли
За ворі́тьми́, ввели́ в ха́ту
Й за стіл посади́ли;
Напува́ли й годува́ли,
Про Ки́їв пита́ли
І в кімна́ті Катери́на
Одпочи́ть посла́ла.

»За́що вони́ мене́ лю́блять?
За́що поважа́ють?
О, Бо́же мій милосе́рдний!
Мо́же вони́ зна́ють....
Мо́же вони́ догада́лись?...
Ні, не догада́лись;
Вони́ до́брі....«
І на́ймичка
Тя́жко зарида́ла.

VI,

Три́чи кри́га замерза́ла,
Три́чи розтава́ла;
Три́чи на́ймичку у Ки́їв
Ка́тря провожа́ла
Так, як ма́тїр. І в четве́ртий
Провела́ небо́гу
Аж у по́ле, до моги́ли,
І моли́ла Бо́га,
Щоб швиде́нько верта́ла ся,
Бо без не́ї в ха́ті
Яко́сь су́мно, ні́би ма́ти
Поки́нула ха́ту.

Після́ Пречи́стої в неді́лю
Та після́ Пе́ршої Трохи́м
Стари́й сиді́в в соро́чці бі́лій
В брилї́ на при́спі. Перед їм

З собáкою унýчок грав ся,
А внýчка в юпку одяглáсь
У Кáтрину і нíби йшла
До дíда в гóсті. Засьміявсь
Старий і внýчку привитáв
Ненáче спрáвді молодицю.
»А деж ти дíла паляницю?
Чи мóже в лíсі хто одняв?
Е, сóром, сóром! лéпська мáти!«
Аж зирк, — і наймичка ввійшлá
На двір. Побіг старий стрічáти
З онýками свою Гáнну.
— »А Мáрко в дорóзі?«
Гáнна дíда питáла ся.
— »В дорóзі ще й дóсі.«
— »А я лéдве додибала
До вáшої хáти.
Не хотíлось на чужині
Одній умирáти!
Колиб Мáрка діждáти ся!
Так шось тяжко стáло....«
І внучáтам із клунóчка
Гостинці виймáла:
І хрéстики й дукáчики
Й намиста разóчок[1])
Оріночці[2]) і червóний
З фóльги образóчок.[3])
А Кáрпові соловéйка
Та кóників пáру;
І четвéртий ужé пéрстень
Сьвятóї Варвáри
Катерині: а дíдові
Із вóску сьвятóго
Три сьвíчечки: а Мáркові
І собі нíчóго
Не принеслá: не купíла.
Бо грошéй не стáло,
А заробить нездýжала.

---

[1]) шнурóк корáлїв. [2]) Ярина. Ірина. [3]) карукóвий образóк.

»А ось ще оста́лось
Пів-бу́бличка!«
Й по шмато́чку
Ді́тям розділи́ла.

VII.

Ввійшла́ в ха́ту. Катери́на
Ї́й но́ги уми́ла
Й полу́дновать посади́ла.
Не пи́ла й не ї́ла
Стара́ Га́нна.
»Катери́но!
Коли́ в нас неді́ля?«
— »Пісся́ за́втра?«
— »Тре́ба бу́де
Ака́фист наня́ти
Микола́єві сьвято́му
Й на ча́сточку да́ти;
Бо щось Ма́рко забари́в ся...
Мо́же де в доро́зї
Занеду́жав, сохра́нь Бо́же!«
Й пока́пали сльо́зи
З стари́х оче́й заму́чених.
Ле́две, ле́две вста́ла
Ізза стола́.
»Катери́но!
Не та вже я ста́ла:
Зледащі́ла, нездужаю
І на но́ги вста́ти.
Тя́жко, Ка́тре, умира́ти
В чужі́й те́плій ха́тї!«

Занеду́жала небо́га.
Уже́ й причаща́ли
Й маслосьвя́тіє служи́ли, —
Ні, не помага́ло.
Стари́й Трохи́м по надві́рю
Мов уби́тий хо́дить.
Катери́на з болящої
І оче́й не зво́дить, —

Катери́на коло не́ї
І дню́є й ночу́є.
А тим ча́сом сичі в ночі
Не до́бре віщу́ють
На комо́рі. Бодя́щая
Що́-день, що годи́на
Ле́две чу́ти пита́єть ся:
»До́ню Катери́но!
Чи ще Ма́рко не приї́хав?
Ох, як би я зна́ла,
Що дожду́ ся, що поба́чу,
То щеб підожда́ла«.

VIII.

Іде́ Ма́рко з чумака́ми,
Іду́чи сьпіва́є,
Не поспіша́ до господи,
Воли́ попаса́є.
Везе́ Ма́рко Катери́ні
Сукна́ дорого́го,
А ба́тькові ши́тий по́яс
Шо́вку черво́ного;
А на́ймичці на о́чіпок
Парчи́ золото́ї[1])
І черво́ну до́бру ху́стку
З бі́лою габо́ю;[2])
А ді́точка́м черевички,
Фіґ та виногра́ду;
А всім вку́пі черво́ного
Вина́ з Цариграду
Віде́р з тро́є у бари́лї
І ка́вяру з До́ну, —
Всього́ везе́, та не зна́є,
Що ді́єть ся до́ма!

Іде́ Ма́рко, не жу́рить ся.
Прийшо́в, сла́ва Бо́гу!

---

[1]) зо́лотом тка́на мате́рия. [2]) туре́цке бі́ле сукно́; тут бі́лий шлях ху́стки.

І воро́та одчиня́є,
І мо́лить ся Бо́гу.
»Чи чу́єш ти, Катери́но?
Біжи́ зустріча́ти!
Уже́ прийшо́в! біжи́ шви́дче!
Шви́дче веди́ в ха́ту!
Сла́ва тобі, Хри́сте Бо́же!
На-си́лу діжда́ла!«
І „*Отче наш*“ ти́хо-ти́хо
Мов крізь сон чита́ла.

Стари́й воли́ випряга́є,
Зано́зи хова́є
Мере́жані,[1]) а Катру́ся
Ма́рка огляда́є.
— »А деж Га́нна, Катери́но?
Я пак і байду́же!
Чи не вме́рла?«
— »Ні, не вме́рла,
А ду́же нездру́жа.
Ході́м лише́нь в малу́ ха́ту
По́ки випряга́є
Воли́ ба́тько; вона́ тебе́,
Ма́рку, дожида́є«.

Ввійшо́в Ма́рко в малу́ ха́ту
І став у поро́га....
Аж зляка́в ся. Га́нна ше́пче:
»Сла́ва.... сла́ва Бо́гу!
Ходи́ сюди́, не ляка́й ся!...
Ви́йди, Ка́тре, з ха́ти:
Я щось ма́ю розпита́ти,
Де-що розказа́ти«.

Ви́йшла з ха́ти Катери́на,
А Ма́рко схили́в ся
До на́ймички у го́лови.
»Ма́рку! подиви́ ся,

---

[1]) ярмо́ волове́ вирі́зуване.

Подиви́ ся ти на ме́не!
Бач, як я змарні́ла?
Я не Га́нна, не на́ймичка, —
»Я....«
Та й заніміла.
Ма́рко пла́кав, дивува́в ся.
Знов о́чи одкри́ла,
Пи́льно-пи́льно подиви́лась, —
Сльо́зи покоти́лись.
»Прости́ мене́! Я кара́лась
Весь вік в чужі́й ха́ті....
Прости́ мене́, мій си́ночку!
Я.... я твоя́ ма́ти!«
Та й замо́вкла....
Зомлі́в Ма́рко —
Й земля́ задрiжа́ла.
Проки́нув ся.... до ма́тері, —
А ма́ти вже спа́ла!

Переяслав, 13. XII. 1845.

X.

ГАЙДАМАКИ.

(ВАСИЛЮ ІВАНОВИЧУ ГРИГОРОВИЧУ НА ПАМЯТЬ 22. IV. 1838 Р.)

Все йде, все мина́є і кра́ю нема́є....
Куди́ж воно́ ді́лось? відкі́ля взяло́сь?
І ду́рень і му́дрий ні́чо́го не зна́є.
Живе́ — уміра́є... одно́ зацьвіло́,
А дру́ге завя́ло, на-ві́ки завя́ло, —
І ли́стя пожо́вкле вітри́ рознесли́.
А со́нечко вста́не, як пе́рше встава́ло,
І зо́рі черво́ні, як пе́рше плили́,
Попливу́ть і по́тім. І ти, білоли́ций,
По си́ньому не́бу ви́йдеш погуля́ть,
Ви́йдеш подиви́ть ся в жолобо́к, кривни́цю
І в мо́ре безкра́є, і бу́деш сия́ть,
Як над Вавило́ном, над його сада́ми
І над тим, що́ бу́де з на́шими сина́ми.
Ти ві́чний без кра́ю!... люблю́ розмовля́ть,
Як з бра́том, з сестро́ю, розмовля́ть з тобо́ю;

Сьпівáть тобі дýму, щó тиж нашептáв.
Порáй мені ще раз: де дíтись з журбóю?
Я не одинóкий, я не сúрота:
Єсть у мéне дíти, та де їх подíти?
Заховáть з собóю? Гріх, — душá живá!
А мóже їй лéгше бýде на сім сьвíті,
Як хто прочитáє ті сльóзи-словá,
Щó так вонá щúро колúсь виливáла,
Щó так вонá нúшком над нúми ридáла.
Ні, не заховáю, бо душá живá!
Як нéбо блакíтне — немá йомý крáю —
Так душí почúну і крáю немáє;
А де вонá бýде? — химéрні словá!
Згадáй же хто-нéбудь її на сім сьвíті, —
Безслáвному тя́жко сей сьвіт покидáть.
Згадáйте дівчáта, — вам трéба згадáть!
Вонá вас любúла, рожéвії квíти,
І про вáшу дóлю любúла сьпівáть.

Пóки сóнце встáне, спочивáйте, дíти!
А я помíркýю, ватáжка де взять.

Синú мої, гайдамáки!
Сьвіт ширóкий, вóля, —
Ідíть синú, погуля́йте,
Пошукáйте дóлї!
Синú мої невелúкі,
Нерозýмні дíти!
Хто вас щúро без мáтері
Привітáє в сьвíті?
Синú мої, орлú мої!
Летíть в Украї́ну!
Хоч і лúхо зострінéть ся,
Так не на чужúні.
Там нáйдеть ся душá щúра,
Не дасть погибáти;
А тут... а тут... тя́жко, дíти!
Колú пýстять в хáту,
То зострíвши насьміють ся;
Такі, бáчте, люде:

Все письменні, друковані,
Сонце навіть гудять.
»Не відтіля, каже, сходить
»Та не так і сьвітить;
»От-так, каже, булоб треба....«
Що маєш робити?
Треба слухать, може й справді
Не так сонце сходить,
Як письменні начитали....
Розумні та й годі!
А щож на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують
Та й кинуть під лаву.
»Нехай, скажуть, спочивають,
Поки батько встане
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани.
А то дурень розказує
Мертвими словами
Та якогось-то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!
Били, а не вчили:
Од козацтва, од гетьманьства —
Високі могили,
Більш нічого не осталось,
Та й ті розривають:
А він хоче, щоб слухали,
Як старці сьпівають!
Дарма праця, пане-брате.
Коли хочеш грошей
Та ще й слави, того дива,
Сьпівай про *„Матрьошу“*,
Про *„Парашу — радость нашу“*,
Султан, паркет, шпори[1]) —
От, де слава! А то сьпіва:
»Грає синє море!«

---

[1]) салдатскі пісні.

А сам пла́че; за тобо́ю
І твоя́ грома́да
У сірака́х!...« — Пра́вда, му́дрі!
Спаси́бі за ра́ду!
Те́плий кожу́х, ті́лько, шко́да,
Не на ме́не ши́тий,
А розу́мне ва́ше сло́во
Брехне́ю підби́те.
Вибача́йте! кричі́ть собі́!
Я слу́хать не бу́ду
Та й до се́бе не покли́чу.
Ви розу́мні лю́де,
А я, ду́рень, оди́н собі́
У мої́й хати́ні
Засьпіва́ю, зарида́ю
Як мала́ дити́на.
Засьпіва́ю: мо́ре гра́є,
Ві́тер повіва́є,
Степ чорні́є і моги́ла
З ві́тром розмовля́є. —
Засьпіва́ю: розверну́лась
Висо́ка моги́ла;
Аж до мо́ря Запоро́жці
Степ широ́кий вкри́ли;
Отама́ни на воро́них
Пе́ред бунчука́ми
Вигрива́ють, а поро́ги
Між очерета́ми
Реву́ть, сто́гнуть, розсе́рдились,
Щось стра́шне сьпіва́ють. —
Послу́хаю, пожурю́ ся,
У стари́х спита́ю:
Чого́, батьки́, суму́єте?
»Не ве́село, си́ну! —
»Дніпро́ на нас розсе́рдив ся,
»Пла́че Украї́на....«
І я пла́чу. А тимча́сом
Пи́шними ряда́ми
Виступа́ють отама́ни,
Со́тники з пана́ми
І гетьма́ни — всї в зо́лотї...

У мою́ хати́ну
Прийшли́, сі́ли ко́ло ме́не
І про Украї́ну
Розмовля́ють, розка́зують:
Як Січ будува́ли;
Як козакі́ на байдака́х
Поро́ги мина́ли;
Як гуля́ли по си́ньому,
Грі́ли ся в Скута́рі
Та як, люлькі́ закури́вши
В По́льщі на пожа́рі,
В Украї́ну верта́ли ся;
Як бенкетува́ли:
»Грай, кобза́рю! лий. шинка́рю!«
Козакі́ гука́ли.
Шинка́р зна́є, налива́є
І не схамене́ть ся;
Кобза́р вшква́рив, а козакі́,
Аж Хорти́ця гнеть ся,
Мете́ли́ці та гопака́
Гурто́м оддира́ють;
Ку́холь хо́дить, перехо́дить,
Так і висиха́є.
»Гуля́й, па́не, без жупа́на!
Гуля́й, ві́тре, по́лем!
Грай кобза́рю! лий, шинка́рю!
По́ки вста́не до́ля«.
Взя́вшись в бо́ки, на-в-при́сі́дки
Парубкі́ з ді́да́ми:
»От-так, ді́ти, до́бре, ді́ти!
Бу́дете пана́ми!«
Отама́ни на бенке́ті,
Нена́че на ра́ді,
Похожа́ють, розмовля́ють....
Вельмо́жна грома́да
Не вте́рпіла, уда́рила
Стари́ми нога́ми:
І я дивлю́сь, погляда́ю,
Сьмію́ ся сльоза́ми, – -

Дивлю́ ся, сьмію́ ся, дрібні́ утира́ю:
Я не одино́кий, є з ким в сьвіті жить!
У моїй хати́ні, як в степу́ безкраїм,
Коза́цтво гуля́є, байра́к гомони́ть;
У моїй хати́ні си́нє мо́ре гра́є,
Моги́ла суму́є, топо́ля шуми́ть,
Тихе́сенько »Гри́ця« дівчи́на сьпіва́є —
Я не одино́кий — є з ким вік дожи́ть!

От, де моє́ добро́, гро́ші,
От, де моя́ сла́ва!
А за ра́ду... спаси́бі вам
За ра́ду лука́ву!
Бу́де з ме́не, по́ки живу́,
І ме́ртвого сло́ва,
Щоб вилива́ть журбу́-сльо́зи.
Бува́йте здоро́ві!
Піду синів випровожа́ть
В дале́ку доро́гу.
Неха́й іду́ть! Мо́же на́йдуть
Козака́ старо́го,
Що́ приві́та моїх діто́к
Стари́ми сльоза́ми.
Бу́де з ме́не! Скажу́ ще раз:
Пан я над пана́ми!

XI.

ПЕРЕДМОВА.
(ДО ГАЙДАМАКІВ.)

По мові передмова — можнаб і без неї. Так ось, бачте, що: все, що я бачив надрукованого (тілько бачив, а прочитав дуже небагато), всюди є передслово, а в мене нема. Якби я не друкував своїх „Гайдамаків“, то вонаб не треба й передмови, а коли вже пускаю в люди, то треба й з чим, щоб не сьміялись па обірванців, щоб не сказали: „От, який! хиба діди та батьки дурнійші були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія!“ Так, далебі так, вибачайте! — треба предисловія. Так як-же

його скомпонувать? щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було і пра́вди, а так, як всї предисловія компонують ся? Хоч убий, не вмію: требаб хвалить, так сором, а гудить не хочеть ся. *Начнем же убо начало книги сице:* Весело подивить ся на слїпого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем слїпий під тином, і весело послухать його, як він засьпіває думу про те, що́ давно дїялось.... як бороли ся Ляхи з Козаками... Весело.... а все-таки скажеш: „Слава Богу, що минуло!“ А надто як згадаєш, що ми одної матері дїти, що всї ми — Славяне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись; нехай братають ся знову з своїми ворогами, — нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, нерозмежованою останеть ся на віки од моря і до моря славянськая земля!

XII.

КАВКАЗ.

(ЯКОВУ ДЕ-БАЛЬМЕНУ.)[1])

За го́рами го́ри, хма́рами пови́ті,
Засі́яні го́рем, кро́вію поли́ті.
Споконві́ку Промете́я
Там оре́л кара́є;
Що день Бо́жий до́вбе ре́бра
Й се́рце розбива́є.
Розбива́є, та не ви́пє
Живу́чої кро́ви,
Воно́ зно́ву ожива́є
І сьміє́ть ся зно́ву.
Не вмира́є на́ша пра́вда,
Не вмира́є во́ля;
І неси́тий не ви́оре
На днї мо́ря по́ля,

---

[1]) Яків де-Ба́льмен, зукраї́ньщений нащ́адок францу́ської роди́ни, приятель Шевче́нка, попа́в за вільноду́мство в салда́ти і поги́б у бо́ю з Черке́сами на Кавка́зї, котри́х Ро́сия покори́ла по до́вгій і тяжкій борбі (1843—1859). З жалю за прия́телем написа́в Шевче́нко сю поє́му.

Не скує́ душі́ живо́ї
І живо́го сло́ва,
Не поне́се сла́ви Бо́га,
Вели́кого Бо́га.

Не нам на прю[1]) з Тобо́ю ста́ти,
Не нам ді́ла́ твої́ суди́ть:
Нам тілько пла́кать, пла́кать, пла́кать
І хліб насу́щний заміси́ть
Кріва́вим по́том і сльоза́ми.
Кати́ знуща́ють ся над на́ми,
А пра́вда на́ша п'я́на спить!
Коли́ж вона́ прокинеть ся?
Коли́ одпочи́ти
Ля́жеш, Бо́же, утомле́ний
І нам даси́ жи́ти?
Ми ві́руєм Твої́й си́лї
І сло́ву живо́му:
Вста́не пра́вда, вста́не во́ля
І Тобі́ Одно́му
Покло́нять ся всї язи́ки
Во віки і віки.
А по́ки-що — течу́ть ріки,
Кріва́вії ріки!...

За го́рами го́ри, хма́рами пови́ті,
Засі́яні го́рем, кро́вію поли́ті!
Отта́м то Милости́ві Ми[2])
Ненагодо́вану і го́лу
Засту́кали серде́шну во́лю
Та й цькуємо́.... Лягло́ кістьми́
Люде́й муштро́ваних чима́ло....[3])
А сльоз, а кро́ви! Утопи́ть
Всїх ца́риків би ста́ло
З дітьми́ й внуча́тами, втопи́ть
В сльоза́х удо́вих.... А діво́чих
Проли́тих ни́шком серед но́чи,

---

[1]) пря, -і, церк. сло́во, спір, борба́. [2]) розуміє тут царя́.
[3]) в сїй війнї втра́тила Ро́сия коло́ $^1/_2$ мілі́она жо́внярів.

А мáтерніх гарячих сльоз,
А бáтьківських, старих, крівáвих;
Не ріки — мóре розлилóсь,
Огнéнне мóре!... Слáва, слáва
Хортáм і гóнчим і псарям
І нáшим бáтюшкам-царям!
Слáва! —

І вам слáва, сині гóри,
Кригою[1]) окýті;
І вам, лицарі великі,
Бóгом не забýті!
Боріте ся, побóрете:
Вам Бог помагáє;
За вас сила, за вас вóля
І прáвда сьвятáя!

»Чýрек і сáкля[2]) — все твоє,
Вонó не прóшене й не дáне,
Ніхтó й не візьме за своє,
Не поведé тебé в кайдáнах.
У нас.... на те письмéнні ми,
Читáєм Бóжії глагóли,
І од глибóкої тюрми
Та до висóкого престóла
Усї ми в зóлотї і — гóлі.
До нас в наýку! ми навчим,
По чóму хлїб і сіль по чім...
Ми не погáни,
Ми настоящі християни;
Хрáми, ікóни,
Усé добрó, сам Бог у нас!
Нам тілько сáкля в óчи кóле.
Чогó вонá у вас стоїть
Не нáми дáна? Й чом ми вам
Чýрек же ваш та так не кинем
Як тій собáцї? Й чом ви нам

[1]) леднякáми. [2]) черкéскі словá: сáкля, — хáта; чýрек — корж (пляцок).

Платить за сонце не повинні?
Та й тількож то!...
Ми малим ситі. А за те,
Як би ви з нами подружились,
Багатоб дечому навчились.
У нас же й сьвіта як на те —
Одна Сибір неісходима!
А тюрем! люду! — що й лічить!
Од Молдаванина до Фінна
На всїх язиках все мовчить —
Бо благоденствує!...

У нас — чого то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм, продаєм
Або у карти програєм
Людей, — не Неґрів, а таких
Таки хрещених, та простих.
Ми не Гішпане — крий нас Боже!
Щоб крадене перекупать,
Як ті жиди! Ми по закону«.

По закону Апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,[1])
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону.
За когож ти розпинав ся,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих? чи за слово
Істини? Чи може,
Щоб ми з Тебе насьміялись?
Вонож так і сталось!
Храми, каплиці і ікони
І ставники[2]) і мірри дим
І перед образом Твоїм

---

[1]) пустомовці, облудники. [2]) гл. стор. 95. [1]).

Неутоми́мії покло́ни
За кра́жу, за війну́, за кров,
Щоб бра́тню кров проли́ти, про́сим,
А потім в дар Тобі прино́сим
З пожа́ру вкра́дений покро́в....

Просьвіти́лись!... Та ще хо́чем
Дру́гих просьвіти́ти:
Со́нце пра́вди показа́ти
Сліпи́м, ба́чиш, ді́тям.
Все пока́жем, тільки да́йте
Себе́ в ру́ки взя́ти:
Як і тюрми́ мурува́ти,
Кайдани́ кува́ти,
Як носи́ть їх і як пле́сти
Кнути́ узлова́ті —
Всьо́му навчи́м! Тільки да́йте
Взя́ти свої го́ри,
Ті оста́нні, бо взяли́ вже
І по́ле і мо́ре!

І тебе́ загна́ли, мій дру́же єди́ний,
Мій Якове лю́бий! Не за Україну,
А за її ка́та довело́сь проли́ть
Кров до́бру, не чо́рну; довело́сь запи́ть
З моско́вської ча́рки моско́вську отру́ту.
О дру́же мій до́брий, дру́же незабу́тий!
Живо́ю душо́ю в Украї́ні вита́й:
Літа́й з козака́ми понад берега́ми,
Розри́ті моги́ли в степу́ догляда́й.
Запла́ч з козака́ми дрібни́ми сльоза́ми
І мене́ з нево́лї в степу́ вигляда́й!

А по́ки-що — мої ду́ми,
Моє́ лю́те го́ре,
Сі́ятиму: неха́й росту́ть
Та з ві́тром говоря́ть....
Ві́тер ти́хий з Украї́ни
Понесе́ з росо́ю
Ті́ї ду́ми аж до те́бе.

Брáтньою сльозóю
Ти їх, дрýже, привитáєш,
Тńхо прочитáєш
І могńли, степń, гóри
І менé згадáєш. —

Переяслав, 18. XI. 1845.

XIII.

ЧЕРНЕЦЬ.[1]

(П. А. КУЛЇШУ.)

У Кńєві на Подóлі[2]
Булó колńсь і нікóли
Не вéрнеть ся, що дїялось;
Не вéрнеть ся сподїване,
Не вéрнеть ся.... А я, брáте,
Такń бýду сподївáтись,
Такń бýду виглядáти,
Жалю́ сéрцю завдавáти.

У Кńєві на Подóлї
Братéрськая нáша вóля
Без хóлопа і без пáна,
Самá собі у жупáнї,
Розвернýла ся весéла,
Оксамíтом шляхń стéле
І єдвáбом застилáє
І нікóму не звертáє.

У Кńєві на Подóлї
Козакń гулńють:
Як ту вóду цéбром-відрóм
Винó розливáють;
Льохń, шинкń з шинкаркáми,
З вńнами, медáми

---

[1]) Шевчéнко написáв поéму »Чернéць« на оснóві перéказу, що хвáстівский полкóвник, Семéн Палїй, умéр у Межигóрі, що зовсїм не згідне з історńчною подїєю; однáк прáщанє Запорóжця се пéвна історńчна подїя. [2]) Поділ, часть Кńєва над самńм Дніпрóм.

Закупи́ли Запоро́жці
Та й тнуть коряка́ми![1])
А музи́ка реве́, гра́є,
Люде́й звеселя́є.
А із Бра́тства те бурса́цтво[2])
Мо́вчки вигляда́є;
Нема́ го́лій[3]) шко́лї во́лї.
А тоб догоди́ла!...
Кого́ж то там з музи́ками
Люди обступи́ли?
В черво́них шта́нах оксамі́тних
Матне́ю[4]) у́лицю мете́ —
Іде́ коза́к.... Ох, лі́та, лі́та!
Що ви тво́рите? На то теж
Стари́й уда́рив в закаблу́ки,[5])
Аж вста́ла ку́рява! Отта́к!
Та ще й присьпі́вує коза́к:
»По доро́зї рак, рак,
Неха́й бу́де так, так!
Як би такі́ молоди́цї
Посі́яти мак, мак!
Дам ли́ха закаблу́кам,
Дам ли́ха закабла́м,
Оста́неть ся й переда́м!
А вжеж тії закаблу́ки
Набрали́ ся ли́ха-му́ки.
Дам ли́ха закаблу́кам,
Дам ли́ха закабла́м,
Оста́неть ся й переда́м!«
До Межи́горського Спа́са[6])
Потанцюва́в си́вий,
А за ним і товари́ство
І ввесь сьвяти́й Ки́їв.
Дотанцюва́в аж до бра́ми,

---

[1]) ча́рка з де́рева або́ корі́. [2]) бурсакі́ Могиля́ньскої коле́ґії ішлі́ в часі́ повста́ня Хмельни́цкого у козакі́. [3]) убо́гі бурсакі́. [4]) широ́кі мов мішо́к штані́. [5]) закаблу́ки, закаблі́, підко́вані за́пятки. [6]) Монасти́р Межиго́рского Спа́са 18 km. від Ки́єва. став коза́чим монастире́м з то́го часу́, як відобрали козака́м Трахтеми́рів. Там неоде́н козарлю́га дожива́в сво́го віку́, спаса́ючи ду́шу.

Кри́кнув: »Пу́гу, пу́гу!...
Привита́йте, сьвяті́ ченці́,
Това́риша з Лу́гу!«
Сьвята́ бра́ма одчини́лась,
Козака́ впусти́ли;
І знов бра́ма зачини́лась,
На вік зачини́лась
Козако́ві.
Хтож сей си́вий
Попроща́в ся з сьві́том?
Семе́н Палі́й Запоро́жець,
Ли́хом недоби́тий.
»Ой висо́ко со́нце схо́дить,
Низе́нько захо́дить;
В до́вгій ря́сї по ке́лії
Стари́й черне́ць хо́дить.
Іде́ черне́ць у Ви́шгород[1])
На Ки́їв диви́тись
Та поси́дїть на при́горі
Та хоч пожури́тись.
Іде́ черне́ць Дзвонко́вую[2])
У яр во́ду пи́ти
Та зга́дує, як-то тя́жко
Було́ в сьві́ті жи́ти
Іде́ черне́ць у ке́лію
Між сті́ни ні́мії
Та зга́дує лїта́ свої́,
Лїта́ молодії;
Бере́ Письмо́ сьвяте́ в ру́ки,
Го́лосно чита́є,
А ду́мкою стари́й черне́ць
Дале́ко лїта́є....
І ти́хнуть Бо́жії слова́.
І в ке́лії, нена́че в Сі́чі,
Брате́рство сла́вне ожива́;
А си́вий ґе́тьман, мов сова́,
Ченце́ві зазира́є в ві́чі....
Музи́ки... та́нцї... і Берди́чів...[3])

---

[1]) Ви́шгород недале́ко Ки́єва. [2]) Дзвонкова́я, кирни́ця на майда́ні́ недале́ко Межиго́рского монастиря́. [3]) мі́сто в Ки́ївщині.

Кайда́ни бря́зкають... Москва́...
Бори́, снігѝ і... Єнісе́й[1])
І покоти́лись із оче́й
На ря́су сльо́зи.
»Бий покло́ни
І плоть старе́чу усмиря́й,
Сьвяте́ писа́ніє чита́й!
Чита́й, чита́й та слу́хай дзво́на,
А се́рцеві не потура́й:
Воно́ тебе́ в Сибі́р води́ло,
Воно́ тебе́ ввесь вік дури́ло:
Присипи́ж його́ і занеха́й
Свою Борзну́ і Хвастовщи́ну:
Заги́не все, ти сам заги́неш
І не згада́ють — щоб ти знав....«

І ста́рець тя́жко зарида́в;
Чита́ть писа́ніє поки́нув:
Ходи́в по ке́лії, ходи́в,
А потім сїв і зажури́в ся:
»Для чо́го на сьвіт я роди́в ся?
Свою Укра́їну люби́в?«

До у́трені зави́в з дзвіни́цї
Вели́кий дзвін. Черне́ць мій встав,
Надї́в клобу́к, взяв патери́цю,[2])
Перехрести́в ся, чо́тки[3]) взяв....
І за Укра́їну моли́тись
Сьвяти́й черне́ць пошкандиба́в.

Орська кріпость, 1847.

XIV.

НЕОФІТИ.

(М. С. ЩЕПКИНУ НА ПАМЯТЬ 24. ГРУДНЯ 1857.)

Сїя глаголеть Господь: сотворите сꙋдъ и сохраните правдꙋ, приближи бо ся спасеніє моє прїйти и милость моя открнется. (Исаїя LVI., 1.)

Возлю́бленнику муз і ґра́цций!
Ждучи́ тебе́, я ти́хо пла́чу

---

[1]) мі́сце за́сланя Палїя́ на Сибі́рі (1704—1708). [2]) клобу́к — черне́ча капу́за: патери́ця — висо́ка па́лиця. [3]) рожа́нець.

І ду́му скóрбную мою́
Твоі́й душі́ передаю́.
Привита́й же благоду́шне
Мою́ сироти́ну,
Наш вели́кий чудотвóрче,
Мій дру́же єди́ний!
Привита́єш: убóгая,
Сі́рая з тобóю
Перепливé вона́ Лéту
І огнéм-сльозóю
Упаде́ коли́сь на зéмлю
І при́тчею ста́не
Розпина́телям нарóднім,
Гряду́щим тира́нам.

Прольоґ.

Давнó вже я сижу́ в невóлї
Нена́че злóдій в за́пертї,
На шлях дивлю́ ся та на пóле
Та на ворóну на хрестї́
На кладови́щі. Більш нїчóго
З тюрми́ не ви́дно; сла́ва Бóгу
Й за те, що ба́чу, що живу́ть
І Бóгу мóлять ся і мруть
Хрещéні лю́ди....
Хрест висóкий
На кладови́щі, трóхи з-бóку,
Златомальóваний стоі́ть.
(Не вбóгий ма́буть хтось лежи́ть....)
І намальóвано: розпя́тий
За нас Син Бóжий на хрестї́.
Спаси́бі си́ротам бага́тим,
Що хрест поста́вили. А я —
Така́я дóленька моя́!
Сижу́ собі та все дивлю́ ся
На хрест висóкий із тюрми́....
Дивлю́сь, дивлю́ ся, помолю́ ся, —
І гóре, гóренько моє́
Мов нагодóвана дити́на

Зати́хне трохи і тюрма́
Нена́че ширша́є: сьпіва́є
І пла́че се́рце, ожива́є
І в Те́бе, Бо́же, і в сьвяти́х
Та пра́ведних Твоі́х пита́є:
Що Він зроби́в ім, той сьвяти́й,
Той Назоре́й, той Син єди́ний
Бо́гом ізбра́нної Марі́і,
Що Він зроби́в ім? І за що
Його́ сьвято́го мордува́ли,
Во у̑зи кува́ли
І главу̑ Його́ честну̑ю
Те́рном увінча́ли?
І ви́вели з зло́діями
На Голго́фту-го́ру
І пові́сили між ни́ми?
За́-що? — Не гово́рить
Ні сам си́вий Верхотво́рець,
Ні Його́ сьвятії
Помо́щники, побо́рники....
Чи не за те́, що й ми тепе́р
(Сам себе́ пита́ю)
Оттаки́ми злядіями
Тюрми́ начиня́єм,
Як і Син оце́й Марі́і?
Ми не розпина́єм,
Як ті люті фарисе́ї,
На хресті́ живо́го,
Пра́ведного чолові́ка;
Ми мо́лимось Бо́гу
І на храма́х Його́ че́стний
Хрест златокова́ний
Поста́вили та й мо́лимось
Та бе́мо покло́ни....
А то булі́ фарао́ни,
Ке́сарі, — то по́гань!
По́гань лютая, без Бо́га,
Ска́зано — драко́ни!
А Назоре́й милосе́рдний
Назва́в іх брата́ми —

За те й повісили Його́,
Нена́че зло́дія!...
Не зна́ю,
Для чо́го, спра́вді, ми чита́єм
Сьвяту́ю за́повідь Його́!
Честну́ю кров Його́ пємо́....
О суєсло́ви! На Жида́х?...
Не на Жида́х, на нас лука́вих,
На ді́тях на́ших препога́них,
Сьвята́я кров Його́.... Кати́!
Соба́ки без оче́й, скаже́ні,
Ви і не ба́чите! Зе́мні
Бєте́ покло́ни, за хрести́
Хова́єтесь од satани́
І про́сите з-ти́ха
Супоста́там християнам
То чуми́ то ли́ха
То вся́кого безголо́вя —
А все по зако́ну....
А бода́й вас!
Та цур же вам,
Нови́м фарао́нам!
Перелечу́ во вре́мя о́не,
Як той мерзе́ний Рим з Неро́ном
В паску́дних о́рґіях кона́в;
А но́вий день із тьми-недо́лї
На Колїзе́й[1]) і Капіто́лїй
Уже́ сьвіти́в, уже́ сия́в;
Уже́ огне́ннії язи́ки
Із кра́ю в край по всій землі́
Сьвяте́є сло́во пронесли́, —
І ни́кли го́рдії влади́ки
Перед сьвяти́м Його́ хресто́м.

Перенеси́сь во вре́мя о́но,
Душе́ моя́, і сто́ном-дзво́ном
І тру́бним гла́сом возгреми́
Із му́рів те́мної тюрми́.

---

[1]) Colosseum.

Благослове́нная в жена́х,
Сьвята́я пра́ведная Ма́ти
Сьвято́го Си́на на землі́!
Не дай в нево́лї пропада́ти,
Лету́чі лі́та ма́рно тра́тить!
Скорбя́щих ра́досте! Пошли́,
Пошли́ мені́ сьвяте́є сло́во,
Сьвято́ї пра́вди го́лос но́вий,
І сло́во ро́зумом сьвяти́м
І оживи́ і просьвіти́!
І розкажу́ я лю́дям го́ре,
Як та́я ма́ти ріки — мо́ре
Сльози́ крова́вої лила́
Так як і Ти, і прийняла́
В живу́ю ду́шу сьвіт незри́мий.
Твойо́го ро́зпятого Си́на.
Ти, ма́тїр Бо́га на землі́,
Ти сльо́зи ма́тери до кра́ю,
До ка́плї ви́лила! Рида́ю,
Молю́ рида́ючи: Пошли́,
Пода́й душі́ убо́гій си́лу,
Щоб о́гненно заговори́ла,
Щоб сло́во пла́менем взяло́сь,
Щоб лю́дям се́рце розтопи́ло
І на Укра́йнї понесло́сь
І на Укра́їнї сьвяти́лось
Те сло́во — Бо́жеє кади́ло,
Кади́ло і́стини! Амі́нь.

I.

Не в на́шім кра́ї, Бо́гу ми́лім,
Не за гетьма́нів і царі́в,
А в ри́мській і́дольській землі́
Се беззако́ніє твори́лось
Либо́нь за Де́ция[1]) царя́
Чи за Неро́на сподаря́ —
Сказа́ть запе́вне не зумі́ю;

[1]) ри́мский ці́сар (249—251), гони́тель христия́н.

Нехáй за Нерóна....
Росíї
Тодї й на сьвітї не булó,
Як у Італії рослó
Малé дївчá і красотóю,
Сьвятóю чи́стою красóю,
Як тáя лї́лїя цьвилó.
Диви́ла ся на нéї мáти
І молодї́ла; і дївчáтї
Людéй шукáла: і найшлá
Та, помоли́вшись Гименéю[1])
В своїм весéлім ґінекéї,[2])
В чужи́й весéлий одвелá.
Незабáром зроби́лась мáти
Із дóброї тії дївчáти:
Дити́ну-си́на привелá.
Моли́ла ся своїм пенáтам
І в Капітóлїй принеслá
Немалі жéртви.... Ублагáла
Капітолї́йський той синклї́т,[3])
Щоб пéрвенця її витáли
Сьвятії ідоли. Гори́ть
І день і ніч перед пенáтом
Сьвяти́й огóнь. Радїє мáти:
В Алки́да син її ростé.

II.

Тодї вже схóдила зоря́
Над Вифлеéмом: прáвди слóво,
Сьвятóї прáвди і любóви
Зоря́ всесьвітняя зійшлá
І мир і рáдість принеслá
На зéмлю лю́дям. Фарисéї
І вся мерзéнна Іудéя
Заворуши́лась, заревлá
Ненáче гáдина в болóтї
І Си́на Бóжія во плóтї

[1]) бог весї́льний. [2]) внýтрішня части́на грéцкого дóму, призначена для жінки з дóчками і слýгами. [3]) збір.

На тій Голго́фті розпяла́
Межи злоді́ями. І спа́ли
Упи́вшись кро́вію кати́,
Твоє́ю кро́вію!... А Ти
Возста́в от гро́ба! Сло́во вста́ло —
І сло́во пра́вди понесли́
По всій нево́льничій землі́
Твої́ апо́столи сьвятії.

III.

Тоді́ж ото́ її́ А́лки́д
Та козлоно́гий пяний ді́д[1])
Над са́мим Аппієвим шля́хом[2])
У га́ї поклоня́ли ся Прия́пу.[3])
Аж гульк! Іде́ сьвяти́й Петро́;
Та, йду́чи в Рим благові́сти́ти,
Зайшо́в у гай води́ напи́тись
І одпочи́ти. »Бла́го вам!« —
Сказа́в апо́стол утомле́ний
І о́рґію[4]) благослови́в.
І ти́хим, до́брим, кро́тким сло́вом
Благові́сти́в їм сло́во но́ве:
Любо́в і пра́вду і добро́ —
Добро́ найкра́щеє на сьві́ті —
То братолю́біє.
І пя́ний Фавн оттой
І син Алки́д твій —
Всї, всї упа́ли до землі́
Перед Петро́м і повели́
До се́бе в те́рми[5]) на вече́рю
То́го апо́стола.

IV.

І в те́рмах о́рґія. Горя́ть
Черто́ги[6]) пу́рпуром і зла́том,

[1]) фавн. [2]) на́йбільший і на́йкрасший шлях стари́нної Іта́лії з Ри́му на пі́вдень. [3]) бог плодови́тости, піль і горо́дів та ро́зкоши. [4]) о́бряди в честь де́яких бого́в у стари́нній Гре́ції і в Ри́мі, особли́во в честь бо́га вина́, Ба́кха. [5]) купеле́ві прилю́дні за́клади з комна́тами для заба́ви і ґімна́стики. [6]) буди́нок, вну́тро буди́нка.

Куря́ть ся а́мфори;[1]) дївча́та
Сьшіва́ють гимн. Приуготóван
Весе́лий пир. І привели́
Сивоборóдого... І слóво
Із уст апóстола сьвятóго
Драги́м єле́єм потеклó
І — сти́хла óрґія. А жри́ця
Кипри́ди,[2]) óрґії цари́ця,
Пони́кла ра́дісним чолóм
Перед апóстолом і вста́ла.
І всї за не́ю повстава́ли
І за апóстолом пішли́
У катакóмби. І єди́ний
Твій син Алки́д пішóв за ни́ми
І за апóстолом сьвяти́м,
За тим учи́телем свої́м.
А ти весе́ла ви́йшла з ха́ти
На шлях із га́ю вигляда́ти
Свогó Алки́да... Нї нема́!...
Уже́ й не бу́де! Ти сама́
Помóлиш ся свої́м пена́там,
Сама́ вече́рять ся́деш в ха́тї, —
Нї, не вече́рять, а рида́ть,
Себе́ і дóлю проклина́ть
І си́віть кленучи́.... І — гóре! —
Умре́ш єси́ на самотї́,
Мов прокаже́нна!...

V.

На хрестї́
Стрімгла́в пові́сили сьвятóго
Тогó апóстола Петра́.
А неофі́тів в Сираку́зи
В підзе́мнії страшнії у́зи
В кайда́нах одвезли́. І син,
Твій син Алки́д, твоя́ дити́на,
Твоя́ єди́ная роди́на,

---

[1]) двоу́шний старогре́цкий збан. [2]) Вене́ра з óстрова Ки́пра, на котрі́м люби́ла пробува́ти.

Любо́в єди́ная твоя́,
Гни́є в нево́лї у кайда́нах.
А ти, прескорбная, не зна́єш,
Де він кона́є, пропада́є.
Іде́ш шука́ть його́ в Сибір.
Чи те́є.... в Ски́тию. І ти —
І чи одна́ ти?... Бо́жа Ма́ти,
І заступи́ вас і укри́й!
Нема́ семї́, нема́є ха́ти,
Нема́є бра́та нї сестри́,
Щоб незапла́кані ходи́ли,
Не катува́ли ся в тюрмі
Або́ в дале́кій сторонї́
В брита́нських, ґа́льських леґіо́нах
Не муштрува́лись.... О, Неро́не,
Неро̂не лютий! Бо́жий суд
Правди́вий, на́глий серед шля́ху
Тебе́ осу́дить... Припливу́ть
І прилетя́ть зо всьо́го сьві́та
Сьвяті́ї му́ченики, дї́ти
Сьвято́ї во́лї; круг одра́,
Круг сме́ртного твого́ предста́нуть
В кайда́нах і... тебе́ простя́ть:
Вони́ брати́ і христи́яни,
А ти — соба́ка людоїд,
Деспо́т скаже́ний!...

VI.

Аж киши́ть
Нево́льника у Сираку́зах
В льоха́х і тю́рмах, а Меду́за[1])
В шинку́ з старця́ми пя́на спить.
От-от прокинеть ся і — по́том
І кро́вю ва́шою, деспо́ти
Похмі́лля спра́вить.
Скрізь шука́ла
Дити́ну ма́ти. Не найшла́.

---

[1]) страшна́ ба́ба-язя́ з га́динами на голові́ за́місць воло́ся: хто гля́нув їй у лице́, переміня́в ся в ка́мінь.

І в Сираку́зи поплила́
Та там уже́ його́ в кайда́нах
Найшла́, серде́шная, в тюрмі.
Не допусти́ли й подиви́тись!
І му́сіла вона́ сиді́ти
Коло остро́га,[1]) ждать і ждать,
Як Бо́га з не́ба, виглядáть
Свойо́го си́на, аж покú-то
Його́ в кайда́нах пожену́ть
Бульва́р мести́.

А в Ри́мі сьвя́то,
Вели́ке сьвя́то! Тиск наро́ду
Зо всьо́го ца́рства воєво́ди,
Преторія́не і сена́т,
Жерці́ і лі́ктори стоя́ть
Круг Капіто́лїя — і хо́ром
Сьпіва́ють гимн і ку́рять дим
З кади́л і а́мфор. І з собо́ром
Іде́ сам ке́сар; перед ним
Із бро́нзи ли́тую ста́тую
Само́го ке́саря несу́ть.

VII.

Непе́вне ви́думали сьвя́то
Патри́ции-аристокра́ти
І му́дрий ке́сарів сена́т.
Вони́ бач ке́саря хвали́ли
На всї лади́, що аж ості́ло
Сами́м леда́що вихваля́ть.
То заразо́м, щоб докона́ть,
Вони́ на ра́дї й присуди́ли,
Щоб про́сто ке́саря назва́ть
Сами́м Юпі́тером — та й го́дї....
І написа́ли воєво́дам
По всьо́му ца́рству: Так і так,
Що ке́сар — бог, що — більш од бо́га.
І ма́йстрові дали́ кова́ть

---

[1]) вязни́ця.

Із бро́нзи ке́саря. До то́го
Так но́та-бе́не додали́,
Що бронзови́й той ке́сар бу́де
І ми́лувать. Серде́шні люди
Нена́че в ірій потягли́
У Рим на про́щу. Приплила́
Із Сираку́з і та небо́га
Блага́ти ке́саря і бо́га.
І чи одна́ вона́? Мій Бо́же!
Прийшло́ їх ти́сячі в сльоза́х,
Прийшло́ з дале́ка....
Го́ре з ва́ми!
Кого́ блага́ти ви прийшли́?
Кому́ ви сльо́зи принесли́?
Кому́ ви принесли́ з сльоза́ми
Свою́ наді́ю? Го́ре з ва́ми,
Рабі́ незря́чії! Кого́,
Кого́ блага́єте, благі́ї?
Рабі́ незря́чії, слі́пії!
Чиж ка́мінь ми́лує кого́?
Молі́тесь Бо́гові одно́му,
Молі́тесь пра́вді на землі́,
А більше на землі́ ніко́му
Не поклоні́тесь! Все брехня́!...

VIII.

Перед Неро́ном,
Перед Юпітером но́вим
Моли́лись вчо́ра сенато́ри
І всї патри́ції. І вчо́ра
Лила́ ся бо́жа благода́ть:
Колі́ не чи́ном, то гроши́ма,
Кому́ — аре́нду Палести́ну
Самі́ благоволи́ли дать.
Преторія́не помоли́лись:
Преторія́нам дав ука́з,
Щоб все, що́ хо́чуть, те й роби́ли.
А Ми поми́луємо вас;
І ви, плебе́ї-гречкосії,
І ви моли́ли ся, та вас

Ніхтó не ми́лує: не вміють
Вас і поми́лувать гарáзд....

IX.

На трéтій день ужé пусти́ли
Моли́ти ся за христия́н.
І ти прихóдила, моли́лась —
І милосéрдий істукáн[1])
Звелі́в везти́ із Сиракýзів
У Рим в кайдáнах христия́н.
І рáда ти і вéсела
Куми́рові[2]) знóву
Помоли́лась. А куми́р той.
Юпітер той нóвий,
Ось побáч, якéє сьвя́то
Бýде завдавáти
В Колїзéю. А тим чáсом
Іди́ зустрічáти
Свóго си́на; та не дýже
Радíй лиш, небóго:
Ще не знáєш ти новóго
Ласкáвого бóга!

X.

А пóки-що з мáтерями
Алки́дова мáти
Пішлá йогó зустрічáти,
Сьвяти́х привитáти
На бéрезї. Пішлá єси́,
Трóхи не сьпівáєш
Та кéсаря-Юпітера
Хвали́ш-вихваля́єш.
»От Юпітер, так Юпітер!
Не жаль і назвáти
Юпітером. А я, дурнá,
Ходи́ла благáти
У Ати́ни Юпітера....

---

[1]) стáтуя бóжка, боввáн. [2]) куми́р — боввáн, бóжище.

Дурна́, більш нічо́го!«
І ни́щечком помоли́лась
Ке́сареві-бо́гу
Та й пішла́ понад боло́том,
На Тибр погляда́є....
А по Ти́бру ізза га́ю
Байда́к виплива́є
Чи ґале́ра. На ґале́рі
Везу́ть твого́ си́на
З християнами в кайда́нах:
А твоя́ дити́на
Ще й до щогли прико́вана:
Не неофі́т но́вий,
А апо́стол вели́кого
Христо́вого сло́ва...
Оттаки́й-то він! Чи чу́єш?
У пу́тах сьпіва́є
Твій му́ченик:
»Псало́м но́вий Господе́ві
І но́вую сла́ву
Воспоє́м чесни́м собо́ром,
Се́рцем нелука́вим:
Во псалти́рі[1]) і тимпа́ні[2])
Воспоє́м блага́я,
Яко Бог кара́ непра́вих,
Пра́вим помага́є;
Преподо́бнії во сла́ві
І на ти́хих ло́жах
Ра́дують ся, славосло́влять,
Хваля́ть і́мя Бо́же;
І мечі́ в рука́х їх до́брі,
Острі обою́ду,[3])
На отмще́ніє язи́кам
І в нау́ку лю́дям.
Окую́ть царе́й неси́тих
В залі́знії пу́та,

[1]) рід а́рфи. [2]) рід ручно́го бу́бна, тако́ж цимба́ли. [3]) обосторо́нно, оба́поли.

І їх, сла́вних, око́вами
Ру́чними окру́тять;
І осу́дять непра́ведних
Су́дом своїм пра́вим,
І во віки ста́не сла́ва,
Преподо́бним сла́ва!« —

XI.

А ти на бе́резї стоя́ла
Нена́че те́мная скала́.
Не слу́хала і не рида́ла,
І »Аллилу́я« подала́
За ма́терями христия́нам.
Мов дзво́ни загули́ кайда́ни
На неофі́тах; а твій син,
Єди́ний твій, апо́стол но́вий,
Перехрести́вшись возгласи́в:
— »Молі́тесь, бра́тія, молі́тесь
За ка́та лю́того! Його́
В своїх моли́твах помяні́те;
Перед горди́нею його́,
Брати́ мої, не поклоні́тесь!
Моли́тва — Бо́гові! А він
Неха́й люту́є на землї́,
Неха́й проро́ків побива́є,
Неха́й усїх нас розпина́є;
Уже́ внуча́та зачали́сь;
І ви́ростуть вони́ коли́сь:
Не ме́стники внуча́та тії —
Христо́ві во́їни сьвятії!
І без огня́ і без ножа́
Страте́ґи Бо́жії воспря́нуть[1])
І тьми і ти́сячі пога́них
Перед сьвяти́ми побіжа́ть!
Молі́тесь, бра́тія!«
Моли́лись,
Моли́ли ся перед хресто́м
Заку́ті в пу́та неофі́ти,

---

[1]) полково́дцї повста́нуть, зірву́ть ся.

Моли́лись ра́дісно. Хвала́,
Хвала́ вам, ду́ші молодії,
Хвала́ вам, ли́царі сьвятії,
Во віки, віки похвала́!

XII.

І в Рим ґале́ра припли́ла́.
Мина́є ти́ждень. Пя́ний ке́сар,
Постри́гши сам себе́ в Зеве́са,
Завда́в Зеве́су юбіле́й.
Лику́є Рим. Перед кумі́ром
Везу́ть воза́ми ла́дан, мі́ро,
Жену́ть гурта́ми христия́н
У Колїзе́й. Мов у різни́ці
Кров потекла́. Лику́є Рим....
І ґлядія́тор і патри́ций,
Оби́два пя́ні; кров і дим
Їх упоїв; руї́ну сла́ви
Рим пропива́є, три́зну пра́вить
По Сципіо́нах. Лю́тий, лю́тий,
Мерзе́нний ста́рче! Розкошу́й
В своїх гаре́мах! Ізза мо́ря
Уже́ встає́ сьвята́я зо́ря.
Не гро́мом пра́ведним, сьвяти́м
Тебе́ убю́ть; ноже́м тупи́м
Тебе́ заріжуть мов соба́ку,
Убю́ть обу́хом!

XIII.

Дру́гий день
Реве́ аре́на: на аре́нї
Лїди́йский золоти́й пісо́к
Покри́в ся пу́рпуром черво́ним —
В боло́то кро́ви заміси́всь.
А Сираку́зських Назоре́їв[1])
Ще не було́ у Колїзе́ї.
На тре́тїй день і їх в кайда́нах
Сторо́жа з го́лими меча́ми

[1]) христия́н.

Гуртóм в різни́цю привелá.
Арéна зьвірем заревлá....
А син твій гóрдо на арéну,
Псалóм сьпівáючи, ступи́в —
І пя́ний кéсар, мов скажéний,
Зареготáвсь. І леопáрд
Із льóху ви́скочив на сцéну....
Ступи́в, зирну́в — і полилáсь
Сьвятáя кров. По Колїзéю
Реву́чим грóмом пронеслáсь
І сти́хла бу́ря....
Деж булá,
Де ти сховáлась? Чом на йóго,
На кéсаря свогó сьвятóго,
Не ки́нулась? — Бо стерегли́:
Кругóм в три лáви обступи́ли
Зевéса лї́ктори. За ним,
Твої́м Юпі́тером сьвяти́м,
Залї́зну брáму зачини́ли;
А ти остáла ся однá,
Однá-однї́сінька на двóрі....
І що ти змóжеш?... »Гóре, гóре!
О гóре лю́теє моє́!
Моя́ ти дóленько! Без йóго
Що я роби́тиму? До кóго
Я прихилю́ ся?...« І небóга
Кругóм зиркну́ла — і о мур,
О мур старóю головóю
Удáрилась і тру́пом пáла
Під сáму брáму.

XIV.

З позóрища у вéчері
В тéрми сховáв ся
Сьвяти́й кéсар з лїктóрами.
Колїзéй остáв ся
Без кéсаря і без Римля́н —
І нї́би заплáкав;
Сполóхнувшись, су́мно, су́мно
Над ним вóрон кря́кав.

Одино́кий, мов гора́ та
На по́лї, чорнїє
Колїзе́й той серед Ри́му.
Ти́хо, ти́хо віє
Ізза Ти́бру, із Альба́но.[1])
Вітер понад Ри́мом:
А над чо́рним Колїзе́єм
Нї́би ізза ди́му
Пливе́ місяць круглоли́ций —
І мир первозда́нний
Одпочи́в на ло́нї но́чи.
Тїлько ми, Ада́ме,
Твої ча́да престу́пнії,
Не одпочива́єм
До само́ї домови́ни
У про́спанім ра́ї:
Гриземо́ ся, мов соба́ки
За масла́к[2]) смердя́чий,
Та тебе́ ще зневажа́єм,
Праотче леда́чий!...

XV.

Тро́хи одпочи́ла
Стара́ ма́ти недоби́та,
Живу́щую си́лу
Си́ла но́чи оживи́ла:
Вста́ла, походи́ла
Коло за́мкнутої бра́ми
Та щось шепота́ла:
Чи не ке́саря сьвято́го
Ни́шком проклина́ла?
А мо́же й так.... Тихе́сенько
До бра́ми підкра́лась,
Послу́хала, усьміхну́лась,
І щось прошепта́ла,
Яке́сь сло́во.... І ни́щечком
Ко́ло бра́ми сїла
Й зажури́лась. Незаба́ром
Бра́ма одчини́лась —

---

1) о́зеро і мі́сто на пі́вдень Ри́му. 2) костома́ха.

І на воза́х — на колїсни́цях
Із Колїзе́я — із різни́ці
Сьвятії ви́везли тїла́
І повезли́ на Тибр: тїла́ми
Сьвяти́х уби́тих годува́ли
Для ца́рського таки́ стола́
У Ти́брі ри́бу.
Вста́ла ма́ти,
Круго́м огля́нулась, взяла́сь
За би́ту го́лову рука́ми
І ти́хо мо́вчки за воза́ми
Маро́ю чо́рною пішла́
На Тибр. А Ски́ти сїроо́кі,
Пого́ничі, рабів раби́,
Поду́мали: сестра́ Моро́ка[1])
Із пе́кла ви́йшла провожа́ть
У пе́кло Римля́н. Поскида́ли
У во́ду тру́пи та й наза́д
З воза́ми Ски́ти поверта́ли.
І ти оста́ла ся одна́
На бе́резї. І ти диви́лась,
Як розстеля́ли ся, стели́лись
Круги́ широ́кії над ним,
Над си́ном пра́ведним твої́м!
Диви́лась, по́ки не оста́лось
Живо́го слї́ду на воді́. —
І усьміхну́ла ся тоді́
І тя́жко-стра́шно зарида́ла;
І помоли́лась в пе́рший раз
За нас Розпя́тому.
І спас
Тебе́ розпя́тий Син Марії
І ти слова́ його́ живії
В живу́ю ду́шу прийняла́
І на торжи́ща[2]) і в черто́ги
Живо́го і́стинного Бо́га
Ти, сло́во пра́вди, понесла́.

В Нижнїм Новгородї, 8. грудня, 1857.

[1]) ски́тский Плю́тон (бог підзе́много сьвіта). [2]) торго́вицця.

XV.

ДО МЕРТВИХ І ЖИВИХ І НЕНАРОЖДЕННИХ ЗЕМЛЯКІВ МОЇХ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ СУЩИХ МОЄ ДРУЖНЄЄ ПОСЛАНІЄ.

„Аще кто речетъ, ꙗко люблю Бога, а брата своего ненавидитъ, ложь есть.

Соборн. Посл. св. Апост. Іоанна гл. 4. ст. 20.

І сьвіта́є і смерка́є,
День Бо́жий мина́є;
І зно́ву люд потомле́ний
І все спочива́є.
Ті́лько я, мов окая́нний,
І день і ніч пла́чу
На розпу́ттях велелю́дних,
І нїхто́ не ба́чить.
І не ба́чить і не зна́є:
Оглу́хли, не чу́ють.
Кайда́нами міня́ють ся,
Пра́вдою торгу́ють,
І Го́спода зневажа́ють,
Люде́й запряга́ють
В тяжкі́ я́рма, о́рють ли́хо,
Ли́хом засїва́ють....
А що́ вро́дить? Поба́чите,
Які́ бу́дуть жни́ва!
Схамені́ть ся, недолю́дки,
Ді́ти юроди́ві!
Подиві́ть ся на рай ти́хий,
На свою́ Вкраї́ну,
Полюбі́те щи́рим се́рцем
Вели́ку руї́ну!
Розку́йте ся, брата́йте ся!
У чужо́му кра́ю
Не шука́йте, не пита́йте
То́го, що нема́є
І на не́бі, а не ті́лько
На чужо́му по́лї....

В своїй хаті своя правда
І сила і воля!
Нема на сьвіті України,
Немає другого Дніпра!
А ви прете ся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра сьвятого, волї, волї,
Братерства братнього.... Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та й більш нічого.... Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправдї покланялись....
І хилитесь, як і хилялись,
І знову шкуру дерете
З братів незрячих, гречкосіїв,
І сонця правди дозрівать
В німецькі землї у чужії
Прете ся знову. Як би взять
І всю мізерию з собою,
Дїдами крадене добро,
Тодїб зостав ся сиротою
З сьвятими горами Дніпро!

Ох, як би то сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і пропали, де ви поросли!
Не плакалиб дїти, мати не ридала,
Не чулиб у Бога вашої хули;
І людеб не знали, що ви за орли,
І не покивалиб на вас головою....

Схаменїть ся! будьте люде,
Бо лихо вам буде!
Розкують ся незабаром
Сковані люди;
Настане суд; заговорить
І Дніпро і гори;
І потече сто ріками
Кров у синє море

Дітéй вáших.... І не бýде
Комý помагáти:
Одцурáєть ся брат брáта
І дитúни мáти;
І дим хмáрою застýпить
Сóнце перед вáми;
І на вíки проклене́тесь
Своїми синáми!
Умúйте ся! óбраз Бóжий
Багнóм не скверні́те!
Не дурíте дітéй вáших,
Що вонú на сьвíті
На те тíлько, щоб панувáть.
Бо невче́не око
Загля́не їм в сáму дýшу
Глибóко, глибóко...
Дознáють ся небожáта,
Чия́ на вас шкýра,
Та й засýдять і — премýдрих
Немýдрі одýрять.

Як би ви вчúлись так, як тре́ба,
То й мýдрість би бýла своя́.
А то — залі́зете на не́бо:
»І ми — не ми: і я — не я:
І все те бáчив і все знáю:
Немáє пе́кла анї рáю,
Немáє й Бóга, тíлько я
Та кýций Ні́мець узловáтий.
А більш нічóго!....«
— »Дóбре, брáте!«
Щож ти такéє?« — »Я не знáю,
Нехáй Ні́мець скáже!«
Оттáк то ви навчáєтесь
У чужóму крáю!
Ні́мець скáже: »Ви Могóли«, —
— »Могóли! Могóли!
Золотóго Тамерлáна
Онучáта гóлі!«
Ні́мець скáже: »Ви Славя́не.«
— »Славя́не! Славя́не!

Сла́вних пра́дідів вели́ких
Пра́внуки пога́ні!«
І Ко́лляра чита́єте
З усі́єї си́ли
І Шафа́рика і Га́нку
І в славянофі́ли
Так і прете́сь і всї мо́ви
Славя́нського лю́ду,
Всї зна́єте, а свое́ї
Дасть-Біг! — »Коли́сь бу́дем
І по свойо́му глаголя́ть,
Як Ні́мець пока́же,
А до то́го й істо́рию
Нам на́шу розка́же.
Отоді́ ми захо́димось!« —

До́бре заходи́лись
По німе́цькому пока́зу
Та й заговори́ли
Так, що й Ні́мець не второпа́,
Учи́тель вели́кий,
А не то, щоб про́сті лю́ди.
А ґва́лту, а кри́ку:
»І гармо́нїя і си́ла,
Музи́ка та й го́ді!...
А істо́рия? — пое́ма
Во́льного наро́ду!...
Що ті Римля́не убо́гі?
Бог-зна що, не Бру́ти!...
У нас Бру́ти і Коклє́си
Сла́вні, незабу́ті!
У нас во́ля вироста́ла,
Днїпро́м умива́лась,
У го́лови го́ри сла́ла,
Степо́м укрива́лась!«
Кро́вю вона́ умива́лась,
А спа́ла на ку́пах,
На коза́цьких во́льних тру́пах,
Окраде́них тру́пах....

Подивіть ся лишéнь дóбре,
Прочитáйте знóву
Тýю глáву, та читáйте
Од слóва до слóва,
Не минáйте анї тúтли,
Нїже тії кóми:
Все розберíть та й спитáйте
Тодї себé: Що ми?
Чиї дїти? якúх батьків?
Ким, за що закýті?
То й побáчите, що ось-що
Вáші слáвні Брýти:

Рабú, підніжки, грязь Москвú,
Варшáвське сьміттá вáші панú
Ясновельмóжнії гетьмáни!
Чогóж ви чваните сся, ви,
Синú сердéшної Укрáйни?
Що дóбре хóдите в ярмí,
Ще крáще, ніж батькú ходúли?!
Не чвáньтесь: з вас дерýть ремінь,
А з їх, бувáло, й лій топúли!

Мóже чванитéсь, що брáтство
Вíру заступúло,
Що Синóпом, Трапезýнтом
Галушкú варúло?
Прáвда вáша: наїдáлись,
А вам тепéр вáдить
І на Січи мýдрий Нїмець
Картопéльку сáдить;
А ви її купýєте,
Їсте на здорóвя
Та й слáвите Запорóжжя.
А чиєю крóвю
Отá землá напóєна,
Що картóплю рóдить?
Вам байдýже, абú дóбра
Булá для горóду!
А чвáнитесь, що ми Пóльщу
Колúсь завалúли.

Пра́вда ва́ша: По́льща впа́ла,
Та й вас роздави́ла.
Так ось, як кров свою́ лили́
Батьки́ за Мо́скву і Варша́ву
І нам, сина́м, передали́
Свої́ кайда́ни, свою сла́ву!

Доборо́лась Украї́на
До са́мого кра́ю:
Гі́рше Ляха́ свої́ ді́ти
Її́ розпина́ють;
За́мість пи́ва пра́ведную
Кров із ре́бер то́чать.
Просьвіти́ти, ка́жуть, хо́чуть
Матери́нські о́чи
Совреме́нними огня́ми,
Повести́ за ві́ком,
За Ні́мцями недорі́ку,
Слі́пу́ю калі́ку.
До́бре! веді́ть, пока́зуйте!
Неха́й стара́ ма́ти
Навча́єть ся, як ді́те́й тих
Но́вих догляда́ти!
Пока́зуйте! За нау́ку —
Не торгу́йтесь! бу́де
Матери́нська до́бра пла́та:
Розпаде́ть ся лу́да
На оча́х ва́ших неси́тих;
Поба́чите сла́ву,
Живу́ сла́ву ді́дів своі́х
І батькі́в лука́вих....

Учі́те ся, брати́ мої́,
Ду́майте, чита́йте,
І чужо́му науча́йтесь
Й сво́го не цура́йтесь:
Бо хто ма́тір забува́є,
Того́ Бог кара́є,
Чужі́ лю́ди цура́ють ся,
В ха́ту не пуска́ють,

Свої дїти — як чужії,
І не має злому
На всїй землї безконечній
Веселого дому....

Я ридаю, як згадаю
Дїла незабуті
Дїдів наших: тяжкі дїла!
Як би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину!

Оттака-то наша слава
Слава України!...
Оттак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всї неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За-що розпинали?...

Обнїмітеж, брати мої,
Найменшого брата:
Нехай мати усьміхнеть ся,
Заплакана мати!
Благословіть дїтей своїх
Твердими руками
І обмитих поцїлуйте
Вольними устами!
І забудеть ся срамотня
Давняя година
І оживе добра слава,
Слава України;
І сьвіт ясний, невечерній
Новий засияє....
Обнїміть сяж, брати мої,
Молю вас, благаю!

Вюнища (Полт. губ.)
14. студня 1845.

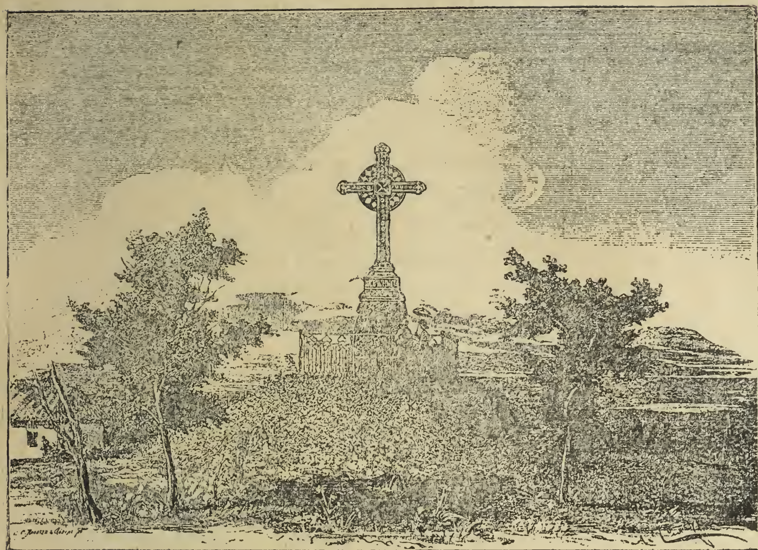

Могила Тараса Шевченка коло Канева.

XVI.

ЗАПОВІТ.

Як умру́, то похова́йте
Мене́ на моги́лї
Серед сте́пу широ́кого
На Вкраї̈нї ми́лій:
Щоб лани́ широкопо́лі
І Днїпро́ і кру́чі
Було́ ви́дно, було́ чу́ти,
Як реве́ реву́чий.

Як поне́се з Украї̈ни
У си́нєє мо́ре
Кров воро́жу, оттодї я
І лани́ і го́ри —
Все поки́ну і поли́ну
До са́мого Бо́га
Моли́ти ся.

Поховáйте та вставáйте,
Кайдáни порвíте
І врáжою злóю крóвю
Вóлю окропíте!
І мене́ в семї́ вели́кій,
В семї́ вóльній нóвій
Не забу́дьте помяну́ти
Не́злим ти́хим слóвом!

Переяслав, 25. XII. 1845.

XVII.

ПЕРЕСЬПІВИ.

I. ЧАСТИНИ ІЗ СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЯ.

VIII.

Битва на Каялї.

Зпере́д-сьвіта до ве́чора,
А з ве́чора до дóсьвіта
Лети́ть стрілá кале́ная,
Брязчи́ть шáбля о шелóми,
Трощáть списи́ гартóвані
В степу́, в незнáємому пóлї,
Сере́ди землї́ полове́цької.

Землі́ чóрна копи́тами
Пóорана, пори́тая;
Кістьми́ землі́ засі́яна,
А крóвію поли́тая.
І жу́рба-ту́га на тім пóлї
Зійшлá для Ру́ської землі́.

Що гомони́ть оттáм, зпчи́ть
У дóсьвіта? То повертáє
Той Ігор вíйсько на пригóду
Тому́ буй-ту́ру Всеволóду.
І би́лись день,
І дру́гий би́ли ся,
Та коло пóлудня на трéтій
Пони́кли Ігореви стя́зї.

Ottáк на бéрезї Кая́ли
Брати́ рiзни́лись, бо не стáло
Крови́-винá! Допирувáли
Хорóбрi Рýсичi той пир:
Сватiв упоïли,
А сáмi простяглú ся
За зéмлю рýськую. Хили́лась
I слáлась плáчучи травá,
Висóкi гнýлись деревá,
До-дóлу гнýли ся, жури́лись....

Петербург, 6. липня 1860.

XVI.

Плач Ярославни.

В Пути́влї грáдї в-рáнцї рáно
Съпiвáє-плáче Ярослáвна,
Як та зозýленька куé,
Словáми жáлю додаé:
»Полечý, кáже, зигзи́цею,
Тïєю чáйкою-вдови́цею,
Та понад Дóном полечý,
Рукáв бобрóвий омочý
В рiцї Кая́лї, а на тïлї,
На кня́жiм бiлiм помарнïлiм
Оми́ю кров сухý, отрý
Глибóкiї тяжкiї рáни«.

I кви́лить-плáче Ярослáвна
В Пути́влї рáно на валý:
»Вiтри́ло, вiтре мiй єди́ний,
Легки́й, крилáтий господи́не!
На що на дýжому крилї
На вóï лю́бiї моï,
На князя, лáдо моé ми́ле,
Ти хáновi метáєш стрiли?
Не мáло нéба i землї
I мóря си́нього! На мóрi
Гойдáй насáди-кораблї!
А ти, прелю́тий.... гóре, гóре!...

Moé весéліє украв,
В степу на тирсі розібгав.«[1])

Сумує, квилить, плаче рано
В Путивлї граді Ярославна
І каже: »Дужий і старий,
Широкий Днїпре, не малий!
Пробив єси високі скали
Текучи в землю Половчана.
Носив єси на байдаках
На Половчан, на Кобяка
Дружину тую Сьвятославлю.
О, мій Словутицю преславний!
Моé ти ладо принеси,
Щоб я постїль весела слала,
У море слїз не посилала —
Сльозами моря не долить!«

І плаче-плаче Ярославна
В Путивлї на валу, на брамі —
Сьвятеє сонечко зійшло —
І каже: »Сонце пресьвятеє!
На землю радість принесло
І людям і землї; моєї
Туги-нудьги не розвело.
Сьвятий огненний господине!
Спалив єси луги, степи,
Спалив і князя і дружину;
Спали мене на самотї!
Або не грій і не сьвіти....
Загинув ладо, я загину!«

Петербург, 4. червня 1860.

2. ПСАЛМИ ДАВИДОВІ.

1.

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду
І не стане на путь злого
І з лютим не сяде;

---

[1]) розкинув.

А в закóнї Госпóдньому
Сéрце йогó й вóля
Навчáєть ся. І стáне він,
Як на дóбрім пóлї
Над водóю посáжене
Дрéво зеленїє,
Плóдом вкри́те: так і муж той
В добрí своїм спіє.
А лукáвих, нечести́вих
І слїд пропадáє:
Як той пóпіл над землéю
Вітер розмахáє.
І не встáнуть з прáведними
Злії з домови́ни;
Ділá дóбрих обновля́ть ся,
Ділá злих заги́нуть.

131.

Чи є що крáще, лу́чче в сьвітї,
Як у-ку́пі жи́ти,
З брáтом дóбрим добрó пéвне
Познáть, не ділúти?
Яко ми́ро добровóнне
З голови́ честнóї
На бóроду Аарóню
Спадáє росóю,
На гаптóвані омéти[1])
Ри́зи дорогóї;
Або рóси Єрмóнськії
На сьвятії гóри
Висóкії Сіóнськії
Спадáють і твóрять
Добрó твáрям земнорóдним
І землї і лю́дям:
Оттáк брáтів благи́х своїх
Госпóдь не забу́де;
Воцари́ть ся в дóму ти́хих,
В семї тій вели́кій,
І пошлé їм дóбру дóлю
Од вíка до вíка.

---

[1]) Край, полá одéжі.

XVIII.

НАЗАР СТОДОЛЯ.[1])

УКРАЇНСЬКА ДІЯ.

ДІЄВІ ЛИЦЯ:

Хома Кичатий, сотник.
Галя, дочка його.
Стеха, молода ключниця у Кичатого.
Назар Стодоля, друг його.
Гнат Карий, його приятель.
Хозяйка на вечерницях.

Слїпий кобзар, жиди-музиканти, молоді козаки, дївчата і старостй від чигириньского полковника.

Дія відбуває ся в XVII-ім столїтю близько Чигирина в козацкій слободї в ночи перед Різдвом Христовим.

ДІЯ ПЕРША.

Вечер. Сьвітлиця богато прибрана килимами і оксамітами. З боку стіл, накритий дорогим килимом; кругом лавки під оксамітом, обшитим золотом. На столї стоять пляшки, чарки і всякі страви; горять воскові сьвічки. Стеха прибирає стіл.

Стеха *(відходить від стола)*. Усе! здаєть ся, що все. Стривай лишень, чи не забула чого? Риба, мясо, вишнївка, сливянка, мед, венґерське — усе, усе. Тут і їстивне і випити. Колиб лишень гостї! Та що вони так довго барять ся? І надоумилож сїдоусого у таке сьвято, коли добрі люди тілько колядують, сподївать ся гостей, та й ще яких гостей! Старостів од такогож старого, як і сам. Побачимо, що з того буде! Негріте залїзо не зогнеш! А якби не

---

[1]) Назар Стодоля, драматична проба Т. Шевченка, важна для вивченя постепенного розвитку його поетичного таланту, була написана протягом 16 днїв, імовірно спершу московскою мовою для петербурского театру, а відтак переложена україньскою. Сценїчні поясненя були подані московскою мовою, а тут они переложені по україньски. Шевченко передав рукопись сего твору 1847 р. одному укр. панови до переханя, а сей із страху заховав її в стрісї; відтак добув її Кулїш і напечатав вперше в Основі 1862 р.

крив ся та пораяв сяб зо мною оттак тижнів за два до сьвят, то певна уже булаб річ. А то схаменув ся на самісінький сьвят-вечір тай ластить ся: „І сяка й така, і добра і розумна ти, Стехо, поможи! Я вже тобі і се і те, і третє й десяте“. Побачимо, побачимо, як попадеть ся нашому теляті вовка піймати *(Помовчавши)*. Не сказавши ні слова дочці, за кого і як хоче віддати, думає, що наша сестра — коза: поженеш, куди схочеш. Е, ні, стривай лишень, голубчику. „Ублагай її“, — каже. Та і що таки той поганий хорунжий? А полковник, хоч старий — нехай йому добре снить ся — так же пан!... Оцеб то вона й стямила ся! Иншому дзус, а я — так візьмусь. Дівці дівку не довго збить з пантелику, а ще таку, як моя панночка — і — і! Та вжеж, попробувать можна. Тоді, як теє-то, вжеж і погуляю!... А вона поплаче, посумує, а далі й нічогісінько. Та й Назар таки нераз спасибі скаже *(Із бічних дверий виходить Галя)*.

Стеха. А що? як прибрано?... Тим бо й ба!

Галя. Що це ти, Стехо, робиш? Хиба у нас сьогодні гості чи що?

Стеха. Та ще й які гості, як би ви знали!

Галя. Якіж там гості і відкіля?

Стеха. Угадайте.

Галя. Чи не з Чигирина?... Так?

Стеха. Із Чигирина, та хто такий?

Галя. Які-небудь старшини?

Стеха. То-то бо й є, що не старшини, і....

Галя. Та хтож такий? Може... та ні! сьогодні не такий день. А мені батюшка учора і говорив щось таке.

Стеха. Говорив, та не договорив. А я знаю, тілько не скажу.

Галя. *(обнимаючи Стеху)*. Стехо, голубочко, ластівко моя! скажи, не муч мене.

Стеха. А що дасте? скажу....

Галя. Ще сережки або перстінь або, що хочеш, подарую, тілько скажи.

Стеха. Нічого не треба; дайте тілько свій байбарак[1]) надіти сьогодні на вечорниці.

---

[1]) жіно́чий кри́тий ту́луп бара́нячий.

Галя. Добре, надівай, та так, щоб батюшка часом не побачив.

Стеха. Оце ще! хибаж я справді дурна! Слухайтеж (*півголосом*). Сьогодні прийдуть старости.

Галя. (*з втїхою*). Від Назаря! від Назаря!

Стеха. Та там вже побачите, від кого.

Галя. Хибаж не від Назаря, Стехо? Щож? оце мене і справді лякаєш?

Стеха. Я вас не лякаю, а тілько так кажу.

Галя. Нї, ти щось знаєш, та не хочеш сказати.

Стеха. (*хитро*). Я нічого не знаю. Де менї, клюшниці, відати про панські діла!

Галя. Ти сьмієш ся з мене! Я заплачу, їй-Богу заплачу і батюшці скажу.

Стеха. Щож ви скажете?

Галя. Що ти мене перелякала... Теперечки не дам байбарака. А що поживилась?

Стеха. Оце, які бо ви боязкі! вже і повірили!

Галя. Ну, щож? від Назаря?

Стеха. Та від когож більш? вже пак не від старого Молочая, нашого полковника.

Галя. Цур йому, який нехороший! Як приїде до нас, то я зараз із хати втікаю. Менї навдивовижу, як ще його козаки слухають. Тілько у його і мови, що про наливку та про вареники.

Стеха. А хибаж це й не добре?

Галя. Звісно! козаку, та ще й полковнику! Ось мій Назар, мій чорнобривий, усе про війну та про походи, про Наливайка, Остряницю та про синє море, про Татар та про турецьку землю. Страшно, страшно, а хороше, так що слухалаб не наслухалась його та все дивилась би в його карі очи. Мало дня, мало ночи.

Стеха. Наслухаєтесь, ще й налюбуєтесь. Опісля може і обридне.

Галя. О, крий Боже! До самої смерти, поки вмру, все дивилась би та слухала його. Скажи менї, Стехо, чи ти любила коли?... (*сьпіває й танцює*).

Гой, гоя, гоя!
Що зо мною, що я?
Полюбила козака —
Не маю покоя.

Я його боялась....
Щож опісля сталось?
На вулиці пострічалась
Та й поцїлувалась.

А мати уздріла....
Яке тобі дїло?
Віддавайте заміж,
Коли надоїла!

Стеха. Гарно, гарно! А од кого це навчились?

Галя. Та од тебеж. Хиба ти забула, як на вулиці на тій неділї, танцювала? Тодї ще батюшки не було дома.... згадала?

Стеха. Коли це? Оце ще видумали! (*стукають у двері*).

Галя. (*боязко*). Ох, лишечко! хтось іде! (*утїкає*).

Стеха. Хто там?

Хома. (*за дверми*). Я, я! відчиняй мерщій.

(*Стеха відчиняє двері. Входить Хома, отріпуючись*).

Хома. Що? не було? Оцеж яка хуртовина!

Стеха. Кого не було?

Хома. Кого? гостей!

Стеха. Яких гостей? од пол....

Хома. Цс!... егеж.

Стеха. Нї, не було.

Хома. Глядиж, анї телень!... Отець Данило, спасибі, розрішив. Не забудь тілько завтра в-ранцї послать йому венґерського. Нехай собі пє на здоровя. Та що се їх нема так довго? Чи не злякались, бува, заверюхи? А вітер неначе стиха́.

Стеха. Злякають ся вони! деж пак! І в горо́бину ніч[1]) приїдуть для такої панночки, як наша.

---

[1]) Єсть повірє, що на сьв. Семена (14. н. ст. вересня) всї воробцї злїтають ся до чорта до міри. Чорт насипає їх в чвертку,

Хома. Звичайно, звичайно.

Стеха. Іще пак такий старий.... а панночка....

Хома. Сама ти стара!

Стеха. Дивись! зараз і розсердились. Хиба я на вас?

Хома. Так щож, що не на мене? так на мого.... ну.... полковника.

Стеха. Е, бач що! А панночка? чи виж з нею говорили? щó вона?

Хома. А що вона? Єї діло таке: що звелять, те й роби. Воно ще молоде, дурне; а твоє діло навчить її, врозумúть, що любов і все таке прочеє.... дурниця, нікчемне. Ти вже, думаю, розумієш?

Стеха. Та це розумію; та, з якого кінця почати, не знаю. Вона, бачите, полюбила Назаря так, що й сказать не можна. Ось і сьогоднї менї говорила. Моли, каже, Стехо, Бога, щоб швидче я вийшла заміж за Назаря; половину добра свого віддам!

Хома. А ти й повірила!

Стеха. А чомуж і нї? вона така добренька.

Хома. Дурна ти, дурна! А як же я сам тобі все добро віддам, тодї що буде? га? Що ти думаєш? Тото бо і є, дурочка ти безсережна![1])

Стеха. Що менї робить, коли я дурочка?

Хома. А то, що велять. Чуєш? усе, що в мене є, твоє.

Стеха. Не треба менї вашого добра; я і без його булаб щаслива, як би ви не забули бідної Стехи і тодї, коли зробитесь великим паном. Я вас так вірно люблю, так вбиваюсь за вами, а ви.... (*прикидаєть ся сумною*).

Хома. Отже і нагадали козї смерть! Знов своє. Сказав, так і зроблю.

Стеха. Чи мало що люде обіцають, коли їм припаде нужда?

Хома. Годї! не-знать-що базїкать... Піди лишень до Галї та поговори з нею хорошенько посвойому. І коли теє.... то завтра між нами онеє.

і ті, що їх зострихує стрихульцем, вертають домів, а решту він собі бере. Тодї звичайно, як кажуть, ніч (горобина) дуже темна і вітриста, а на Семена нїгде не побачиш воробця.

[1]) дурнéнька; без серéжок.

Стеха. Казав пан: „Кожух дам“, та й слово його тепле. І я тілько гріх на душу візьму.

Хома. Який тут гріх? Дурниця все те!

Стеха. Забожіть ся, що женитесь, тоді, їй Богу, все зроблю! А без мене, кажу вам, нічого не буде, їй Богу!

Хома. Отже їй Богу, далебі!

Стеха. Женитесь?

Хома. Еге!

Стеха. Зо мною?

Хома. Як коржа, так коржа! Як спечемо, так і дамо. Уже ти менї в печінках сидиш з своїми витребеньками.

Стеха. Які тут витребеньки?

Хома. Ну, добре, добре! тілько слухай! Треба діло скомпонувати так, щоб вона не знала, від кого старости. А то — чого доброго — усе піде шкереберть.[1])

Стеха. Та вже менї не вчить ся, як ділом повернуть. Наговорю такого дива моїй панночцї, що твій кобзар. Старий, скажу, чоловік, як подумаєш, усім — усім лучче від молодого. Молодий.... та що й казать? нікуди не годить ся, а до того ще докірливий та ревнивий;[2]) а старий тихий-тихий і покірний.

Хома. Так, так! О, ти дївка розумна! Ідиж до Галї, та гляди — гарненько побалакай з нею.

Стеха. А потім, чи можна менї буде піти на вечорниці? Я вже зовсїм упоралась. Пустїть, будьте ласкаві, хоч в послїднїй разочок!

Хома. У тебе тілько й на думцї, що вечерницї. О, вже менї та Мотовилиха!

Стеха. Мотовилиха? Чи не казала вам вона чого? Щож, що я з козаками танцюю?

Хома. Ідиж, іди! Та поклич менї Галю, а затим сама полагодь рушники.

Стеха. Та вже усе напоготові (*відходить*).

Хома. Злигав ся з дияволом..., (*оглядаєть ся*). Щож? не можна без цього. У такому ділї, як не верти, треба або чорта або жінки. (*Троха помовчавши*). Чого доброго, ще може й мене обдурить; тодї і остав ся на віки вічні в дурних. Та ні! Абиб тілько ти менї своїми хитрощами помогла

---

[1]) на ви́воріт, стрімголо́в. [2]) за́видливий, за́здрісний.

поріднить ся з полковником, а там уже що буде — побачимо. Іш ти[1]) мужичка! куди кирпу[2]) гне! Стривай! (*Довше мовчанє*). Думай собі, голубко, та гадай, що.... а воно зовсім не так буде. Закинь тілько удочку, сама рибка піде. Шутки: тесть полковника!... А що далї — се наше дїло. Абиб через поріг, то ми й за поріг глянем! У яких-небудь Черкасах, а може у самому Чигиринї, гуляй собі з полковничою булавою! І слава і почот і червінцї до себе гарбай: все твоє! А пуще[3]) всього червінцї! Їх люди по духу чують; хоч не показуй, все кланятимуть ся.... Ха-ха-ха! от тобі й сотник! Ще в Братськім[4]) серце моє чуло, що з мене буде великий пан. Було говорю одно, а роблю друге; за це називали мене двуличним. Дурнї, дурнї! Хибаж, як говоримо про огонь, так і лїзти в огонь? Або, як про чорнобриву сироту, так і женить ся з нею. Брехня! Від огня подальш. Женись не з чорними бровами, не з карими очима, а з хуторами та млинами, і будеш чоловіком! (*Входить Галя*).

Галя. (*весело*). Добрий-вечір, батюшка! Де це ви так довго барились? Ви мене кликали чи що?

Хома. Та кликав, кликав. (*Оглядає її*). Що ти не всї стрічки почіпляла? Та нехай! поки буде і сїх. Послухай. Менї треба поговорити з тобою об важнім дїлї. Ти знаєш, ми сьогоднї старостів сподїваємось?

Галя. Сьогоднї!? На первий день празника, на самісіньке Різдво?

Хома. Так щож? Отець Данило, спасибі, розрішив. Глядиж, не піднеси гарбуза.

Галя. Як це можна? Хиба він дуже старий чи що? Ось послухайте, якої нісенїтницї наговорила менї Стеха. Сьміх та й годї!

Хома. А що тобі вона наговорила?

Галя. Каже, буцім-то старі.... Та нї, не скажу, далебі не скажу, бо вона й сама не знає, що говорить.

---

[1]) а-ди! а диви́! [2]) ки́рпа, заде́ртий ніс; ки́рпу гну́ти — де́рти ніс до гори́, бу́ти зарозумі́лим. [3]) adv. comparat. більш усьо́го, передовсі́м. [4]) в Братскім монастирі, в бу́рсї кии́вскої Могиля́ньскої коле́ґії.

Хома. Хибаж не правда? Старий чоловік краще молодого.

Галя. Та й вона теж казала.

Хома. А тобі як здаєть ся?

Галя. Як таки можна? То старий, а то молодий.

Хома. Так по твойому молодий — краще?

Галя. Отож пак!

Хома. Поміркуй лишень гарненько, так і побачиш, що батькова правда, а не твоя. Ну, що молодий? Хиба те, що чорні уси; та й тількож. Не вік тобі ним любовать ся. Прийде пора треба подумати об чім і другім. Може коли захочеть ся почоту, поважання, поклонів. Комуж це звичайнійше? Полковниці... це я так приміром говорю.... а не якій-небудь жінці хорунжого: бо у його тілько й худоби, тілько й добра, що чорний ус. Повір мені, дочко, на тебе ніхто і дивить ся не захоче.

Галя. Та я й не хочу, щоб на мене другі дивились.

Хома. Не-знать-що верзеш ти! Хиба ти думаєш, що не обридне цілісінький вік дивить ся на тебе одну? Хиба ти одна на Божім сьвіті? Є й кращі тебе. Того і гляди, що розлюбить.

Галя. Назар? мене? О, ні! ні! ніколи на сьвіті!

Хома. Я й не кажу, що воно справді так буде, а так наприклад — щоб ти тямила, що ми всі на один лад шиті.

Галя. О, ні, не всі! він не такий, він не розлюбить.

Хома. А щож? хиба він тобі побожив ся?

Галя. Атож!

Хома. А ти й повірила!

Галя. Я і без божби повірилаб.

Хома. Дурне ти, дурне! Чи знаєш же ти, що, хто багацько обіщає, той нічого не дає? Ой схаменись та послухай батьківського совіту. Добре, що я вже такий: що обіщав, те й зроблю. Ну, не дай я тобі приданого: що тоді, — га? Пожалуй, він і так тебе візьме: мало яких дурнів нема на сьвіті! Та щож в тім? Подумай, що тоді ти робитимеш?

Галя. Те, що і всі роблять. Зароблялаб.

Хома. А що лучче? Чи самій робити чи дивити ся, як другі на тебе роблять?

Галя. Як кому.

Хома. То-то і горе, що ти ще дурне. Я тобіб і багацько дечого сказав, та ніколи. Того і гляди, що старости на поріг. А чи єсть у тебе рушники?

Галя. (*весело*). Є, є! Як я рада! в мене серце не на місці! Чи й вам так весело?

Хома. Весело, дуже весело. Ідиж та не забудь сказати, що, коли прийдуть колядувати, так щоб гнали їх.

Галя. За щож? Цеж діло законне! Та вонож і раз тілько в году!

Хома. А старости раз на віку.

Галя. Справді, щоб не помішали.... Ще й законної речи не дадуть сповнить. Так побіжуж я і скажу, щоб заперли ворота і фіртку. (*Відходить*).

Хома. (*ходить задумавшись*). Здаєть ся, діло добре йде. Вона думатиме, що Назар свата, з-дуру і согласить ся; старости не промовлять ся; весілля можна одкинути аж геть до того тижня. А через таку годину і нашого брата мужика угомониш, щоб не брикав ся, не то що дівку. Колиб тілько який гаспид не приніс того горобця безперого! Тоді пиши: пропало. Наробить бешкету[1]) (*з притиском*). А подумаєш і те: Яке єму діло до Галї? Цеж моя дитина, моє добро, слїдовательно моя власть, моя і сила над нею. Я отець, я цар її. Та цур йому, пек! Це діло ще не таке, щоб об йому довго думати. Не дуже треба плошати;[2]) бо береженого Бог береже або — як там це кажуть — рівнїш згладиш, тїснїш ляжеш.

Галя. (*вбігає радїючи*). Приїхали, приїхали!

Хома. (*здрігнувши ся*). Оцеж, як ти мене злякала! Піди у свою кімнату та прийдеш, як кликну.

Галя. Чого у кімнату? Я тут зостанусь, ніхто не побачить.

Хома. Незвичайно, закон не велить.

Галя. Ну, так я піду. (*Відходить*).

(*Хома поважно сїдає за стіл. За дверми стукають три рази. Входять два старости з хлїбом і, низько кланяючись хозяїну, кладуть хлїб на стіл*).

Старости. Дай Боже вечір добрий, вельможний пане!

---

[1]) пáкість, клóпіт, нéлад. [2]) отягáти ся, лїнувáти ся.

Хома. Добрий-вечір і вам. (*Дає знак старості. Той кланяєть ся. Хома шепче єму на ухо і потім говорить дальше*). Добрий-вечір, люди добрі! Просимо сїдати; будьте гостями. А відкіля вас Бог несе? чи з-далека чи з-близька? Може ви охотники які? може рибалки? або може вольнії козаки?

Староста (*злегка покашлює*). І рибалки і вольнії козаки. Ми люде нїмецькії, ідемо з землї турецької. Раз дома у нашій землї випала пороша. Я й кажу товаришу: „Що нам дивйть ся на погоду? Ходїм лишень шукати зьвіринного слїду". От і пішли. Ходили-ходили, нїчого не найшли. Аж гульк — назустріч нам їде князь, піднима у гору плечи і говорить нам такії речи: „Ей ви, охотники, ловцї, молодцї! покажіте дружбу! Трапилась менї куниця — красна дївиця; не їм, не пю і не сплю від того часу, а все думаю, як би її достати. Поможіть менї її піймати; тодї, чого душа ваша забажа, усе просїте, усе дам: хоч десять гóродів або тридевять кладів[1]) або, чого хочете". Ну, нам того й треба. Пішли ми по слїдам по всїм гóродам, по усїх усюдах і у Нїмеччину і у Туреччину; всї царства й государства пройшли, а все куницї не знайшли. От ми і кажемо князю: „Що за диво та зьвірюка? хиба де кращої нема? Ходїм другої шукати". Так де тобі! наш князь і слухати не хоче. „Де вже", каже, „я не зїздив, в яких царствах, в яких государствах не бував, а такої куницї, сиріч красної дївицї, не видав". Пішли ми впять по слїду і як раз у це село зайшли; як його дражнять, не знаємо. Тут впять випала пороша. Ми ловцї-молодцї ну слїдйть, ну ходйть: сьогоднї в-ранцї встали і таки на слїд напали. Певно, що зьвір наш пішов у ваш двір, а з двору в хату тай сїв у кімнату; тут і мусимо піймати; тут застряла наша куниця, в вашій хатї красная дївиця. Оцеж нашому слову кінець, а ви дайте дїлу вінець. Пробі, оддайте нашому князю куницю, вашу красну дївицю. Кажіть же дїлом, чи оддасте? чи нехай ще підросте?

Хома (*нїби-то сердито*). Що за напасть така! Відкіля це ви біду таку накликаєте! Галю! чи чуєш? Галю! порáй же, будь ласкава, що менї робити з оцїми ловцями-молодцями.

[1]) скарб.

(*Галя виходить на середину сьвітлиці, стає і, соромливо спустивши очи, перебирає пальцями запаску*).

Хома. Бачите ви, ловці-молодці, чого ви натворили? мене старого з дочкою пристидили!... Гай-гай! так ось же що ми зробимо: хліб сьвятий приймаємо, доброго слова не цураєм ся, а за те, щоб ви нас не лякали, буцім ми передержуємо куницю або красну дівицю, вас повяжемо. Прийшов і наш черед[1]) до ладу слово прикладать. Ну, годіж тобі, дочко, посупившись стояти; чи нема в тебе чим сїх ловців-молодців повязати? чуєш бо, Галю? А може рушників нема? може нїчого не придбала? Не вміла прясти, не вміла шити — вяжиж, чим знаєш, хоч мотузком, коли ще й він є.

(*Галя підходить в свою сьвітлицю і небавом вертає ся, несучи на срібнім тарели два вишиті рушники, і кладе на хлїб, принесений старостами; потім підходить до батька і низко кланяєть ся і цїлує руку; потім бере таріль з рушниками і підносить старостам — сперш одному, потім другому. Старости, взявши рушники, кланяють ся Хомі*).

Староста. Спасибіж батькові, що свою дитину рано будив і усякому добру учив. Спасибі й тобі, дївко, що рано вставала, тонку пряжу пряла, придане придбала.

(*Галя бере рушники і перевязує через плече одному і другому, потім відходить і несьміло глядить на двері*).

Хома (*до Галї*). Догадав ся, догадав ся! Ти хочеш і князя звязати. Нехай завтра обоє його завяжемо. Бач, мабуть злякав ся, що не показав ся. Стривай, попадеш ся, не втечеш!

Староста. Він і сам прилетить, як зачує, що так похваляєтесь.

Хома. Ну, поки вже долетить, нам нїчого ждати. Просимо сїдати. Що там є, поїмо, що дадуть, попємо та побалакаєм де-що. А тим часом ти, Галю, не гуляй, в корці[2]) меду наливай та гостям піднеси хлїба-соли, проси з привітом і ласкою.

---

[1]) че́рга. [2]) коряки́, чарки́.

(*Старости сїдають за стіл. Галя приймає від батька чарку і пляшку* і *підносить старшому старостї. Староста не приймає*).

Староста. Ми вам такої халепи натворили, що боїмо ся, щоб ви нас не потроїли.... Призволяйтесь самі![1]) (*Кланяєть ся*).

(*Галя, поглядаючи на батька несьміло і соромливо, підносить до рота і подає старостї*).

Староста (*піднявши чарку*). Тепер так! Пошлиж, Боже, нашим молодим щастя і багатства і доброго здоровля, щоб і внуків женити і правнуків дождати....

(*Старосту перериває хор колядників під вікнами. Всї слухають уважно. Хома з досадою покручує вуси; Галя весело поглядає на вікно. Староста підчас колядованя повтаряє*) „Гарно колядують наші козаки!“

Колядка.

Бачить же Бог, бачить Творець,
Що мир погибає,
Архангола Гавриїла
В Назарет посилає.
Благовістив в Назаретї —
Стала слава у вертепі.
О, прекрасний Вихлеєме!
Отверзи врата Едема.

Хома (*до Галї сердито*). Яж тобі наказував, щоб нїкого не пускали! Задумалась, забула!

(*Входить Назар з молодими козаками.*)

Назар. Дай Боже вечір добрий! помагай-бі вам на все добре!

(*Всї козаки повтаряють то само. Назар,* не *здіймаючи шапки, з переляку стає; поглядає на гостей то на Галю. Всї мовчать*).

Хома (*змішавшись*). Спасибі, спасибі.... Милости просимо. Просимо сїдати.

---

[1]) зво́льте самі́.

(*Мовчанка триває. Галя усьміхаючись крадькома поглядає на Назаря*).

Назар. Сядемо, сядемо, аби було де: ми гості непрохані. Може помішали; дак ми і підемо, відкіля прийшли. (*Глядить на старостів*). Так бач, через що полковник послав мене з грамотами в Гуляй-Поле! (*Поглядаючи на Галю*). Весело, весело! Наливай швидче горілки; і я випю за твоє здоровя! Не лякай ся, не лякай ся, наливай.

(*Галя злякана опускає таріль і пляшку*).

Хома (*розлючений*). Хто сьміє знущать ся над моєю дочкою?

Назар. Я! Хиба не бачиш? Я, Назар Стодоля! той самий, за кого ти вчора обіщав видать дочку свою, той самий, якого ти знав ще з тієї пори, як він тебе вирвав ізпід ножа гайдамаки! Згадай іще, що я той самий, хто й самому гетьману не дасть себе на посьміх! Пізнав?

Хома. Пізнав. (*Спокійно*). Що дальш?

Галя. Хибаж ти не прислав?

Хома. Мовчи! геть собі!

Назар (*здержує Галю*). Стривай, стій тут! І тебе обманюють?

Хома. Не обманюю, а так як батько велю. Вона просватана за чигиринського полковника.

Назар (*з погордою*) Полковника! Учора була моя, сьогодні полковника, а завтра чия буде? Чуєш, Галю?

Галя (*падаючи на руки Назаря*), Чую! О чом менї не позакладало![1])

Староста. Осьміюсь доложить..,.

Назар. Мовчи, поганець, шипотиннику![2])

Хома. Віддай менї дочку мою. (*Несьміло підходить до Назара*).

Назар. Геть, Юда!

Хома (*з переляку*). Прохор, Максим, Іван, Стехо! Гей, хто там є? Возьміть його, харцизяку,[3]) він убє мене!

---

[1]) чому́ не заступи́ло у́ши, чому́ не оглу́хла. [2]) гадю́ка, лихи́й чолові́к. [3]) розбиша́ка.

Назар. Нехай Бог тебе побє, дітопродавець! (*до Галї*) Галю! серце моє! промов менї хоть одно слово: Ти не знала, за кого? Скажи: не знала?

Галя (*очунявши*). Не знала, їй Богу, не знала!

Назар (*до Хоми*). Чи чуєш ти?

Хома. Не чую; я оглух!

Назар (*до гостей*). Люде добрі, коли ви не оглухли, так послухайте. Він мене називав своїм сином, а я його своїм батьком; і він се чув тодї, а сьогоднї оглух. Деж його правда? Чи чесний ще він чоловік, правдивий, га?

(*Гостї мовчать*).

Гнат (*Підходить до Назара*). Він не чоловік. Кинь його: таке ледащо не стоїть путнього слова (*Бере єго за руку*).

Назар. Стривай: нї, він чоловік; він називав мене сином. (*До Хоми*) Правда?

Хома. Не тобі вчити, як менї кого називати. Я єї батько, а не твій: так у моїй волї оддати її, за кого схочу.

Назар. А як же вона не захоче, тодї що?

Хома. Я заставлю.

Назар. Чи можнаж кого заставити утопи́ть ся або повісить ся? Хиба ти Бог, що маєш силу чудеса творити? Хиба ти диявол, коли ти не маєш жалю до рідної своєї дитини! Ти бачиш, у неї є серце. І тиж мав коли-небудь радість і горе. Скажи, що чуло, що казало твоє серце, коли тобою кепкували?

Хома. Го-во-ри!

Назар (*з притиском*). Так ти глузуєш надо мною! Хиба я не стопчу тебе як жабу? Брехун! (*Скоро підходить до него і хватає за горло*).

Галя (*схопивши руку Назара*). Що ти робиш? Убий мене! На, ріж!

(*Назар мовчки опускає руки*).

Хома (*підбігає до старостів*). Ви бачили? хотїв мене задушити!

(*Старости мовчать*).

Гнат (*до Назара*). Ми не так розплатимо ся, иншим часом! Ходїм з сього базару!

Назар. Не піду! Мене відсіль ноги не винесуть.

Гнат. Ну, так торгуйтесь. Може дешевше уступлять.

Галя. Боже мій, Боже мій! вони знущають ся надо мною!

Хома. Не знущають ся, а торгують ся.

Гнат. Годі, брате; ходім, ми опізнились.

Назар. Стривай, не опізнились. (*Підходить до Хоми*). Прости мене, я з-гарячу забув ся. Ти добрий чоловік. Прости або заріж мене, тілько не кажи, що вона не моя, не кажи! Дивись: я гетьману ніколи не кланявсь. (*Падає на вколїшки*). Для спасенія своєї душі, коли у тебе у серці є Бог, для угоди всїх сьвятих, коли ти віруєш у кого, для спасенія твоєї дитини, коли вона тобі мила, зглянь ся на мене! Нехай старости з своїм хлїбом йдуть до-дому. Христом Богом молю, не занапасти її, бідної! Кращої єї нема. За що ти хочеш її убити? На, голову мою! возьми її, розбий обухом, не треба менї єї: тілько дай дочцї своїй ще пожити на сьвітї, не заїдай єї віку, вона не винувата!

(*Хома дрожачи поглядає на гостей*).

Гнат (*скоро підбігає до Назара*). Кого ти просиш? кому кланяєш ся? перед ким падаєш? Я на тебе після сього й дивйть ся не хочу; прощай!... Кланяєть ся дияволу! Він тебе кипячою смолою напоїть. (*Хоче іти*).

Назар (*здержує єго*). Постій, дай ще слово скажу.

Галя (*обіймаючи батька*). Ви покійній матері, як вона умирала, біля домовини обіщали мене видати за Назара. Щож ви робите? чим я вас прогнївила? за що мене хочете убити? Хибаж я не дочка ваша? (*Заливаєть ся слезами*).

Назар. Камінь! залїзо! Ти огню хочеш! Буде огонь, буде! для тебе все пекло визову.... Ти жди мене. (*Галї*). Бідна, бідна! в тебе нема батька, в тебе кат єсть, а не батько! Бідненька, серденько моє, пташечко моя безприютна (*Цїлує її*). А я ще біднїйший тебе: у мене й ката нема, нікому й зарізати! Прощай, моє серце, прощай! не забаримось побачить ся.

(*Галя без памяти падає на руки Назара. Хома силкуєть ся вирвати її. Назар відтручує єго і цїлує Галю*).

Назар (*до старостів*). Розкажіть полковнику, що бачили і що чули. Скажіть, що його молода при ваших очах цілувалась зо мною. (*Галя обіймає его і цїлує*). Бачите, бачите! Прощай же, моє серце, моя голубко! (*Цїлує її*). Я знаю, що менї робити. Я знайду правду. Прощай! вернусь, сподївай ся.

(*Галя падає з нестями. Назар закриває лице руками, віддаляєть ся. Гнат і козаки за ним. Хома і старости підбігають до Галї*).

ДІЯ ДРУГА.

Назар приходить з Гнатом в сїльску хату, де хозяйка дожидала гостей на вечорницї. Гнат радить Назарови, викрасти Галю, умовившись попереду із Стехою, ключницею Кичатого.

Справдї приєднав Назар ключницю, що прийшла також на вечорницї. Она обіцяла сказати Галї, щоб вийшла до Назара, як засне єї батько.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Розвалини корчми. Стїни без стелї і кілька уцїлїлих стовпів. Все занесено снїгом і осьвічено місяцем. Кілька хвиль мовчаня. Здалека чутно пісню, потім близше, близше; і являєть ся Стеха, несьміло присьпівуючи: „Ох сережки!...“ *Вона задержуєть ся коло розваленої печи і з страхом розглядаєть ся кругом.*

Стеха. Як страшно! Деж вони? І коней тож невидно. Чи не махнули вони собі? То-то буде добре! За два червінцї продати своє щастє.... (*Оглядає слїди*). Нї, опріч моїх нічиїх не видко слїдів. Що, як вони обманили та другим шляхом?... От тобі і сотничка! Побіжу мерщій до дому, чи не подїялось чого там. Розкажуть, що я помогла — тодї усе пропало. (*Покванно вертаєть ся*).

(*На зустріч їй Назар несе на руках Галю*).

Стеха. Се ви? А ту так страшно.... Чи не случилось чого?

Назар (*пустивши Галю*). Нїчого не бійсь. А конї тут?

Стеха. Нї, я не бачила.

Назар. Збігай, подивись і, як нема, то біжи мерщій у слободу, чи не зустрінеш на дорозї.

Галя. Стехо! чомуж ти не йдеш? Біжиж скорійш; батюшка прокинеть ся! біжи бо!

Стеха. Зараз, моя панночко, для вас на край сьвіта полечу. (*Покванно виламує із печи дручок*).

Галя. Що ти робиш?

Стеха. Зараз. Се од вовків. (*Скоро відходить*).

Галя. Ходїм на дорогу, менї тут страшно.

Назар. Не можна, моє серденько; там побачать, а сюди нїхто не ввійде.

Галя (*сумовито*). Ну, роби, як знаєш, а я.... я все зробила.... Боже! на зорі прокинеть ся батюшка.... Ох, Назаре, Назаре! що я наробила!

Назар. Лучче нічого не можна було зробити.

Галя. Батюшка мене проклене.

Назар. Себе нехай проклинає.... Ти змерзла, моя кришечко? Візьми мою кирею.[1]) (*Знимає кирею і розстилає по снїгу*). Спочинь, моє серденько; поклади свої ніженьки у мою шапку. (*Галя сїдає на кирею. Назар складає єї ноги в свою шапку*). Оттак теплійш (*цїлує її*), теплійш, моє серденятко.

Галя. О, мій голубчику, мій сокіл ясний! як менї тепло, як менї весело!... Тілько я боюсь: батюшка мій такий сердитий.

Назар. Не бійсь, моя пташечко, нічого, поки я з тобою. Не бійсь, тілько люби мене. Я подумав тоді.... коли....

Галя. Коли? Що подумав? може недобре?

Назар. Не то, що недобре, та не тепер згадувать об чім-небудь недобрім, коли на серці така радість. А завтра.... що завтра зо мною буде? Я вмру, мене задушить моє щастє, моя доля. Серце моє, ти не казала батюшцї, що підеш заміж за полковника? не казала?

Галя. Опять! який же ти справдї!... Я заплачу. Атжеж він нічого менї не говорив о полковникові, так як жеб я йому сказала?

Назар. Бідненька! він продавав тебе, а ти нічого й не знала. Прости його.

---

[1]) до́вга суко́нна ве́рхня о́діж.

Галя. Я молитимусь за його гріхи. Може Бог йому простить.

Назар. Молись, за кого хочеш, тілько не розлюби мене, моя галочко.... Я вмру тоді.

Галя. Який ти чудний! ти думаєш, що я тілько так тебе люблю. Ні, Назаре, я не люблю, я й сама не знаю, що роблю.... Як би тобі розказать? Аж страшно! Знаєш що? коли я дивлюсь на тебе, так менї здаєть ся, що ти — так се я, а що я — так се ти. Так чудно; не знаю, од чого воно се так. Коли зостанусь одна на самотї, то все про тебе думаю, думаю і менї представить ся, що ти в Чигиринї перед гетьманськими хоромами на вороному конї гарцюєш, а усї гетьманшi, полковницї нї на кого більш і не дивлять ся, опріч на тебе.... У мене в очах так і потемнїє.... Я заплачу, заплачу, так важко на серцї стане. Од чого воно так, Назаре? ти не знаєш?

Назар. Знаю, моє серденько, знаю! Як любо, як менї ти говориш! Промов ще раз.

Галя. Як менї весело з тобою! Чи воно усе так буде весело? скажи менї, Назаре.

Назар (*не підіймаючи голови*). Увесь вік!

Галя. Кудиж ми поїдемо?

Назар. У рай.

Галя. Я не знаю; та деж він?

Назар (*піднявши голову*). Не питай мене тепер; я нїчого не знаю. Ми поїдемо туди, де нема і не буде нї полковника нї батька твого, де тільки одна воля, одна воля та щастє. О, як ми будемо гарно жити! Збудую тобі хату сьвітлу та високу; розмалюю її усякими красками — і чорними і блакитними і зеленими, усякими-усякими; наряжу тебе у шовк та в золото, посажу тебе на золотім кріслї мов кралю і довго довго, поки вмру, все-все любуватимусь тобою. Та чи вмруж я коли-небудь? Нї, я нїколи не вмру! Коли ти будеш зо мною, то смерть не посьміє і в хату нашу заглянуть.

Галя (*сумовито*). Ох, нї, Назаре, не кажи так. Менї страшно стало і серце так защиміло, так заболїло, неначе чує недобру годину або яке горе.

Назар. Яке горе? де воно? Для нас нема його на цїлім сьвітї.

Галя. Не знаю, Назаре; тілько менї щось на серцї так важко, так гірко.... Я все думала про батюшку.

Назар. На щож ти об йому думаєш? Не думай! Знаєш, як приїдемо ми у Кодак.... Се запорожський город.... От, як приїдемо, мерщій у церкву, повінчаємось: тодї і сам гетьман нас не розлучить і будемо довго-довго там весело жити. Ти будеш піснї сьпівати і танцювати, а я буду грати на бандурі і розказувати тобі про славні дїла козацькі, про Саву Чалого, про Сьвірговського, про всїх-про всїх жвавих козаків наших. Далї, менї вигодуєш сина молодця чорнобрового, пошлемо його в Січ: там поставлю його перед козацькою громадою і скажу: „Любуйте ся, дивіте ся: се мій син. Менї його вигодувала, виховала моя Галя, такого молодця!“ Що, весело?

Галя. Весело, мій Назаре, мій миленький. А серце все таки болить. Менї здаєть ся, що батюшка вже прокинувсь і мене шукає.

Назар. Бог-зна об чім думаєш ти! Ось зараз будуть конї і вони нас не найдуть, хоть нехай усю землю перевернуть. Не журись же, моя ластівко!

Галя. Знаєш що? ходїм до дому, розбудим його, станем перед ним на колїна.... він нас простить: він мене любить.

Назар. Хибаж я його не просив, хибаж не ставав перед ним на колїна! Атже ти бачила?

Галя. Бачила, ти просив.... Назаре, він мій батько.

Назар. Чиж є у його серце?

Галя. Ти сердиш ся, Назаре! Не сердь ся, мій милий, мій чорнобривий. Подивись, я не жалкую, що покинула....

Назар. О, моя радість, мій сон чарівний! Не журись, серденько. Скоро ми полетимо так, що не дожене нас і вітер. А ніч-то, ніч! неначе празникує наше щастє. Тиха, сьвітла, як твої ясні очи. Ти не боїш ся? Побудь тут одна. Я піду подивлюсь на дорогу.

Галя. Нї, не боюсь.

Назар. Чогож ти знов зажурилась?

Галя. Так нічого. Я згадала покійницю няньку. Вона менї розказувала, що в сїй корчмі давно який-то запорожський старшина ночував, а на другий день найшли

його в Тясмині; і що тут Богдан зустрічав сина свого Тимофія, як козаки везли його з Молдавії покритого червоною китайкою. З тії години ніхто в їй не жив; усе ніччю ходять мертві жиди.... Ух, як страшно тут!

Назар. Тобі твоя нянька Бог зна-чого наговорила.

Галя. Вона божилась, що правда. Не ходи, лучче остань ся зо мною; або ходїм обоє. Менї важко і на мінуточку розрізнить ся з тобою.

Назар. Я не піду.... Ти не змерзла?

Галя. Нї, твоя шапка така тепла. Надїнь її; і ти змерз.

Назар. Надїнь ти. Я подивлюсь на тебе, яка ти в козацькій шапці (*Вона надїває шапку. Назар любуєть ся*). Чудо!... Чорні уси, шаблю дамаську, пистоль за пояс — козак хоч куди.

Галя. (*надїває єму шапку*). Оттак краще! Постій, я пришпилю стьонжку. Знаєш, як на весілє бува у молодого?

Назар. Се ти ще й завтра зробиш....

Галя. Ох тривай! я і забула. Атже я таки взяла з собою і хустку, що для тебе вишивала (*Виймає ізза пазухи білу, вишивану червоним шовком хустину і подає Назарови*). Що, хороша? Я сама вишивала і гроші на шовк сама заробляла.

Назар. Спасибі, серце моє.

Галя. Чи не засьпівати отсе пісню про хусточку, що я в Чигиринї у дядини чула?

Назар. Коли весела, засьпівай.

Галя. Нї, не весела, та менї сидїти уже остило. Слухай же. (*Виходить на край сцени*).

. . . .

(*Назар стоїть задумавшись*).

Галя. Чогож ти зажурив ся? то не треба булоб і сьпівать.

Назар. Нїчого, серце моє. Возьми свою хустку. (*Подає їй хустку*). Завтра знову подаруєш.

Галя. На що вона менї? Розірви, коли вона тобі нелюба: я другу нашию. (*Сумно*). Тілько не знаю, коли. (*Плаче помовчавши*).

Назар. Не плач, моє серце. Дивись, я не журю ся.

Галя. Не журиш ся? А чогож ти плакав? Ти щось знаєш, та не хочеш сказати. Скажиж, мій голубе, мій орле сизокрилий, скажи моє серце!

Назар. Знаю, знаю, моя голубко, що я найщасливійший на сьвіті.

Галя. Ба, я щасливійша за тебе. Ніколиж не буду сьпівати про хустку, цур їй!

Назар. Я тебе вивчу другу, веселу-веселу та хорошу.

(*Дивить ся одно на другого. Хома і Стеха крадуть ся ізза стіни*).

Хома. Сюди! ось-де вони! сюди!

Галя. Батько!... Пропала я!

Стеха (*пробігає коло їх*). Полковниця! полковниця!

(*Назар мовчки бере лївою рукою Галю, а правою виймає шаблю. Хома з-тиха веде на його челядь. Стеха ховаєть ся*).

Хома (*скаженїє*). Цїлуйте ся, цїлуйте ся, голубята! (*До челяди*). Киями його, собаку! Чогож стали? Беріть, рвіть його!

(*Челядь торопіє*).

Назар. Хто хоче в домовину, виступай на мене! (*До Хоми*). Ти чого хочеш?

Хома. Смерти твоєї!

Назар. На щож ти собаками цькуєш? возьми сам, коли хочеш.

Хома. Я рук паскудить не хочу. Беріть його! О, поганий! я розірву тебе!

(*Бють ся шаблями*).

Галя (*падає між ними на колїна*). Тату, тату! убий, убий мене! винна я; я прогнївила тебе.... Убий же мене, таточку, та не бери з собою!

Хома. Цить!

Назар (*Хомі*). Цить!

Хома. Дочку оддай!

Галя. Не оддавай, не оддавай! я утоплю ся!

Хома. Топись, поки не розтоптав я тебе!

Галя. Топчи, души мене: я твоя дитина!

Хома (*до челяди*). Беріть його! Я вас перевішаю! я вас золотом окую!

(*Челядь порива́є ся на Назара*).

Галя. Оду́рить! Оду́рить!

Хома. Не одурю!

(*Напада́ на Галю. Назар заступа її. Челядь напада на Назара ззаду і крутить йому руки*).

Хома. Ха-ха-ха! вовче, вовче! чомуж ти не рвеш нас?

Назар, Цить, жабо погана!

Галя (*перед Хомою на колї́нах*). Тату, тату, я день і ніч плакатимусь на тебе! Тапцювати, плакати буду! Чого забажаєте, все робитиму — не вбивай його! я за полковника піду....

Назар. Галю!

Галя. Нї. нї.... (*Зомлї́ла падає*).

Хома (*до челяди*) Чогож ви дивитесь? Нехай гине собака, а ви тим часом шкуру зниміть.

(*Челядинець замахнувсь києм на Назара*).

Хома. Стривай, ми не татари. За що його убивать? Чи єсть у кого верйовки, пояс або налигач, що-небудь, скрутити йому руки й ноги?

(*Челядь крутить пояса́ми Назара*).

Стеха (*падає коло Галї зомлї́лої*). Ох, моя пташечко, моя лебедочко! чи яж знала, що так станеть ся? Прокинь ся, моя зозулечко, моя ластівочко!

Хома. Оттак добре! Тепер завяжіть йому рот. От, до ладу; у його, здаєть ся, що й хустка у руції. Чи не весільна? Добре, здалась таки на що-небудь.

(*Завязують хусткою рот*).

Хома. Не туго, щоб стогнав. Мороз хоть і лютий, та може видержить. А вже як вовча тїчка нападе.... а вовки здалека поживу чують.... от буде снїданє, начисто гетьманське! Тепер положіть його на білу перину — нехай проспить ся та подума, з ким жартує.

(*Челядь кладе Назара на снї́г*).

Хома (*на Галю*). А ся учаділа.... Возьміть її до дому.... прочумаєть ся.

(*Челядь бере на руки Галю і несе з собою*).

Стеха (*бере Хому за руку і веде його за Галею*). А що? скажеш, що не люблю тебе?

Хома. Спасибі, спасибі. (*До Назара*). Оставайсь здоров, приятелю! не згадуй лихом. Нехай тобі приснять ся рушники.

(*Хома з Стехою шепчуть ся і пропадають. Назар тихо стогне. Незабаром чути за сценою гомін*).

(*Голос Хоми здалека*). Киньте її! вяжіть його!

Гнат (*за сценою*). Я тебе звяжу, недовірку проклятий!

(*Незабаром вибігає Галя і кидаєть ся на Назара*).

Галя. Орле мій! серце моє! (*Розвязує хустку*).

Назар. Душно мені, душно!

Гнат (*веде за груди Хому*). Останній раз говорю: оддаси Галю за Назара чи ні?

Хома. Ні!

Гнат. Гинь-же, собако скажена! (*Заміривсь шаблею*).

Хома. Стривай. Ти знаєш наш закон козацький, то....

Гнат. Що мене живого поховають з твоїм падлом? Знаю. (*До челяди*). Копайте яму. (*Цїлить пістолем*).

Хома. Вяжіть його!

(*Тим часом Галя розвязує руки у Назара*).

Назар. О доле моя! серце моє!

Гнат. Копайте яму! (*До Хоми прицїлившись*). Лукавий чоловіче, за що без сповіди ти себе губиш і мене з собою? Прощайсь з білим сьвітом, молись Богу (*До Назара*). Назаре, брате мій, друже мій! поховай мене. Прощай! а ми....

Назар. Стривай!

Галя (*до Гната*) Стривай.

Назар. Пусти його, не варт він того. Не напасти душі своєї. (*До Хоми*). Іди, лукавий чоловіче, іди, куди знаєш. Не поміг тобі Бог занапастить мене; а я чужої крови не бажаю. Іди собі!

Хома (*пада перед Назаром*). Назаре! сину! батьку рідний, заріж мене, замуч мене, на конях розірви та не прощай. (*Падає до ніг і плаче*). О, я лукавий, лукавий! о, я грішний, проклятий!... Дочко, доле моя! серце моє! проси його, нехай убє, нехай я сьвіта не паскужу! (*Знову плаче*). Боже мій, Боже мій!

Назар (*підводить його*). Устань, моли ся Богу, грішний. Коли прощають люди, то Бог милостивійший за нас.

Хома (*вставши утирає сльози*). О сльози, сльози! чом ви перше не лили ся? Назаре, я чернець.... спокутую в рясї мої беззаконія! Бери моє добро, бери мою Галю, бери все моє! Галю! Назаре! обниміть ся, поцїлуйте ся, діточки мої. Я хоч і грішний, а все-таки батько. Боже вас благослови!

---

12. ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛЇШ.

I.

ЗАСЬПІВ.

У-до́сьвіта встав я.... те́мно ще на дво́рі;
Де́-не-де по ха́тах я́сне сьві́тло ся́є;
Ся́є я́сне сьві́тло, як на не́бі зо́рі....
Диву́юсь, раді́ю, у се́рця пита́ю:
»Скажи́, ві́ще се́рце, чи ско́ро сьвіт бу́де?«

— »Ой ско́ро сьвіт бу́де,
Проки́нуть ся лю́де,
У вся́ке віко́нце
Засия́є со́нце....«

Ой уда́рюж з-ра́зу
У стру́ни живії:
Проки́ньтесь, встава́йте,
Старії й малії!

Віщува́нням но́вим
Се́рце моє́ бєть ся,
Через край із се́рця
Рі́дне сло́во ллєть ся....

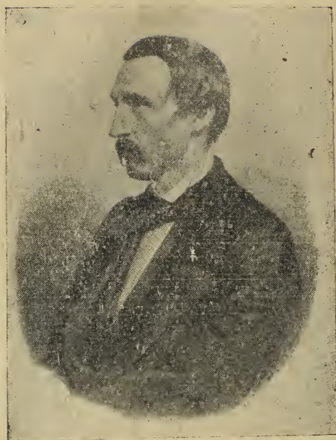

Пантелеймон Куліш * 8/VIII. (27/VII.) 1819 у Вороніжі † 2/II. (21/I.) 1897 в Мотронівці (в Чернигівщині).

II.

LAGO MAGGIORE.

Хожу́ берега́ми,
Та й не нахожу́ ся;
Дивлю́сь на сади́ зеле́ні,
Та й не надивлю́ ся.

Сади́-виногра́ди
В во́ду порина́ють;
Поуз бе́рег я́сні сму́ги
Як срі́бло сия́ють.

Шука́ю-пита́ю
Зеле́ної ру́ти,
Щоб тебе́, мій рі́дний кра́ю,
На ві́ки забу́ти.

В то́бі, рі́дний кра́ю,
Лю́ди тумані́ють;
По степа́х твої́х розло́гих
Бодяки́ красні́ють.

Тобі́, рі́дний кра́ю,
Не дав Госпо́дь до́лї.
Розки́нулась твоя́ до́ля
Моги́лами в по́лї.

Зі́йду на моги́лу,
Гля́ну на Вкраї́ну....
Помандру́ю в чужі́ зе́млї
Да там і заги́ну.

III.

ДО КОБЗИ.

Круго́м непра́вда і нево́ля,
Наро́д зако́ваний мовчи́ть...
Шевченко.

Ко́бзо моя́, непоро́чна утї́хо!
Чом ти мовчи́ш? задзвони́ мені́ з-ти́ха,

Го́лосом пра́вди сьвято́ї дзвони́,
На́шу тїсно́ту гірку́ спомяни́.

Мо́же чиє́, ще не спі́длене, се́рце
Ва́жко забе́ть ся, до се́рця озве́ть ся,
Як на банду́рі струна́ до струни́.

Хто не здолї́в озва́тись ділами,
Хай обізве́ть ся нїми́ми сльоза́ми;
Тиж своє́ сло́во дзвони́-промовля́й,
Ду́шам брате́рським засну́ть не дава́й.

Хай недові́рки твої́ туманї́ють,
Хай вороги́ твої́ з жа́лю нїмі́ють;
Ти рі́дну семю́ до ку́пи ззива́й.

Гей, хто на сум благоро́дний бага́тий,
Схо́дьте ся мо́вчки до рі́дної ха́ти;
Та посїда́ймо по го́лих лавка́х
Та посуму́ймо по ме́ртвих брата́х.

Те́мно на дво́рі, зоря́ не зорі́є,
Ві́тер холо́дний од пі́вночи віє,
Квиля́ть вовки́ по степа́х-оболога́х.

Ко́бзо! ти на́ша відра́да єди́на....
Поки із ме́ртвих воскре́сне Вкраї́на,
Поки діжде́ть ся живо́ї весни́,
Ти нам про на́шу тїсно́ту дзвони́.

З-ти́ха дзвони́, неха́й му́чене се́рце
Ва́жко забе́ть ся, до се́рця озве́ть ся,
Як на банду́рі струна́ до струни́.

IV.

СТЕП О ПІВДНЇ.

Блаки́тне не́бо, мов дуга́сте мо́ре
Безо́днею самі́тньою стої́ть.
Під со́нцем степ, коза́цьке Ди́ке По́ле,
Огне́м перелива́єть ся, жахти́ть.

Гарячий вітер хилить-нахиляє
Траву филясту з-тиха до землї
І в прозірній золоченій імлї
Даль степова мов тоне-поринає.

Понад зелом-травою жар німий
Переливаючись пливе високо:
Розтоплюєть ся воздух осяйний,
Тїснить у грудях дух і слїпить око.

Дивлюсь кругом. Не фарбами, огнями
Картина сьвітоіскрява горить.
Над нею любо попід небесами
Музика, мов срібло тонке, дзвенить:

То жайворонок, лїрник одинокий,
Зайняв відрадну серцю вишину
І звеселяє сьвіт шумноширокий,
Сьпіваючи про волю та весну.

Німує степ: йому нї на що воля.
Се немовлятко сонне в сповитку:
Судилась велетню дрімлива доля
На довгому байдужньому віку.

Закутавсь у свої зелені шати,
Пахущі мовчки нюхає квітки;
Над ним по вітру носять ся крилаті
Метелики, як марево легкі.

V.

ГАДАННЯ-ВІЩУВАННЯ.

Петрівочка, нічка тепленька ясенька,
Мов жемчугом сипле зірками дрібненько.
В водї круглолиций пливе-поринає,
В саду соловейко голосить-сьпіває.
Рибалочки плавлють з огнем під погоду.
І тихо-тихенько несе річка воду.

Ось пі́сня дїво́ча дзвени́ть-розлягла́ ся,
Огне́м над водо́ю земля́ зайняла́ ся.
Вродли́ві на во́ду віно́чки пуска́ють;
Човни́ з дївонька́ми під ся́євом ся́ють.
Пуска́ють-гада́ють про щастє й приго́ду.
І ти́хо-тихе́нько несе́ рі́чка во́ду.

»Віно́чку мій лю́бий, рясни́й, зелене́нький!
Пливи́ за водо́ю, мов чо́вник леге́нький;
Скажи́, що́ за до́ля обо́м нам суди́лась:
Чи бу́демо в па́рі, з ким я полюби́лась?«
І ди́влять ся в во́ду на красу́, на вро́ду.
І ти́хо-тихе́нько несе́ рі́чка во́ду.

»Красо́ моя́, вро́до! яка́ твоя́ до́ля?
Чи ща́стє суди́лось мені́, чи нево́ля?«
З пісня́ми і ре́гіт і ле́мент і кри́ки:
Кому́ з вінка́ вті́ха, кому́ жаль вели́кий.
»Втону́, як віно́к мій, дале́ко від ро́ду....«
І ти́хо-тихе́нько несе́ рі́чка во́ду.

»Сьвіти́, біоли́ций, ясне́нько-гарне́нько!
Пливи́, мій віно́чку, по рі́чцї струмне́нько!
Пливи́, не крути́ ся і ви́рви не бій ся,
У мо́рі, в любо́ві, в коха́ннї втопи́ ся!«
Жарту́ють, віщу́ють, пита́ють приро́ду,
І ти́хо-тихе́нько несе́ рі́чка во́ду.

VI.

ОРИСЯ.

(ІДИЛЛЯ).

Ори́ся, дочка́ со́тника Та́волги, була́ вже не дити́на; ви́рівнялась і ви́кохалась, як бі́ла топо́ля в лева́дї. Поди́вить ся було́ на не́ї стари́й со́тник, пора́дує ся ба́тьківським се́рцем, що діжда́в на ста́рість собі тако́ї дочки́; а часо́м і посуму́є...

А Ори́ся росла́ собі́, як та квітка в горо́дї. По́вна та хоро́ша на виду́, ма́яла то сям то там по госпо́дї в старо́го

сóтника, похожáла, як по медý пчíлка, і всю господу звеселя́ла.

Приснúв ся раз Орúсї предúвний сон. Здалóсь, прийшлá до нéї з тогó сьвíту покíйна панїмáтка, стáла над нéю в головáх та й кáже: „Дитúно моя́, Орúсю! не дóвго вже тобі дївувáти: що день благáю Гóспода милосéрного, щоб пісдáв тобі вíрну дружúну“.

Встáла Орúся нї смутнá нї весéла, йде до панотця́ в сьвітлúцю, зачервонїлась як та квíточка та й кáже: „Панóченьку! позолúли[1]) мої дївчáта плáтя. Нехáй запряжýть нам кóний; поїдемо ми до Трубáйла[2]) під Тýрову Крýчу: там водá чúста як скло рúне по камíням“.

А панотéць речé: „Поклúч же менї старóго Грúву!“

Поскóчила Орúся до дверий, не дóвго шукáла Грúви, зáраз привелá єгó пéред панотця́.

А той Грúва був старúй, дїдúзний[3]) чоловíк. Знав він пáна сóтника ще змáлечку; вúпестив єгó на рукáх; вúвчив і на конї їздити. Потíм вúходив з сóтником лéдви не всю Пóльщу, був з ним і в Кримý, був і на Чóрному мóрі; та вже на стáрість не схотїв би й пáньства, абú тíлько при ньóму дожúти вікý. Старúй ужé був дýже дїдугáн той Грúва; брóви на óчі ємý понасóвувались і бородá сúва до пóяса.

Увійшóв у сьвітлúцю, вклонúв ся пáну сóтнику та й кáже: „Добрúдень, добрóдію!“ А сóтник ємý: „Здорóв, добрóдію!“ Бо онú одéн однóго звúкли добрóдіями величáти. „Запряжú“, кáже, „добрóдію, пáру кóний та повезú нáших прачóк до Трубáйла“. А той ємý: „Дóбре, добрóдію, запряжемó!“

І отó зáраз іде, берé двох хлóпців, викóчує зпід повíтки[4]) віз дóвгий і ширóкий, запрягáє пáру кóний, що вже лїтá погасúли давнó в них той огóнь, що кипúть у сéрці, пáше з очий і з нíздер і кúдає коня́ сюдú й тудú на страх жінкáм і дїтям, а дóброму козакóви на втїху. Смúрні тепéр тії два білі кóники ходúли під рукóю сúвого Грúви, що вже давнó відвúк від козáцького гéрця.[5])

---

[1]) золúти = в лýзї мочúти. [2]) Трубáйло, прúплив Днїпрá [3]) дýже старúй. [4]) шóпа. [5]) двóбій, зáчіпка перед бóєм.

Отже дївча́та Ори́сині несу́ть сорочки́, шитії рушники́, настільники і вся́ке добро́; накла́ли по́вен віз, і самі посї-да́ли; усї в стяжка́х та квітка́х; Ори́ся поміж ни́ми — і як мак у горо́дї всї квітки́ закраша́є, так она сидїла поміж своїми дївча́тами. Си́вий Гри́ва сїв зпере́ду; хлоп-ча́та ки́нулись відчиня́ти воро́та.

Ви́глянув у вікно́ пан со́тник: „Не бари́ сяж там, Ори́сю!“

А она́: „Нї пано́ченьку!“

Ля́снув пого́нич пу́гою; ко́нї заржа́ли, почу́вши лугову́ па́шу; потю́пали і зни́кли з очи́й і з во́зом і з пого́ничем і з дївча́тами.

От уже́ й луг перед ни́ми. І сюди́ зе́лено і туди́ зе́-лено. Було́ бо са́ме на веснї, як ще трава́ сьвіжа та молода́, тілько що вкри́є зе́млю. Скілько в горі си́нього не́ба, стілько в низу́ зеле́ного лу́гу. І так, як я́сна зоря́ в ночі поко́тить ся пала́ючи по не́бу, так та́я Ори́ся проїзжа́ла широ́ким лу́гом зі своїми дївча́тами.

Аж ось — шуми́ть, реве́ Труба́йло за лева́дами. Як розсту́пить ся де́рево, а со́нце як заблищи́ть са́ме в тім місцї, де вода́ ри́не через камі́ня, то тиб сказа́в, що то не вода́, а саме́ чи́сте скло, сами́й дороги́й крішта́ль ри́не з гори́ і бє ся на дрібні склянки́ об камі́ня.

Над річкою Труба́йлом стоїть висо́ка кру́ча.[1]) Вся обро-сла́ кучеря́вим вя́зом, а корі́ня пови́сло над само́ю річкою. Ди́кий хміль почіпля́всь за те корі́нє і коли́шеть ся кудла́-тими жму́тками. А в низу́ вода́ ри́не та ри́не! Отжеж та́я й Ту́рова Кру́ча.

Ди́влять ся на не́ї дївча́та та й пита́ють ся в старо́го Гри́ви, чого́ она́ прозва́лась Ту́ровою?

„На́що вам зна́ти?“ ка́же Гри́ва.

„Атже́ж ти на́щось зна́єш? Так і нам скажи́!“

„Ой, мої голубя́та! Сказа́в би вам, та тілько більш не поїдете сюди́ на річку“.

„Щож там таке? Скажи́ бо таки́ нам, дїду́сю!“

Як узяли́ проси́ти, не ви́держав стари́й, сїв па ка́менї над річкою та й поча́в глаго́лати:

---

[1]) крути́й, стрімки́й бе́рег.

„Колись-то давно, ще до Татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Та й був собі той князь стрілець такий, що, аби зуздрів на око, то вже й єго; і кохавсь він у польованю. Отож раз поїхав той князь на польоване та й відбивсь у пущі від своєї челяди. Іде та йде пущею, колиж дивить ся, аж на лощині[1]) пасеть ся стадо турів“.

„А щож то, дідусю, за тури?“ спитала ся Орися.

„То, моя кришко, були дикі бики з золотими рогами; тепер уже їх ніде не зуздриш. Бачить князь тих турів; тілько не дивує ся на їх золотії роги, а дивує ся, що при них стоїть дівчина, така, що усю пущу красою осьвітила. Поскочив він до неї; а від неї так сяє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь і про те, що заблудив у пущі; вхопила єго за серце тая чудовна краса.

„Дівчино!“ рече, „будь моєю женою!“ А она рече: „Тоді я буду тобі женою, як Трубайло назад верне ся“. А князь їй знову: „Як не згодиш ся на моє проханя, то я твої тури постріляю“. — „Як постріляєш мої тури, то вже більш нічого не стріляти меш“. Розсердив ся князь, взяв лук з плеча і почав стріляти золоторогі тури. Сунулись тії тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло (тоді був не такий узенький як тепер) прибігли над високу кручу і всї шубовсть у воду! та й ні оден не переплив, усї каменем лягли по дну, аж річку загатили. Сплеснула тоді дївчина руками: „Потопив єси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всї вічні роки!“ Отже й блукає, кажуть, той князь до сього часу по пущі і ніяк не знайде своєго Переяслава. А дївчинині тури лежать і доси каміними у водї і от прислухайсь: то не вода реве, а ревуть тури глухо зпід води. Отже, кажуть, буде таке время, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і підуть шукати собі диких пущ по Вкраїнї“.

Слухають дївчата та аж сумно їм стало; слухає Орися та вже боїть ся глянути на каміня, що простяглось купою серед річки. Вже й здаєть ся, що то справдї не камінє; і вода шумить якось не так, як вода....

---

[1]) поляна.

Засмути́в зо́всім дївча́т стари́й Гри́ва. Не знаю́ть уже́, чи пра́ти би то їм чи до до́му вбира́тись: со́ром тїлько старо́го Гри́ви; поглядає бо на них та тїлько всьміхає ся. То було́ лю́блять пра́ти на са́мій бистринї, положи́вши кла́дку з ка́меня на ка́мінь, а тепе́р відійшли́ да́льше від кру́чі, де вода́ ще не дійшла́ до камі́ня і пливе́ ти́ха та чи́ста, хоч ви́глянь ся як у зе́ркало. І спра́вдї, мов у зе́ркалї, ви́дно у водї і не́бо і кру́чу з ти́ми кудла́тими корі́нями, що переплу́тались із хме́лем, і кучеря́ві вязи́, що повибіга́ли на сами́й край і попростяга́ли зеле́ні ла́пи над рі́чкою.

Ди́вить ся Ори́ся у во́ду, аж у водї на кру́чі щось зачервонї́ло: хтось ніби́ ви́їхав із пу́щі на си́вому конї і стоїть поміж вяза́ми. Боїть ся гля́нути у го́ру, щоб спра́вдї не було́ там кого́сь; боїть ся гля́нути і на камі́не: вже їй здає́ть ся, що ось-ось зареву́ть і су́нуть ся з рі́чки зачаро́вані ту́ри. Смикну́ла за рука́в одну́ дївчи́ну і показа́ла у во́ду: ди́влять ся дївча́та, аж на Ту́ровій Кру́чі князь на си́вому конї. Так і обомлї́ли. Бо хтож би сказа́в, що то й не князь? Уве́сь у карма́зинї, а з по́яса зо́лото аж ка́пає.

Не ма́лож, ви́дно, здивува́всь, опини́вшись над тако́ю кру́чею. У низу́ ри́не вода́ через камі́ня, а над водо́ю сиди́ть нерухо́мо си́вий дїд на ка́менї, а там стоя́ть нерухо́мо дївча́та з прача́ми,[1]) з мо́крими поло́тнищами в рука́х. Чи дївча́та чи мо́же русалки́ повихо́дили пра́ти сорочки́ підво́дному царе́ви, що живе́ в криштале́вому буди́нку під водо́ю. Отжеж ма́буть і сам він ви́йшов з води́ погрі́ти старії ко́сти на со́нцї. Задиви́вс коза́к і собі стоїть нерухо́мо; колиж гукне́ на нього стари́й Гри́ва: „Гей, гей! коза́че! Чого́ се тебе́ занесло́ на кру́чу? Хиба́ хо́чеш пополоска́ть свої карма́зини в Труба́йлї?“

І ско́ро промо́вив, за́раз на́че розби́в які ча́ри. Засоро́мились дївча́та і дава́й бо́втать поло́тнищами.

А коза́к одві́тує дї́дови: „Та й за те сла́ва Бо́гу, що хоч на кру́чу ви́брав ся. Скажи́, будь ла́скав, дї́ду́сю, як менї ви́їхати ік Війтовця́м?“

. „А чого́ тобі тре́ба у Війтовця́х?“

„Через Війтовцї“, ка́же, „лежи́ть моя́ доро́га“.

„А куди́ж лежи́ть твоя́ доро́га?“

---

[1]) прани́к.

„Моя́ доро́га — до чийо́гось поро́га, моя́ сте́жечка — до чийо́гось се́рдечка“.

„Еге́“, ка́же стари́й Гри́ва: „неха́й же тобі Госпо́дь у до́брому ділї помага́є! Отже куди́ тобі ви́їхать? Бери́сь у низ понад бе́регом: то там тро́хи ни́зче бу́де тобі доріжка; тією доріжкою ви́їдеш ти на рі́чку. Єсть че́рез рі́чку й кладочки́; во́зом не проїдеш, а коне́м до́брий коза́к перехо́пить ся“.

Подя́кував за пора́ду, поверну́в коня́ і схова́всь поза де́ревом.

Як схова́всь, тоді-то вже розгуля́лись на́ші дївча́та: розписа́ли козака́ як на папе́рі: які́ й о́чи, які́ й бро́ви, як і гово́рить, як і всьміха́єть ся. Та ка́же: „Се твій су́жений!“ а та: „Се твій“. А одна́ додала́: „Не змага́йтесь ду́рно, дївча́та: чи рівня́ж таки́ вам пи́шний князь! Се на́шій па́нночцї су́жений!“

Почервонї́ла Ори́ся. „Збожеволї́ла“, ка́же, „ти, Пара́ско! Хиба́ не чу́ла, що він сказа́в дї́дови?“

„Щож?“ ка́же Пара́ска, „що ї́де сва́тати ся! Су́женої й коне́м не обї́деш!“

Попра́ли дївча́та сорочки́, зложи́ли на віз, зеле́ною паху́чою траво́ю прикри́ли, посї́да́ли й поїхали до до́му, сьвіжі та весе́лі; щебе́чуть, як ластівки́. Ще дале́ко не доїхав віз до со́тницького двора́, а в дворі вже чу́тно було́, що верта́ють ся.

„Ори́сю, на́ша па́нночко!“ кри́кнули дївча́та, ско́ро розчини́лись воро́та. „Чий же то си́вий кінь у дворі стоїть? Сеж того́ козака́, що ми ба́чили, сеж твого́ кня́зя, сеж твого́ су́женого!“

Гля́не Ори́ся, а в се́рцї на́че жа́ром запекло́. Чи она́ зляка́лась чи зрадї́ла, сама́ того́ не зна́ла.

Ви́глянув у вікно́ із сьвітли́цї молоди́й коза́к: ї́де в двір віз стари́ми кіньми, із стари́м си́вим пого́ничем; зеле́на трава́ воло́чить ся по бока́х і бє ся по коле́сах; а ізза си́вої бороди́ старо́го Гри́ви, ізза бі́лої зими́, червонї́є лї́то — по́вен віз дївча́т, у квітка́х та в нами́стї, — Ори́ся як со́нце помі́ж ни́ми! Ви́глянув та аж рука́ми сплесну́в: „Сеж она́, сеж она́!“ І ото́ вже тодї поча́в на прямоту́ ви-

кла́дувати свою́ мо́ву па́ну со́тникови, і хто він таки́й і чого́ приї́хав. Хтож він таки́й, то се вже пан со́тник знав давно́. Миргоро́дский осау́ленко,[1]) ота́ман у свої́й со́тнї, хоро́шого бога́того ро́ду дити́на. А чого́ приї́хав? приї́хав подиви́ти ся, що там за Ори́ся така́, що там за дочка́ в со́тника Та́волги на всю Гетьма́ньщину; а поба́чивши та й себе́ показа́вши, дові́дати ся, чи вже надба́ла ши́тих рушникі́в у скри́ню.... Про що жури́всь, чого́ бажа́в пан со́тник, те єму́ як із не́ба впа́ло. Не до́вго ду́мавши позва́в Ори́сю. Ввійшла́ в сьвітли́цю черво́на як кали́на.

„От, Ори́сю, тобі жени́х! Чи люб він тобі чи мо́же підожде́ш і́ншого?

Хоч би тобі сло́во промо́вила, хоч би тобі очи́ма зглянула. Стоїть серде́шненька і голо́вку схили́ла.

Ба́чить панотець, що не дiжде́ ся від не́ї одві́ту, — бо деж таки́, щоб дївчи́на сказа́ла, що в не́ї на ми́сли.

Чи бога́тож наї́хало дружи́ни на весї́ля, чи бу́чно відбули́ гости́й, чи до́вго гуля́ли: се вже не на́ше дї́ло розка́зувати.

VII.

З ХРОНІКИ 1663 РОКУ „ЧОРНА РАДА“.

Зміст І.—ХІ. глави. Доїзжаючи Білгородским шляхом до Києва, заїхав Шрам із своїм сином Петром у Хмарище, хутір веселого Череваня. Тут сподобав собі Петро Шраменко Лесю, доньку Череваня, тай Лесї припав до вподоби молодий козак. На запитанє старого Шрама Черевань згодив ся віддати Лесю за Петра, однак сему Череваниха неприхильна, задумавши одружити доню з гетьманом Сомком. Тому́ й заявляє, що радаб дїло повести по християньски і перше поїхати на прощу.

Другого дня гостї вибрались до Києва. Звернувшись до печер, стрітили Сомка, котрий всїх гостий забрав до себе на хутір, недалеко монастирскої огради. За обідом висказав Сомко свою думку, іти походом на Тетеру, щоб вигнати єго з України, а відтак держатись за руки з Москвою. Виявилось при тім, що Сомко давно вже просив Череваниху о руку єї донї, а тепер просить родительского благословеня. Шрам, дізнавшись про сей уклад Сомка з Череванихою, відступає від заміру, одружити Петра з Лесею. Небавом являють ся курінний отаман запорожский Кирило Тур з товаришем Богданом Чорногором, що ще в Києві на Подолї стрітили були Череваниху і звернули бачне око на Лесю, і стають гістьми

[1]) син осау́ла; осау́л, ґенера́льний а́дютант ге́тьмана.

у гетьмана. Кирило Тур викрадає Лесю, але Петро здоганяє »отмичарів« і поччнає бій з Туром. Поломавши шаблюки, вхопили за кинджали і вдалири оден одному в груди так сильно, що обидва повалились до землї. Раненого Тура забрали Запорожцї, а Петра завезли в Хмарище, де він одужав під доглядом Лесї.

Тимчасом ладили, щоб відбути весїлє гетьманьске в Переяславі, а відтак наклонити всю старшину до походу на Тетеру і зєдинити Україну під рукою одного гетьмана Сомка. Незабаром прийшли вісти, що три лївобережні полки і Запорожцї наклонились слухати Іванця (Бруховецкого) яко гетьмана та що й Васюта (Золотаренко) їде в Батурин на раду, щоб собі здобути гетьманьство. Коло Ніжина мала відбути ся Чорна рада, де мали судити Кирила Тура за те, що пірвав з собою Лесю. Батько Пугач забрав Тура з дому матери, куди єго раненого були привезли Запорожцї.

Глава дванадцята.

Уро́чище „Романо́вського Кут“ і мала́ дити́на показа́лаб у тій око́лиці, а найбільш тепе́р, як усяке говори́ло про Йва́на Марти́новича (а він стоя́в ко́шем у Романо́вського Кутї). Зроби́ла той кут яка́сь рі́чка самоте́ка, па́вши у рі́чку Осте́р,[1]) у лу́зї. Росли́ там над водо́ю старі́ дуби́ з бере́зами; воні́ й мі́сто скраша́ли і холодо́к Запоро́зьким бра́тчикам дава́ли.

Іще́ оддалекі́ зачу́в Петро́ глухи́й га́лас, мов на я́рмарку. Підійшо́в бли́жче, як спра́вдї тут нена́че я́рмарок. Назбіра́лось лю́ду нечисле́нна си́ла і все то була́ сїльска́ чернь, мужики́, що позіхо́дились грабува́ти Нї́жень,[2]) як приобіща́в їм Брухове́цький. Обі́драні круго́м, у чо́рних сорочка́х; ма́буть самі́ бурла́ки да гольтяпа́ки, що, не ма́ючи жа́дного приту́лку, служи́ли ті́льки по броваря́х, по ви́нницях да ще по ла́знях гру́бниками. У и́ншого соки́ра за по́ясом, у того́ коса́ на плечі́; а дру́гий притя́г із коля́кою. Аж су́мно ста́ло Петро́ві, як розобра́в, що́ то воно́ єсть отся́ ку́па голо́ти.

Помі́ж людьми́ сям-там стоя́ть бочки́ з пива́ми, ширі́тваси[3]) з меда́ми да з горі́лкою, вози́ з муко́ю, сала́, пшо́на і вся́кі припа́си. Усе́ то наста́чили, усе́рдствуючи Іва́ну Марти́новичу, Нї́женські міща́не за те, що, ка́же, не

---

[1]) лївобі́чна прито́ка Де́сни. [2]) над ріко́ю Осте́р в Чернигі́вщинї. [3]) ни́зька кадь.

знáти мете під моє́ю булавóю жáдного козакá або козáцького старшинú над собóю пáном: усї бýдемо рівні. (Дóбре він порівня́в Украї́ну!)

Нíхтó нї в кóго не питáвсь тут, щó ї́сти або пúти: уся́кому булá своя́ вóля — робú, що хоч, як у сéбе в госпóдї. Повикóпували в землї́ здоровéннії пéчи, запалúли огнї́. Тут у вúнницькій кáдцї мíсять тї́сто трóє рáзом ногáми, а там печýть цїлóго вол́а, а там у здоровéнних казанáх вáрять на таганáх[1]) да на катря́гах[2]) кáшу. Дим нáче хмáра хóдить понад головáми. Инші тíлько те й рóблять, що пóрають ся коло бочóк да пóтчують[3]) уся́кого, хто стоїть або йде мúмо, а йнші вже лежáть повивертáвшись, як у хóлод мýхи. Безýмна якáсь рáдість у вся́кого в очáх і річáх. Усю́ди знай викрúкують: „Івáн Мартúнович, бáтько наш лю́бий!“ Зніме в-гóру в однíй руцї чáрку чи ківш,[4]) а в дрýгій шáпку з головú да й репетýє, що Йван Мартúнович і день і ніч побивáєть ся за лю́дским щáстєм.

А тут кобзарí швéндяють поміж людьмú, ігрáють на кóбзах, на бандýрах да сьпівáють уся́ких пісéнь. Пробірáючись проміж кýпами, надивúвсь Петрó уся́чини. Отсé тут бýде юрбá, що знай танцю́ють та сьміють ся. Побрáвшись у бóки вибивáють під бандýру гопакá весéлії злúднї; а коло ї́х, повитя́гувавши шúї, стоя́ть кругóм да дúвлять ся, чудýючись нáче на вертéп або що. А там стоя́ть, збúвшись у кýпу, понýрі гóлови. Потýпивши óчи, похилúвшись на киї або на косовúща, старí гольтяпáки слýхають кобзаря́. Инші, підпúвши вже дóбре, прегíрко плáкали, слýхаючи пíсню.

Минáючи і тих, що скáчуть, і тих, що плáчуть, Петрó протовпля́всь усé дальш, чи не взрить червóних жупáнів Запорóзьких. Що глúбше в кут, то все був люд одягнíйший; булú тут ужé й міщáне в личакáх і в сúнїх каптáнах, булó й городовé козáцтво в блакúтних да в зелéних жупáнах, а кармáзинні шаровáри або жупáн Запорóзький хотьбú одúн. Дойшóв він і до самóго кóша, до віщóвого рáднього місця.

Тут скрізь булó вúрівняно і посúпано піскóм гáрно. Не вúдно було нї димнúх печúй нї бочóк нї возів з при-

[1]) трúніжок. [2]) шатрó, намéт. [3]) частýють. [4]) черпáк.

па́сами; тільки коза́цькі наме́ти круго́м стоя́ли. І сюди́ і туди́, і вздовж і впо́перек знай шве́ндяють лю́ди. Го́мін таки́й, як у бжіл у у́льні. Тепе́р тілько постеріг Петро́, що Запоро́зці тут не одрізня́лись оде́жею од про́стої сіро́ми. Зна́ти їх було́ хиба́ по до́вгому оселе́дцю зпід ша́пки да по шабля́х і пісто́лях: ша́блї й пісто́лї були́ в де́яких дорогії.

Зупини́всь і розгляда́є до́брих молодці́в, чи не взрить Кири́ла Ту́ра. Аж ди́вить ся — іде́ з бо́ку чоловік, се-ре́днього ро́сту й віку, а за їм і по бока́х його́ ціла́ юрба́ уся́кого лю́ду — і Запоро́зці і городове́ коза́цтво і міща́не і про́сті мужики́-гречкосії. „Іва́н Марти́нович! Іва́н Марти́нович!“ знай круг його́ гука́ють. Петро́ й постеріг, хто се таки́й, і поча́в придивля́тись, що́ там за Бруховецький. Щож? він ду́мав, що сей пройди́сьвіт ізроби́вс тепе́р таки́м па́ном, що й чере́з гу́бу не плю́не; ду́мав, що ввесь у зо́лоті да в блавата́сї. Аж де тобі! Чоловічок сей був у коро́ткій старе́нькій свити́ні, у полотня́них шта́нах, чо́боти шкапо́ві попрото́птувані і пу́чки ви́дно. Хиба́ по ша́блї мо́жнаб догада́ть ся, що воно́ щось не про́сте: ша́бля аж горіла од зо́лота, да й та на йо́му була́ мов чужа́. І по́стать і вро́да в його була́ зовсім не гетьма́нська. Так на́че собі чоловічок просте́нький, тихе́нький. Ніхто́, ди́влячись на його, не поду́мав би, що в сій голові вер-ти́ть ся що-не́будь опріч ду́мки про смачни́й шма́ток хліба да зати́шну ха́ту. А як приди́виш ся, то на виду́ в його щось на́че ще й приязне́: так би, здає́ть ся, сів із ним да погу́торив де про що до́бре да ми́рне. Тільки о́чи були́ якісь чудні — так і бігають то сюди́ то туди́ і, здає́ть ся, так усе́ й чига́ють із підтишка́ чоловіка. Іде́, тро́шки згор-бившись, а го́лову схили́в на бік так, на́че ка́же: „Я нї од ко́го нічо́го не бажа́ю, тільки мене́ не чіпа́йте“. А як у його чого́ поспита́ють ся, а він одвіту́є, то й пле́чи, на́че той жид, підійме і на бік одсту́пить, що тиб сказа́в — він уся́кому дає́ доро́гу; а сам знітить ся[1]) так, мов той цу́цик, ускочивши в ха́ту.

Оттаки́й-то був той Бруховецький, що навари́в нам гірко́ї на до́вгі ро́ки!

---

[1]) похню́пити ся, ску́лити ся.

„Дітки мої!“ каже тоненьким ниціцим голоском, „чим же мені прохарчити вас, чим вас зодягти? Бачте, я й сам увесь оббився як кремях!“

„Батько ти наш, Іване Мартиновичу!“ озвались Запорозці, „аби твоє здоровє, а ми між добрими людьми не загинемо“.

„Ій-Богу, правда!“ крикне, покриваючи всїх, один міщанин. (Хтож той міщанин? Київський Тарас Сурмач. Наїхало до Іванця виборних з усїх городів на Чорну раду). „Ій-Богу“, каже, „правду добрі молодцї говорять! Та аби твоє, пане гетьмане, здоровє, а ми тебе і хлїбом і одежею обмислимо, — і тебе і твоє товариство, не попускай тілько нас нікому у-в обиду!“

„Ох, Боже мій милосердний!“ каже, здихнувши Бруховецький, „на щож і живе наш брат Запорожець на сьвіті, коли не на те, щоб стояти за християн, як за рідних братів своїх? Чи нам золото, чи нам срібло, чи нам панські будинки треба? Не про те ми, братцї, гадаємо. Аби добрим людям було добре жити на Вкраїнї, а ми проживемо і в злиднях, проживемо і в землянцї, на одному хлїбі та водї. Сказано: Хлїб та вода — то козацька їда“.

„Ій-Богу, так воно й є!“ кричать міщане і мужики. „Запорожець ради нас усяку нужду в Сїчі приймає, білої сорочки з роду не бачить. Як же нам не любити, братцї, добрих молодців? як нам не волити Івана Мартиновича собі гетьманом?“

А Бруховецький каже: „Дітки мої! Господь з вами і з вашим гетьманством! У нас у Сїчі чи гетьман чи отаман чи так собі чоловік — усе рівний товариш, усе християнська душа. То тілько ваша городова старшина завела так, що, коли не пан, то й не чоловік. Не про гетьманство наш брат Запорожець думає: думає він про те, якби та як допомогти вам у вашій тяжкій долї! Серце моє болить, дивлячись на ваше убозство. За батька Хмельницького теклй по Вкраїнї медовії річки, люд убірався пишно та красно, як мак у городї. А тепер достались ви таким старшинам та гетьманам, що скоро й шкіру з вас іздеруть. Над вами, мої дітки, воістину справдились сьвятії словеса: „Хиба не багатії вас утискають? Хиба не вони

тя́гнуть вас на суди́? Хиба́ не вони́ зневажа́ють ва́ше до́бре і́мя, узива́ючи вас ха́мами та раба́ми неключи́мими?"[1])

„Ій-Бо́гу, так! їй-Бо́гу так!" репету́є круго́м сіро́ма, „проклятії кармазини шви́дко ви́деруть у нас ду́шу з ті́ла, не то́ що! Коли́б не ти, ба́тьку гетьма́не, заступи́всь за нас при лихі́й годи́ні, дак хтоб нас і пожа́лував!"

А Бруховецький знов до Запоро́зців: „Ви зна́єте, моє́ товари́ство ми́ле, мої рі́днії бра́тчики, у яки́х свє́тах, із яки́ми доста́тками прийшо́в я до вас у Січ. І деж те все поді́ва́лось? Чи я пропи́в, чи прогайнува́в? Ні, не пропи́в я, не прогайнува́в, не проманта́чив, не проци́ндрив без пуття́: усе́ спусти́в з рук, аби́б ті́льки якне́будь прикри́ти ва́ші злидні. Не ма́ло пішло́ мого́ добра́ і по Гетьма́нщині. Як та бі́дна ку́рка клопоту́ха, що зна́йде зе́рнятко, да й те одда́сть своїм курча́ткам, так і я усе́ до оста́тнього жупа́на порозддава́в своїм ді́ткам. А тепе́р от і сам обголі́в так, що й пу́чки лі́зуть із чо́біт, — доведе́ть ся́ незаба́ром ходи́ти так як лапко́.[2]) Що́ж? похо́димо й без чо́біт, аби́ моїм ді́ткам було́ до́бре".

„Ба́тько ти наш рі́дний!" крича́ть круго́м ле́две не скрізь сльо́зи, „дак лу́ччеж ми збу́дем усе́ до оста́тнього ря́мя,[3]) та спра́вимо тобі́ такі́ сапя́нці, що і в царя́ нема́є кра́щих!"

„Господь з ва́ми, мої ді́тки, Господь з ва́ми!" ка́же, здвига́ючи плечи́ма і одступа́ючи на бік, ни́щий Іване́ць. „Ви мо́же ду́маєте, що я так, як ва́ші наши́йники, ста́ну дра́ти з вас шку́ру, аби́б ті́льки в ме́не на нога́х ри́пали сапя́нці? Не доведи́ мене́ до сього́, Го́споди! Везли́ коли́сь за мно́ю в Січ жупа́ни й сапя́нці воза́ми, везли́ зо́лото і срі́бло мішка́ми, а я все збув із рук, аби́ моїм ді́ткам було́ до́бре!"

„От гетьма́н! от ба́тько! от коли́ ми дожда́лись од Го́спода ла́ски!" гука́ють круго́м Іванця́ міща́не, козаки́ і мужики́.

А він, мов би нічо́го й не чу́є — іде́ собі смирне́нько, згорбившись.

---

[1]) незда́рний, безглу́здий. [2]) обі́дранець, обша́рпанець: пес (босий). [3]) ря́мя або ря́мє — дра́нка, жебра́ча то́рба.

Юрбá провалила тимчáсом мимо Петрá. Хотьби й рад він був послýхати, на які ще хитрощі піднимáти меть ся ся ниша душá, так за нарóдом нічóго булó не видно і не чутнó.

Тільки тепéр порахувáв Петрó, чогó стóїть Брухо-вéцький; тепéр тільки постеріг, якý ям́у копáє він городовій старшині! Окаянний пройдисьвіт так усїх омáнив, так по душі булй тéмному людові тії лукáвії ухвáтки, тії тихі, солóдкі рéчи, те нібп-то убóжество. Аж дивно стáло моймý козакóві, щó-то чоловік змóже, як захóче! Химéрний той Іванéць морóчив гóлови людськії мов пе своєю силою; мов який чарівник-чорнокнижник, ходив він поміж миром, сїючи своï чáри.

Загадáвсь Петрó, зажурйвсь про лихý Украïнську дóлю; забýв, чогó й прийшóв сюди у Романóвського Кут. Як ось удáрили в бýбни, а скрізь по віщóвому місцї почáли гукáти окличники: У р á д у! в р á д у! в р á д у! Усї заметушились і почали тягтись туди, де бито в бýбни. Боржій за всїх поспішáли в рáду брáтчики.

„Чогó се бють у віщóві бýбни?“ питáє один брáтчик другóго, пробирáючись проміж людом.

„Хибá не знáєш?“ одвітýє той. „Судити муть Кирила Тýра!“

Схаменýвсь тогдї Петрó і пійшóв боржій за двомá Запорóзцями, не одрізняючись од їх до самóго сýдного місця. Пощастило йомý так дóбре стáти, що через козáцькі гóлови усé булó видно. Посеред сýдного кóлеса стоя́в Кирило Тур, потýпивши óчі, а кругóм йóго усé брáтчики. Миря́не й собі пéрлись напорéд, щоб подивитись на Запорóзький суд; да пе такíвські були Низóвцї, щоб пропустили до сýдного кóлеса, когó не трéба. Стáвши плечéм поуз плечé, рядів у три чи щó, упéрлись о зéмлю ногáми і вже як ні тóвпились іззáду городові козаки з міщáнами й поспíльством, не зýзили вони ні на пядь порóжнього по серéдині місця. Хто бажáв що побáчити або почýти, то хиба через гóлови побáчив; а багáто людий, позлáзивши на дуби, звідти дивились.

У пéрвому рядý видно булó Петрóви Бруховéцького з гетьмáнською булавóю. Над їм вíйськóві хорýнжі держáли бунчýк і хрещáту корогóв. Коло йóго по правý рýку стоя́в

військо́вий суддя́ з патери́цею, а по ліву́ військо́вий писар з каламаре́м за по́ясом, з перо́м за у́хом і папе́ром в рука́х› а да́лі по бока́х довгоу́сії діди́ Січовії. Сі вже, хоть за ста́ростю жа́дного й уря́ду не держа́ли, а на ра́дах їх річ була́ попе́реду. Не оди́н із їх і сам бува́в кошови́м на віку́, так тепе́р їх шано́вано й поважано як батьків. Пя́теро їх стоя́ло, як пя́теро си́вих волоха́тих го́лубів, похили́вши тяжкії од думок го́лови. Курі́нне отама́ннє і вся́ка старшина́ докінча́ли пе́рвий о́бід віщо́вого ко́леса. Усі були́ без шапо́к, ска́зано — у су́дньому мі́сці.

Розпоча́в суд над Кири́лом Ту́ром ба́тько Пу́гач. Ви́йшовши з ря́ду, уклони́всь він на всі чоти́рі сто́рони низе́нько, потім іще́ одда́в осо́бо оди́н покло́н гетьма́нови да діда́м да ота́манам по покло́ну і поча́в говори́ти го́лосно й пова́жно.

„Па́не гетьма́не і ви, батьки́, і ви, пано́ве отама́ннє, і ви, бра́тчики, хоро́брії това́риші, і ви, правосла́вні христия́не! На чім держи́ть ся Украї́на, як не на Запоро́жжі? А на чім держи́ть ся Запоро́жжє, як не на да́вніх предковічних звича́ях? Ніхто́ не ска́же, коли́ почало́сь коза́цьке лица́рство. Почало́сь воно́ ще за о́них сла́вних пре́дків на́ших Варя́гів, що мо́рем і по́лем сла́ви у всьо́го сьві́ту добу́ли. Отже ніхто́ з коза́цтва не покаля́в тії золото́ї сла́ви — ні коза́к Ба́йда, що ви́сів у Царі́гра́ді на залі́зному гаку́, ні Самі́йло Кі́шка, що му́чивсь пятьдеся́ть чоти́рі го́ди в Туре́цькій ка́терзі, — покаля́в її тільки оди́н ледащи́ця, оди́н пали́вода, а той пали́вода стоїть перед ва́ми!...“

Да взяв Кири́ла Ту́ра за пле́чи да й поверну́в на всі бо́ки. „Диви́сь“, ка́же, „вра́жий си́ну, в вічі до́брим лю́дям, щоб була́ и́ншим нау́ка!“

„Щож сей паску́дник учини́в?“ став ізно́в глаго́лати ба́тько Пу́гач до грома́ди. „Учини́в він таке́, що тільки тьфу́! не хо́четь ся й ви́мовити. Пога́ний наро́би́в сорома́ товари́ству на всі ро́ки. Па́не гетьма́не, і ви, батьки́, і ви, пано́ве отама́ннє, і ви́, бра́тчики, поду́майте, пора́дьтесь і скажі́те, як нам сього́ сорома́ збу́тись, яку́б ка́ру леда́чому па́костникови здекретува́ти.“

Ніхто́ не вирива́всь із сло́вом; усі жда́ли, що гетьма́н ска́же. А діди́ ка́жуть: „Говори́, ба́тьку гетьма́не! твоє́ сло́во — зако́н“.

Бруховéцький скóрчивсь у три погúбелї да й кáже: „Батькú мої рідні! щóж я здолáю вúдумати пýтнє своїм нікчéмним рóзумом? У вáших-то сúвих, шанóвних головáх увéсь рóзум сидúть! Ви знáєте всї стародáвні звичáї і порядки, — судїть, як самú знáєте, а моє дїло махнýти булавóю, да й нехáй по томý бýде. Не дáрмож я вас вúвів із Запорóжжя на Вкраїну: подякуйте по стародáвньому, як самú знáєте; судїте і карáйте, когó самú знáєте, а я своró рóзуму супроти вáшого не покладáю. Усї ми перед вáшими сúвими чупрúнами дїти і дýрнї“.

„Ну, колú так“, кáжуть дїдú, „то чогóж дóвго міркувáти? До стовпá та киями“.

Горопáху[1]) Кирúла Тýра звязáли верьóвками да й повелú до стовпá, що стояв недалéко. Привязáли бідáху так, щоб мóжна булó повертáтись на всї бóки; ще й правý рýку остáвили на вóлї, щоб мóжна булó бідолáсї достáти ківш да вúпити мéду або горілки. Бо так водúлось у тих химéрних Низóвців, що колó стовпá тут же й горілка стояти ме у дїжечцї і калачів рéшето — раз для тóго, щоб, завдáвши голові хмéлю, не так тяжко булó горопáсї кінчáти жизнь, а в дрýге для тóго, щоб охотнїйш козакú брáлись за киї. Тут бо й київ лежáв оберéмок. Отсéж усякий брáтчик, ідучú мúмо, зупúнить ся коло стовпá, вúпє коряк мéду, чи горілки, калачéм закýсить, візьме кий, удáрить раз виновáтого по спúнї да й пійшóв своєю дорóгою. „А вже в їх такé булó проклятe заведéнє“, розкáзують булó старосвітські люди, „що, як сїм раз одвáжить киякою, то хлїба більш не їсти меш“. Рідко-рідко траплялось, що жáден брáтчик до ківшá не доторкáвсь, а прохóдив мúмо, мов і не бáчить нїчóго. То булó простóїть бідний тїмáха[2]) своє врéмя, одвяжуть да й прав. Тільки, щоб заслужúти такý лáску в товарúства, трéба булó козакóви незнáть якúм бýти рúцарем. Прáвда, й Кирúло Тур був у Сїчі не послїдýщий, був козáк-душá, а не брáтчик, да й винáж йогó булá дýже тяжкá. Тúмто úнший брáтчик, хоть і жáлував дýже козакá, да, щоб не розплодúвсь такúй гріх між молодикáми, ішóв і бравсь за кий. Хибá вже, зглянувши на Кирúла Тýра, перемагáв своє жорстóке

---

[1]) бідняка. [2]) бурлáка, нетяга, пор. поль. ciemięga.

Запоро́зьке се́рце. Зна́єте, чи раз же то дово́дилось у-ку́пі яку́ приго́ду на ди́ких поля́х терпі́ти або́ оди́н одного́ з біди́ визволя́ти? Так, згада́вши старовину́, бра́тчик і ру́ку опуска́в і, мов не він, од стовпа́ одхо́див.

Щеж до то́го беріг Кири́ла Ту́ра од лихо́ї ха́лепи й побрати́м його́, Богда́н Чорного́р. Сей, хо́дячи круг стовпа́, одного́ зупи́нить покі́рним проха́ннєм, друго́му попрікне́ про яку-не́будь Кири́лови послу́гу, а на и́ншого бла́зня то й посва́рить ся; то таки́й, зна́ючи Чорного́рське завзя́ттє, і оді́йде, мов кіт од са́ла, хочби і рад горі́лки покошту-ва́ти. Бла́гаючи и́ншого ота́мана, аж слїзми́ облива́всь ві́рний Ту́рів побрати́м; а в Сїчі вели́кого сто́яло таке́ щи́ре побрати́мство.

Як ось іде́ про́сто до стовпа́ ба́тько Пу́гач. Сього́ похму́рного дїдуга́на не посьмі́в Богда́н Чорного́р нічи́м попрікну́ти; а де вже на його сва́ритись? хоть жеб його́ й бажа́в блага́ти, то й язи́к не воро́чаєть ся. Так як молоди́й цу́цик хова́єть ся під воро́та, поба́чивши старо́го сусї́дського бровка́, так бі́дний Чорного́рець оступи́всь геть, даючи́ доро́гу жорсто́кому дї́дови. А той прийшо́в до стовпа́, ви́пив коря́к горі́лки, іще́ й похвали́в, що до́бра горі́лка, закуси́в калаче́м, узя́в у ру́ки кий. „Поверни́сь“, ка́же.

Серде́га поверну́всь, а він йому́ так одва́жив ки́єм по пле́чах, що аж кістки́ захрумтї́ли. Одна́к Кири́ло Тур показа́в себе́ до́брим Запоро́зцем: і не змо́рщивсь і не застогна́в.

„Знай, ледащо, як шанува́ти коза́цьку сла́ву!“ сказа́в ба́тько Пу́гач, положи́в кий да й пійшо́в собі геть.

Дивлячи́сь оддалеки́ на Запоро́зький прочуха́н, Петро́ помі́ркува́в, що не бага́то Кири́ло Тур ви́держить таки́х гости́нців. Жаль йому́ ста́ло нетя́ги; підійшо́в до його́, чи не дасть яко́го заві́ту сестрі́ да ма́тері.

А Богда́н Чорного́р ду́мав, що він хо́че попро́бувати чи крі́пкі в Ту́ра пле́чі; заслони́в свого́ побрати́ма спи́ною, схопи́вся за шаблю́ку да й ка́же: „Мо́ре![1]) Я не попу́щу уся́кому захо́жому знуща́тись із мого́ по́бро![2]) дово́лї й свої́х бра́тчиків“.

---

[1]) се́рбский о́клик ужи́ваний, коли́ моло́дший клі́че до ста́ршого. [2]) побрати́м.

„Багацькож мабуть і в тебе в голові мозку!“ каже Кирило Тур. „Пусти його; се добра людина: у багно тебе не втопче, як завязнеш, а хиба з багна витягне. Здоров був, братіку! Бач як гарно в нас трактують гостий? Се вже не гарячі млинчики, пане брате! Випємож по коряку меду, щоб не так було гірко“.

„Пий, брате, сам, а я не буду“, каже Петро, „щоб іще ваші діди не звеліли оддячити тобі києм“.

„Ну, бувайтеж здорові, братці!“ каже Кирило Тур; „випю я й сам“.

„Що сказати матері да сестрі?“ поспитав Петро.

Згадавши про матїр та про сестру, Кирило Тур похилив голову, далї й каже з пісні:

Ой котрий, козаченьки, буде з вас у містї,
Поклонїть ся старій ненцї, нещасній невістї:
Нехай плаче, нехай плаче, а вже не виплаче,
Бо над сином, над Кирилом, чорний ворон краче!

„Се таки й станеть ся з тобою, превражий сину!“ каже підходючи один Січовий дід; а за ним іде ще троє. „Не вповай“, каже, „на те, що молоді тебе обходять; ми й сами тебе вкладемо, ось дай лиш випити нам по коряку горілки“.

Да й узяв коряк; зачерпнув, випив, покректав, да, взявшись за кий, і каже: „Як вам здаєть ся, батьки? Я думаю, дати йому раз по голові та й нехай пропадає ледащо!“

„Нї, брате“, каже другий дід, „нїхто з нас не зазнає, щоб коли-небудь бито виноватого по голові. Голова — образ і подобіє Боже: гріх підіймати на неї кия. Голова нїчим невинна: із серця ісходять помишленія злая, убійства, прелюбодїянія, любодїянія, татьби, а голова, брате, нїчим невинна“.

„Дак щож, брате“, каже третїй дід, „коли того проклятого серця дубиною не достанеш? а по плечах не добити нам сього вола й обухом. А шкода пускати на сьвіт такого гріховода: і так уже не знать на що переводить ся славне Запорожже“.

„Послу́хайте, батьки́, моє́ї ра́ди“, ка́же четве́ртий дід. „Колі́ Кири́ло Тур ви́держить сей прочуха́н, то неха́й живе́; таки́й козарлю́га на що-не́будь здасть ся“.

„Здасть ся?“ ка́же, ідучи́ ми́мо, ба́тько Пу́гач. „На яко́го біса здасть ся таки́й гріхово́дник христия́нству? Би́йте його́, вра́зького си́на! Шкода́, що мині̂ нельзя́ більш бра́тись за кий, а то я молоти́в би його́, покиб уве́сь це́бер горілки ви́пив. Би́йте, батьки́, превра́жого си́на!“

Тогді̂ діди́ випива́ли, оди́н за одни́м, по коряку́ горілки, бра́ли киї̂ і дава́ли Кири́лу Ту́рови по пле́чах. Си́ли в стари́х рука́х було́ в їх іще́ дово́лї, що аж пле́чи хрумті̂ли. Инший давно́б уже́ звали́вся із ніг, а Кири́ло Тур ви́держав усї̂ чоти́ри киї̂, не покриви́вшись; іще́, як одійшли́ діди́, і шуткува́в із своі̂м го́стем.

„До́бре“, ка́же, „па́рять у нас у Січові́й ла́знї, нї̂чого сказа́ти!“ Після́ тако́ї припа́рки не заболя́ть уже́ нї пле́чі нї поясни́ця“.

„Що сказа́ти твої́й панї̂ма́тцї?“ пита́єть ся ще раз Петро́.

„А що́ж їй сказа́ти?“ одвіту́є Кири́ло Тур. „Скажи́, що пропа́в коза́к, от і все. А прикме́ту над моі̂м ска́рбом зна́є побрати́м. Одну́ часть одда́сть він старі́й не́ньці та сестрі́; дру́гу одвезе́ у Ки́їв на Бра́тство: неха́й же там мо́лять ся за мою́ ду́шу; а тре́йтю одвезе́ у Чо́рну Го́ру: неха́й до́брі юна́ки ку́плять собі́ олив́яного бо́бу та чо́рного пшона́, щоб було́ чим помяну́ти на лица́рських гре́цях Ту́рову ду́шу“.

„Кріпи́сь, по́бро“, ка́же Богда́н Чорного́р, „більш нї̂хто́ не зниме́ на те́бе руки́. От незаба́ром уда́рять у казани́ до обі́ду; тогді̂ одпу́стять тебе́ да й бу́деш во́льний коза́к“.

Му́сив Петро́ підожда́ти до обі́д, чи не потї̂шить ма́тери да сестри́ Кири́лової до́брою звісткою. Хо́дючи по віщо́вому мі́сту, постеріг він, що не оди́н тільки Чорно́горець бороня́в Кири́ла Ту́ра; бага́то бра́тчиків, зустріва́ючись із други́ми, бра́лись за ша́блю, мов вимовля́ли: „Ось тілько поква́п ся на горілку, то ви́цїжу я її з те́бе ху́тко!“ Якже́ вда́рили в казани́ до обі́ду, тогді̂ ці́ла ку́па Запоро́зців ки́нулась до Кири́ла Ту́ра; одвяза́ли од стовпа́, обнима́ли і поздоровля́ли по ба́нї̂.

„Ну, геть від ме́не!“ ка́же Кири́ло Тур. „Колú́б самі́ постóяли в стовпá, то одпáлаб охóта обнимáтись“.

„А щó!“ кáже, підхóдючи бáтько Пу́гач, „смачні́ киї́ кошовії́? Мóже тепéр плéчі болять так, як то у тогó чóрта, що вози́в ченця́ в Єрусали́м? На, приложи́ отсé ли́стє, так зáвтра мов рукóю зни́ме. Би́то й нас де за що зáмолоду, так знáємо ми лі́ки од сьогó ли́ха“.

Роздяглú брáтчики Кири́ла Ту́ра, а в Петрá аж морóз пійшóв поза шку́рою, як побáчив він білу йогó сорóчку, що сестрá-жалібни́ця ши́ла й мерéжила, усю́ в крові́; іщé й поприкипáла до ран. Кири́ло Тур аж зу́би сці́пив, щоб не стогнáти, як почали́ оддирáти її́ од ті́ла. Бáтько Пу́гач сам приложи́в йому́ до спи́ни ширóке якéсь ли́стє, помазáвши чимсь липки́м.

Тогді́ брáтчики з весéлим гу́ком підняли́ ді́жки́ з мéдом та з горі́лкою, узяли́ сту́жку[1]) з колачáми да й повели́ Кири́ла Ту́ра до обі́ду.

Обі́дали дóбрі молодці́ на траві́ під дубáми, уся́кий курі́нь осóбе із своі́м курі́нним отáманом. Ді́ди́ обі́дали в гетьмáнському курені́; ті́льки бáтько Пу́гач прийшóв на трапéзу до Кири́ла Ту́ра і то вже булá вели́ка честь усьому́ курі́неви. Кири́ло Тур уступи́в йому́ своє́ отамáнське мі́сце, а сам сів коло йóго. Два кобзарі́, си́дючи навпрóти їх, ігрáли уся́ких рицáрських пісéнь — і про степи́ і про Чóрне мóре і про невóлю і кáтергу Турéцьку і про здóбич да слáву козáцьку; усé повáжним слóвом перед товари́ством виклáдували, щоб козáцька душá і за трапéзою рослá у-гóру.

Поблагослови́всь отó бáтько Пу́гач до трапéзи; усі́ взяли́сь за сьвяти́й хліб, уся́к ви́няв з кишéні лóжку (бо Січовикóви без лóжки, що без лю́льки, ходи́ть не годи́лось), як ось Кири́ло Тур, озирну́вшись кругóм, і кáже: „Ех, брáтчики! мені́ пáмороки заби́то кия́ми, а в вас мáбуть із рóду в голові́ клóччє. Коли́ж се в сьвíті ви́дано, щоб ви́проводити гóстя з кóша на тще-сéрце?“

„Пáне отáмане!“ кáжуть, „борони́ нас, Бóже, од такóї скнáрости! Про якóго се ти гóстя глагóлеш?“

Коли́ж тут сáме і йде Богдáн Чорногóрець із Петрóм.

---

[1]) сту́га, deminut. сту́жка, корóбка з лу́ба.

„Ось мій гість!“ ка́же Кири́ло Тур. „Се, колú хóчете знáти, син Паволóцького попá, той сáмий, що, як стýкнувсь ізó мнóю за Кúєвом, то аж пóле всьміхнýлось“.

Рáді булú усї брáтчики, побáчивши Шрáмового сúна. Давнó вонú чувáли про йогó рицáрство. Инші устáвши обіймáли йогó як брáта, дрýгії потїснялись, щоб булó йому́ місце.

На обід у Запорóзцїв мáло подавáли мясúва, а все тільки рúбу. Дóбрі молóдцї, як ченцї, мя́са не любúли. Посýда булá вся деревянá; і чаркú й корякú — усé з дéрева. Трапезýючи дóбре тягнýли брáтчики горілку, мед, пúво; однáк нїхтó не впивсь, так-то вже повтя́гувались.

Більш од усїх пив на сей раз Кири́ло Тур: хотїв мáбуть бідáха завдáти собі хмéлю, щоб не так болїли плéчі; да й хміль не подолїв йогó. Зробúвсь тільки дýже весéлий і, як устáли зза обід да як почалú брáтчики танцювáти під бандýру, він і собі пійшóв навпрúсядки; качáвсь кóлесом і виробля́в такі викрутáси, що нїхтóб і не подýмав, що сьóго козакá бúто недáвно кия́ми. Запорóзцї не навтїшáлись із такóї терпелúвости.

Петрó мій пóслї обід хотїв ітú до дóму, так Кири́ло Тур придéржав йогó да й кáже: „Постривáй, брáте, і я поїду. Після такóї бáнї не дóвго покріпи́ш ся. Перед товари́ством сóром квóлитись, а дóма заля́жу до зáвтрого“.

„От, погáявшись іщé трóхи, звелїв Кири́ло Тур осїдлáти двóє кóний да й поїхав з кóша, шепнýвши щось побратúмови.

Приїзджáють до хáти, а назýстріч їм вибігáють мáти і сестрá Кири́лова. Як же то зрадїли сердéчнії, то й розказáти не мóжна! Однá берé за поводú коня́, дрýга тя́гне Запорóзця з сїдлá, а він тільки всьміхáєть ся.

„Бáчте?“ кáже, „я вам казáв, що нїчого журúтись! Та вже мáбуть вас так Бог создáв, щоб усé кúснути“.

Хóчуть йогó обня́ти, а він рукáми їх одпихáє: „Нї вже“, кáже, „сьогó не бýде. І так брáтчики трохú не прогнáли з курін́я“.

* * *

Хотїв Петрó зáраз ітú до-дóму, так Кири́ло запросúв на чáрку горілки; да й старá нéня і сестрá Кири́лова кла́няючись просúли, щоб хоть загля́нув у хáту.

„Ну, паніматко!“ каже Кирило Тур, „давай же нам тепер такої горілки, щоб і сам діявол зайшов у голову! та давай цілу боклагу; таким лицарям, як ми, пляшки й на одного мало“.

Якже внеслі з комори горілки, Кирило Тур, замісць щоб шанувати гостя, узяв боклагу да й почав цмулити з неї як воду. Мати боячись, щоб він не перепивсь, хотіла одняти боклагу, а він: „Геть, мамо, геть! чоловік не скотина, більш ведра не випє“.

І почав знов цмулити, поки знемігшись упав без памяти на землю. Усї стревожились, а один Петро тільки знав, що сьому за причина. Він поміг підняти Кирила Тура з землї і положити на перину; далї попрощавсь і пійшов до Ґвинтовчиного хутора, міркуючи про все, що чув і бачив.

Глава тринадцята.

Тимчасом Шрам Паволоцький, занедбавши свою старість, поспішав, мов простий гонець, до Батурина. Сонце ще не вирізалось ізза левад, як переїхав він Нїжень; іще тільки деколи просьвічувало скрізь берези. Іще народ і до череди не вигонив. Шрам і рад, що ніхто його не бачив, бо в ту смутну годину инший опияка не побоявсь би вхопити і попового коня за поводи питаючи, чия сторона.

У Борзнї заїхав Шрам одпочити до сотника Білозерця. Білозерець був старосьвітський сотник. Так знав його Шрам добре і булі вони приятелї.

Тільки що доїзджає до воріт, аж сотник виїзджає з двора. Познав Шрама і сам не знав, що робити од радости.

„Ну, батьку“, каже, „у саму годину завитав ти до нас у гостї“.

„Бачу я й сам. Бодай лучче нічого не бачити!“

„Кудиж отсе?“

„Да в Батурин же, до нависного дїда Васюти“.

„Е, уже раду рушили!“

„Як?“

„А так. Ось заїдьмо лиш до господи“.

Заї́хали, ввійшли́ до сьвітли́ці, сїли кінéць столá. Тогдї Білозéрець і почáв розкáзувати. „Так і так“, кáже. „Нависноголóвий Васю́та коверзувáв-коверзувáв, дáлї такé ви́гадав, що лéдви й сам не пропáв. „Присягáйте менї“, кáже, „на послушéньство гетьмáнське; а не прися́гнете, то тут вам капу́т“. Наусти́в врáжий дїд піхóту да хотїв так придави́ти у Батýринї старшину́, щоб і не пи́снула. От як у нас тепéр завелóсь!“

„Да чогó дóброгó й ждáти од такóго?“ кáже Шрам. „Ужé колú ти був раз Золотарéвським, то Золотарéнком ізнóв не бýдеш! Ну, щóж старшинá?“

А старшинá“, говóрить Білозéрець, „почалá йогó усóвіщувати:

„Побíй ся Бóга! чи тобíж дóвго жи́ти на сьвітї? Нехáй би молодії гетьманувáли. Ей, пáне полкóвнику! не удавáй Сомкá на Москвý зрáдником! держи́сь за йóго, то ще й сам і всї ми поживемó з упокóєм“. Куди́! Розходи́всь наш дїдугáн: Скорíйш у мéне волóсся на долóнї ви́росте, нїж Перея́славський крáмар бýде гетьмáном! За мéне бояре на Москві тя́гнуть, за мéне Бруховéцький з Запорóзцями стоя́ти ме. Ось я послáв ужé посланцї до Зїнькóва“. — „Не йми“, кáжуть йомý, „віри Запорóзцям: вони́ тебé у-очеви́дьки ошýкують. Приї́жджáють до тéбе з Сїчи задля узя́ття тíлько подарýнків. „Ми тебé гетьмáном оберемó!“ а там своє́ на умí. Хибá не знáєш, яки́м вони́ дýхом на Городовý старшину́ ди́шуть? Се в їх обичáй дáвнїй!“ Де тобí! І слýхати не хóче. Як ось і гонцї з Зїнькóва. „А що?“ — „Егé!“ кáжуть, „прощáйсь, пáне полкóвнику, з гетьмáньством. Там Запорóзцї такé провáдять, що аж слýхати сýмно“. — „А князь же щó?“ — „А щó князь? Князь із Запорóзцями за панїбрáта, а твої подарýнки приня́в у сьміх, бо в йóго й своґó довóлї“. Васю́та й рýки попусти́в. Тогдї старшинá за йóго, а піхóта й собі потяглá за старшину́; да до тóго прийшлóсь, що трóхи сам Васю́та не нaложи́в головóю. Як ось од Сомкá лист до Васю́ти.

„Од Сомкá?“ питáє Шрам здивувáвшись.

„Од йóго самóго, од Яки́ма Сомкá“.

„Із Перея́слава?“

„Нї, із Ічнї.[1]) Сомко́ вже в Ічнї“.

„Не сподївавсь я“, ка́же Шрам, „щоб Сомко́ так ско́ро переміг себе́“.

„Еге́!“ одвіту́є Білозе́рець, „крута́ годи́на наступи́ла. Пи́ше до Васю́ти: „Во імя Бо́же ти, па́не полко́внику Нїженський, і всї під його́ руко́ю бу́дучії, послу́хайте мого́ го́лосу, не погубля́йте отчи́зни. Чи вам“, ка́же, „лу́чче остава́тись під руко́ю скотопа́са Іванця́, чи під рица́рською руко́ю Переяславського Сомка́? Забу́дьмо вся́кі чва́ри. Не час нам тепе́р враждува́ти, час за коза́цьку честь посто́яти. „Я“, ка́же, „жду в Ічнї. Хто єсть вірний син своє́ї отчи́зни, збира́йтесь до мого́ бо́ку. Не попустї́мо гетьма́нської булави́ в леда́чі ру́ки...“ Ба́чить тогдї Васю́та, що нїкуди дї́тись, дава́й старшину́ до Ічнї проха́ти да й ру́шили всї з Бату́рина. І я отсе́, де́що впорядкува́вши, туди́ж ї́ду. Так намо́вились між се́бе, щоб уже́ всіма́ голоса́ми Сомка́ обра́ти і прися́гу йому́ ви́конати і при йому́ всім стоя́ти“.

„Так чого́ж га́ятись?“ ка́же Шрам. „На ко́ний да до Ічнї!“

„Го́споди!“ сказа́в диву́ючись Білозе́рець, „чи тебе́ Госпо́дь сотвори́в із само́го залї́за чи що́? Нї ра́ни, нї лїта́ тебе́ не одолїва́ють“.

А Шрам йому́: „Як тре́ба ратува́ти Украї́ну, байду́же менї і лїта́ й ра́ни. Обнови́ть ся я́ко о́рля ю́ность моя́. На коня́, на коня́! нїчо́го га́ятись!“

„Да вгаму́йсь Бо́га ра́ди! хоть дух переведи́, хоть ча́рку горілки ви́пий да закуси́“.

Сяк-так осади́в Білозе́рець Шра́ма. Шрам уже́ й сам тогдї почу́вся, що тре́ба да́ти собі пільгу.

Ви́їхали з Борзни́. Чи проїхали з деся́ток верств чи нї, як назу́стріч гоне́ць до Білозе́рця, щоб простува́в уже́ під Нїжень. „Ві́йсько гетьма́нське пійшло́“, ка́же, „туди́ ще зра́нку, а Сомко́ гетьма́н з Васю́тою і з и́ншою старшино́ю тож із Ічнї ру́шили. Уся́ старшина́ прися́гу ви́конала Сомко́ви на послуше́ньство в ринко́вій це́ркві Іча́нській да почу́вши, що вже боя́ре під Нїженем, про́сто з це́ркви на ко́нї да й ру́шили до Нїженя“.

---

[1]) Ічня, соте́нне місто Прилу́цкого по́лку, тепе́р місто́чко Конотопского повіту.

„Заворушились наші!“ каже Шрам. „Слава Тобі Боже! Ну, не тратьмож часу й ми“.

Повернули коний на Ніженську дорогу; їдуть спішно. Виїзджають на Ічанський шлях недалеко од Ніженя, аж глянуть — і Сомко з Васютою їде. Старшина за ним купою. Повитавшись, Шрам зараз і питає: „А що, пане гетьмане, яково?“

„Не журись, батьку“, каже Сомко, „усе буде гаразд. Уже як ми з паном Золотаренком узялись за руки, то нехай устоїть против нас хто хоче. Лубенський, Прилуцький, Переяславський полки я виправив з Вуяхевичем під Ніжень, а Чернигівський буде туди сьогодні на ніч. Чогож ти іще супиш ся?“

„Ти кажеш, пане гетьмане, що з Вуяхевичем полки виправив?“ питає Шрам.

„З моїм ґенеральним писарем“, одвітує Сомко.

„Да то-тож! Не дав би я йому гетьманського бунчука під таку годину“.

„Е, батьку!“ каже Сомко, „тобі бо вже дуже зневірились люди“.

„А ти, синку, дуже багато ймеш їм віри. Я чував про Вуяхевича дещо негарне“.

„Е, годї! ти мого Вуяхевича не знаєш. Ніхто лучче його не вміє гамувати козаків: тим я й дав на сей день йому бунчук, а не иншому“.

„Похмурна, похмурна година!“ каже сам собі Шрам.

„Не така ще, як тобі здаєть ся“, сказав Сомко.

„Дай Боже! А що ти скажеш про поспільство, що купить ся коло Ніженя, нехай Бог криє? Се все Бруховції!“

„Нічого не скажу. Менї більш їх жаль, ніж досадно: більш досадно, ніж страшно. Поки в мене в таборі козаки да гармати, я ні про що й гадки не маю. Ти думаєш, може, мене дуже засмутили Миргородці да Полтавці з Зіньківцями? Не засмутили вони мене, а преогорчили. Не те менї шкода, що три полки одпало, а те, що честь, правда поламана“.

„О голово ти моя золота!“ подумав Шрам. „Колиб то так усї, як ти, держались чести та правди! а то на кого ні

згля́неш — уся́ке, мов зьвірю́ка, про свою́ тільки шку́ру да про свій берлі́г дба́є!

Уї́хали в місто. Тільки що переї́хали Гала́товку уро́чище, аж ось перегороди́ла їм доро́гу проце́сия: несли́ ме́ртвого.

Пита́єть ся Шрам; „Кого́ хова́ють?“

Ка́жуть: „Війте́нка“.

Ди́вить ся Шрам, а за труно́ю того́ Війте́нка трохи́ не ввесь Ніжень підня́в ся; і все самі́ міща́не: жа́дного в карма́зинах. Ди́вить ся Васю́та, аж за міща́нами су́нуть і козаки́ Ніженські; і все тільки товари́ство: жа́дного со́тника ні ота́мана. Іду́ть, уту́пивши о́чи в зе́млю, і мов не ба́чать ні гетьма́на ні Васю́ти з старшино́ю. Шрам тільки похита́в голово́ю. Нічо́го не сказа́в і Сомко́, ди́влячись, що козаки́ замісць та́бора під містом, опини́лись на Війте́нкових по́хоронах, на́че в свого́ полко́вника, да ще під такий вели́кий час. А старшина́ тільки між собо́ю згля́дувалась. Зрозумів ма́буть щось і Васю́та; бо, ско́ро перейшли́ по́хорони, за́раз одклони́вшись гетьма́нови поверну́в до свого́ дво́ру. Старшина́ Ніженського по́лку теж розї́халась по дворах; а з други́х полків поїхали за Сомко́м до та́бора. А та́бор Сомків стоя́в під Ніженем за Біляківськими лева́дами.

Доїзджа́ють до та́бора, аж у та́борі ще оддалеки́ чу́ти го́мін, га́лас. Приїзджа́ють бли́жче, аж округи та́бора жа́дних беке́тів.[1]) Козаки́ зміша́лись, як у бра́зї гу́ща; той туди́, той туди́ йде і жа́дного поря́дку між ними́ нема́є. А тут ще почало́ темнї́ти; так Сомко́ве військо — на́че те мо́ре, що зпе́реду ще хоч ви́дно, як хви́лї хо́дять, а дальш, у темноті́, так уже́ тільки реве́ да бурха́є.

Добра́вшись до свого́ наме́ту, Сомко́ за́раз звелі́в позва́ти перед се́бе Вуяхе́вича. Ки́нулись шука́ти його́ по та́бору, да не так-то його́ й знайти́ у такій мішани́нї. Сомко́ напа́вся на підру́чників ґенера́льного пи́саря, се́рдивсь, крича́в; да́лї ба́чить, що тим се́рцем мішани́нї таборо́вій не запобі́гне, розосла́в старшину́ по всьому́ обо́зови козаків гамува́ти, а сам сів на коня́ і поїхав поміж наме́тами. Шрам ї́хав за ним, похму́рний як ніч, що надіхо́дила.

---

[1]) беке́т, -та, вое́нна піке́та, сторо́жа.

Аж ось і ґенера́льного пи́саря узріли. Той давно́ вже ї́здив по та́бору, гаму́ючи коза́цтво, ті́льки од його́ гамова́ння іще́ гірш підійма́всь го́мін.

„Вра́жі ді́ти!" кричи́ть, „на́вчимо ми вас старшину́ шанува́ти! не бу́дете ви в нас копи́лити гу́бу,[1]) як тії Запоро́зці, що всі в їх рівні. Порівня́ємо ми вас так, що й не захо́чете. Ма́ло чого́ не бува́є, що Запоро́зцям усю́ди своя́ во́ля, що з ними́ старшина́ й гетьма́н за панібра́та. Пожа́луй! у їх нема́ ні вбогих ні бага́тих; так на теж вони́ Запоро́зці, козаки́ над козака́ми. А ви що́? мужики́! та́яж мужва́! Да ми вас, вра́жих діти́й, батога́ми! Ось неха́й лиш ру́шать ра́ду, — ми вас пове́рнемо в земляну́ робо́ту! дамо́ ми вам зна́ти коза́цькую во́льность!"

Так вигу́кував військо́вий пи́сар і байду́же йому́, що круг його́ на́че мо́ре йгра́є. І так, як от хви́лї розхо́дять ся перед байдако́м, а зза́ду знов буркочучі́ злива́ють ся, так тії козаки́ спе́ршу розсту́плять ся, щоб да́ти доро́гу писа́рському поїзду, якже́ проїде, то й за́чнуть із-за́ду вигу́кувати: „Чи чу́єте, що́ пан пи́сар глаго́ле? ми мужва́! нас батога́ми! си́пати вали́ по города́х нас приста́влять! — Дак ми бу́демо працюва́ти, а старшина́ одпа́сувати бо́ки, ору́дуючи на́ми? — І так ще ма́ло нам знева́ги? вали́ си́пати? — Не ді́ждуть же вони́ сього́! — Не ді́ждуть, не ді́ждуть!" гука́ли ще голоснї́йше тії, що були́ дальш од писа́рського поїзду.

А військо́вий пи́сар, хоть і чув, да не озира́всь. Він своє́ козака́м прова́див.

„Па́не пи́сарю", ка́же Сомко́, перестрівши його́! „що́ отсе́ в те́бе за поря́док? Хиба́ на те я дав тобі́ бунчука́?"

А той уклони́всь, пра́вда, низе́нько да й ка́же: „Та от, па́не ясновельмо́жний, яке́ тут ли́хо. Недале́ко звідсї та́бор Запоро́зького гетьма́на..."

„Гетьма́на!" кри́кне Сомко́, що аж покри́в уве́сь га́лас. „Хиба́ в те́бе і оп́річ ме́не єсть гетьма́н? Так убіра́й сяж до його́!" І ви́рвав у його́ з рук бунчу́к гетьма́нський.

Почу́вши Сомків го́лос, за́раз круг його́ всї замо́вкли. „Гетьма́н, гетьма́н прибу́в!" пішло́ скрізь по та́борови; і, ско́ро рознесла́сь така́ чу́тка, за́раз деякі бурлії схаме-

[1]) го́рдо надува́ти гу́бу.

нулись, подумали про свою голову. Сомко бо жартів не любив. Щирий і незлобний був рицар да вжеж, як і допечуть йому, то стережись тогді кожен. У таборі в його або в поході знай свою лаву — не так, як у инших.

Тим-то й били Сомківці неприятеля всюди, де тільки стирались. Знали, чого стоїть Сомко, усї старії значні козаки; а військова черпь про те байдуже: їй аби воля. От під сю-то волю й підїхав Іванець із своїми Запорозцями і пійшло усе як у казанї кипіти.

„А що, пане гетьмане?“ каже Шрам, „може ще й тепер за свого писаря заступиш ся?“

Сомко тільки махнув рукою і поїхав до свого намету.

„Дай лиш, сину, менї свого бунчука“, каже Шрам: „Я лїпше в тебе попорядкую“.

Сомко оддав йому мовчки.

„Бідна козацька голово!“ подумав сам собі Шрам.

„Оттак-то завсегда доводить ся нам та честь да слава! З боку дивлять ся люди, дивують ся, що блищить, сияє, а в серце нїхто не загляне. Тут день і ніч мізкуєш розумом, не знаючи спочинку, а тут під боком гадюки сичать і на твою душу чигають“.

Так собі мізкуючи, обійшов він з бунчуком увесь табор і всюди постановив варту, щоб нїхто в ночи з табора не вештавсь, і до табору нїкого без оклику не звелїв пускати. Да й нї на часиночку не дав собі одпочинку. Де козаки чи кашу варили чи круг огнища з салом на спичках сидїли, тихії речи не про що вже, як про Чорну раду, ведучи, він до їх і пристане. І иншій громадї Христову притчу розкаже, схиляючи буйні душі до кротости да до любови: то козаки так, як тії бжоли од кропила, погудуть та й осядуть.

І добреб воно було; можеб Шрам і до кінця козаків утихомирив, — так от же, як за тим сіятелем по ниві, так і за Шрамом Паволоцьким слїдом ходив діявол і всівав плевели в пшеницю. А той діявол не хто був, як полигач[1]) Бруховецького, Вуяхевич. Надувшись мов той сич, проходив він із своїми підручниками мимо козацькі купи і, бачця, нїчого злого й не діє, тільки то там то сям

---

[1]) повірник, прихильник, спільник.

бля́вкне[1]) да так же то козакі́в гірки́м сло́вом зневажа́є, так ї́м те неща́сне па́ньство да гетьма́ньство в ві́чі ти́че, що козаки́, прислуха́ючись, ті́лько у́си куса́ють. І, як от рибалка, ї́здячи чо́вном, кукольва́н[2]) розсипа́є, так той потайни́й зра́дця Вуяхе́вич розсипа́в гіркі́ слова́ в коза́цькії ду́ші.

Аж ось наступи́ла те́мна, глуха́ ніч; і до́бре і зле опочи́ло. Чи спав же то Сомко́ гетьма́н чи ні́, а Шрам не змигну́в о́ком і на годи́ну. Ніхто́ не розказа́в, ніхто́ й не списа́в би всі́х його́ думок. З тяжко́ю од клопо́ту голово́ю ходи́в він од ва́рти до ва́рти, часте́нько погляда́ючи против Романо́вського Кута. А в Романо́вського Куті́ широ́кі дуби́ од о́гнищ сьві́тять ся; через по́ле чу́ти глухи́й го́мін; ячать зда́леку людськії голоси́, на́че та хви́ля на мо́рі перед лихо́ю бу́рею.

Глава чотирнадцята.

Ста́ло вечорі́ти. Верну́всь ото́ Петро́ Шраме́нко. Розка́зує, що ба́чив у Романо́вського Куті́.

На дру́гий день скоро повстава́ли да повмива́лись Петро́ з Череване́м, як ось іде́ коза́к од Ґвинто́вки: „Каза́в пан — наді́ва́йте бі́лі сорочки́ та жупа́ни луда́ні,[3]) бо сього́дні бу́де ра́да; а па́ні присла́ла вам по нові́й стьо́нзці до ко́вні́ра. Уже́ тут і бояре царськії і Сомко́ і наш полко́вник з старшино́ю“.

Здивува́всь Петро́ і звелі́в зараз собі́ коня́ сі́длати.

Ко́ні були́ вже посі́длані. Сі́ли козаки́ і поїхали спі́шно. Васи́ль Нево́льник за своїм па́ном.

Ґвинто́вка, оберну́вшись, ті́льки сказа́в: „Гледи́ж, се́стро, — ти в ме́не тепе́р господи́ня — щоб дово́лі було́ всячини на вечеру; бо я верну́сь із ра́ди не без гости́й“.

Ви́їхали на узлі́ссє, аж людська́ юрма́ усе́ по́ле вкри́ла, а найбільш чернь-мужики́. Мужики́ж і міща́не ва́лять ку́пами, а коза́цтво йде ла́вою під мі́сто. А під мі́стом розо́пято царський наме́т і Моско́вське ві́йсько з боя́рами ста́ло. З пра́вого бо́ку су́не з своє́ю стороно́ю Брухове́цький; а з лі́вого Сомко́ве ві́йсько виступа́є. Ті́лькиж, за тими ку́пами лю́ду, ма́ло що мо́жна було́ й розгле́діти. Хиба́ по

[1]) промо́вити ні́яко́ве сло́во. [2]) тру́тка на ри́бу. [3]) жупа́ни з блиску́чої, зо́лотом тка́ної мате́рії (subst. луда́н).

корогвáх мóжна булó розпізнати, де Запорóзці, а де Городові. У Запорóзців на білих корогвáх тільки червóні хрестú, а в Городовúх орлú і всяке мальовáннє з зóлотом. Гóміп чинúвсь по пóлю скрізь такий, мов підступáє Ордá. Однó конéм їде, дрýге піхóм; той у кармáзинах, а тії в личакáх да в семрягах. Поперед сéбе звелїв Ґвинтóвка їхати чотирóм козакáм, а тóб і не протóвпився до памéту.

„Дорóгу, дорóгу пáну осаýлу Нїженському!“ кричáть козакú.

„Е, се князь наш!“ гукнé одéн у лучакóвому кýнтуші.

„Тривáй лиш, недóвго верховóдити меш!“

А дрýгий зупинúв йогó: „Не дýже“, кáже, „гукáй супроти сьóго пáна: я дéщо чув про йóго од Запорóзців“.

„Щóж ти чув?“

„Чув такé, що не дýже гукáй на йóго, от що!“

Сеж з одногó бóку. А з другóго, пóки пробрáлись трóхи промїж лю́дом, чýє Петрó такý розмóву:

„Як ти дýмаєш? чия́ візьме?“

„А чия́ж, як не Йвáна Мартúновича?“

„Е, постривáй лиш! он у Сомкá, кáжуть, ув обóзї довóлї гармáт і чóрного прóса; є чим у вічі заглянути; а він то не таківський, щоб оддáв доброхіть булавý з бунчукóм“.

„Бýдуть нáші й гармáти, як Біг помóже. Вже козакáм давнó обрúдло стоя́ти в старшинú в порóга. Хто не в кармáзинах, то й за стіл не посáдять“.

Проїхали ще трóхи.

„Чи прáвда бак“, питáє одéн бурлáка в другóго, „що вчóра ховáли Вийтéнка?“

А той йомý: „А як же? пóхорони простяглúсь через увéсь Нїжень, од Білякíвки до Козирíвки. З-рóду нїхтó такúх пóхорон не зазнáє“.

Знов зупинúвсь поїзд: зустрів Ґвинтóвка знакóмого якóгось пáна. Той почáв прáвити про Сомкá й Іванця́, як вонú зустрілись у кня́зя Ґаґина. Князь іщé рáннїм рáнком зазвáв козáцьку старшинý на порáду і там то булó послýхати, як привитáв Іванець Сомкá!

„О, Іванéць — собáка!“ кáже, знúзивши гóлос, Ґвинтóвка: „як уїсть ся в кóго, то вже своґó докáже. Як же зложúли бýти рáдї? по нáшому?“

„А вжеж!“

„І Сомкó згоди́всь?“

„Згоди́всь по невóлї. Тільки бач: Брухове́цький, по уговóру, пішо і без ору́жжя веде́ свою́ стóрону, а Сомкó на кóнях, шáтно[1]) і при ору́жжю. Хóче, кáжуть, з гармáт бити, як не по йóго рáда стáнеть ся“.

Ґвинтóвка тільки засьміявсь. „Нехáй“, кáже, „бє на здорóвє!“

Розї̈хались.

Що бли́жче к царськóму намéту, то все труднїйш булó пробирáтись. Коло намéту бють у бу́бни, а тут проміж нарóдом хóдять окли́чники да все кричáть: У р á д у! в р á д у! в р á д у! хоть нарóд і без окли́чників звідусю́ди мов плав пливé. А найбільш преть ся тогó мужи́цтва.

Гля́не Петрó, аж тут між мужикáми ти́снеть ся й Тарáс Сурмáч.

„І ти“, кáже, „отсé супротив Сомкá й пан-отця́?“

А той: „Спаси́бі вельмóжному пáну Сомкóви! спаси́бі й твоймý пан-отцéви! ви звикли обирáти гетьмáна тільки козáцькими голосáми, а тепéр і наш міщáнський речни́к чогóсь на рáдї стóїть!“ да й потя́г дáлї.

Ось уї̈зджáють пáнї у самé кóлесо віщóве. Узяли́ козаки́ од ї̈х кóнї. Тут ужé були́ самі козаки́, так зáраз і дали́ Ґвинтóвцї дорóгу, а за Ґвинтóвкою й Петрó з Череванéм пробрáвсь. Инші, зустрівшись, ти́сли Ґвинтóвку за ру́ку. Він тільки всьміхáючись клáнявсь.

Гля́не Петрó, аж поміж старшинóю козáцькою тільки дéнеде виднó у кóмірі червóну стрічку: усї повипускáли голубї̈. Ошибло йогó стрáхом: тут щось недóбре скомпонóвано.

І Черевáнь щось поміркувáв. Обернувсь до Василя́ Невóльника: „От, бгáте[2]) Васи́лю, якá тут чуднá мóда завелáсь на стьонжки́! У нас червóні, а тут — диви́сь — усé блаки́тні!“

А той похитáв головóю да тільки: „Ох, Бóже прáвий, Бóже прáвий!“

---

[1]) adv. гáрно одя́гнений, в пóвнім ору́жю. [2]) бгате замісь брáте. Черевáнь не вимовля́в р.

Пробра́вс Ґвинто́вка у саму́ пе́рву ла́ву, між полко́вники, со́тники да осау́ли, су́дді полко́ві да обо́знії з хору́нжими; тут і писарі́ стоя́ли з каламаря́ми й білим папе́ром. Посеред ко́леса — а ко́лесо одзна́чили таке́, що з одного́ кра́ю до другого́ ле́две мо́жна було́ що почу́ти, якби перекликну́ти ся, — так посеред ко́леса стоя́в стіл під Турецьким ки́лимом. На столї лежала́ булава́ Брухове́цького з бунчуко́м і корогвою. Сам Брухове́цький стоя́в у голубо́му жупа́нї перед своїх Запоро́зців. Тут уже́ він був не той, що у Романо́вського Ку́тї: позира́в го́рдо, по гетьма́нськи, і тільки всьміха́вся, узя́вшись у-боки.

Аж ось скрізь царський намет увійшо́в і Сомко́ з своє́ю старшино́ю — усї в панце́рах і мисю́рках[1]), з шабля́ми й келепа́ми[2]), як до бо́ю. У рука́х Сомко́ держи́ть золоту́ булаву́; над ним розпусти́ли хору́нжі і бунчуко́ві військову́ корого́в і бунчу́к. Два тимпа́нники ста́ли перед його з срібними бу́бнами.

„Го́рдий, пи́шний і ро́зумом висо́кий гетьма́н!“ поду́мав Петро́: „да на ко́го ти опира́єш ся, колиб ти тільки відав! Дія́вол давно́ вже одлучи́в од те́бе вірнії ду́ші... По тонкії кри́зї ступа́єш ти на свого́ во́рога... Жаль менї тебе́, золота́ го́лово, хоть ти й перепини́в менї доро́гу!“

Так ду́мав Шраме́нко, сто́ючи позад Ґвинто́вки. А кругом ра́днього ко́леса крик і го́мін таки́й, мов Чо́рне мо́ре йгра́є. Одна́к почу́в Сомко́, як закрича́ли йому́ Бруховцї: „Положи́ й ти булаву́! положи́ бунчу́к і корого́в, Переяславський кра́марю!“

Сомко́ звелї́в уда́рити своїм тимпа́нникам у срібні бу́бни. Ущу́хнув тро́хи га́лас. Він тогдї го́лосом чи́стим і пова́жним, мов у золоту́ трубу́ протруби́в: „Не положу́! нехай скажуть менї мої підру́чники (і погля́нув го́рдо на обидва бо́ки). А вас, голодра́нців, я не зна́ю, звідки ви вте́рлись між коза́цьке рица́рство!“

Бо́же! як схо́пить ся ґва́лт! Инші вже сова́лись із ко́леса напере́д, щоб счини́ти бій; бо Січовики́, хоть прийшли́ й без ору́жжя, як сказа́в їм князь, да припасли́ по кийку́ під поло́ю. Мо́жеб без бу́чі й не обійшло́сь, да си́вії діди́,

---

[1]) желї́зний шело́м з дротяно́ю сї́ткою зпере́ду. [2]) боєви́й топоре́ць.

батькй Січовії, стóючи перед брáтчиків, зупинйли. „Стійте“, кáжуть, „дїти, стійте, ладý ждїте!“

А з бóку Сомкóвого старйй Шрам, стóючи у пéрвій лáві, поглянув на обйдва бóки, на своєї сторонй старшинý, да й кáже: „Бáчте, дїти, з ким нам довелóсь вáжитись за гетьмáнство! Чи достóйніж сї бýйні вéпри Днїпрові́ї, щоб трактувáти з нимй по лю́дськи? Шáблею ми з нимй розпрáвимось! шáблею та гармáтами протверезимó сїх пянйць нїкчéмних!“

Петрó хотїв би пробрáтись до пан-отцá. Знав дóбре, що тут без лйха не минéть ся, так хотїв заздалегíдь пристáти до невелйчкої кýпки вíрних, що стояли круг старóго Шрáма з червóними стрічкáми. Да вже не мóжна булó тепéр жáдним пóбитом протйснутись. А круг йогó стоять усé тії окаяннії зрáдцї у блакйтних стьонжкáх да в голýбих жупáнах і вже не боючйсь гóлосно розмовляють.

„Ну, бráте“, кáже одйн, „дождáли ми свогó прáзника, бýдемо панáми на Вкраї́нї! нехáй усяке козакá знáє!“

„Над ким же ми панувáти мем“, питáє дрýгий, „колй всяка душá бýде рівна?“

„Хто тобі сказáв?“

„А якже? он, бач, тепéр між козáцькою старшинóю бованїють, нáче грибй в траві́, товстопйкії бургомйстри од міщáн! а он пороззявлялн ротй на рáду і мужйцькі вибóрнії!“

„Ге-ге-гé! не знаєш же ти Івáна Мартйновича. Я не такé чув, гуляючи вчóра з йогó джýрою. „Одйн,“ кáже, „томý час, що бáтько в плáхтї. Нехáй повеличáють ся, як поросá на óрчику, а там довóлї з їх бýде й грéблї гатйти. Бýде комý панувáти на Вкраї́нї і без мугирів[1]). Івáну Мартйновичу абй козáцтво пригорнýти до свогó бóку.“

Як ось — удáрили гóлосно в бýбни, засурмйли в сýрми. Вихóдить із царськóго намéту боярин, князь Ґáґин, з дýмними дякáми. У рукáх царськá грáмота. Йогó підрýчники несýть царськý корогóв козáцькому війську, кармáзин, оксамйт, соболї од Царя у подарýнок старшинї з гетьмáном. Усї послй по Москóвському звичáю з бородáми, у парчéвих соболéвих тýрських шýбах; на ногáх у князя гаптóвані зóлотом, вйложені жéмчугом сапянцї. Поклонйлись обóм гетьмáнам і козáцтву на всї чотйри стóрони. Усї втйхли, що

---

[1]) мужйк.

чутно було, як бряжчали в бояр шаблюки на золотих ланцюгах коло пояса. Перехрестивсь князь великим хрестом од лисини аж за пояс, потряс головою, щоб порівнялись сивії патли, підняв грамоту високо — два дякй йому руки піддержували — і почав вичитувати царське імя.

Як ось позад Бруховців сільска голота, не чуючи нічого, що читають, почала гукати: „Івана Мартиновича волимо! Бруховецького, Бруховецького волимо!“ А Сомкове козацтво заднє собі, чуючи, що оглашають гетьманом Бруховецького, почало гукати: „Сомка, Сомка гетьманом! І по всьому полю счинивсь галас несказанний. Тогдї й передні бачать, що всї байдуже про царську грамоту, почали оглашати гетьманів — усе ближче, все ближче, аж поки дойшло до самої первої лави.

„Бруховецького!“

„Сомка!“

„Не діжде свиноїзд[1]) над нами гетьманувати!“

„Не діжде крамар козацтвом орудувати!“

„Так отже тобі!“

„Візьмиж і ти од мене!“

І зачепились. Хто шаблею, хто києм, хто ножакою.

„Стійте, стійте лавою!“ крикне Сомко на своїх. „Даймо шаблями їм одвіт!“

Хтож виймає шаблю да горнеть ся до гетьманського боку, а хто, нїби з ляку, тиснеть ся назад кричучи: „Не наша сила! не наша сила! До табору! втікаймо до табору!“

А Запорозцї схопили Іванця на руки да вже й на стіл сажають і булаву й бунчук до рук дають. Зопхнули й князя з думними дяками, як поперлись. „Гетьман, гетьман Іван Мартинович!“ кричать на все горло.

„Дїти!“ крикне на своїх старий Шрам, „так отсе ми потерпимо таку наругу! Спихайте Іванця к нечистій матері!“

І кинулись купою до стола. Сїчуть, рубають Низовців, сажають на столець Сомка. А Запорозцї, як злії оси, не боячись нїчого, з одними киями да ножаками, лїзуть і бють Сомкову сторону. Вирвали в Сомка бунчук і переломили надвоє, одняли й булаву.

---

[1]) ледар.

Оглянéть ся Сомкó, аж при йóму тíльки зо жмéню старшиний. „Ей,“ кáже, „гóдї, немá тут нáших!“

Старшинá гляне, аж кругóм самí Запорóзцї. Іванéць, махáючи булавóю, кричúть: „Бийте, небожáта, крáмаря! шáпку червонцїв за дóбру рýку!“

Тогдї Сомкóва старшинá бáчить, що лúхо, скýпилась тїсно, плечéм поуз плечé да назáд до намéту. А úншї там же поклáли гóлови. За намéтом стоялл їх кóнї. Мóжеб і тут не влизнýли, да Москóвське вíйсько, що прийшлó з Ґаґином, пропустúвши до намéту Сомкá з старшинóю, заступúло їх од Запорóзцїв.

Тимчáсом Черевáнь усé окрúкував Сомкá гетьмáном.

„Щó се ти, врáжий сúну, репетýєш, стóючи мíж нáшими?“ крúкнуть на йóго Запорóзцї.

„А щóж“, кáже, „бгáтцї? я своró зятя на всякому мíстї оберý гетьмáном.“

„Егé!“ закричáв отáман, „се крáмарів тесть! Бийте йогó, кабáнячу тýшу!“

Тут дéякі поточúлись до Черевaня і мóжеб там йомý й капýт був, да Васúль Невóльник пізнáв ватажкá.

„Пýгу, пýгу!“ закричáв: „пýгу, Головéшка! Гаврúло! хибá не пізнáв Василя Невóльника? Не чíпай сьогó пáна: він на моїх рукáх!“

„Егé! ось де зійшлúсь!“ кáже той, пізнáвши Василя. „Угамýйтесь, брáтчики,“ кáже до своїх, „багáцько нам тепéр робóти й без йóго.“

Да й попéрлись до стóлу, бючú всякого, хто не з блакúтною стрíчкою.

А Ґвинтóвка тим чáсом, сївши на конá, проїхав сюдú-тудú, піднявши в-гóру срíбний пíрнач (де він йогó взяв, нїхтó не знáє); на пернáчі повязана ширóка блакúтна стьóнжка. „Гей“, кáже, „козакú, непорóжнї гóлови! хто не забýв держáтись за ґвинтóвку, до мéне! за мнóю!“ да й поїхав з рáди до тáбору, держучú вúсоко над головóю пíрнач із блакúтною стьóнжкою. А за ним повалúло козáцтво, як за мáткою бжóли.

Козáцтвож прóсте реєстрóве собí, а старшинá, знáчнї козакú, собí. Хто оддалекú зобáчить срíбний пíрпач, так і прилучáєть ся до бóку Нїженського осаýла. Поки переїхав пóле до Сомкóвого тáбору, назбирáвсь за ним такúй пóїзд,

як і за гетьмáном. Сомкóж із своєю кýпою на кóнях прибувáє у тáбор до пóлку Переяславського, а Ґвинтóвка до пóлку Ніженського.

Поклúкне Сомкó на своїх козаків: „До шúку! до лáви! Пушкарі, риштýйте гармáти! піхóта з пищáллю поміж гармáтами, а комóнник по крúлах!“

Поїхали ґенерáльнії старшинú з полкóвою старшинóю по всїх полкáх, по всїх сóтнях шикувáти до бóю вíйсько. Сомкó, увéсь палáючи, поблúскує поміж лáвами своїм срібним панцéром. Однá в йóго дýмка — удáрити на Іванців тáбор, розметáти як полóву тії гайдамáцькі кýпи, сúлою вúрвати бунчýк і булавý в харцизяки, колú не стáло нї рóзуму нї прáвди на Вкраїні!

Іщéж не пошикувáла старшинá полків, іщé не крúкнув він р у ш á й, а вже полк Ніженський з тáбору й рýшив.

„Е, Васюта не звик слýхати старшúх!“ кáже Сомкó. „Ну, дáрмо, нехáй бє пéрвий, а ми підопремó йогó.“

Колúж прибігáє сам Васюта конéм: „Бідá, пáне гетьмáне! оттепéр ми посїли!“

„Щó? як?“

„Оттепéр-то в нас кобúла пóрох поїла! Не я вже полкóвник Ніженський, а Ґвинтóвка! Дивись, як перначéм над козакáми посьвíчує!“

За Васютою біжáть дéякі й з старшинú Ніженської. Сóтник Костомáра кричúть: „Пропáла спрáва! без Ніженського пóлку, як без рукú правúці!“

Іщé Сомкó не навáживсь, що в такý труднý мінýту чинúти, як ось козакú, підскóчивши до вíйська сторонú Бруховéцького, наклонúли сóтня за сóтнею корогвú да одвернýли да зараз і почалú возú своїх старшúн жакувáти[1]) — тих, що до Сомкá прихилúлись. А з дрýгого крилá Сомківці теж зоворушúлись. „Чогó,“ кáжуть, „чекáти мем, пóки нас вíзьмуть шáблею з безбулáвним нáшим гетьмáном?“ да, похапáвши кóжна сóтня корогвú, і собі рýшили на поклóн Бруховéцькому.

Бáчить тогдї Сомкó, що зовсїм лúхо, побіг з старшинóю на кóнях до царськóго намéту до князя. Ухóдять у намéт, а Іванéць там од князя царські дáри приймáє.

[1]) нúщити, руйнувáти.

Круг Іванця́ Вуяхе́вич і и́нші зна́чні Сомківці з Запоро́зцями.

„Га-га́!“ кри́кнув кля́тий на ра́дощах, „от яка́ рибка в сак ускочила!“

А Сомко́, нічо́го не слу́хаючи, до кня́зя: „Що́ се ти, кня́зю, діє́ш? Хиба́ на те посла́в тебе́ цар на Вкраїну, щоб ти потака́в Запоро́зьким бу́нтам?“

А князь стоїть мов тороплéний, бо ще й до се́бе не прийшо́в за вели́ким ґва́лтом поміж військом. У Моско́вщині він з-ро́ду фу́ґи[1]) не бачив.

А Сомко́: „На щож ти й військо з Москви́ на наш хліб привів, коли́ воно́ стоїть, не ворухне́ть ся? Не доведе́ вас до добра́ така́ політика, щоб ме́ншого на ста́ршого підпира́ти! Дава́й мені свою́ воєво́дську па́лицю — я одібю́ твоїми стрельця́ми голо́ту од та́бору!“

Князь тілько переступа́в з ноги́ на но́гу.

Як тут гукне́ Брухове́цький: „Вла́стю мо́єю гетьма́нською бороню́ тобі, кня́зю, втруча́тись у на́ші спра́ви! Коза́ки сами́ собі су́дді: два з тре́йтім, що хотя́, ро́блять. А возьміть, небожа́та, та вки́ньте в гли́бку[2]) сього́ бунто́вника!“

„Так нема́ нігде́ пра́вди?“ ка́же Сомко́, „ні в своїх ні в чужи́х?“

А Іване́ць: „Єсть пра́вда, па́не Сомко́, і вона́ тебе́ покара́ла за твою́ го́рдость! Возьміть його́, бра́тчики, та забийте в кайдани́!“

„Па́не гетьма́не!“ ка́же вірна старшина́, обступи́вши Сомка́, „лу́чче нам положи́ти усім оттут го́лови, ніж одда́ти тебе́ во́рогу на нару́гу!“

Запла́кав тогді Сомко́, погля́нувши на своє́ товари́ство. „Бра́тці мої,“ ка́же, „ми́лії! що́ вам би́тись за мою́ го́лову, коли́ погиба́є Украї́на? Що́ вам ду́мати про мою́ нару́гу, коли́ наруга́всь лихи́й мій во́рог над че́стю і сла́вою коза́цькою? Пропада́й ша́бля, пропада́й і голова́! проща́й, безща́сна Украї́но!“ І ки́нув об землю свою́ ша́блю.

Усі круг його́ теж поки́дали свої шаблі. Щи́ро запла́кали вірні козаки́. „Бо́же правосу́дний!“ ка́жуть, „неха́й же на́ші сльо́зи упаду́ть на го́лову на́шому во́рогу!“

---

[1]) заверу́ха. [2]) підзе́мна темни́ця.

Ду́же звеселúвсь тогдї Брухове́цький. За́раз ізвелї́в Сомка́, Васю́ту і всю їх вíрну старшину́ взя́ти за сторо́жу, а Вуяхе́вичу — на Москву́ листú писа́ти, що ось нї́би-то Сомко́ з своїми підру́чниками на царя́ коза́цтво бунту́є, Га́дяцькії пу́нкти ознаймýє лю́дям, ра́дючи ца́рського велúчества одступа́ти.

А князь Ґа́ґин собі компону́є, як би тих неща́сних іще́ більш притушкува́ти, щоб не сплила́ на верх непра́вда, що, взя́вши од Іванця́ велúкі подару́нки, його́ несúтїй зло́бі потура́є. Тим ча́сом повíв ново́го гетьма́на з старшино́ю в собо́рну Ніженську це́ркву до царської прися́ги. А вúйшовши з це́ркви, гетьма́н запросúв князя з посла́ми до се́бе на обід у двір до бурмíстра Колодія́. Там міща́не наго́товили бу́чний бенке́т Брухове́цькому з старшино́ю.

Глава пятнадцята.

Одчепúвшись ото́ Черева́нь од Запоро́зців, насúлу оддúхавсь, щоб промо́вити сло́во. „Бга́те Васúлю!“ ка́же, „дава́й менї боржíй коня́! От не в до́бру годúну знесло́ мене́ з тим божевíльним Шра́мом!“

Пíйшо́в Васúль Нево́льник за кíньми, так кудú! заве-ру́ха круго́м така́, що не второ́пає, кудú і йти. Так як скíпка на водї кру́тить ся, попа́вши на чорторúй[1]), так він воро́-чавсь між тим я́рмарком. А тут іще́ до́бре й не зна́є, де поста́вили ко́ний Ґвинто́вчині козакú; так нажда́всь Черева́нь у-во́лю. Скрізь наро́д то́впить ся; під бо́ки його́ штовха́ють, небора́к тíльки сопе́.

„Де отсе́ в нечúстого мій Васúль занапастúвсь?... Бга́тіку,“ ка́же до Петра́, „не кúдай же хоч ти мене́!... Ой колúб менї добра́тись живо́му та здоро́вому до Хмарúща! неха́й тодї раду́є собі, хто хо́че!“

Як же ото́ огласúли Запоро́зці Брухове́цького гетьма́ном, то за́раз і порíдшало тро́хи на ра́дї. Перш ото́ Ґвинто́вка одвів своїх підру́чників; по́тім і дру́гі Сомківці ру́шили до та́бору. Тíльки Запоро́зці йгра́ли круг гетьма́нського сто́лу, як злії о́си круг свого́ гнїзда́, да про́стий люд-селюкú гулú по всьому по́лю, що тії тру́тнї.

---

[1]) вир у водї.

З пів-годи́ни ще не зна́ли селя́не, що́ між коза́цтвом ро́бить ся. Як же вже ру́шив Брухове́цький з кня́зем до прися́ги у місто, тогдї по всьому́ по́лю чернь загука́ла: „Хвала́ Бо́гу! хвала́ Бо́гу! на́ша взя́ла! Нема́ тепе́р нї па́на нї мужика́, нема́ нї вбо́гих нї бага́тих! усї поживемо́ в доста́тках!“

„Що́ж, брати́ща?“ ка́жуть и́нші, „руша́ймо па́нським добро́м дї́ли́тись! По́вне місто тепе́р па́нства.“

„Е, ще бу́де час у містї погуля́ти!“ одвіту́ють дру́гі; „а он коза́цтво Сомків та́бор рабу́є. Дурна́ Сомко́ва старшина́ понабира́ла з собо́ю сами́х карма́зинів по́вні вози́.“

„Ну, хто куди́ любля́! усю́ди є об віщо погрі́ти ру́ки!“

І от одна́ ку́па сюди́, а дру́га туди́, одна́ сюди́, а дру́га туди́; полови́на лю́ду до міста повали́ла, а полови́на чкурну́ла до Сомко́вого та́бору. По по́лю пооства́лись тільки гуля́ки, що на ра́дощах пона́йма́ли музи́ки да й во́дять ся з ними́ ку́пами танцю́ючи.

Чу́дно було́ Петро́ви да й Черева́не́ви диви́тись на тії музи́ки та гопаки́ у таки́й смутни́й час, що пла́катиб усїм тре́ба, а не весели́тись. Колі́ж ва́лить, мов тії фи́лї, люд од та́бору; а назу́стріч йому́ ку́па селя́н од міста.

„Куди́ ви?“ пита́ють ся.

„А ви куди́?“

„Ми до Сомко́вого та́бору.“

„А ми до міста. Там, ка́жуть, є пожи́ва!“

„Е, деж там!“

„Як?“

„Так, що не пуска́ють! Моско́вська сторо́жа не пуска́є на́шого бра́та в місто!“

„Шкода́ж і до та́бору! Козаки́ самі́ там по́рають ся, а на́шому бра́ту даю́ть оглобле́ю[1]) по гамалику́!“[2])

„Що́ж отсе́? дак се нас козаки́ ма́буть убра́ли в шо́ри?“

„Троха́ чи не так, як Виго́вський Москву́!“

Як ось надбіга́ють іще́ но́вії ку́пи. „Біда́!“ крича́ть, „пропа́ла спра́ва! Чи чу́ли, що́ ка́жуть Запоро́зькі бра́тчики?“

„А що́ж вони́ там ка́жуть?“

„Убира́йтесь,“ ка́жуть, „геть, мужва́ невми́вана!“ та й ви́перли за місто. На́ші почали́ були́ пруча́тись: „Миж

---

[1]) каблу́к на ди́шлї од [illegible]окінки. [2]) карк.

тепе́р усї рівні!“ — „Ось ми вас,“ ка́жуть, „порівня́ємо батога́ми! Хова́йтесь, вра́жі дї́ти, заздалегідь по за́печках, по́ки не здобули́сь лихо́ї годи́ни!“

„Еге́! дак оттака́ нам дя́ка!“ закрича́ли тогдї при́водцї (у ко́жної ку́пи був свій ватажо́к). „Стійтеж, бра́тцї! колі́ ми помоглі́ кому́ злї́зти на гетьма́пський стіл, дак зумі́ємо і з стола́ зопхну́ти! „Ку́птесь у полки́, кричі́ть у р а́ д у! ви́звольмо Сомка́ та Васю́ту з нево́лї: тії за нас усту́плять ся!“

Заворуши́в ся лю́д, загомонї́в; підня́всь по всьому́ по́лю га́лас. Тільки нїчо́го з то́го не ви́йшло. Инші помірку́вавши ка́жуть: „Нї, вже ма́буть шкода́ перемі́шувати тї́сто, ви́нявши з пе́чи! Яке́ посади́ли, таке́ і спече́ть ся. Бу́де з нас і того́, що потанцюва́ли днїв зо́ два з Запоро́зцями.“

А дру́гі: „Шкода́, шкода́! коза́цтво тепе́р стоя́ти ме усї в одно́; полата́ють нам бо́ки, та з тим і до-до́му ве́рнемось. Втїка́ймо лу́чче заздалегідь!“

Чо́рний люд поча́в розхо́дитись. Замо́вкли й музи́ки, зати́хли й ско́ки і весе́лі гопаки́ по по́лю. Незаба́ром ста́ло ко́жному розу́мно, що́ нї́чого га́разд весели́тись.

Як ось почали́ розї̈зджа́тись із Нї́женя й шля́хта, держа́вцї, що булі́ понаӟдя́али під час тіє́ї ра́ди. Инший привіз і жінку й дочку́. Така́ то була́ ду́мка, що тепе́р зї̈халось з усії̈ гетьма́нщини рица́рство, так чи не пошле́ Бог па́ри. Аж тут не весї́ллє ви́йшло. Як почала́ по дво́рах по́ратись військо́ва голо́та з Запоро́зцями, то рад був и́нший, що з душе́ю з мі́ста ви́хопивсь. Инший же ви́хопивсь, а дру́гий там і го́лову положи́в, обороня́ючи свою́ худо́бу й се́мю.

Глава шіснадцята.

А Брухове́цький тим ча́сом бенкетува́в у Нїжені. У ту бо нещасли́ву годи́ну спра́вдї так лу́чилось, як мо́вив Га́лка: „Де крича́ть, а де сьпіва́ють; де кро́в іллю́ть, а де горі́лку пють.“ Коло Брухове́цького сиди́ть за столо́м князь Ґаґин із ду́мними дяка́ми, — лю́ди пова́жні, що не з гайдама́камиб їм бенкетува́ти; так от же зо́лото того́ наро́било, що безбо́жний харцизя́ка став їм у пова́зї, а щи́ра душа́

му́сить погиба́ти! За зо́лото не зво́нтпили[1]) ошука́ти свого́ царя́, що дав ї́м у всьо́му ві́ру; не зво́нтпили через того́ Іванця́ наготови́ти кріва́вих бу́ч свої́м землякам із на́шим безтала́нним лю́дом. Хто́ж бо того́ не зна́є, скі́лько опісля́ розли́то на Вкраїні кро́ви через Іванце́ве лука́вство да чере́з неси́ту хти́вость моско́вських воєво́д?

Гуля́є князь Ґа́ґин із Брухове́цьким, ісповня́ють черво́ним вино́м ку́бки, бенкету́ють на людське́ безголо́вє. Скрізь сиди́ть поза стола́ми городова́ коза́цька старшина́ з Запоро́зцями: усе́ то тії, що ни́шком поякша́лись[2]) із Низо́вцями да ра́ди свого́ па́нства запро́дали Сомка́ Іванце́ви. Неві́рні ду́ші! тепе́р уже́ и́ншому й тру́нок не лі́зе в пе́льку, и́ншому так тя́жко, як тому́ Юдї, да вже нема́ воротття́ — тре́ба брата́ть ся з розбиша́ками! А тії окая́ннії сидя́ть за стола́ми в чужи́х карма́зинах, що де на яки́х і не схо́дять ся, пють горі́лку як во́ду, хва́лять ся таки́ми до́брими вчи́нками, що аж моро́з іде́ поза спи́ною; крик, га́лас счини́ли несказа́ний. Диву́єть ся князь, погляда́ючи на таку́ компа́нію.

Якже почали́ розха́пувати по кише́нях міща́ньске добро́, то князь і собі зво́нтпив, щоб його́ ще гірш ніж на ра́дї не потрути́ли; да, скінчи́вши обі́д, зараз і попроща́вссь із нови́м гетьма́ном. Брухове́цький прові́в його́ аж за воро́та тай ка́же: „Ну, тепе́р, бра́тчики, нам своя́ во́ля. Пи́йте, гуля́йте і веселі́тесь. А мене́ щось на со́н знемога́є. Пі́йду́ одпочи́ну тро́хи...“

Зміст глави XVI—XVIII.

Тепер Бруховецкий задумав позбутись Сомка і хотів спонукати Низовця Сердюка, щоб єго убив; однак сей не згодив ся на таке погане дїло. Перехитривши Бруховецкого, Кирило Тур дістав ся до вязницї, щоб визволити звідтам Сомка. Однак Сомко не хотів своєї волї купувати чужою смертию.

Опісля Тетера, облягаючи Паволоч, спіймав Шрама і казав єму відрубати голову. Тогож року казав Бруховецкий в Борзнї відрубати голову Сомкови і Васютї.

Петро Шраменко, опинившись у Хмарищі, довідав ся, що Кирило Тур вирвав хитрощами семю Череванів з рук Ґвинтовки.

---

[1]) польо́нїзм — усумни́ти ся, сумнїва́ти ся. [2]) злучи́ти ся, примири́ти ся з кимсь.

котрий сватав Лесю за ледачого Вуяхевича. Тур завіз Череванів у Хмарице, а відтак з побратимом Богданом виправив ся в Чорногору. Петро, побувши з пів року в Череванів, одружив ся з Лесею.

VIII.

ПРО РОЗВИТОК ПИСЬМЕНЬСТВА У СЛАВЯНЬСКИХ НАРОДІВ ВЗАГАЛЇ, А УКРАЇНЬСКОГО З ОКРЕМА.[1])

Не оди́н істо́рик слове́сности — от і Тикно́р[2]) — постерега́в той зако́н ду́ху людсько́го, що слове́сність процьвіта́є в наро́дї в годи́ну єго́ си́ли і сла́ви госуда́рственної і па́дає з упа́дком на́циї. Отже істо́рия славя́нських наро́дів дово́дить и́нодї сьому́ і проти́вне. Іще́ неда́вно сьмія́всь уся́кий Европе́єць із Че́хів, що воні́, поки́нувши німе́цьку госуда́рственну слове́сність, силку́ють ся писа́ти по че́ськи; а тепе́р Нїмцї опи́сують по нїме́цьки істо́рию че́ської слове́сности! Нема́є в Че́хів сво́го короля́,[3]) нема́ сво́го сена́ту,[4]) нема́ сво́го наро́днього ві́йська; Че́хи — Австри́йський край, а слове́сність че́ська процьвіта́є що ро́ку кра́ще, обійма́є собо́ю більше да більше трудолю́бців, люди́й з ве́ликою голово́ю, і живу́ть Че́хи могу́чим, самоста́йним ду́хом у слове́сности, не живучи́ осо́бним короле́вством.

Іще́ бли́жче перед на́ми По́льща. Огласи́ли себе́ Поляки́ ві́ршами й до́брою про́зою ще за королї́в свої́х; тїлькож піднялá́сь їх мо́ва до найкра́счої фо́рми, до найбі́льшої си́ли своє́ї тогдї́ вже, як сусї́де їх край між се́бе поді́ли́ли. І так, як Євре́ї на ріка́х вавило́ньських, так воні́ заголоси́ли тогдї́ на ввесь сьвіт своїм Міцке́вичем і и́ншими пое́тами; спомяну́ли всї до́брі й леда́чі вчи́нки своїх пре́дків і вся́кі да́вні приго́ди і триюмфи га́рною істори́чною мо́вою описа́ли. На ди́во процьвіла́ слове́сність по́льска по вели́ких крива́вих руї́нах на́циї! По́льский дух, не ма́ючи собі приту́лку в тверди́нях і во́льних осе́лях, всели́в ся в живе́ сло́во, кото́рого не зруйну́є ніяка́ си́ла, колі́ єго́ самі́ не знева́жать. Прихо́дить час і пока́зують ся вже озна́ки, що восторжеству́є в ми́рі розу́мний дух над уся́кою и́ншою си-

[1]) з розвідки »Григорий Квітка і єго́ по́вісти«. [2]) а́втор іспа́ньскої істо́риї письме́ньства. [3]) короле́м че́ским пи́ше ся Австри́йский цї́сар. [4]) Че́хи ма́ють крає́вий сойм.

лою. Отсе́ж не ду́рно оживáють национáльности: се нарóди заявля́ють перед сьвíтом своє́ прáво на духóвне господство поруч із и́ншими нарóдами. Не поéти, не фільóсофи самохіть по вóлї незану́зданого рóзуму оглашáють найглúбші тáйни своє́ї рідної национáльности: се нарóди викидáють усякий свою́ корогóв, іззивáючи зо всьогó сьвíту великоду́шних на сьвяте́ дíло чоловíколю́бства. Коли́ настáне сподíвана робóта по семя́м, що кóжна вели́ка семя́, чи че́ська чи се́рбська чи болгáрська труждáти меть ся самá для се́бе, для загáльного добрá семя́н своїх, — Госпóдь оди́н те знає, а вóлю єгó почу́ло вже багáто віщих душ і обізвáлось по всьому́ сьвíту.

Не инáкож розумíємо ми й істóрию слове́сности ру́ської, української. Не булó єї опрíч піснї тогдї, як Русь булá могу́чим Варя́зьким цáрством; не процьвілá вонá й тогдї, як борóлись ми і „розлилась козáцька слáва по всїй Українї“; ніхтó не зду́мав написáти кни́жку по нарóдньому нї за Мазе́пи нї за Розумóвського, бо не прийшóв іще́ час лю́дям од сна возставáти. Істóрия бо нарóду не те, що істóрия цáрства абó гетьмáнства. Русь возмужáла, роздїли́лась самá на се́бе і занепáла; гетьмáнство схопи́лось, як вíтер серед сте́пу; бушувáло, пустóшило все округи́ і зни́кло; а нарóд, сей исполи́н[1]) самостáйного ду́ха, і за Варя́гів і за гетьмáнів лежáв у сповитку́; колихáли йогó сяк і так; перебулó в йогó всяких нянькóк; бли́зько дохóдило й до тóго, щоб йому́ навíки остáтись недорíкою і Христá рáди тиня́тись помíж дорóслими братáми... Отже Бóжа вóля так не суди́ла. Озвáлась дити́на своїм слóвом, почалá розу́мні ре́чи глагóлати; і от тепе́р тíлько починáєть ся настоя́ща жизнь нáшого Ру́ського племя; од нáшого тíлько чáсу пíйде настоя́ща йогó істóрия помíж нарóдами.

Диву́ють ся лю́ди вбачáючи несподíване ди́во; і розу́мний тíлько зрозуміє, що вонó появи́лось тимже поря́дком і закóном, як появля́єть ся весняни́й цьвіт пóслї холóдної хуртови́ни. Увáж бо всяке, щó то булó за лю́те вре́мя, що то за дóвге лихолїттє булó для всьогó нáшого крáю! Іще́ недáвно тíлько вгамувáлась Кри́мська ди́ча на нáшому пóлуднї; іще́ недáвно з бідóю поповáм тогобóчна

[1]) церкóвно-слов., ве́литень, великáн.

Україна злáгодилась на життє вкýпі з нáшою, — недáвно покрйто сяк-так той велйкий гріх старосьвітського москóвського боярства, Андрýсівський той мир, що для впокóю свогó розідрáли бояре Украї́ну нáдвоє і наготóвили крівáвих буч на дóвгі рóки. Недáвнож почалй її люди поглядáти на нáшу стóрону ласкáвим пóглядом і вбачáти в нас щйру прéдсю Русь, котóра бажáє в сéбе дóма одногó впокóю, щоб пожйти на рідній, крóвю одкýпленій землї так, як Бог послáв її на рóзум. Опинйлась Україна пóслї дóвгої заверýхи мов у зáхистї і гóдї вже сьпівáти пісéнь про полЯ́, на котóрих „кісткй хрустЯ́ть, шаблюки поперероскóлені бряжчáть“, а почалá дýмати дóвгу дýму про своє сїльске життє, — і от явйвсь на Вкраїнї поет без „шáблї булáтної, без бандýри подорóжньої“ — Квітка. Не до козаків він про військóві рéчи слóво обертáє: обертáє він слóво до хуторЯ́н і дає їм наýку тйхого, богобоязлйвого життЯ́, докорЯ́ючи їх нóвими гріхáми. Отсéж не в фільософській голові, а живйм живцéм перед нáми стоїть дóвід, що істóрия нарóдів, починáючись війнóю, появлЯ́є настоЯ́щу нарóдню жизнь тілько під крилóм благóго мйру і тогдї-то вже обрітáє вонá своє прáво на увáгу її шанóбу всьóго сьвітнього рóзуму.

IX.

ПРО ЗВИЧАЇ Й ОСЬВІТУ В ЗАДНІПРЯНЩИНІ. [1])

Єсть під самйм Хáрковом селó Оснóва.

Давнó вже владїють ним панóве Кві́ткй. У сьомý-то селї родйвсь і Григóрий Фéдорович Кві́тка і по сьомý-то селý прибрáв собі надáне íмя *ОсновЯ́ненко.* Прáдід і дїд йогó полковникувáли в Слободськйх полкáх і оборонЯ́ли од Татáр своЮ́ стóрону, котóра тогдї розлягáлась іщé малолЮ́дньою пустйнею. Бо Слободськá Україна почалá заселЯ́тись тілько за Хмельнйцького, як прийшлóсь крýто козакáм і посполйтим од військóвих буч і заверýх на старій Украї́нї. Вихóдили тогдї корогвáми і кýпами військóві лЮ́ди і прóстії селЯ́не із старóї, пóльської Украї́ни, на новý Украї́ну, москóвську, на тії „украї́ннії“ зéмлї Мóскóвського цáрства, що

[1]) з рóзвідки „Григóрий Квітка і єгó пóвісти“.

недáвно нáзвані харкíвською ґубéрнією. Рід нáшого Квітки, бýвши знáчним і вельмóжним рóдом, займáв собí на простóрі що найлюбíйші займáнщини. Григóрий Фéдорович родúвсь у дóмі пáнському, багáтому. Отже у тíї чáси, десяткíв сїм чи вíсїм рік назáд, пáньство кругóм Хáркова жилó собí прóсто по старосьвíтськи, по козáчи; і наш писáтель змáлку чув у отéцькій господї і всюди по окóлиці щúру украïнську мóву, примáзану тíлько в случáях церемóнії дéякими москóвськими словáми. Звичáïж у панíв булú в щодéнній жúзни їх тіж сáмі, що й у посполúтих: і родúни і хрестúни і весíлля і пóхорони одбувáлись так сáмо в пáнському дóмі як і в простáцькому, хибá з бíльшою пихóю й достáтком. Се вже в недáвні чáси почалú Слобожáнські панú од поспíльства зовсїм одрізнятись і завóдити усé в своїх домáх по инозéмному; в недáвні чáси почалú вонú чужозéмними мóвами пишнúтись, а свою рíдну мужúчою взивáти. Тим-то й знав Квíтка всї звичáї нарóдного бúту так дóбре, як ні одномý пáну з новомóдного дóму знáти не мóжна; тим він писáв такóю щúрою нарóдньою мóвою, нáче й не чув з-рóду úншої мóви; тим він і по москóвськи писáв нескладно, що то був йомý язúк нерíдний, а в москóвських шкóлах Квітку не ýчено.

Ще не булó тогдї в Хáркові унїверситéта і духóвний колеґіум хáрківський брав гóру над усїмá шкóлами по Слободській Украïнї. З колеґіума вихóдили всї люди, котóрі булú верховóдами украïнського пáнського товарúства; колеґіум давáв тон домáшнїм повáжним розмóвам, нахиляючи рóзум до Письмá Сьвятóго і до наýки Сьвятúх Отéць Цéркви. Нúжчі шкóли для дворян булú при монастирях на лад семінáрий, а для поспíльства чи й небагáтих панкíв — при церквáх; і вся премýдрость тогочáсної пéрвої наýки вертїлась на читáннї книг церкóвних, на сьпівáннї церкóвному да на писáннї кручковáтими лїтерами. Тíлько почáток аритмéтики да дéщо з істóрий царíв і королїв перепадáло од настáвників ýченикам у нúжчих шкóлах. Латúнь же і всяка úнша премýдрость процьвітáла в колеґіумі, до котóрого більш учащáли попóвичі нїж паничí. Бо не багáто трéба булó тогдї наýки пáнському сúнови, щоб дóбре господарювáти, щоб повáжно носúти вíйськóву шáблю і не мóвчки сидїти в компáнії, як зáйде розмóва про почáток сьвíту,

про потóп, про царя́ Ки́ра чи Алексáндра Македóнського і и́нші такії рéчи, котóрими тогдї бáвилось пáнське стáрше товари́ство за дóвгими обідами, вечéрями і під гуля́щий час, як молóдші абó танцюють перед ним або гасáють на кóнях і веселя́ть ся молодéцькими и́грами. Ти́м-то рóзумний сьвящéник або чернéць був найлюбíйшим гóстем у старосвітських слободських панів; тим вони́ булú прихи́льні до церкóвної слу́жби; тим і вся жизнь їх, од коли́ски до домови́ни, води́лась ду́хом правослáвної Цéркви. Мóжна сказáти, що в закóнї Госпóдньому булá вóля їх і поучáлись вони́ закóну Бóжому день і нощ. Нехáй же не поду́має хто, що се булó якéсь сьвятé товари́ство, без гріхів і неправд мирськи́х: і гріхи́ і непрáвди твори́лись у ті чáси также як і тепéр, тілько що люди шукáли собі нау́ки, пóмочи й попрáви найбільш у Письмí Сьвятóму, найбільш у церкóвному глагóлї, не вдаючи́сь у и́нші нау́ки. Чи дóбре вонó булó чи нї і як повелóсь пóслї Слободськóму товари́ству, про те нехáй скáже хто и́нший; миж хи́лимо річ ік тому́, що й Квітка Григóрий учи́всь читáти й писáти і запéвне й нау́ки віри христия́нської дóма у ченця́ з монастиря́, а пóслї вчивсь дáльшої нау́ки у монасти́рській шкóлї.

X.

ІСТОРИЧНЕ ОПОВІДАННЄ.

Се азъ посылаю вы, яко агнцы посреди волковъ.
Луки X. 3.

Се даю вамъ власть наступати на змію и на скорпію и на всяку силу вражію.
Луки X, 19.

Не бойся, малое стадо.
Луки XII, 32.

I.

Рік 1847. станóвить епóху в жи́знї Украïни. Сим нещасли́вим рóком розпочинáєть ся перíóд гонéння нáшого рíдного слóва в нáшім ріднім краї.

Ще гóдів за три чи за чоти́ри до сієї сумнóї епóхи украïнська пісня і непи́сана словéсність нáроду украïн-

ського натхну́ли молоді́ уми́ в Ки́єві спасе́нною ду́мкою — ви́двигнути свою́ на́цию з те́мряви, котра́ не дава́ла духо́вним си́лам єї̈ підня́тись із зане́паду, а тим сами́м нївечила і єї̈ добро́бут.

Серед сієї̈ благода́тної моло́дежи яви́в ся Шевче́нко з голосни́м плаче́м своїм по нещасли́вій до́лї земля́цькій і засьпіва́в перед небожа́тами:

„Сьві́те ти́хий, кра́ю ми́лий,
Моя́ Украї́но!
За що тебе́ сплї́ндро́вано,
За що, ма́мо, ги́неш?...“

Сьпів сей був для не́ї во і́стину гу́ком воскре́сної труби́ арха́нгела. Коли́ гово́рено коли-не́будь по пра́вдї, що се́рце ожило́, що о́чи загорі́лись, що над чо́лом у чолові́ка засьвіти́в ся поломяни́й язи́к, то се було́ тодї́ в Ки́єві.

Тре́ба се зна́ти, що ки́ївська моло́ді́ж, про котру́ мо́ва, була́ гли́боко просьві́чена Сьвяти́м Письмо́м, що се була́ моло́ді́ж висо́кої чистоти́ духо́вної і що апо́стольство любо́ви до бли́жнього дохо́дило в ні́й до ентузия́зму.

Вдохновля́ючись чудеса́ми христия́нської про́повіди серед спі́дленого Ри́мського ца́рства, вона́ заві́т Учи́теля благо́го „Возлюби́ бли́жнього твого́, як сам себе́ лю́биш“ виповня́ла перш усьо́го, як і подоба́є, на тих, що ма́ють найпе́рше пра́во зва́тись на́шими бли́жні́ми. Се були́ до́брі дї́ти своїх отці́в і матіро́к, до́брі брати́ своїх братів та се́стер, до́брі щи́рі дру́зї своїх дру́гів, незлоби́ві терпели́вцї ворогі́в своїх і ве́льми прихи́льні приятелї те́много наро́ду. Но́сячи в се́рцї рай любо́ви і благоволе́ння, га́ряче жада́ли вони́ розля́ти сї божественні да́ри всю́ди, де ступне́м ступа́ли і з реча́ми оберта́ли ся.

Із сього́ благослове́нного на ві́ки по́вабу ви́никла їх ду́мка — пропові́дати серед просьві́щених пані́в украї́нських визволе́нне наро́ду з кріпа́цтва доро́гою про́сьвіти, ра́зом і христия́нської і науко́вої. Яко царі́ в своїх до́брах, украї́нські пани́ ма́ли тодї́ во́лю і си́лу мужика́ нї́вечити; то ще бі́льше ма́ли во́лї і си́ли шука́ти серед мужикі́в люди́й доте́пних, зда́тних, зді́бних і таки́х люди́й піди́ма́ти нау́кою до мора́льної і соция́льної рі́вности з собо́ю,

а ма́су поки що, зіставля́ти на попече́ннє ви́двигненим таки́м ро́бом із нево́лї чоловіколю́бцям і на робо́ту бу́дущинї.

Отсе́ж перш усього хотїли благочестйві юноші київські натхну́ти ду́хом своє́ї любо́ви і благоволе́ння лу́ччих людий у па́нських се́мях злу́чених з ни́ми висо́кими інтере́сами нау́ки і пое́зиї, а вку́пі з сими́ людьми́ осияти нови́м сьвітом і тих, що спра́вдї сидїли „во тмѣ и сѣни сме́ртнѣй“.

Вели́ке се було́ передвзяттє, а проте́ грома́да, сполу́чена таки́м за́думом, була́ не більша жме́нї щи́рих душ, що не схотїлись розійти́сь рiзно вiд Того́, хто не мав де глави́ підклони́ти: бо „куди́, мовля́ли, ми піійдемо? глаго́ли живота́ ві́чного и́маши“. Учи́телем київської ку́пки послїдува́телїв Проповідника глаго́лів живота́ ві́чного був сам Він. Усї бо вони́ булй рівні між собо́ю і тїлько той бува́в між ними́ пе́рвим, хто бува́в усїм їм слуго́ю.

Тїлько на Шевче́нка взира́ло незвя́зане нїчи́м опріч дру́жби бра́ттє, як на якийсь небе́сний сьвіти́льник і се був по́гляд пра́ведний. Озира́ючись наза́д, мо́жемо сказа́ти без кощу́нства[1]) про його́ вели́кого, хоть і прига́шеного де́чим, ду́ха: „Онъ бѣ свѣти́льникъ горя́ и свѣтя́“. Шевче́нко яви́в ся посеред нас, яко види́ме оправда́ннє на́шого натхне́ння звиш. (Не ина́ко ми про се́бе, ба і в християнськім смире́ннї своїм, ду́мали. Скажу́ більш: коли́б ми так не ду́мали, то й не знялись би вго́ру до вели́кого за́думу, ви́двигнути рі́дну на́цию з духо́вного зане́паду, а українського крепака́ з нево́лї духо́вної і соция́льної).

II.

На поча́тку ро́ку 1847. гостюва́в я на Вкраїнї пере́їздом за грани́цю і тре́ба знов тут сказа́ти, що не було́ мо́же тодї й на всїй Українї тако́го щасли́вого чолові́ка, як я.

Бу́вши таки́м щасли́вим я заста́в і своїх лю́бих Кия́н тако́ж ве́льми щасли́вими, а найщасли́вшим був між ни́ми Шевче́нко. Він бо тогдї і сам у собі чув і всї як одно́ се́рце чу́ли, що подає́ я́ко поет надії вели́кі. Тодї вже його́ му́за запротестува́ла з усїєю ене́ргією своє́ю против ле́дарства си́льних ми́ра сего́ і се була́ причи́на, що нові

[1]) глузо́ваннє з сьвя́тощів.

його твори булй менї зовсїм незнані; вони здались мов би якимсь одкриттєм з неба.

Ми знали, що в Анґлії не право і не декрет, а культура знищила крепацтво, і допевнялись перш усього щоб українські пани вкусили од божественної чаші знання так благоговійно,[1]) як се робили ми, та щоб і вони, вкусивши, так само виділи, яко благ Господь, та й сповнились його благостю до крепака по нашому. Віруючи в слово величайшого із освободителів: „ищите прежде царствія Божія и правды єго, а сія вся приложатся вамъ", ми не сумнились, що за сим первим і найважнійшим фактом свободи української, постануть уже инші факти аж до останнїх своїх паслїдків, які тільки возможні для України.

Та не в тому була сама сила, щоб видвигнути із занепаду рідну нацию, а в тому, щоб намножилось тямущих і великодушних людей на Вкраїнї.

Так думало браттє моє в Києві. Так думав я далеко від них у „пишному і бідному городї" Пушкина.

Хто се все тонким чуттєм обійме і серцем зрозуміє, той зрозуміє й те, як я зрадїв, почувши на Вкраїнї високі ноти национальної кобзи. Молоді наші мрії, здавалось менї, знайшли своє оправданнє: царство вищого розуму, царство спасенних задумів мовби вже наступало. Справдї наші молоді мрії знайшли в Шевченкови благословенне оправданнє, знайшли заруку своєї будущини.

Сам Шевченко зробивсь не тим, яким я його покинув, їдучи з Украіни. Се вже був не кобзар, а национальний пророк.

Київська інтелїґенция, лучче сказати, плодюща єї частина обгортала украінського барда глибоким почитаннєм. Для менеж сяєво духа його було чимсь надприродним.

III.

Під сей незабутний час поставила мене доля близько коло однієї землячки. Се була людина хуторна, мало сьвідома в сьвітї і його широкій добрій і злющій жизни, мало учена, мало тямуща в рідному слові (бо московщина вкупі

---

[1]) набожно.

з францу́щиною прибива́ли його́ к землї) і ве́лико розу́мна, — ве́лико здібна до зрозумі́ння тако́го, що́ бува́є втає́не од премудрих і розу́мних, — ве́лико чуйна́ до красй і си́ли рі́дного, прибитого вже к самі́й землї́ сло́ва. Я став читати ї́й на па́мять (бо всї ми зна́ли їх як „Отче нашъ“) Шевче́нкові плачі та пророкува́ння. Нове́ тво́рчество поета осьвітило і осияло єї ду́шу так, мов небе́сне обітува́ннє чогось грядучого в перева́зї сьвіту над те́мрявою, пра́вди над олже́ю, любо́ви над ненавистю.

Не забу́ду до віку тих сліз, яки́ми вона́ пла́кала, слу́хаючи сї поети́чні плачі, сї побіди́тельні пророкува́ння. Сповни́ло ся тут зруша́юче нас бажа́ннє незна́ного ще кобзаря́ у прелю́диї до його́ дум:

„Одну́ сльозу́ з очи́й ка́рих —
І пан над пана́ми...“

Се не були́ ті сльо́зи, про котрі да́вний яки́йсь кобза́р промо́вив:

„Жіно́чі сльо́зи дурні́ — як вода́ тече́“.

Се були́ сльо́зи воскресе́ння в нову́, вічню наро́дню жизнь. Гли́боко почу́ла Украї́нка вели́кі скорбо́ти поета, вели́кі його́ за́думи і за́раз почала́ міркува́ти, якби спокутува́ти гріх щерба́тої Тара́сової до́лї. Ентузия́стка рі́дного сло́ва носи́ла в нїмі́й душі своїй чоловічню ідею сього́ вели́кого сло́ва. Недо́вго ду́мавши, вона́ тутже предложи́ла до по́слуги кобзаре́ви-перебе́ндї усю свою худо́бу,[1]) уве́сь свій скарб.

Була́ вона́ са́ме тогдї невістою чи „молодо́ю княги́нею“[2]) і предложи́ла тому́, хто отсе́ пи́ше, оберну́ти все єї віно на те, щоб Шевче́нко прожи́в за грани́цею три го́ди; а віном єї були́ жемчуги́, кора́лї, намиста́, сережки́ й перснї, що перехо́вувались у роду́ ще, мо́же з ча́сів вели́кої Руїни по́льскої, да три ти́сячі рублї́в гото́вими гроши́ма. Пра́вда, що „молоди́й князь“ був собі на всю гу́бу пан і байдуже́ було́ йому́ про те віно.

Зостава́лось тілько нахили́ти поета до прийо́му тако́го при́носу. У сьому́ дражли́вому ділї спусти́лись на ме́не.

---

[1]) майно́. [2]) Олекса́ндра, сестра́ Василя́ Білозе́рского.

Са́ме того́ часу́ де́які пануви́ті земляки́ ви́старали у мініістра для Шевче́нка місце профе́сора живо́писи при всеучи́лищі сьв. Влади́мера. Лю́бо прийня́в Шевче́нко віта́ннє моє́ з тако́ю переміно́ю його́ коза́цького по́буту. Нічо́го так не хоті́лось тіма́сї, як зачепи́тись на життє́ в Ки́єві і вже мечта́в про яку́сь живопи́сну акаде́мію на Вкраї́нї, про яке́сь ца́рство пля́стики украї́нської. Бо він тогдї́ більше дбав про пля́стику ніж про саму́ поэ́зию. Ще й сам не знав, куди́ і як дале́ко сягне́ його́ єремієвське пророкува́ннє. Більше зна́ли се або́ чу́ли душе́ю ми ніж вели́кий кобза́р наш.

Веселючи́сь уку́пі з ним ясни́ми перспекти́вами украї́нського ду́ха, поча́в я жалкува́ти, що він у Ки́єві яко арти́ст бу́де самітнико́м і що самі́тность не дасть йому́ розви́нути худо́жницького смаку́ свого́ до по́вної по́вні.

„Не по чім і бє, як не по го́лові!“ відказа́в Тара́с насу́пившись і міцно сту́кнув по які́йсь товсте́лезній кни́зї своїм кулако́м, ду́жим як у ґладия́тора.

Тогдї́ я сказа́в йому́ про́сто, що, коли́б він здобу́в собі худо́жницький па́шпорт за грани́цю, то гро́ші бу́дуть вида́ватись йому́ ви́давцем, як із царсько́го ска́рбу, три го́ди, а скарбівни́чим бу́ду сам я, неха́й тілько дасть сло́во не допи́туватись, звідкіля́ сї гро́ші взяли́ ся.

Почу́вши се, Шевче́нко зрадї́в як дити́на, простоду́шно і поети́чно. Лю́бо менї́ було́, що се його́ й не здивува́ло. За́раз поча́в міркува́ти, як роздобу́ти худо́жницький па́шпорт.

Ве́льми щасли́вий і восто́рженнй, яки́м ще не бува́в ні́ко́ли, ви́їхав Тара́с із Ки́єва в Чернигівщину, щоб позбира́ти до ку́пи свої́, як він звав, шпарґа́ли. Бо, туля́ючись по Вкраї́нї, поки́нув не в одному́ па́нськім дому́ свої́ руко́писи.

Чи так менї́ здава́лось у моє́му вла́сному ся́єві ща́стя чи й спра́вдї так ре́чи стоя́ли: на́ші пани́ — беручи́ їх загало́м — були́ тогдї́ яко́сь більше схо́жі на люди́й ніж опісля́, як розпочала́сь украї́нська мартирольо́ґія. Поетови жило́сь між ними́ незгірш, дарма́ що вони́ рідко поде́куди розумі́ли, що́ воно́ таке́ за проя́ва! Отсе́ж, кочу́ючи тепе́р, уже́ зимо́ю, від куреня́ до куреня́ і від буди́нка до буди́нка, Шевче́нко опини́всь на весі́ллї в тіє́ї само́ї Украї́ни, що

пожéртвувала своє́ віно на кохáннє дýха його́ між духáми вóльними, незапечáтаними семá печáтьми, як ми на Вкраї́ні.

Скоротáлиж тогді ми з Тарáсом не одéн весéлий день і вéчір на лю́бих розмóвах і сьпівах.

IV.

Чарівни́чою си́лою свого́ слóва і гóлосу розгорну́в передо мнóю Шевчéнко широ́ку сцéну життя́ людського́.

Спрáвді Шевчéнко був тоді, як би сказáти, у найви́сшій порі преображéння свого́. І жени́х вели́кої почитáтельки його́ талáнта задиви́в ся на нього́, заслу́хав ся його́ проро́чих річий, його́ чарівни́чих пісéнь. Завдя́чений поéтови, що він квіткáми душі своє́ї уквітчáв його́ щáстє, не знав він, як ви́словити свою́ дя́ку, і замість дя́ки проси́в його́ до сéбе „стáршим боя́рином“.

Залюбки́ прийня́в Шевчéнко його́ прохáннє, ба мóже й з таємною одрáдою.

V.

На Вкраї́ні знáли Шевчéнка по його́ твóрах та по його́ лю́бій, то жартовли́вій то повáжній або сумні́й, розмóві. Ніхто́ ще не знав, що він преди́вний, мóже найлу́ччий сьпівáк нарóдніх пісéнь на всій Украї́ні обо́х дніпрови́х берегів; і сам я не ду́мав, що почу́ю в його́ піснях щось іще́ нечу́те.

Нови́й його́ талáнт ви́явив ся того́ж таки́ вéчора. Тогді між українським пáньством рідко ще хто вмів розмовля́ти рідною мóвою; і сам Шевчéнко говори́в у гóстях у панів мáло не все по москóвськи; хибá знахóдив ду́же спочутну́ собі люди́ну між землякáми, що відчáлили вже від рідного бéрега і вплили́ гли́боко в москóвщину; тогді забувáв про вся́ке и́нше у́хо і з чужозéмного бесі́дника роби́вся українським златоу́стом.

Такóю люди́ною стáлась йому́ того́ вéчора та й до кінця́ весілля молодá княги́ня. Почáв з нéю розмовля́ти по нáшому і на вели́ку собі рáдість побáчив, що в своїй розмóві не шпéтила вонá рідного слóва. Тогді Шевчéнко заходи́вcovering екзаменувáти її з рідних пісéнь. Репертуáр „молодóї княги́ні“ ви́явив ся знáчним і звесели́в „стáршого

боярина“ ще більше; а як показала вона йому голос і самий текст пісень, котрих він у неї допитувавсь, він похвалив чи подякував її по свойому: сам почав їй сьпівати; і се зробив так просто, як сказав про себе оден з його рідних братів поетів:

„Ich singe, wie der Vogel singt“.

Позакладавши назад руки, почав ходити по салї мов по гаю і засьпівав:

„Ой ізійди, зійди
Ти, зіронько та вечірняя:
Ой вийди, вийди,
Дївчинонько моя вірная...“

Доволї було тогдї гостий у тім поважнім здавна дому. Гули вони по всїх кутках мов ті чмелї щебетали мов горобцї. Як же почули Шевченкове сьпіваннє, ущухли всї так, наче зостав ся він оден під вечірнїм небом, викликаючи дївчиноньку свою вірную.

Як у ту пору своєї жизни сьпівав Шевченко, а й надто, як він сьпівав у той вечір, такого або рівного йому сьпіву не чув я нї в Україні нї по столицях. Порвались разом усї розмови і між старими і між молодими. Посходились і з усїх сьвітлиць гостї до салї, мов до якої церкви. Пісню за піснею сьпівав наш соловей, справдї мов у темному лузї серед червоної калини, а не в зимному захистї серед народу. І, скоро вмовкав, зараз його благали ще засьпівати; а він сьпівав і сьпівав людям на втїху, а собі самому ще й на більшу. Тиб казав, звеселив ся поет гіркого плачу і докору, що знайшов modus vivendi з очужілими земляками, що знайшов modus животворящої розмови з тими людьми на Вкраїнї, до котрих покликав у своїм посланнї до мертвих і живих і ненароджених:

„Умийте ся, образ Божий
Багном не скверніте;
Не дуріте дїтий своїх,
Що вони на сьвітї
На те тілько, щоб панувать....“

Душа поета, обявившись посеред чужого щастя своїм щастєм, обернула весїллє поклонницї його великого та-

ла́нта в національну о́перу, яку́ мо́же ще не ско́ро чу́ти муть на Вкраї́ні. І всїх більш розкошувала не́ю щасли́ва своїм таємни́чим по́двигом „молода́ княги́ня...“.

Проща́ючись із Шевче́нком, вона́ подарува́ла йому́ на спо́мин ще оде́н дороги́й клейно́т, найдоро́жший з сього́ добра́, яке́ ма́ла колй: свою́ віньча́льну кві́тку. Сим заду-ше́вним подару́нком вона́ в ми́слях своїх знаменува́ла на нїм і вита́ла єго́ гряду́ще вели́ччє, котро́го так га́ряче жада́ла для ща́стя України.

VI.

Приї́хавши на початку́ ро́ку 1847-го в Ки́їв, дочу́вся я глу́хо, що моє́ о Христї бра́ттє зорґанїзува́лось в яке́сь това́риство Кири́ла та Мето́дия, скомпонува́ло собі стату́т і на́віть ма́є свою́ це́ху — з ли́того залїза перснї, на котри́х ся́ють лї́тери К. М. Оде́н з сих послїдувателїв чи покло́нників сьвяти́х братів славя́нських ла́годивсь ї́хати в Славя́нщину, щоб у че́ській Пра́зї і по дру́гих центра́х славя́нського народові́дання повиу́чувати славя́нські мо́ви, а верну́вшись шука́ти собі про́товпу до кате́дри в котро́му з українських всеучи́лищ. Неда́вно перед тим уме́р акаде́мік славі́ст Пре́йс, а про Срезне́вського, що його́ заступи́в опісля́, ще не було́ мо́ви. Акаде́мія Нау́к посла́ла мене́ допо́внити моє́ славянові́даннє з тим, щоб верну́вшись бу́ти менї заразо́м і адю́нктом Акаде́мії і профе́сором Унїверсите́ту. Змо́вились ми з сим бра́тчиком[1]) ї́хати за грани́цю вку́пі. От я й приступи́в до нього з коро́ткими гужа́ми[2]) чи сьому́ж бо такй пра́вда?

Бе́зпечно, засьмія́вшись, відказа́в менї бра́тчик: що се була́ в них на яки́йсь час хлопя́ча за́бавка, та вони́, схамену́вшись, той стату́т давно́ спали́ли, а перснї позакида́ли в во́ду.

Була́ж се в них загото́влена про ме́не і про Шевче́нка відповідь на случа́й, коли́б ми довідались якне́будь про їх політи́чне товари́ство.

Обо́х нас не при́йнято в та́йне політи́чне товари́ство задля то́го, що ми й самі по собі працюва́ти мемо для

---

[1]) В. Білозе́рский. [2]) гуж, гужа́, ре́мінь для прикрі́пленя голо́блї до хомута́; тут — приступи́ти з настійчи́вим дома́ганєм.

славя́нської і вкраїнської свобо́ди, а тим ча́сом на случа́й ігемонського гоне́ння до нас ніхто́ не приче́пить ся.

Се була́ ведме́жа по́слуга. Дру́жнє благоро́дство погуби́ло обо́х нас.

Втїша́ючись вели́кими своїми по́двигами в бу́дущинї, не вважа́ли Кия́не на малі ре́чи і розмовля́ли про свої таємни́чі за́думи так го́лосно, що за двери́ма все було́ чу́ти. Яки́йсь Петро́в, підслу́хавши щось ди́вне, знайшо́в собі доро́гу до това́риства; поча́в серед ньо́го глаго́лати ще голоснїйше про во́лю України, про моско́вську тїсно́ту і таке́ и́нше. Українські полїтики за́раз прийняли́ його́ між свої чле́ни, а він, ма́вши в рука́х де́які озна́ки та́йного полїти́чного товари́ства, пода́в їх па́ну Юзефо́вичови Миха́йлови, що пра́вив тогдї за попечи́теля кіївського уче́бного о́круга.

Ви́їхали ми з до́брим, і спра́вдї ве́льми до́брим. бра́тчиком благополу́чно з Києва в Варша́ву та й почали́ там довба́тись у старосьвітській польщи́знї за підмо́гою і пора́дою благоро́дного тру́женника нау́ки, Ва́цлава Алекса́ндра Мацейо́вского. Пи́шемо ми собі та випи́суємо з книжо́к уся́ку вся́чину у дво́х на одному́ столї, піджида́ючи звістки од Шевче́нка; і не в дога́д менї, що в шупля́дку того́ стола́ зало́жено страше́нну міну. Сїєю міною був стату́т това́риства сьвяти́х бра́тів Кири́ла та Мето́дия, що бра́тчик мій, з яки́мись великоду́шними мріями, пер у Славя́нщину, не натякну́вши менї про се ні півслове́чком.

Між и́ншими людьми́ в Варша́ві спізна́лись ми з сена́тором Стороже́нком, що був тогдї право́ю руко́ю покори́теля Варша́ви, князя Варша́вського ґра́фа Паске́вича Ерива́нського. Сей земля́к вели́кого полково́дця і сатра́па піддо́брювавсь йому́ тим жартовли́вим українським бала́каннєм, котре́ ще й за росийських цари́ць не одного́ на́шого земляка́ „виво́дило в люди“. Був бо Паске́вич тако́ж наш патріо́т що до анекдо́тів, борщу́, варе́ників і и́нших українських ла́сощів. Раз йому́ й ка́же пе́рвий його́ мінїстр, докла́дуючи до підпису вся́кі папе́ри: „Сьвітлїйший князю! от ви коха́єтесь у туте́шнїх на́ших земляка́х, що вони́ гара́зд про на́шу Украї́ну бала́кають; а я вам покажу́ не тако́го земляка́, — щи́рої коза́цької поро́ди, земляка́ чистокро́вного, що від ньо́го так і несе́ низови́м

вітром, Січю Матїрю і Великим Лугом Батьком“. — „Чи справдї?“ питає сатрап, підписуючи комусь там волю або каторгу, жизнь або смерть. — „Не шуткую, ваша сьвітлость. Сей вам розкаже і розмаже не то про запорозькі звичаї, та й про всї запорозькі думки“. — „Рад, рад його послухати; привези, братець, його до мене“.

Саме під сю любу розмову двох патріотів українських подають сатрапови пакет із столицї. Резпечатав, позирнув і засьміяв ся: „Хорошъ, братецъ, землякъ-то твой! велї-ка его арестовать по Высочайшему повеленію“.

Так скінчились наші варшавські студиї....

XI.

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ ОД НАЙДАВНІЙШИХ ЧАСІВ.

ГЛАВА І. (ЧАСТИНА).

(З-покон-віку Поляне громадськими вічами правувались. — Данину Козарам платили. — Князькі Русь Новгородську землю опанували. — Подніпрянщину під свою руку нахилили. — Князькі полюдною і судньою даниною користувались і з Грецькою землею торгували. — Вбившись у силу, князькі громадське право почали зневажати).

Яка була з давнїх часів доля нашого рідного краю, зазнаємо тільки за тисячу років. В ту давнину, до которої не сягає наша писана память, мусило перевернутись на Вкраїнї людей багато, а як вони звались, нам і того не переказано. Тільки прослїдок їх по давнїх кладовищах невіголосих[1]) знаходимо та божища їх камяні по степових могилах стоять німуючи. Мусилиж ті недовідомі нам народи жити в нашому краї перехожими з міста на місто скотарями. Певно они один одного проганяли, один у одного — хто дужчий — одбивали найкрасчі паші під свої табуни, гурти, отари: певно ще тодї землї в нашому краї не брано. Як же степова подніпрянська обшир вбилась у хлїборобство, тодї вже мабуть один люд на сїй обширі загнїздив ся і вже кочовники не подужали його з розкішної ролї оба-поли Днїпра зігнати. Зовемо ми народ сей —

[1]) безмовних.

звідкіля́б він ні взяв ся — українським, бо давно́ вже він живе́ на узграни́ччі двох вели́ких на́родів, не міша́ючись ні з одни́м ні з дру́гим, ані́ сво́го обли́ччя ані́ сво́го ду́ху не одміня́ючи. Назива́в ся сей наро́д Русь, з то́го ча́су, як почали́ над ним захо́жі з Балти́цького побере́жжя князьки́-Русь панува́ти. Як же ще ніякого князюва́ння на Подні-пря́нщині не заво́дилось, зва́ли на́ших пре́дків сусі́ди По-ля́нами, що вони́ в поля́х коха́лись; а вони́ свої́х близьки́х сусі́д зва́ли: або́ Деревля́не, що жили́ по пу́щах, або́ Сі́веря́не, що к півночі од них по Десні́, по Се́йму, по Сулі́ порозсе́лювались. Дале́кіж сусі́ди в Поля́н були́ — к півночі: Дрего́вичі — по-за рі́чкою При́петтю; Криви́чі — у верхів'я́х Дніпра́; захо́жі Славя́не без прі́звища — коло Ильме́ня о́зера; Ради́мичі — по рі́чці Сожі́; Вяти́чі за рі́чкою Окою; а к полу́дню: Дулі́би або Хорва́ти — по рі́чці Бо́гу; Угли́чі і Тиве́рці — по Дні́стру́.

Поля́не та й їх сусі́ди пра́вились між се́бе ві́чами, — сказа́ть би сами́м віща́нням слове́сним, — і старі́ лю́де на тих ві́чах замість пи́саного зако́пу їм става́ли. Зна́ємо тако́ж, що напада́ли на на́ші паха́рські городи́ й се́ла розбиша́цькі наро́дове, кото́рі, не вмі́вши з землі́ кори́сть узя́ти, рабу-ва́нням чужи́х осе́ль живи́ли ся. Запе́вне на́ші пре́дки од и́нших до́бре одбива́ли ся; як же була́ не си́ла, то од-чі́пного плати́ли, чи то, мовля́в, дани́ну дава́ли. Найду́жчий з тих непаха́рських наро́дів були́ Коза́ре. Не здолі́вши супротив них стоя́ти, плати́ли їм на́ші старода́вні пре́дки дань. Самі́ Коза́ре стоя́ли свої́ми кочови́щами у степа́х по-над Во́лгою і звідтіля́ ходи́ли до нас за дани́ною.

Одного́, мовля́в, ба́тька, та не одна́кові ді́ти. Так му́-сило бу́ти й між на́шими пре́дками Поля́нами: що не всі́ одна́ково до ро́лі привика́ли, не всі одна́ково свої́й до́лі кори́лись. Инші по пу́щах села́ми сі́дали і зьвіроло́вством та па́сікою корми́ли ся, як от Деревля́не; а дру́гі ма́буть по дале́ких зе́млях то́ргом ходи́ли, по́ки собі кори́стне мі́сто коло Ильме́ня о́зера вподо́бали і Но́вим го́родом, замість Ки́єва чи мо́же яко́го ще давні́йшого го́рода, сі́ли. Доте́пні ма́буть були́ й сьмілй́ві лю́де ті Новгоро́дці, що́ на виднопі́, як і Поля́не, на само́му шляху́ водяно́му з Балти́ки в Чо́рне мо́ре сі́ли і зо всі́ми хижака́ми, що́ з одно́го мо́ря в дру́ге шве́ндяли, вмі́ли яко́сь пово́дитись, а, вкорени́вшись між

лїсни́м і зьвіроло́вним лю́дом, до́бре розжи́лись і розторгува́ли ся.

В ті невпокі́йні, ґвалто́вні часи́ понад Балти́цьким убере́жжям ору́жні хижаки́ куйо́вдились,[1]) кото́рих наш лїтопи́сець Не́стор зве по царигра́дськи Варя́гами, і з лю́дських осе́ль пла́ту собі на збро́ю вимага́ли або́ й до-ще́нту[2]) жакува́ли[3]) і плїндру́вали. Вони́, ті ору́жні хи́жі лю́де, опанува́ли яко́сь і Но́вгород та, осї́вшись поміж Новгоро́дцями, усї́м кра́єм навкруги́ ору́дували і дани́ну з Криви́чів, Ме́рі, Ве́сї і и́нших наро́дців бра́ли. По́слї почали́ вони́ ма́буть ду́же на людей́ наляга́ти і за живе́ заколу́пувати,[4]) що Новгоро́дцї з сусї́дами узяли́ собі ду́мку й во́лю єди́ну, усї ра́зом на них підняли́ ся, із своі́х городів і сїл їх повиганя́ли, переста́ли їм дани́ну дава́ти і самі́ між се́бе почали́ правува́ти ся. Воно́ж би й до́бре, та вели́кі чва́ри між ни́ми щось поста́ли, тяжкі́ бо́ї счини́ли ся: не ста́ло пра́вди в них, мовля́в лїтопи́сець. Тодї́ знов яко́сь між се́бе погоди́лись і и́нших уже́ збро́йних людей́ до се́бе призва́ли, яки́х-ся побере́жнїх князькі́в з ро́дом і дружи́ною, кото́рі себе́ Ру́ссю зва́ли. Рю́рик яки́й-ся, Ру́син, підня́в ся з брата́ми поря́док Новгоро́дцям і їх сусї́дам дава́ти і од и́нших хижакі́в їх борони́ти (ро́ку 862). Сї вже здобі́йники з Новгоро́дцями побрата́лись і в-ку́пі з ни́ми дале́ко свою́ власть на сусї́днї зе́млї розпосте́рли.

Впорядкува́вшись із князька́ми до́ма, Новгоро́дцї й на своі́х землякі́в Поля́н огля́нулись, кото́рі тодї Коза́рам дани́ну плати́ли. І отсе́ вже, кли́кнувши на охо́тника по сусї́днїх земе́льках, по Чу́дї, Ме́рі, Ве́сї і Криви́чах, переволі́к ся з ни́ми князь Оле́г через Во́лок з рі́чки Лова́тї на Днїпро́ і попли́в Днїпро́м у-низ, се́ла й городи́ під одну́ си́лу підклоня́ючи, дани́ну накла́дуючи і охо́чих людей́ на во́єнну здо́бич заклика́ючи. Де він з ни́ми поверну́в ся, всю́ди взяв гору́. Вже йому́ го́род Смоле́нське пїдда́в ся. Пїдда́всь Оле́гові й Лю́беч. Незаба́ром він і під Ки́їв підступи́в. Не спреча́ли ся Оле́гові Кия́не, за кня́зя його́ до се́бе прийма́ли і на ору́жну й на судову́ дани́ну згоди́тись му́сили.

---

[1]) ворушити ся. [2]) польонїзм — до на́щаду, до тла. [3]) гра́бити. [4]) зачіпа́ти, доску́лювати, гно́бити.

Осївсь Олéг на гóрах у Кúєві, не звелїв більше Козáрам дáнї платúти, поставлńв нові городú на узгранúччях кúївських, понахилńв під своó вóлю Деревлńн, Сїверńн і úнших полудéнних сусїд полńнських. Отсéж в-осенú й зимóю їздив князь із дружúною на влóви — добувáти хутéр; тут же полóючи ходúв і на полóддя, чи тобто по лóдських осéлях збирáти кнńжу дань. Тут ужé сїльскá громáда гуртóм йогó підіймáла; йомý на суд свої спрáви, яко трéтьому сýддї, оддавáли і судовý данúну склáдували. Тут і дружúна кнńжа і на влóвах і на збирáнню кнńжої роківщúни дóбре розкошувáла, що мýсили селńне з остáннього добрá хижаків тих орýжних задовольнńти і од сéбе в дрýгі сéла випровожáти.

Олéг, підклонúвши під сéбе Деревлńн і úнших сусїд, раз-пораз спускáв ся з своєю дружúною та з охóтником Днїпрóм у мóре, то шáрпаючи грéцькі поберéжжя то мінńючись із Грéками своїм полóдним і здобúчнїм добрóм. Дáлї добрáвсь і до Царягóрода і почáв йогó огнéм і мечéм навкругú плїндрувáти. Вжахнýли ся Грéки і знáвши, чогó йомý трéба, поступúли йомý данúну, якý схóче. А за се Олéг убезпéчив Грéків, що торгýючи не бýде Русь на сéла нападáти і торговúх людéй грéцьких рабувáти.

Отсéж ужé настáв úнший порńдок на Вкраїнї, як почалú князькú-Русь її оберегáти, а з нéї собі данúну брáти і своєю, Рýською, землéю її називáти. То прáвили землéю стáрші родовикú, громáдські мужí, схóдючись із двох, із трьох, із десятú сїл у однó мíсто на нарóднє віче, і не булó більш нiякої влáсти на Вкраїнї; а тепéр ужé коло князьків старшинá орýжня настáла, боńрами звáлась, по городáх замість самóго кнńзя з дружúною сидїла, а дружúна, ńко нарóд орýжний і одягнúй, теж од селńн одрізнńла ся, до робóти не брáлась, а все тільки воєнною здóбиччю та полóдним живúла ся. Нї подáтку нї одбýтку нїякóго, опріч слýжби під кнńжою рукóю, дружúнники не знáли. Тим-то в дружúну що-найкрáсчі лóде вписувались і нїби якúй-ся осóбний нáрід серед лóду українського з них учинúв ся. Спéршу коло кнńзя найбільш ті затńжцї кýпились, щó з ним із-далéка вúйшли і в-кýпі велúкі зéмлї данúною своєю обложúли. Якже після Олéга úнші князькú, одéн за однúм, настáли, тодї вже чужозéмцї попереводúлись,

а самі́ тубо́льці Украї́нці городи́ кня́жі оберега́ли, по похо́дах з кня́зем ходи́ли, із сі́л полю́дне бра́ли і здо́биччю по города́х торгува́ли. А як у кня́зя під яку́ несподі́вану приго́ду ві́йська о́маль бува́ло, тоді́ він охо́чих молодці́в до се́бе кли́кав, або й кочовникі́в із ди́кого сте́пу найма́в. Кочува́ли тоді́ поуз Украї́ну на безлю́дних степа́х Печені́ги, Поло́вці, То́рки, Беренді́ї, що́ городі́в і сі́л не оса́жували, а так ордо́ю з по́ля на по́ле пере́літали, сусі́дні зе́млї ша́рпали і до різани́ни на вся́кий по́клик злі́тали ся. Отже й було́ в князькі́в три ві́йська: одно́ — дружи́на, сказа́тиб товари́ство, що́ бли́зько коло бо́ку в кня́зя держа́лось; дру́ге — охо́че ві́йсько з селя́н і городя́н, що́ то на здо́бич ква́пились або́ свою́ зе́млю бороня́чи́ під кня́жу ру́ку ку́пились або́ж силомі́ць у ві́йсько виганя́лись; тре́тє — чужозе́мне, затя́жне ві́йсько, орда́ степова́я. Всеж те ва́жко лежа́ло на пле́чах у про́стого, неору́жного лю́ду; всю ту си́лу тре́ба було́ селя́нам і про́стим городя́нам прохарчи́ти, одё́жею обми́слити і своє́волю ї́х, я́ко лю́ду ору́жного, перехо́жого і голо́дного, ви́терпіти. Тим-то, сла́влячи Оле́га кня́зя, що він поставля́в нові́ городи́ і свої́ми мужа́ми ї́х повбезпе́чував, що він і верхові́ і низові́ наро́ди під одну́ власть зібра́в і гуртово́ю войно́ю на Гре́ків помі́ж се́бе потовари́шив, не тре́ба нам його́ гетьманува́ння на Подні́пря́нщині яки́м-ся золоти́м ві́ком уважа́ти. Колі́ був золоти́й вік у на́шій Украї́ні, то ще до Оле́га, ще за тих давнене́зних часі́в, кото́рих на́ша письме́нна па́мять не зна́є: не од Оле́га бо, не од його́ кня́жого су́ду в города́х і на полю́дді в се́лах, пішло́ на́ше вічове́ сі́льске пра́во, що́ з ро́ду в рід через невпокі́йні часи́ князьких усо́биць, через пону́рі часи́ Тата́рщини переходи́ло та вже тоді́ почало́ в вічи́стих кни́гах запи́суватись — а через те й нам обяви́ло ся — як держа́вці скрізь по Вкраї́ні його́ знева́жили. Пе́вно князі́-Русь прийшлі́ в наш край на гото́ве; пе́вно вмі́ли й без них Поля́не воюва́ти, колі́ допомоглі́ ї́м усі́ зе́млї навкруги́ се́бе під київського кня́зя підклони́ти. Ма́буть вже й лю́дськість у них з да́вніх да́вен завела́ ся, що, догово́рюючись із Гре́ками, зовсі́м не варва́рську ря́дну вони́ написа́ли. Не Оле́гів бо то був ро́зум і не дружи́ни його́, що́ зросла́ на хижа́цтві і в хижа́цтві всю свою́ честь і сла́ву ста́вила: в ті́й Оле́говій ря́днї

вважáємо ми рóзум нарóду покладли́вого, рахови́того, щó давнó з сусї́дами знáєть ся і прáво лю́дське по лю́дськи шану́є.

XII.

ПЕРВИЙ ПЕРІОД КОЗАЦТВА.
(ЧАСТИНА).

Коли Україна ледви держалась на стародавнїх займищах руських супроти азийського хижацтва, то на Днїпровому Низу, де багацько водилось риби і зьвіря, змогли шукати собі здобутку тільки збройні люде великої одваги. І справдї надибуємо таких людей у сучасних актах під назвою — козаки. Непосидяці сїромахи з верху Днїпра і з „инших стóрон“ ходять було тими часами на Низ до Черкас і далї; зо всього свого здобутку мусїли вони давати київському воєводї десять, а як привозили з верху і з низу в Київ просільну, вялу або сьвіжу рибу, то від бочки сольної риби воєводський урядник „осьмник“ брав на воєводський замок по шести грошей, а з сьвіжої — десяту рибу. Сїх роздобувальників названо в актї 1499. року козаками різно від купцїв, щó також прибували до Києва і разом з козаками становились по дворах у міщан.

Що козак наперед усього був одважний воїн-здобичник, розумно з одночасної появи козаків славянських і монгольських. Що він був свого часу степовим чабаном, рівно що й Татарюга, — доводять кочові терміни козацького побуту. Що у-послїдок робом Варягів кохались у торгах поспіль з війною, — вбачаємо з їх роздóбутних походів на Низ, куди за Менглї-Гирея[1]) не доступавсь нїхто опріч збройного люду.

По лїтописях польских споминка про козацтво у-перше прописана під роком 1508. Деций, що закінчав своє писаннє на 1516-ім роцї, споминає про „славного руського воїна Полюса“, як він разом з князем Острозьким побив татарські загони, щó пустошили литовську Русь. Більский зве сього Полюса „Русаком славним козаком“ а Стрийковський „руським славним козаком і лицарем“. Близчі до нас лїто-

[1]) кри́мский хан.

писці польскі подають переказ, що старости королївських стражничих замків набігали на татарські улуси тим-же робом, що й Татарва на вкраїнські городи і села. Се в тогочасних границиників звалось: ходити в козаки.

„Року 1516“, оповідує Ґваґнін, „Менглї-Гирей під час войни короля Жигимонта (Старого) з московським царем набіг на українські сторони, дарма що брав гостинцї від обох. Бачивши тодї наші, що Татарва з ними не жартує, не схотїли більш доймати віри єї клятьбі і почали більш держати оружних людей на узграниччї. Сотень скілько такого люду, за приводом хмельницького старости Предислава Лянцкоронського, пішли в козацтво під Білгород, запяли турецькі і татарські стада, погнали до дому; а як наздогнали їх Татаре з Турками коло Овидового озера, наші їх побили і вернулись до дому з гарною здобиччю. З того-то, каже, часу почались у нас козаки, що все геть та й геть убивались у військове дїло і віддячували Татарві за те, чого наші від неї дознавали“.

Слова „ходити в козацтво“ доводять розумови, що козацтво спершу пробувало само по собі, не в-купі з узграничними сторожами, которі послухали старости. Королївські узграничні намісники, що титулувались старостами, тільки переяли в козаків степові звичаї, почали водити козацьким робом своїх збройних людей. Всеж таки старостянські походи на Татар додали зросту щирому козацтву, яко силї, що боролась із тією хижою дичею.

Предислав той Лянцкоронський був лицар старосьвітського литовського роду Збигнївів. Брати його сидїли на високих стільцях у короля. Довго пробував Предислав у німецьких землях лицарюючи, а лицарство вважали тодї наукою з наук; ходив і в Палестину, Татарвуж навчивсь воювати під рукою преславного коронного гетьмана, князя Острозького Констянтина Івановича. Оттакий же то був той воїн, що круг його купились козаки і узграничні старости, відпираючи геть мусулманську силу.

Прописано в польських лїтописях зо два чи зо три щасливих походів Лянцкоронського козацьких, а коло його знай споминають лїтописцї друге голосне імя — Остапа Дашковича, старосту черкаського і канївського. Служив Дашкович московському цареві з пять років. Потім за

приступом князя Острозького прийняв його король знов до себе і ото дав йому два замки на Вкраїні — Канів і Черкаси. Навпослї дано йому до живота його ще три замки: Кричев, Чечерське і Пропойське.

Канів і Черкаси стояли тодї з самого краю „городів“: ку́пилось там козацтво вольнїще нїж де-инде. Ідучи на здобич, Татарва далеко обганяла степами сї Днїпрові сторо́жі.

Що Дашкович міркував спорудити на Днїпрі всядобо́ву сторожу, з сього розумно, що вже про́бувано й перше закоренити козацтво за днїпровими порогами. Треба було тільки допомоги від ряду: без неї не могли вдержати на віки своїх займищ нї черкаські нї канївські козаки.

З тогочасних актів знаємо, що найблизчі до Черкас боброві гони, рибні озера і всякі „входи“ тягли з давнїх давен до київського пустинського монастиря сьв. Миколи. Остап Дашкович, одержавши староство, розпитував у черкаських старих людей, бояр, міщан і козаків, по які стеменно врочища Миколаївський монастир має право на влови, а розпитавшись, ствердив те право, відсовуючи геть козацьку нахабу. Хоч те козацтво своїм звичаєм вдиралось у чернечі входи і здобувало потай монастиря, та все таки задовольняло свою нужду мало, а й надто, що ченцї випросили в самого короля про сю річ грамоту. Козаки в-купі з міщанами шукали собі вольних уходів на низу і правом первого займа господарювали громадно на Звонецькому порозї чи то — на всьому врочищі округи порога. Читаючи в сучасних актах, що після Дашковича міщане й козаки змагались і задирались із черкаськими і канївськими старостами, розумно нам, що з козаків робились міщане а з міщан козаки, а все з однієї причини, з недостатків. Як хилились козаки під руку старости, були вони тодї міщане; як же заганяла нужда міщан у днїпрові пустинї на вольну здобич, ставали вони козаками.

Розумно з сього, що на Вкраїнї не сама тільки залога замкова обороняла замок; уся людність навкруги замка допомагала старостї. Міщане по городах у серединї краю були люде мирні, міщане „замкового присуду“ на узграниччі були воїни. Мало що переиначилось до татарських порядків на Вкраїнї. На стародавнїх звичаях споруджалось нове козацтво. А тим часом навкруги старости заводилось

привилейне товариство, сказатиб так, узгранична шляхта. Декоторі з міщан купували в короля, а другі в його двірного гетьмана, київського воєводи, „визвольні листи“, щоб їм не знати звичайних одбутків на-рівні з иншими міщанами, а служити кінно при старості та по старовині твердити замок, на замковуж сторожу давати що року по грошу і по четверті жита. Отсеж вбачаємо, що в значних козаків було ратайське господарство — розкіш велика на татарському узграниччі. Тим-то вони, бувши перше міщанськими „потужниками“, ставали вже служебниками старостинними рівно як і захожі слуги, що було старости принаджують на узграниччє всякими пільгами. Опріч сих привилейників усї инші міщане були до старости мовби підданьство до пана. Мусили вони косити йому сїно і виставчати в замок дрова. Не дозволяв їм староста возити мед у Київ, а скуповував сам, поставивши на всї роки певну цїну; з бобрових уловів на Днїпрі брав цїлу половину; без його волї не заробляли вони на рибних і бобрових уходах, не мали права продавати риби і роздобувати хлїб якимиб нї було „здобичами“; половину, а часом і все добро бездомнього козака після його смерти — або як візьме його орда в неволю — брав собі староста, тільки клейноди оддавав королеви; а до всього того прибільшував по своїй уподобі звичайну данину з міщан і козаків — коляду на Різдвяні сьвятки. Все в-купі дає нам зрозуміти, що козацьку службу відбували на узграниччі спершу всї огулом замкові міщане, тільки що старости держали коло свого боку захожих людей і заможних міщан, а через те орудували і всею людностю.

Козаки вже за приводом Вишневецького пробували закоренитись на Низу за порогами. Не загнїздившись там на довгі роки, опинились би вони у всїй волї в королївських старост. Се одно; а друге те, що тільки сим єдиним робом можна було руському людові вдержатись на стародавнїх своїх займищах, — не попустити рідного Днїпра у татарські і турецькі руки. З судньої справи черкаських міщан і королївського старости Пенька довідуємось, що займища на Днїпровому Низу силкувались осягти — з одного боку український ряд королївський, а з другого — вольна здобуванина; инше сказати: староста — собі, а козаки-

міщане — собі. Можна дорозумуватись, що козаки, вольні мандрівники по низових пустинях, затягали до свого товариства грунтовників українських і в-купі з ними володіли на Дніпрі риболовлями і зьвіряними уходами чи то — відганяли геть Орду, а старости звали такі займища королївськими добрами і на вольних здобуванців накидали промито. Опиратись проти старости в городї було шкода: там козаки і козакуваті міщане були в руках у старости зо всім своїм надбаннєм. Човни, риболовнє і зьвіроловнє знаряддє та й зброя, що без неї не вдержавсь би нїхто на Низу, — на все те староста наложив би руку, за підмогою своїх служебників, що цупко держались його боку через свої привилеї. Треба та й треба було козацтву закоренитись на такому містї за порогами, щоб не доступив ся туди королївський ряд узгранишнїй, щоб ховати на зиму там козацьке добро та щоб і самому козацтву було кудись сховатись від старости — дальш порога Звонецького.

Вольним здобишникам козакам байдуже було про мирові рядна короля з турецьким султаном. Жакували вони азийське купецтво, що тягло валками з Криму мимо Черкас на Путивль або на Київ. Вже для сього одного треба їм було обезпечити себе притулком таким, щоб не досягла туди нї королївська нї султанська рука. Дознавши з Вишневецьким, що не вдержатись їм на Хортицї, спорудили козаки собі пристановище в другому містї — аж геть низче порогів, там де Днїпро пішов рукавами і розливсь по лугах заточинами, — коло устя річки Чортомлика. Ся річка сходить ся своїми вітками з другою, — що має ще більш віток — з Базавлуком і разом з нею загороджує приступ до Днїпрових островів від степового Побожжя. На одному з тих островів, як-раз навпроти того місця, де тепер село Кануловка (низче Никополя), втаборились козаки кошем, засїклись деревом. Все те в-купі звали вони Сїч. З правого боку Днїпра обороняли се місце степові річки з своїми вітками, де козаки мали собі рибню і зьвіряну здобич, а з лївого — можна було добратись до січового острова тільки суднами. Отсеж сухопутньому військови не було доступу до Сїчи. Колиб же прийшли сюди з моря турецькі ґалєри-каторги, то козаки, засївши по комишах і кущах на островах, не далиб Туркам ходу стрільбою з того

захисту. Інженїр Боплян, Француз, огледївши Днїпро до самої Хортицї року 1638, прописав у відомій книзї своїй,[1]) що раз ґалєри вгнались були за козацькими човнами-чайками з моря та й заблудились у рукавах проміж островами; тодї козаки грімнули на них зза комишів і декотрі зараз потопили; Турки двигнули втеком і з того часу не важились наближатись до Сїчи.

Щож до городів, то й городовій королївській силї трудно було доступитись до сїчового острова за дванадцятьма порогами. Через них уміли провести судно тільки низові козаки, як і нашого часу тільки лотсмани, потомки Низовцїв, люд привилейований, проводить судна через пороги.

Загачують пороги камінними пластами корито днїпрове від берега до берега. Вода рине крізь загати і реве пінява по впадах. У кожному порозї пять, шість і до дванадцяти — як би сказати — сходів; сходами тими падає вода низче та низче, аж поки знов пійде плащиною до другого порога. Тим робом один поріг із своїми спадинами займає вздовж Днїпра з версту, а коли і більш, усїж пороги розкинуто простягом на шістьдесяти верстах. Весною сховають ся вони під водою опріч одного Ненаситецького, а проте вода рине бурлячи і до сплаву треба й тодї мужного духу запорозького.

Отож під такими затулами з усїх боків козаки втаборились кошем перед віччю татарських кочовищ. Тількиж до сього сьміливого дїла мало було затули місцевої і рукотворньої: треба було держатись більш усього великою силою духа, тією то силою, що козаки у своїх думах звали козацьким лицарством. Підвалиною запорозького братства служило черненче аскетство. Заказано було привозити на Сїч жіночий рід: нї жінки нї сестри нї дочки не можна було Запорожцеви держати біля себе, а хтоб на те поважився, покараноб того смертю. Здавалось, буцїм зрікався козак на Низу батька й матери, не то-що. Сїч — мати, а Великий Луг — батько: така пішла з днїпрового Низу приказка; бо заволоки з далекого краю знаходили проміж сїчовим товариством певнїщий притулок нїж дитина в рідної

[1]) Опис України.

матери; а ті уходи лївобіч Днїпра між старою (хортицькою) і новою (чортомлицькою) Сїччю, ті водяні гаї, що звались Великим Лугом, зодягали і харчували сїромах красче ніж рідний батько. У піснях козацтва городового, що то складувало найбільш само жіноцтво, сумуючи про своїх любих, висьпівувалось, як мати сина виряжає в військо, як батько його благословляє, як сестри його оплакують. У піснях козацтва степового або низового запорозького висьпівується тільки про коня та шаблю: дорожче вони Запорожцеви матери, батька, сестри і брата.

. . . .
Коли (каже) треба поважати,
Так я знаю, за щó,
Та й не маму та й не тата
Нї сестру нї брата.
Ой у мене є коняка,
Завзятий коняка, —
Ой який він волоцюга,
Який розбишака!
Ой тогож то я коняку
Поважати буду,
За його не взяв би срібла
Хоч повную груду.
А ще на моєму боцї
Є шабелька гарна;
Спитай її, спитай її,
Чим вона не панна?
Ой панночкож наша,
Панночко шабелько!
З бусурманом зустрівалась
Та й не двічи цїлувалась.

Запорожцї закликали до себе людей з України не на здобич, а на козацькі пригоди, — так само як ченцї заохочували до монастиря не розкошами, а волосяною сорочкою, тяжким постом і північнїми молитвами. Самі польскі письменники XVI. століття оповідують, що, як задумає було козацтво воювати Орду або Турка, то ходючи по селах кличе-поклика́ такими словами: „Хто хоче за християнську віру на колу сидїти, хто за сьвятий хрест рад, щоб його

четвертовано, колесовано, хто готов прийняти всякі муки і не боїть ся смерти, — приставай у козацтво. Не треба смерти боятись: від неї не встережеш ся. Оттаке наше життє козацьке!“

Запорожці приймали всїх у своє військове братство. Байдуже їм було про великий рід, про велике панство братчика. Самі отамани запорозькі, зложивши з себе отамануваннє, знов були тимиж братчиками, що й перше. У малих річах судились козаки перевагою голосів по куренях; у річах великих радувала військова рада. Беручи до розваги яку військову справу, робили Запорожці два кола: у одно коло сходилась старшина, а в друге — військова чернь, Чорна рада; розваживши проміж себе діло, кидала з окриком у гору шапку, а старшина вже тоді мусїла зміркувати, як найкрасче де діло оречити і вибирала депутатів, которіб усю річ добре збагнули і посеред повної ради викекли. Реченця побутови на Запорожжі не визначалось нікому: хто схотїв — прибував туди, а задумав до дому вернутись — не впиняло нїкого низове товариство. Якуб хто нї зробив шкоду в го́родах, Запорожці того не доходили; карали судом тільки за провинности на Низу проти свого товариства. Хтоб украв у товариша хоч кінське путо — смерть викекали за кражу; а хто вбє товариша, того закопували живцем із убитим. Пянство вважалось у Запорожців за річ звичайну; отже в походах напилого козака карано смертю. Військового порядку дозирали Січовики добре, підкрадались бо до них вороги що години. Отож дарма, що була воля прибувати на Низ і вертатись на Вкраїну всякому по вподобі: дарма, що всї були там рівні між себе братчики: військова чуйність низова вславилась ба й між рицарством шляхетським, що доглядало узграниччя. Оповідує знаний Папроцкий, як бувало руська шляхта, ба й сини великих панів червоноруських, подольських і польських, наїзджали до Запорожців по лицарську науку.

Була се річ посполита, що зросла сама собою, опираючись татарському хижацтву. З одного боку видко було, звідкіля вона постала: значила те християнська віра, значило витязюваннє. З другого боку мусїла вона вдаватись у хижацтво й розбишацтво татарським звичаєм, без сьогож

бо не здолїлаб держатись у тій пустинї. Як Татарва в купі з Турками раз-пораз набігала у днїстрову і днїпрову Русь, так запорозьке лицарство нападало на татарські улуси і турецькі замки. Як Орда татарська брала гостинцї від польского короля і московського царя за те, щоб не шкодила в їх землях, так і козацька орда зневолювала обох сих государів, ба й самих Татар, відкуплятись від неї роковими дарами.

---

13. Леонїд Глїбів.

I.

Вечір.

Чи згáдуєш, дївчи́нонько моя́,
Як згáдую без тéбе я
Той вéчір ти́хий над водóю,
Як сумувáли ми з собóю,
Що Бог нам дóленьки не дав?...
В садóчку соловéй сьпівáв,
За гай спускáлось сóнце я́сне,
Плескáлась ри́бка на водї́...
»От, скóро й Бóжий день погáсне«,
Сказáла ти тодї́ —
І загадáлась й зажури́лась,
Голóвкою на ру́ченьку схили́лась
І на рукáвця із очи́й
Сльозá тихéнько покоти́лась....

Бажáв я бáчить сьвіт, люди́й —
Та й бáчив сьвіт, з людьми́ спізнáв ся.
А все туди́ не раз душéю рвав ся,
Де соловéй в садку́ сьпівáв
В той вéчір ти́хий над водóю,
Де сумувáли ми з тобóю,
Що Бог нам дóленьки не дав....
Ненáче там я щáстє поховáв!

II.

ЖУРБА.

Стоі́ть гора́ висо́кая,
Попід горо́ю гай
Зеле́ний та густе́сенький,
Нена́че спра́вді рай.

Під га́єм веть ся рі́ченька:
Як скло вона́ блищи́ть;
Доли́ною зеле́ною
Куди́сь вона́ біжи́ть.

Край бе́рега у за́тишку
Привя́зані човни́;
А три верби́ схили́ли ся,
Мов жу́рять ся вони́:

Що про́йде любо лі́течко,
Повію́ть холода́,
Оси́плеть ся іх ли́стячко
І понесе́ вода́.

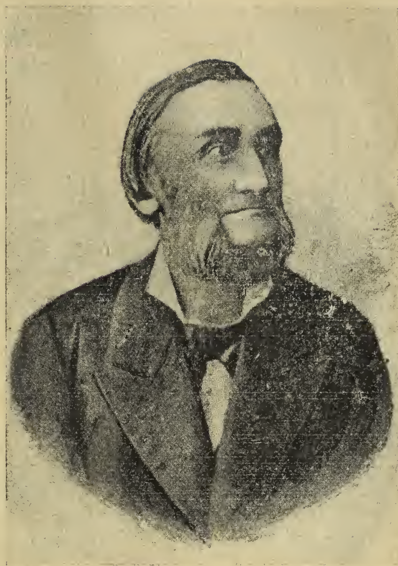

Леонід Глібів * 3/III. (19/II.) 1827 у Веселім-Подолї † 10/XI. (29/X.) 1893 в Чернигові.

Журю́ ся й я над рі́чкою....
Біжи́ть вона, шуми́ть;
А в ме́не хи́ле се́рденько
І млі́є і боли́ть.

Ой рі́ченько, голу́бонько!
Як фи́лечки твоі́,
Пробі́гли дні щасли́віі
І ра́дости моі́!

До те́бе, моя́ рі́ченько,
Ще ве́рнеть ся весна́;
А мо́лодість не ве́рнеть ся,
Не ве́рнеть ся вона́!...

Стоі́ть гора́ висо́кая,
Зеле́ний гай шуми́ть;
Сьпіва́ють пта́шки го́лосно
І рі́ченька блищи́ть....

Як хороше, як весело
На білім сьвіті жить!...
Чогож у мене серденько
І млїє і болить?

Болить воно та журить ся,
Що вернеть ся весна,
А молодість... не вернеть ся,
Не вернеть ся вона!...

III.

ПІСНЯ.

Летить голуб понад полем.
Спочинку не має;
І долини, і діброви,
І луги минає.

Нї в садочку вишневому
Нї в лїсї густому
Не живеть ся, не сидить ся
Єму молодому.

Сидить козак край дороги,
Коня попасає;
До голуба, до сивого
Тихо промовляє:

»Ой куди ти, сизокрилий,
Куди поспішаєш,
Що й долини і діброви,
І луги минаєш?

Хиба й тобі, мій голубе,
Не жалко нїкого?
Хиба нїхто не кохає
Й тебе молодого?...

Ой спусти ся сизокрилий,
Оддиш ізо мною;
Полетимо в инше поле
Разом із тобою.

За гора́ми, за яра́ми.
        На и́ншому по́лї
Пошука́ємо з тобо́ю
        Щасли́вої до́лї«.

IV.

ХМАРИ.

Над се́лами, над ни́вами,
Луга́ми та долина́ми
        Вели́ка хма́ра йшла;

Нї жи́та нї пшени́чевьки,
Нія́кої трави́чевьки
        Доще́м не полила́.

Від сте́пу від широ́кого
До мо́ря до глибо́кого
        За ві́тром потягла́сь;

Над мо́рем гуркота́ючи,
Ввесь день не оддиха́ючи,
        Доще́м вона́ лила́сь.

Дiжда́ла ні́чки те́мної
І до гори́ зеле́ної
        Прису́нулась спочи́ть.

»Бач« — ка́же — »го́ро ми́лая,
Дощу́ не пожалі́ла я;
        Неха́й тепе́р шуми́ть!«

— »Шкода́« — гора́ озва́ла ся:
»Сього́ не сподїва́ла ся
        Од те́бе, се́стро, я!

Над се́лами, над ни́вами.
Над ти́хими доли́нами
        Там сла́вонька твоя́!

На ко́жную стебли́ночку
Пошле́ш одну́ роси́ночку
        І ві́ку додаси́;

А мо́рю широче́нному,
Глибо́кому, силе́нному,
Води́ не надаси́!«

* * *

Гора́ сказа́ла пра́вдоньку;
А я вам дам пора́доньку
Як жи́ти до пуття́:

Коха́йте щи́ро пра́вдоньку —
І дасть вам Бог одра́доньку
Щасли́вого життя́.

V.

БЖОЛА ТА МУХИ.

Хтось му́хам раз сказа́в,
Що на чужи́ні кра́ще жи́ти,
Що слід усі́м туди́ леті́ти,
Хто ща́стя тут не мав.
Наслу́хались дві му́хи то́го ди́ва
(Про се найбільше чміль гуді́в):
»Тут«, ка́жуть, »до́ля нещасли́ва:
Дурни́й, хто до́сі не леті́в!
Поки́ньмо, ку́мо, Украї́ну —
Неха́й їй хрін! —
Та помандру́ймо на чужи́ну
Аж до весе́лих тих доли́н,
Де до́ля кра́щая вита́є
І мо́же пла́че, нас ждучи́...
Зими́ там, ка́жуть, не бува́є:
Гуля́й, безпе́чно живучи́!«
Так одна́ му́ха-цокоту́ха
Базі́кала з кумо́ю вдвох,
Коли́ погля́нуть на горо́х —
Сиди́ть бджола́ та мо́вчки слу́ха.
»Здоро́венькі були́«,
Оби́дві му́хи загули́;
»От до́бре, що зустрі́лись з ва́ми....
А ну́-те й ви збира́йтесь з на́ми!«

На се бджола́ сказа́ла їм:
»Шкода́! я рі́дну Украї́ну
Не проміня́ю на чужи́ну;
Неха́й се ща́стя вам сами́м«.
А му́хи ра́зом задзижча́ли:
»Ось го́ді, не кажі́ть!
Жили́ ми тут, добра́ не зна́ли.
Бода́й би так не жить!
Уся́ке шко́дить нам,
Що дня життя́ таке́ пога́не;
Коли́сь так бу́де й вам«.
»Ні я сего́ не сподіва́юсь,
Сказа́ла їм бджола́.
»Мені́ шано́ба скрізь була́,
Бо я без ді́ла не тиня́юсь.
А вам —
Одна́ково що тут, що там.
Ви ні на кого не жалку́йте;
Обри́дло тут — туди мандру́йте
На вті́ху паука́м«.

*
* *

Я про охо́чих до мандрі́вки
Давно́ сказа́ть хоті́в:
Хто до́ма зледащі́в,
Тому́ не жаль домі́вки.
Діди́ мовля́ли їм коли́сь:
»Іді́те, ри́нде,[1])
Куди́ и́нде;
На що ви нам здали́сь?
Там мо́же вас не зна́ти муть,
То й ри́ндею не зва́ти муть«.

VI.

ПРОХОЖІ ТА СОБАКИ.

Через лева́ди та горо́ди
Два ку́ма з весі́лля́ в господі
Бреду́ть, бала́кають про щось....

[1]) дармоі́д, леда́що.

Аж ось —
Де не взялáсь собáка в бíса
Чи зпід воріт; чи ізпід лі́са
Присі́кала ся, аж вищи́ть....
Коли́ погля́нуть — ще біжи́ть
Мабу́ть з деся́ток, чи й не бі́льше.
Та як напáли, бáтю мій!
Однá гарáзд, другá ще гірше.
Кіндрáт махá ціпкóм мерщі́й.
»Ось не займáй лишéнь, Кіндрáте«,
Тут обізвáвсь до йóго Клим:
»Я їх натýру знáю, брáте;
Відчéплють ся... ось-ну, ході́м,
Та не махáй і не диви́ ся....«
От і пішли́ вони́... Іду́ть собі та йдуть...
Собáки й спрáвді уняли́ ся,
А дáлї стáло вже й не чуть.

Оттáк і завидні́ї люди.
(Вони́ є всю́ди!...)
Як що зави́дно їм — куди́! —-
Брехáти мов собáки стáнуть....
А ти собі іди́ та йди:
Набрéшуть ся та й перестáнуть....

VII.

ВОВК ТА КІТ.

В селó із лі́су вовк забі́г...
Не ду́майте що в гóстї, брáтця!
Нї, в гóстї вовк не забіжи́ть;
А він прибі́г, щоб де-небу́дь сховáть ся:
Проклятий люд з собáками насти́г....
І рад би вовк в які ворóта вскóчить,
Та ли́шенько йому́: куди́ не погледи́ть
Усю́ди вóвчика недóленька морóчить.
Хоч сядь та й плач!
Ворóта, як на теж, кругóм запéрті,
А ду́же вóвкові не хóчеть ся умéрти,
(Бо ще він не нажи́в ся, бач!)

А гірше — од людий, од видимої смерти....
Коли глядить —
На загороді кіт сидить,
На сонечку мурликає, дрімає.
Підскочив вовк і до кота мовляє:
— »Котусю-братику! скажіть мені скорійше.
Хто із хазяїнів оттут усїх добрійший?
Я хочу попрохать, щоб хто мене сховав
На сей недобрий час.... Яб у пригоді став....
Чи чуєш гомін той? за мною то женуть ся!...
Котусю-батечку! Куди мені поткнуть ся!«
»Проси мерщій Степана:
Він добрий чоловік«, кіт вовкові сказав.
— »Так я у його вкрав барана«. —
»Ну, так навідайсь до Демяна«.
— »Е, і Демяна я боюсь:
Як тілько навернусь,
Він і згадає поросятко«. —
»Біжиж, аж ген живе Трохим!«
— »Трохим? боюсь зійти ся з ним:
З весни ще злий він за ягнятко!« —
»Поганож!... Ну... а чи не прийме Клим?«
— »Ох, братику! теля я в його зїв!...«
»Так ти, бачу, і сим тут добре надоїв«,
кіт вовкові сказав;
»Чогож ти, братіку, сюди і забігав?
Нї, наші козаки ще з розуму не спали,
Щоб вовка од біди сховали.
І так таки ти сам себе вини:
Що, братику, посїяв, те й пожни!«

VIII.

ЗАГАДКА.

Котила ся тарілочка
По крутій горі,
Забавляє любих дїток
У моїм дворі.

Нам тієї тарілочки
Чому не любить?
Хорошая, золотая
І як жар горить.

Прийшла баба — сама чорна
І чорний жупан,
Заховала тарілочку
У синій туман.

Постихали сьпіви й жарти
У дворі моїм;
Золотої тарілочки
Стало жаль усім.

Зачинив ся я у хаті,
У віконці став
І про тую тарілочку
Сьпівати почав:

»Туманочку, туманочку!
Поклонись зорі,
Покоти нам тарілочку
По нашій горі...«

Де не взяв ся ізза лісу
Невідомий птах,
Довгохвостий, гостроносий
На осьми ногах.

Тільки став я приглядать ся —
І що і звідкіль?
А він зразу розігнав ся
І в вікно сусіль...[1])

Я — на ніч та у куточку
Зігнувсь, притаївсь
І, щоб птах той не нагибав,[2])
Ряденцем[3]) укривсь.

Навіжений птах літає,
Не найде нігде
І тонесенько виводить:
»А де дідок, де?«

---

[1]) interiectio, висловлює наглу появу. [2]) нагибати, найти, наткнути ся на щось. [3]) рядно, грубе полотно, deminut. ряденце.

Закричáв горлáтий півень
І прогнáв мій стрáх,
Я зраді́в — і не побáчив,
Де той дів ся птах.

IX.

ВІДГАДКА.

Золотýю тарі́лочку
Всї знáють давнó:
То на нéбі сóнце я́сне,
На весь сьвіт однó.

Чóрна бáба — нічка тéмна:
Із дáвних давéн
Покривáє все па сьвітї,
Як погáсне день.

Заховáв ся, шуткýючи,
Дідýсь-господáр,
Щоб не зрáзу догадáлись,
Що той птах — комáр.

---

14. МАРИЯ МАРКОВИЧЕВА (МАРКО ВОВЧОК).

I.

ДВА СИНИ.

I.

Чоловíк умéр, двóє дітóк менї покúнув, два синú. Трéба менї заробля́ти, трéба своїх дітóк годувáти. Не спрáвлюсь самá. Те продалá, те продалá — усе попрóдала. Вáжко пам убóгим своє добрó збувáти, що вонó в нас крóвю обкипíло!

Збулá... клопочý ся, бíдкаю ся з нóчи до нóчи. Нїколи гарáзд і діточкáми втїшáтись....

А дітки ростýть, ужé й вють ся коло мéне і щебéчуть мої соловéйки.

II.

Мария Марковичева * 22. (10.) XII. 1834 на Україні † 2. (15.) VIII. 1907 на Кавказї.

Андрі́йко був у ме́не повнови́дий, ясно́кий, кучеря́вий; весе́лий був хло́пчик, жва́вий. Було́ за́ день до́бре менї впече́ть ся свое́ю пусто́тою, а ще лу́чче розва́жить. І посварю́сь і поцїлу́ю його́. Він був ста́ршенький.

А що вже Васи́лько — ти́хий, суми́рний: і в ха́тї не чуть і на дво́рі неви́дно. Був яки́йсь заду́мшливий зма́лку. Чи те, що він у таку́ тяжку́ годи́ну пароди́в ся, ху́тенько пісдя мого́ чолові́ка, чи таку́ вда́чу єму́ Бог дав.

Андрі́йко село́ оббі́жи́ть, — ве́рнеть ся черво́ний сьміючи́ ся, пусту́ючи; а сей — гледи́, під ха́тою де-не́будь сидї́ти ме: землє́ю пересипа́єть ся або́ зї́лля́ вся́кі вишу́кує; розко́пує щось — хробачка́ ви́гребе; або мете́лика вло́вить — ди́вить ся, дума́є... Гукне́ Андрі́й, він уве́сь іздригне́ть ся. А колі́ то було́ ля́же в садку́ та цїлї́сїнький день і проле́жить нерухо́мо, мов прислуха́єть ся до чо́го.

„Що́ се заду́мав ся, си́ну?“ спитаю.

„Яки́й сей сьвіт вели́кий, не́не!“

Ще хлопя́м був, при́земком, а всї вже зїлля́ знав: і як зветь ся і де́ її колі́ процьвіта́є і яки́м цьвітом; і колі́ пташкі́ у ві́рей одлїта́ють і колі́ прилїта́ють з ві́рею — усе́ він те́є знав.

„Се йому́ так Бог дав!“ було́ менї ка́жуть лю́де.

„Неха́йте його́, — се йому́ так Бог дав!“

III.

Ото́ було́ ті́ми вечора́ми до́вгими осї́нними, як вже сто́мить мене́ робо́та, заберу́ обо́йко до се́бе на колї́на та

почну́ на до́брий ро́зум навча́ти; як вмію, так і навча́ю... Розка́зую їм і про те і про дру́ге, толку́ю ся з ни́ми. Отже мій Андрі́йко ху́тко і заскуча́є; так він і ва́рить ся,[1]) о́чи собі тре і позїха́є і зїтха́.

„Пустїть вже, ма́мо!“ про́сить ся. А ско́ро пусти́ла, чого́ не загада́є! І гомони́ть і пусту́є, по́ки і сон змо́же. А Васи́лько бу́де хоч цїлї́сечку ніч ту́ю до́вгу ізо мно́ю сидї́ти, мене́ слу́хаючи та менї в ві́чи пильне́сенько ди́влячись.

Поснемо́. В-ночі прокинеш ся, не спить Васи́лько мій.

„Си́ну! чому́ не спиш?“

„Так... не хо́чу!... Чого́, ма́мо, ніч те́мна, неви́дна?“

„Так Бог дав, дити́но, що те́мно у-ночі... Спи!“ ка́жу йому́, „спи!“

Він і змо́вкне... Тільки до́вго ще неспокі́йно воро́чає ть ся.

Було́ як місяць в віко́нечко засьві́тить, Васи́лько ди́вить ся, оче́й не зво́дячи. А я від люде́й чу́ла, що недо́бре, як на со́нних дїте́й місяць си́пле промі́нням, то й укрива́ю було́ їх і нака́зую Васи́лькови: „Не диви́сь, Васи́лечку, на місяць — не годи́ть ся!“ Він і зітхне́... То вже в ряди́-годи́ упаде́ така́ нічка, щоб він спочи́в ти́хим ду́хом: або зовсїм нема́ єму́ сну або́ж сни неспокі́йні сня́ть ся.

Андрі́йко не таки́й. Уже́ зоря́ заняла́сь, вже й со́нечко зійшло́, а він міцни́м сном висипа́є ть ся розки́дав ся, розгорів ся... Як його́ з-ве́чора тру́дно упо́рхати, так і підня́ти у-ра́нцї. А проки́нув ся він, мій пусту́нчик, і гу́ком його́ в ха́тї, аж со́хи движа́ть! Ну, бі́гать, гомонї́ть, гайнува́ти, аж усе́ пі́де жу́жмом! А само́ таке́ ра́де, весе́ле, ми́ле!...

Да то вже, хоч жа́лко не жа́лко, а тре́ба впини́ти: і пострахає́ш було́ і покри́кнеш на його...

Васи́лько ме́ншенький, а навча́є ста́ршого бра́та. Андрі́йко ско́рший був, палки́й, як і́скра: то було́ три́чи на́ день і більш посва́рить ся з дїтьми́ на у́лицї, а то і побе́ть ся за яку́ пусто́ту.

„Андрі́йко!“ ка́же тодї Васи́ль, „а що́ ти невесе́лий?“

„Бивсь, о́т що!“

---

[1]) скуча́ти, ну́дити ся.

„Ото-то й бачиш, Андрійку, що за твою пустоту тобі і не минулось; а якби не заводивсь, то й не смуткував би тепер і не стидноб було, що тебе попобито!“

А Андрійко йому своє:

„І так сидіти нудно!“

Та знов югне з хати,[1]) — і слїд загув!...

Тихий був Василько, розсудливий. Хто його й на розум добрий наставляв, Господь його знає! Чи піде було чи не піде до товариша, вже й повернувсь, вже й дома: не засидить ся, не заграєть ся ніде. Так і зріс на самотї, сам із собою.

Не говіркий був, не сьмішливий. У кого вже він вдав ся такий! Андрійко то всіх дївчат у селї знає. Робить і дїло, щирим серцем робить, а годинку урве собі на гуляння парубоцьке! Сей же, як до чого став, і очей не зведе і думки нї на-що не зверне — уся душа його в роботї.

IV.

Дїти мої, дїти мої!

Пройшла в нас чутка — некрутчина сього року буде. Як я почула, наче мене холодом обняло. Поглянула на своїх парубків: що-то за хороші, за молоді, Боже мій добрий!

Одного ранку — бодай такого ніхто не оглядав: сказано менї, що на черзї Андрійко у некрути...

Збираю останне, споряжаю його... Якові то свою дитину на лихо, на біду виряжати! Хто того не знає, нехайже мене спитає!... А він то на моїх очах вже привяв... Де той погляд молодецький, де той усьміх веселий!

Чи менїж те оповідати, що не одна я, ненька стара, хлопцеви серденько слїзьми вялила? Плакали і молоді очи за ним, за його гарною вродою! Любо він піснї висьпівує було ясними зорями. Голос його по усему селу розлягаєть ся. Отже й висьпівав собі дївчину любу та гарну. Лїтньої пори тихими та теплими ночами лежу було довго без сну — думаю та горюю і чую було розмову їх тиху та любу... Сподївалась я невісточки, як ластівочки, собі на втїху... Пішла моя сподїванка слїдом за некрутами!...

---

[1]) утечи, вибігти.

V.

Ка́зано в се́реду взяти́ новобра́нців по обіді. Сижу́ я та дожида́ю тії години, коли́ вбіга́є мій Васи́лько задиханиі́, блідиі́, а за ним два чоловіки в ха́ту:

„Па́ні-ма́тко! спорядіть обо́х; пан звелїв і Василя́ бра́ти.“

Я віри не і́іму їм.

„Не бу́де сього́!“ таки́ на їх кажу́. „Атже́ж пан сам люди́на Бо́жа!“

„Нї, ма́мо“, промо́вить Васи́ль, „так воно́ дійсне єсть, як вони́ тобі сказа́ли!...“

І всї мене́ вмовля́ють, а в ме́не се́рце на́че заме́рло: і чу́ю, що гово́рять, і ба́чу їх, а до се́рця нїщо́ менї не дохо́дить...

VI.

Виїзджа́ли три тро́і́ки. Усе́ новобра́нцї. За ни́ми рід іде́, провожа́є. Сїла й я між своїми сина́ми, їду. Шлях мигти́ть; гаї та поля́ на о́чи набіга́ють...

І так менї ста́ло ся, на́че я дити́на мала́: не розумію нїчо́го, не зна́ю, не памята́ю. Тілько, як гля́ну на дїте́й, то стра́шно ста́не.

Приїхали до прие́му,[1]) повели́ їх, а ми стоімо́, ждемо́. Мене́ мов сон хилить, та бу́дять мене́ хто плаче́м, хто рида́нням. Пе́рших ви́вели моїх... Го́споди, Бо́же мій! Тиж у нас вели́кий, Тиж ми́лостивий! Лу́ччеб я у зе́млю похова́ла їх обо́х!...

VII.

Привели́ мене́ у те́мну яку́сь хати́ну — земля́нка чи льох чи що́ воно́ таке́, не скажу́! Яки́йсь моска́ль сиди́ть: голова́ч, розко́шланий, під щоти́ною уве́сь як їжа́к. Се бу́де їх ста́рший, дя́дько...

Кла́няюсь, прошу́: „Не оста́вте ла́скою ва́шою, добро́дїю, і моїх синів!“

Даю́ йому́, що́ змогла́сь, грошеня́т; а то полотна́ і на дїто́к де́-що...

---

[1]) у́ряд, де відбува́є ся бра́нка.

„Не журúсь, старýшка!“ прохрипів: „трóшка вáші синкú поскучáють — без тóго не мóжна в сьвіті, а там злюбить ся; молодці́ бýдуть, от як і я, примíром кáжучи!“

Поглянула я тоді з-пúльна на йóго: червóний, обдýтий якийсь він, óчи в йóго якóсь помéрхли... Бóжеж мій! А мої сині, мої гóлуби сúзі, що у їх душá тепéреньки сьвятá і пóгляд ясний і любі облúчча квіткою процьвітáють!

VIII.

Попрощáли ся. Провелú менé діти за мíсто... От іщé й дóсї, як вúберепь ся лíтом день гарячий, дýшний, то й згадáю собі те прощáння нáше: От, ідемó мíстом... позачúнювані будúнки, запúняні вíкна скрізь; за мíстом соснúна тéмна, далéка заступúла шлях піскувáтий; сýне перед очúма по піскý риплúвий віз; на нéбі сóнце пекýче...

IX.

Зостáлась я самá самíсїнька, недугýючи. Ні сну менї ні одпочúнку. Роблю через сúлу, нічóго не знáю, не чýю.

Минáє рік — і дрýгий — і пятий...

Обнялá менé мов хмáра чóрна; тíлько й сьвíтять ся менї як дві зíроньки тéмної нóчи: тó дїтоньки мої!

По Різдві сижý я одного вéчора так вже у пізні лягови,[1]) прядý... На двóрі заверюха, аж у вíкна бє і сьвíтло мигтúть...

Колú — стук-стук! Одчиняю — Васúль!

„Васúлечку, сúночку мій! а Андрíйко дé?...“

„Немá вже, мáмо, Андрія! Ліг Андрій, мáмо, та й не встáне вже!...“

А я нáче знáла, я йогó що-дня в Бóга, що-нóчи оплáкувала!... А жúтиб такóму та жúти! На вúріст і на сúлу й на лúчко у бáтька удáвсь: óтже за бáтьком і на той сьвіт погнáв ся!...

„Зостáріли ви, нéнько! Як вам тут жилó ся? нуждú прийнялú?...“

„А так менї жилó ся: устаю — плáчу і лягáю — плáчу; тáк минї жилó ся!“

---

[1]) порá, колú йдуть спáти.

„Я, ма́мо, до вас умира́ти прийшо́в!...“

Придивлю́сь до його, ли́шенько моє́!... Воно́ й молоде́, та вже надло́млене!

„Си́ночку мій! бода́й би я не діжда́ла твого́ сло́ва почу́ти!“

Отже то щи́ра пра́вда була́, що він сказа́в.

Та́не й та́не мій Васи́лько, як сьві́чка. Поле́жав, похи́рів — та й на веснї переста́вив ся.

Де йому́ й жи́ти бу́ло! Воно́ й росло́ так, аби́ сла́ва, а ті ви́правки та похо́ди си́лу його усю́ ви́брали...

„Не на те́ народи́всь, моя́ ма́ти, щоб менї люде́й на війнї тра́тити!“ було́ ка́же. „Не для таки́х, як я, війна́ і воєвни́к з ме́не не жва́вий!“

Як вже в тяжко́му неду́зї лежа́в, то все було́ ду́ма та ду́ма собі́.

„О Бо́же, Бо́же!“ загово́рить, „яки́й у те́бе сьвіт кра́сний! А я й не нажи́всь у сьві́тї, а я й не навчи́в ся, я й не зна́ю нї́чо́го!...“

І в оста́нню годи́ну промо́вив:

„Не жи́в я, ма́мо, на сьві́тї! ті́лько збира́в ся жи́ти!...“

Молоде́, то як косо́ю скоси́ло... А я зоста́ла ся!...

X.

Ті́лько й менї̈ потї́хи, що коли́ присня́ть ся мої̈ дї́тки. Та все сня́ть ся вони́ мале́нькими, а парубка́ми нї́коли не присня́ть ся.

І як живії вони́ стоя́ть перед душе́ю моє́ю: Андрі́йко весе́лий, кучеря́вий, нї́би по ха́тї бі́гає, та гомони́ть, а в ха́тї я́сно-я́сно! Васи́лько над квітка́ми та зї̈ллями сиди́ть, заду́мав ся...

Проки́нусь, пу́сто! Робо́та дожида́є; тре́ба жи́ти, тре́ба дї́ло роби́ти, тре́ба терпі́ти го́ренько...

Живу́... Дивлю́сь, як ха́та ва́лить ся; чу́ю, що й сама́ я пи́лом припада́ю; яко́сь тума́нї̈ю, на́че жива́ у зе́млю вхо́жу.

II.

СОН.

I.

Було́ нас у ба́тька три до́чки; я найста́рша. А був наш ба́тько такий-то грізний! В ряди-годи́ пу́стить на у́лицю заба́витись з по́другами.

Хоть був та́то грізний, а проте́ ду́же нас жа́ловав. Було́, як поїде в Київ, то й навезе́ нам гости́нців хоро́ших: мату́сї очіпок шо́вком гапто́ваний чи пла́хту черво́ну або стрічок; менї до́брого-нами́ста, або по́яс черво́ний, найкра́щий; мали́м се́страм тож сере́жки, нами́стечка... Отсе́ було́, хоч як ра́но прийде, а гости́нцї розда́сть аж дру́гого або́ тре́тього дня. Ми вже в вічи йому́ загляда́ємо, хо́димо коло його́ — нї! Він собі розка́зує. А як уже́ повиймає гости́нцї та почне́ всїх дарова́ти, зрадїємо так, Го́споди! „Та́тоньку, голу́боньку! Ой, та́тоньку наш любий!“

„Да ну́, ну́! го́дї вже, го́дї! Чого́ се розворушились, як бжо́ли? І не вгамова́ти! Мо́же в вас така́ ду́мка, що я все те покупова́в? Еге́ж, розу́мні го́лови! Се, як ви́продав пшени́цю та зоста́лось щось із мірку, то й увяза́вся якийсь кра́мар: замінятмось та замінятмось! Я й замінявсь, аби одчепи́тись.“

Отта́к було́ ви́думає що-не́будь, а вже нїко́ли не призна́єть ся, що згада́в про нас, купи́в нам гости́нця — і з ро́ду-віку не ска́же! Такий-то був покійний, нехай царству́є!

Ха́та була́ в нас хоро́ша; і садо́к і горо́д вели́кий; в садку́ ви́шнї й чере́шнї і я́блука і воло́ські оріхи й грушки́ й кали́на; двір широ́кий, воро́та но́ві. А в ха́тї ми́ло та лю́бо гля́нути: лавки́ й столи́ ли́пові, образи́ кия́нські, хо́роше мальо́вані, позапи́няні рушника́ми вишива́ними; і на рушника́х квітки́ і круго́м квітки́ та зїлля́ паху́чі.

II.

Мину́в мій рік шісна́дцятий, сїмна́дцятий почина́ю. Одсьвяткова́ли ми Зеле́ну Недїлю. Однії но́чи присни́вcovering сь менї сон: Стою я в зеле́ному житї, ви́ще по́яса; навкруги́

мене́ колоси́ть ся пшени́ця і мак червоніє, а против ме́не два місяці впо́вні. Що оди́н я́сний, а дру́гий ще ясні́йший; і пливу́ть на ме́не про́сто. Той же ясні́йший місяць та все друго́го попережа́є, а да́лї так і скоти́в ся мені́ на ру́ки, а дру́гий за хма́ру зайшо́в. Прокину́лась я, та й розка́зую, який-то мені́ ди́вний сон снив ся.

„То́ж бо й дивни́й!“ ка́жуть ма́ти, а самі́ всьміх-ну́лись.

„Чого́-то тим дївча́там не присни́ть ся!“ озва́в ся ба́тько. „Бач, місяця руко́ю вхопи́ла, як вола́ за ро́ги! Спить ся, то й снить ся.“

„Чому́?“ ка́жуть ма́ти. *»Сон мара́, а Бог віра!«*

III.

У неді́лю одпроха́лась яко́сь у ба́тька на погуля́ння. Вийшли ми за село́ на моги́лу; сьпіва́ємо собі, пусту́ємо; колѝ хтось: „Ге́-ей! ге́-ей!“ аж луна́ пішла́ поміж го́рами. Ми так і здрігну́лись. Ди́вимось, а се чумаки́ з гори́ йдуть. Воли́ все си́ві-полові́ї та круторо́гі, а я́рма мере́жані. Чумаки́ ставні́, молоді́ї.

„Отсе́, бурла́ки!“ ка́жуть дївча́та, „як наляка́ли!“

„Слу́хайте лиш,“ загомоні́ла Мо́тря Чемері́вна (така́ прудка́ та мото́рна була́ дївчи́на, кароо́ка!) „привіта́ймо ми чумакі́в!“ Та й затягла́:

„Ой чума́че, чума́че, хреща́тий барві́нку!“

Дївча́та й собі підхопи́ли; а чумаки́ йдуть та тільки погляда́ють, а да́лї обступи́ли нас, як хма́ра.

Я все за Мо́трю хова́юсь. Колѝ ви́йшов чума́к, хоро́ший, прехоро́ший, чорня́вий, о́чи як у орля́ти, — ви́йшов против ме́не, узя́всь під бо́ки, та й ка́же: „Дїво́ньки-голу́боньки! яка́ж отсе́ поміж ва́ми дївчи́на, як зоря́ ясна́ ся́є! Якби́ пла́вала вона́ в си́ньому мо́рі ри́бкою, яб її шовко́вим не́водом поня́в; коли́б лїта́ла пта́шкою, був би золоти́м про́сом прина́див; а тепе́р му́шу пита́ти: Яко́го се ба́тька дочка́?“

А дївча́та усі заразо́м: „Іва́на Самуся́! Іва́на Самуся́!“

Тогді́ взяв він мене́ за ру́ку: „Дївчи́но-чарівни́ченько! чи звели́ш мені́ сваті́в до те́бе сла́ти?“

А мені́ аж у о́чах стемні́ло.

IV.

Пізно вернýлись додóму. Чумакѝ пішлѝ своéю дорóгою.

З тогó чáсу неначе сьвіт менї завязаний. Однá дýмка, одѝн жаль... Ужé її мáти почалѝ примічáти та клопотáтись: „Дóню моя́, дóню! щó се тобі стáлось? змарнїла, моя́ дитѝно!“ А бáтько хоть і нїчóго не говóрить, та все пѝльно на мéне поглядáє.

Вѝйду помїж дївчáта, так менé і остýплять: „А чогó такá смутнá? А щó в тéбе на дýмцї? Отсé, як водѝ в рот набрáла! Мóже на тéбе хто недóбрим óком глянув? Мóже тебé такѝй вітер обвіяв? Чогó ти такá? Скажѝ нам усю прáвдоньку, Домáсю-сéрце!“

А я все не говорю́ — бою ся, хоть чáсом щѝре слóво як не вѝлетить з уст.

„Бач, цурáєш ся нас!“ булó гнїваються ся дївчáта.

„Щóж я вам мáю казáти, сестрѝцї? так чогóсь нездýжаю,“ булó одмовляю ся.

„Ну лиш у хрéщика абó в короля́!“ Счéплють ся рукáми і менé вхóплять та й понесýть ся регóчучись, аж земля́ гудé.

„Е-е, дївчáта!“ кáже Мóтря, „Домáсї і не в головї нáші гýлянки. Знáю я дóбре, якá тýга прийшлá її до сéрця.“

Дївчáта так і присїкались: „Скажѝ, Мóтре, нáша сéстронько, гáлонько!“

„Полюбѝла нáша Домáха чумáченька молодóго, перехóжого.“

„Так і єсть! се тогó чорня́вого? висóкого? О, та й хорóший же вдáв ся! та якѝй жартовлѝвий, говіркѝй! золотії ýста!“

Менé нáче жáром всѝпало. „Сóрому не мáєш, Мóтре“, кажý її.

„Отсé! я щѝру прáвду говорю́. Мóже нї? Бач, і ýста твої не розмикáють ся! Слýхай лишéнь, що я тобі скажý; а ви дáйте менї дух звестѝ, — чогó насýнулись усї рáзом? Сїдáйтеж до кружкá та й слухáйте.“

Ми посїдáли та й слýхаємо; а в мéне сéрце бéть ся, як не вѝскочить.

„Я довідалась, звідки ті чумакѝ рóдом“.

Я аж крикнула: „О?... а звідки вони?“

„Вони усї із Мазовища.“

„А відкіль сю вість маєш?“

„Зо дна моря.“ (Ся Мотря була справдї така, що й зо дна моря достане, що їй треба). „Той, що Домаху полюбив, Данило Дорчук; а той, що менї найлучче сподобавсь, Кирило Савтир.“

„Та який же він, той Кирило?“ питає Олена Яковенкова; „оттой білявий, веселий?“

„Походив! Я й не питала про твого білявого. Се вже Господь тобі судив, сестрице. Мій Кирило золото не чумак! Такі брови високі, чорні. Все люльку курив; хмурий, наче думає на Турка йти; а нерухомий, як справдї з золота викований! Озвав ся тільки раз; на мене щось двічи поглянув, та й то нїби так, не хотївши, невмисне. Аж менї лихо: всї жартують, всї сьміють ся, а він стоїть, тільки брови піднимає. Такого-то я собі журавля сподобала! Да вже нїчого робити, аби вони з Криму повернулись!“

„То що?“ питаю.

„Будуть нас сватати,“ каже, „і висватають.“

„Та скажиж, Мотре-серденько, як се ти все те знаєш? Хто тобі казав?“

„Посилала я сороку білобоку, а вона менї принесла дві вісти під правим крильцем: одну про Данила, а другу про Кирила.“

Да так сьмішками та жартами і одмовилась, а правди не сказала.

V.

Надходить осїнь. Обробились у полї; справили обжинки. По улицях почали свати похожати: тільки й чуєш, як дївчата хвалять ся: „А я за свого Михайлика заручена!“ — „А мене батько поблагословив за Павлуся!“

Смутно менї та сумно менї, мов я в чорну хмару ввійшла; тільки й радости, як стрінусь із Мотрею, наговорю ся. Як уже її просила: „Скажи менї, любочко, чи правда тому, що ти говорила, чи то жарти твої! Хто тобі казав, що будуть сватати?“

„А хиба́ я не каза́ла, кого́ посила́ла? соро́ку білобо́ку...“ Та й почне́ сьмія́тись. „От, се́рце, я тебе́ пора́жу хоро́шою ра́дою: чого́ не тре́ба — не пита́йсь. Помірку́ймо лиш, я́к-то ми з тобо́ю в чужу́ сто́рону віддамо́сь та поміж чужі лю́ди! Яка́-то на́ша до́ля вдасть ся! Колиб, Го́споди, щáсна! Поприїзджа́ємо до своїх батьків, до матеро́к у го́сті. Що я приїду пи́шно та кра́сно, а ти ще кра́ще — си́вою парови́цею (бо там усе́ си́ві воли́ на Мазови́щі), у намітка́х димо́вих,[1]) із лю́бим чолові́ком.“

Та було́ як почне́, як почне́ вига́дувати, я її заслу́хаюсь.

Яко́сь порядку́ю в своє́му садку́, біжи́ть ме́нша сестра́: „Дома́сю! Дома́сю! свати́ йдуть! уже́ близе́нько!“

Ох мені ли́шечко! Побігла до ха́ти, у сїнях спини́лась. Чу́ю — з ба́тьком перегово́рюють ся, що *прийшли́ до ва́шої ми́лости од па́на Ігна́та.* Ви́йшов ба́тько две́рі одчиня́ти, я йому́ в но́ги, кла́няюсь та пла́чу: „Та́тоньку рідне́сенький, не топі́ть своє́ї дити́ни!“

„А хтож тебе́ хо́че топи́ти!“ ка́же ба́тько. „Го́дїж бо, го́дї, не плач!“

„Хиба́ ми бу́демо тебе́ си́ловати, до́ню?“ ка́же ма́ти: „чого́ пла́кати?“

Я раде́сенька, так дя́кую їм: „Спаси́бі, ма́мо, що ви мене́ жа́луєте, що за не́люба не оддаєте́!“

Ба́тько, почастова́вши тих сватів, подя́ковали за ла́ску. „А дити́на на́ша,“ змо́вив, „ще молоде́нька, неха́й ми ще сами́ її покоха́ємо та на́вчимо на ро́зум до́брий“.

„Отсе́, до́ню,“ ка́жуть ма́ти, як уже́ провели́ старості́в „се твій мі́сяць, що за хма́ру зайшо́в“.

VI.

Як збула́сь сього́ ли́ха, мені нена́че й веселі́йше тро́шки ста́ло; дожида́ю Дани́ла з Кри́му... я́к-то він ве́рнеть ся, я́к-то поба́чу його́! А зду́маю, що мо́же яка́ приго́да йому́ в доро́зї ста́лась, то й се́рце моє́ похоло́не. Ви́йду собі, ся́ду де в садку́ та, як заду́маюсь, то ду́мка ду́мку спережа́є; роби́ти що́, ніякої охо́ти нема́. Так і ма́юсь[2]) ці́лий день.

---

[1]) на́мітка на го́лову заму́жної жі́нки з ди́ми. [2]) тя́гати ся, волочи́ти ся.

Одного́ ра́нку та́к-то менї ва́жко було́, коли́ чу́ю — кли́чуть ма́ти: „Дома́сю! іди́ лиш до ха́ти: Госпо́дь хоро́ших госте́й насла́в.

„Яки́х, ма́мо?“ питаю, а сама́ так і трушу́ ся.

„Од па́на Корнїя Дончука́: сва́тає тебе́ за свого́ си́на, Дани́ла“.

„Бо́жеж мій ми́лий! я й памята́ю, як ма́ти ввели́ мене́ в ха́ту, як поблагослови́ли! Подава́ли рушники́ (я ви́несла що-найкра́щий, вишне́вий) та й заручи́ли нас.

А ма́ти ка́жуть: „От тобі, до́ню, і той мі́сяць, що тобі на ру́ки скоти́в ся!“

VII.

І Мо́тря заручи́лась із Кири́лом Савтире́м. Одного́ дня ми й повінча́лись. Тогдї вже призна́лась: „Посила́ла я,“ ка́же, „стару́ Бу́льбиху дові́датись аж у Мазови́ще; то вона́ про все розпита́ла; і само́го Кири́ла ба́чила і Дани́ла, і ті вістки менї прино́сила“.

По весїллю пита́є мій ба́тько Кири́ла: „Як се ти, Кири́ло, ожени́в ся? Якби́ не своїми очи́ма ба́чив, з-ро́ду не поня́в би віри, щоб таки́й бурла́ка та одружи́в ся“.

„Одружи́в ся, па́не Йва́не,“ ка́же Кири́ло, „як ба́чите. Подо́бав її, як пта́шку сьпіво́чу. Неха́й у ме́не в ха́тї щебе́че“.

Све́кор мій таки́й до́брий, жа́лує мене́ як ба́тько; і свекру́ха жартовли́ва і ласка́вая; ща́сная моя́ до́ля вдала́ ся, дя́ковати Бо́гу! Ті́льки на веснї згада́ла я, я́к-то лю́де пла́чуть, як поча́в мій Дани́ло в доро́гу виряжа́тись. Таки́й-то жаль мене́ обня́в, як прово́дила його́ за село́; ста́ла, дивлю́сь — ті́льки окру́г ме́не безкраї степи́ зеленїють...

Свекру́ха сама́ пла́че, а мене́ розважа́є: „Та́к-то нам уже́ Госпо́дь дав, до́ню моя́ ми́ла,“ ка́же, „що, хто ска́че, той і пла́че! От я звікова́ла в розко́ші, за́між пішла́ по любости, сини́ в ме́не, як соколи́... та за теж я й попла́кала найгірчі́йшими слїзми. І я виряжа́ла пе́рше сво́го чолові́ка, а тепе́р із свое́ю дити́ною розлу́ка; та ще не зна́ю, чи дожду́, чи поба́чу вже, бо я таки́ на сьвітї пожила́; мо́же Госпо́дь і до се́бе при́йме. А ти молоде́нька ді́ждеш

його; чого́ тобі́ жури́тись? Змарні́єш на ли́чку; ті́льки його́ впеча́лиш.“

І Мо́тря було́ прибіжи́ть: „А що́ се ти, Дома́сю? Ажё́ж і я свого́ Кири́ла у Крим ви́провадила! Та я́кже змарні́ла, Ма́ти Бо́жа!...“

На-си́лу я дожда́ла о́сени. Та вже що-годи́ни вибіга́ю на воро́та, чи не йдуть вони́? А в-ночі то й оче́й не зведу́: от снить ся менї, що скрипля́ть воро́та або́ чолові́ків го́лос чутно́; так я і схоплю́сь, ви́біжу — нї, нема́ нїко́го: глу́хо, і воро́та зачи́нені.

О Пе́трі якось про́ти недїлї снить ся менї сон: зій-шо́в над на́шою ха́тою мі́сяць у-по́внї, та черво́ний-черво́ний; а в мі́сяцї бі́лий пі́вень трепе́четь ся кри́льми та так сьпі-ва́є, аж по селї̈ луна́є.

„Се до́брий тобі́ десь сон присни́в ся,“ ка́же свекру́ха: „ось поба́чиш, колі́ наш Дани́ло ху́тко не ве́рнеть ся. Тре́ба визира́ти Дани́ла. І не огле́димось, як притя́гнуть.“

Він таки́ спра́вдї дру́гого дня вве́чері й верну́в ся мій го́лубь си́вий. От уже́ ми наговори́лись! Я й розка́зую, яки́й-то менї сон сни́в ся: мі́сяць у-по́внї.

„А менї“, ка́же він, „ті́лько сни́лась зі́ронька!“

III.

КОЗАЧКА.

I.

Жив у нас в селї̈ коза́к Хма́ра, багати́р був. Що було́ в його́ по́ля, худо́би, що вся́кого добра́! Не дав йому́ Госпо́дь дїточо́к ку́почка; уроди́лась дївчинка одна́ одни́м, як со́нечко в не́бі. Ви́пестили її, ви́кохали хоро́шу й чепурну́ і на ро́зум до́брий навчи́ли. Уже́ шісна́дцятий годо́к мина́є Оле́сї, вже й свати́ почали́ в ха́ту навертатись. Старі́ дя-кують за ла́ску, часту́ють, а дочки́ не змовля́ють: Ще не-ха́й погуля́є, то буде́ чим дїва́ння згада́ти; ще не час молоде́ньку на господа́рстві клопота́ти: неха́й погуля́є дї-вчи́ною.

А що́ вже женихі́в було́! Бо́же мій ми́лий! Де вона́ при́йде, то як рій гуде́! Та й дївчи́наж була́! Вели́чна,

хоро́ша, до вся́кого привітна́ й ласка́ва, загово́рить і засьміє́ть ся і пожарту́є; а де вже помітила що незвича́йне, то так гля́не, на́че холо́дною водо́ю зіллє, і одійде собі геть.

Жила́ в ба́тька-ма́тері, не зна́ючи го́ря анї ли́ха. Ска́зано: як молоде́, то й гадок не ма́є; тільки й ду́мки, якби́ погуля́ти ве́село. Да вже як там хо́роше й розкішно не жило́ ся, тре́ба було́ й її свого́ ли́ха о́дбу́ти. Занеду́жала пе́рше ма́ти: таки́ вже старе́нька була́, похи́ріла та й переставилась. За не́нькою поме́р ба́тько з нудьги́ та з жалю́ за вірним подру́жям, що з не́ю молоди́й вік ізвікува́в.

Оста́лась Оле́ся сирого́ю. Пла́кала пла́кала, та тре́ба було́ привика́ти. До́брі лю́де її не забува́ли: то стара́ тїтка прийде́, розва́жить; то дївча́та прибіжа́ть, нащебе́чуть а коли́, то й за собо́ю ви́тягнуть. Дожда́ли осени́. Свати́ й не перево́дять ся в Оле́синій ха́тї: одні́ за две́рі, дру́гі на поріг. А вона́ все дя́кує та одмовля́є то тим то сім.

„Чому́ не йдеш за́між Оле́сю?“ пита́є стара́ тїтка. Жени́хів у те́бе, хвали́ти Бо́га, як цьві́ту в горо́дї; хоч гре́блю гати́. Чого́б то тобі гордува́ти? Паробки́ж у нас, як орля́та: жва́ві, молоді. І старе́че се́рце радї́є, погляда́ючи на їх, а щоб то молоде́ дїво́че німіло й до жа́дного не хибну́ло, я вже й не зна́ю, який се тепе́реньки сьвіт наста́в!“

„Тї́тко, се́рдечко! неха́й я ще погуля́ю!“

„Пора́, пора́, моя́ дити́но! Послу́хай старе́чої суво́ри. Самій тобі весе́ленько, а в-двох із лю́бим чоловіком іще́ веселі́йше бу́де. А що хазя́йствечком бу́деш клопота́тись, того́ не бій ся: робитимеш не для кого́, як для се́бе; лю́бо бу́де й поклопота́тись. Ти, дя́кувати Господе́ви, не крепа́чка; твоя́ пра́ця не заги́не ду́рно“.

„Не крепа́чка! Ніби-то вже, як крепа́чка, то й сьвіт завя́заний! Живу́ть же лю́де!“

„Живу́ть, Оле́сю, та таке́ їх і життя́!“

„Як пани́ до́брі, то й людям до́бре“.

„Та що з то́го, що пани́ до́брі? Які ще паненя́тка бу́дуть! Та й до́брим тре́ба годи́ти; і в до́брих загорю́єш для се́бе хиба три сту́пнї землї на домови́ну, а в лихи́х... то неха́й Госпо́дь не дово́дить і чу́ти!... Го́дї й зга́дувати таке́!...

Послу́хай ся, Оле́сю, та й на весі́ллї погуля́єм! А що вже менї втїшно та ми́ло бу́де, як пощасти́ть тебе́ Госпо́дь

семе́ю, що коло́ те́бе ді́точки́, як бджілочки коло по́вного цьві́ту загуду́ть!“

„Я ще погуля́ю дівчи́ною, ті́точко!“ Та й го́ді.

II.

Аж ось шле свати́ Іва́н Золотаре́нко. Оле́ся пошанува́ла лю́бих го́стей і рушники́ подава́ла.

А сей Іва́н Золотаре́нко та був крепа́к. Таки́й то ви́ходив ся хоро́ший, мото́рний і не пізна́ти його́, що́ в гірко́му крепа́цтві зріс.

Догада́лись тогді всї, ко́го Оле́ся дожида́ла, та так і забурча́ло по селу́, мов у джерелї: „Як то мо́жна! та де се ви́дано! то хто таке́ чув, щоб ві́льна коза́чка за крепака́ віддава́лась!“

Почу́ла стара́ ті́тка та вда́рилась в по́ли рука́ми: „Бода́й же я бу́ла не дожда́ла таке́ чу́ти! Дити́но моя́, Оле́сю! Схамени́сь! Та якби́ жив був твій ба́тько або́ ма́ти, кра́щеб вони́ тебе́ в глибо́кій крини́цї затопи́ли! Та їх і кісточки́ струсну́ть ся в землї з вели́кого жа́ху та жа́лю! Що́ се ти заду́мала? Та се тобі якісь ча́ри да́вано!“

Та́к-то вже стара́ вмовля́є Оле́сю і про́сить і пла́че.

„Нї вже, ті́точко моя́ лю́ба,“ гово́рить Оле́ся, „нїчо́го не помо́жеть ся; бу́ду за Йва́ном!“

Стара́ до Петра́ Шостозу́ба. Нема́, поїхав у я́рмарок. „Ли́хо!“ А той Петро́ Шостозу́б та був пе́рвий чолові́к у грома́дї, вже старе́зний таки́й, Бо́же! як молоко́, бі́лий.

До Андрія Го́нти — нема́. До Михаіла Дї́дича — нема́: усї в я́рмарку.

„Ой лиха́ моя́ годи́на та нещасли́ва! ки́нусь хоть до Опана́са Бо́брика!“

Сей до́ма був. Лежи́ть у садку́ під гру́шею, лю́льку пи́хкає. Поба́чивши Оле́сину ті́тку: „Здоро́ві,“ ка́же, „були́ і Бо́гу ми́лі! Чи не на погори́джу біжите́?[1])

„Неха́й вам Бо́г помага́є, па́не Опана́се! прийшла́ до вас за ра́дою. Пора́дьте ме́не: несподї́ване ли́хо спобі́гло! Збері́ть ра́ду!“

---

[1]) пожари́ще, пожа́р.

„Отсé! щóб то для жінóк ра́ду скликáти! Вжеб то й громáда булá, як синúця, без глу́зду! Зберíть ся самí та, якá всїх перекричúть, тїї й прáвда бу́де“.

„Ой пáне Опанáсе! се не жінóчі прúмхи: великé нещáстя нам стáлось!“

Та й оповістúла йому́ все чúсто. На щó вже весéлий, нежурблúвий, та й він заклопотáв ся тїєю подїєю.

„Егé!“ кáже, „щó-то дурнé дївчá, скáзано вже! Колú й вимагá якóго лúха, то не дру́гому кому́, тíльки собí влáсне.“

„Ходїть, пáне Опанáсе; мóже вонá вас послу́хає. А не послу́хає, то звелимó послу́хати! Ось і шáпка, рушáймо!“

Йдуть, а на всїх у́лицях лю́де так і сную́ть, аж пе потóвплять ся, і все до Олéсиної хáти — і старí й молодí і малí нáвіть собí біжáть. Всї вмовля́ють та прóсять: „Не йдú за крепакá, не йди! Як такóго хóду, то лу́чче з мóсту та в вóду!“

А паробкú оступúли хáту: „Не дамó дївчúни,“ гукáють, „не дамó“! „Нехáй вíльна козáчка не закріпощáєть ся лю́дям на сьміх, а своє́му селу́ на сóром!“

Та щó не вмовля́ли Олéсї, нїчóго не помоглóсь. Тíльки гірш дївчúну засмутúли. Слухаючи їх щúрої й розсу́дливої рáди, хоть і одмовля́ла їм, що не вповáє анї на худóбу, бо мáє й самá, анї на вíльність: „Що“ кáже, „по тóму, що бу́де вíльний, колú не будé лю́бий?“ а протé сльóзи так з очéй рúнуть.

„Тебé, дївчúно, як я бáчу, і за рік не переговóриш, а за два не переслу́хаєш,“ кáже Опанáс Бóбрик. „Скáзано: жінóцький рóзум на що дóбре здáтний? от лю́бий, та й гóдї! А що я мáю словá ду́рно трáтить? Бувáйтеж здорóві та, не спитáвши брóду, не суньтесь у вóду, бо втóпитесь!“

Се зговорúвши, потя́г старúй до своє́ї господи під гру́шу.

Дáлї й лю́де почалú розходúтись. Остáлась в Олéсиній хáтї тíльки старá тїтка плачу́ща.

III.

Вже й ніч зéмлю обіймáє, зійшóв місяць і вдáрив яснúм прóмінням по бíлих хáтах. Олéся, смутнá й неспокíйна,

одчиняє віконце, дивить ся: паробки обсїли кружалом її хату; инші гомонять, а декотрі понурі сидять і голів не зводять. Подивилась Олеся, подумала, зачинила віконце і вийшла, а тїтка за нею.

Стала Олеся на високому порозї та словами промовляє до козаків: „Панове молодцї," каже, „з-малечку зазнаю, що ви булú у всякому дїлї звичайні і обачні; не сподївалась я від вас, козаків, таку собі наругу мати! Що ви мене, як вороги, стережете, в неславу сироту вводите! Колиб із рівним змагались, а то з безпомошним дївчам!... Не заживете собі на сему слави, панове!"

„Не сподївались і ми, Олександро," озвавсь виступаючи огрядний високий паробок, „не сподївались, щоб старого Хмари дочка та з крепаком поняла ся!"

„Коли наші паробки тобі не до любові," почав другий козак, гарний як искра: „миб тобі знайшли самі; усю Вкраїну виїздили та знайшлиб!"

„Шкода шукати, коли менї Бог уже послав такого, що й до спободи й до пари. Яка менї доля судилась, така й буде, не жалкуватиму нї на кого. Хоч рік стерегтимете мене, а на другий віддам ся таки не за кого иншого, як за Йвана Золотаренка. Розходьтесь, панове козаченьки, прошу я вас просьбою, не засмутїть гірше мене молодої! Послухайте моєї тїтки, єї старечої та розсудливої вмови!"

„Розходьтесь, соколи мої ясні!" промовляє стара плачучи: „вже нашому лиху нїчого мабуть не вдїєш! Попуст Божий, дїти!"

Паробки погомонїли-погомонїли тай розійшлись.

А Золотаренкові старости собі розгнївались: „Сего не чутно й з-роду в добрих людей," кажуть: „подавали рушники, змовились, чи годить сяж розраювати? Козаки, а звичаю не знаєте! Ми хоть і крепаки, та за себе уступимось!"

„Хтож і порадить сироту," одказують старі козачки, „як не ми? Себ нам од Бога гріх був великий, колиб її не відмовляли од сего лиха. Не послухала — Господь із нею! Буде гірко каятись нерозумна дївчина, тогдї згадає нас!"

IV.

У ра́нці йде Оле́ся дружо́к збира́ти; куди́ всту́пить, усю́ди одмовля́ють, и́нші аж пла́чуть. Кото́рих дївча́т то ма́тері й не пусти́ли в дру́жки, кото́рі й самі не пійшли́; а які і йдуть, то все зітха́ючи та жалуючи Оле́сї: „Не весе́лий дїви́ч-ве́чор[1]) у на́шої молодо́ї!

От і повінча́лись; хо́дять по селу́ та на весї́лля запро́шують. А тут проти їх са́ме іду́ть лю́де, з я́рмарку верта́ють ся. І Петро́ Шостозу́б і Андрі́й Го́нта і Миха́йло Дї́дич і ще скілько людей. Петро́ з си́вою парови́цею[2]) рушає попе́реду. Се був дїд ду́же стари́й, білий, а проте буйни́й, високи́й і пря́мий, як я́вор; о́чи єму́ блиску́чі, як зо́рі; йде́ собі поквол́ом[3]) та й пита́є стрі́чного чолові́ка: „А що́ се за весї́лля в нас ско́їлось?“

„А се,“ ка́же той, „покі́йного Хма́ри дочка́ звінча́лась із Іва́ном Золотаре́нком.“

„Із Золотаре́нком? та яки́й же то Золотаре́нко?“

„Крепа́к, па́не Пе́тре, от, Сухомлї́йского па́на підда́ний.“

Засмути́в ся стари́й Шостозу́б, ду́же засмути́в ся і не сказа́в нїчо́го; а дру́гі так і покри́кнули з жалю́ та з доса́ди.

Тут молодії порівня́лись; тре́ба було́ вже пе́рше всього́ привіта́ти їх, як Бог велї́в. Вони́ поклони́лись, на весї́лля про́сять.

Петро́ підня́в висо́ку ша́пку: „Бо́же вам помага́й!“ рече́. „Неха́й Госпо́дь щасти́ть до́лею, ща́стям і здоро́вям!“

Молоді́ дя́кують. „Про́симож, до́бро́дію шано́вний, на весї́лля!“

„Нї, молода́ княги́не, не піду́ до те́бе на весї́лля: не подоба́ річ менї старо́му по весї́ллях гуля́ти. Дя́кую за ла́ску!“

А Го́нта Андрі́й, чолові́к добря́чий, ти́хий був, і ка́же молодо́му: „Ой Іва́не, Іва́не Золотаре́нку! що ти зроби́в, мій дру́же! Хиба́ в те́бе ро́зум дїво́чий, що вповав на те-

---

1) в субо́ту, на передо́днї вінчаня, хо́дить молода́ з дружка́ми і про́сить дївча́т до се́бе на ве́чер, де они́ вють вінки́ з барвінку і стяжо́к, присьпі́вуючи пі́снї. 2) па́ра волі́в у за́прягу. 3) поквол́ом, поквільно або пома́лу, повільно, пова́гом.

пе́решнії ча́си, а, що́ навпо́слї бу́де, не подума́в єси́ та й запропасти́в і дївчи́ну і усе́ еї плі́мя — наща́док![1]) Тим то ка́жуть: Сирота́ — вільно і втопи́тись."

Та й похита́в сивою голово́ю.

„А чому́ж на весі́ллї не погуля́ти!" озва́в ся Опана́с Бо́брик, узя́вшись у бо́ки. „Жаль, та не ве́рнеть ся! Хоч погуля́ймо!"

„Стара́ необа́чна го́лово!" ка́же Петро́, „схамени́сь! тиб приступи́в гуля́ти й та́м, де до́брі лю́де суму́ють і пла́чуть ве́льми!"

„Та щож, па́не бра́те! Пла́чеш пла́чеш та й чхнеш!"

„Не звича́йно жартува́ти, па́не Опана́се," гукну́ли всї ра́зом, „коли́ таке́! Ти свою́ си́ву го́лову пошану́й, коли́ не шану́єш коза́цтва!"

„А пу́те лиш, го́дї вам! От спра́вдї розгрі́мались, як на дурно́го! Не йти, то й не йти, і не піду́; а дочка́ коза́ча, тре́баб і та́нцїв коза́чих; та з ва́ми не зговори́ш — шкода́!"

Молоді́ стоя́ть і очей не зведу́ть.

„Неха́й же Госпо́дь дає́ до́лю і тала́н. Щоб були́ здоро́ві, як вода́, а бага́ті, як земля́! і вік вам до́вгий і ро́зум до́брий, кра́сні молодя́та!"

Поклони́лись старі́ та й ру́шили собі до домі́вок; а молоді́ своє́ю доро́гою пішли́.

Засмути́лись голубя́та. Ізгля́нулись між собо́ю: він поблї́д на лицї́, в не́ї очи́цї отяжа́ли слї́зми — і пригорну́лись одно́ до одно́го.

„Коха́ння моє́!" озва́в ся він сти́ха, „така́ в ме́не ду́мка, що я тобі́ сьвіт завяза́в!"

„Ми́лий мій, моє́ подру́жжя дороге́!" одповіда́є Оле́ся, „що нам Бог дасть, те́ й бу́де! абі́ в па́рі з тобо́ю вік ізвікува́ти!"

V.

Дру́гого дня пішли́ пана́м поклони́тись. Не почу́ла Оле́ся ні привіту ні совіту анї лю́бого та весе́лого по́гляду не поба́чила. Пани́ такі́ якісь серди́ті; а го́рді — аж на-

---

[1]) на́йдальше пото́мство.

ди́мають ся. „Будь покі́рна“, нава́жують, „та до робо́ти па́нської щи́ра!“ І чу́дно і су́мно бу́ло Оле́сї таке́ слу́хати! А да́лї й стра́шно ста́ло. Се справде́шня неві́льниця вона́ бу́де!... І марно єї лїта́ молодії пере́йдуть! ма́рно пи́шная краса́ зовя́не в щоде́нній тяжкі́й робо́тї — у нево́лї!...

Іду́ть до госпо́ди у́лицею — як же глу́хо та сму́тно по селу́, Бо́же ми́лий! Спомяну́ла Оле́ся: було́ вона́ в своє́му селї йде: той приві́тає, дру́гий за здоро́вя спита́є, де́котрий пожарту́є, и́нший ста́не та свій сму́ток-жаль пові́стить. Було́ ті́льки со́нця краєчок засьві́тить, уже́ й брязк і дзвяк по селу́, рух, стук — живи́й лю́д! А тут, хто і стрі́неть ся — пону́рий, негові́ркий, печалови́тий.

Свекру́ха ра́да Оле́сї, як рі́дній дити́нї, не зна́є, де її̂ посади́ти, як пожа́лувати; та все не розвесели́ть вона́ Оле́синого серде́нька. Була́ стара́ вже, до то́гож змучена тяжко́ю пра́цею та недоста́тками; то й весе́лої мо́ви од не́ї не почу́ла молода́ неві́стка. То розка́же яку́ приго́ду людску́, то на своє́ безща́стя пла́четь ся, ті́льки й добри́ть, що нї́би вже в сему́ тї̂шному,[1]) кра́сному сьві́тови нема́ нї краси́ анї̂ пра́вди.

Коли́б хоть з чолові́ком слове́чко перемо́вити, так нема́ і годи́нки ві́льної! то те́ він ро́бить то те́, то йде то ї̂де, як гість додо́му наверта́є.

Та що да́лї, то все гі́рше. Поча́в пан ха́ту відмага́ти; десь прикупи́в семю́ людей то тре́ба було́ ха́ти. „Ти“, ка́же Золотаре́нкови, „іди́ в двір; у те́бе невели́ка семя́; а схо́чеш, то й сам собі́ збуду́єш; ти бага́ту взяв.“ Перетя́гли ї̂х у двір, а тут Бог дав дити́нку, хло́пчик народи́в ся. Пригорну́ла Оле́ся синя́тко до се́рця, обли́ли її̂ дрі́бнії сльо́зи. „Си́ну мі́й! дитя́ моє́ коха́не! погуля́в би ти в сьві́тї, полюбува́в красу́ і пи́шніс́ть сьвітову́, дозна́в би втї̂хи й ро́зкоши сьогосьві́тньої, та гірка́ твоя́ нево́ля буде́! Ще в спови́то́чку загримають тебе́, зма́лечку засту́кають — не розіве́ш ся, дороги́й мі́й кві́те, ізовя́неш у зелено́чку!“

VI.

Живе́ Оле́ся рік і дру́гий і тре́тїй і четве́ртий. Благослови́в Го́сподь ді́точками: три сини́, як три соколи́. А що

---

[1]) вті̂шний, весе́лий.

попомучилась вона́, що слїз повилива́ла над ни́ми! Ма́ти Бо́жа! Ска́зано: У дити́ни заболи́ть пу́чка, а в ма́тері се́рце. Іде́ на па́нщину, му́сить їх ки́дати; а дї́тки, одно́ не гово́рить, дру́ге не хо́дить, а тре́тє не вмі́є сидї́ти — дрібне́нькі, догле́дїти нї́кому, бо стару́ свекру́ху того́ж таки́ ро́ку, як Оле́ся відда́лась, похова́ли. Пересуму́є день у робо́тї, у-ве́чері біжи́ть — що́ там мої́ дї́точки, як? А се́рце мре... непе́вна вона́, чи дїто́к заста́не живи́х і здоро́вих. Хиба́ таке́ не бува́ло, що в одної жі́нки ра́зом два сини́ втопи́лось, гра́ючись коло ста́ву на бе́резї?

Підрослй дїти, збула́сь сего́ кло́поту, так дру́ге ли́хо приспіло: то пан Се́менка, то паничі Йва́ся шпіру́ють[1]) — не догоди́в, не вклони́в ся. Що дня Бо́жого дї́точки єї́ як бу́бон збиті. А хоч коли́ й мине́ день без ка́рности, все неспокі́йно, все се́рце смути́ть ся, все го́ря та ли́ха сподї́ва́єть ся.

Ті́льки що дї́ти лі́т ста́ли доходи́ти, що вже ма́тері і втї́ха і по́міч, позабира́ли їх до поко́їв. З того́ ча́су не було́ весе́лої хвили́ни анї спокі́йного спа́ння Оле́сї: і в день і в ночі́ перед очи́ма чорня́ві хлопченя́та пото́млені побл́їдлі, приви́джують ся: самі́ в поко́ю сидя́ть мо́вчки, без гу́ку, без го́мону, без за́бавок, тихе́нько; аби́ повору́шились, аби́ слове́чко між собо́ю загово́рили, за́раз па́нї й гримну́ть: „Що там за го́мін! Ось я навчу́ ти́хо сидї́ти!“ Сполохну́ть ся як голубя́та та й стихну́ть.

Що дня Бо́жого умива́єть ся Оле́ся дрібни́ми сльоза́ми:

„Дї́точки мої́! квіти мої́! повя́ли ви в зелено́чку!“

Яке́ було́ добро́, продали́, а гро́ші розкоти́лись. Чи ма́лож на таку́ семю́ тре́ба? А па́нї не дає́ нїчо́го та ще й гнївається ся.

„Ти“ ка́же, „пови́нна своє́ ма́ти: ти бага́того ба́тька, є всего́ дово́лї! Коли́ тобі́ жа́лко дїте́й, то зодяга́й сама́, а в ме́не й без вас бага́то розхо́ду“.

Чолові́к з нудьги́ зовсі́м занепа́в здоро́вям, ступі́в, якось нї́чого єму́ не стра́шно, не бо́язко, не бо́лесно ста́ло; а пе́рве з вели́кого жа́лю так було́ й обмира́є. Не оди́н раз Оле́ся блага́є єго́ було́ слі́змй згля́нутись на дїто́к, не губи́ти їх, як він у вели́кому го́рі, не памята́ючи себе́,

[1]) доску́лювати, докуча́ти.

стрімголо́в було́ кида́єть ся з хати блідий, о́чи блища́ть, такий, що й подивитись на його страшно; та лю́бими слова́ми, ла́скою і вгаму́є його́, що було́ обійме її й діто́к, до се́бе приго́рне та й розіллєть ся слїзми.

VII.

Якось горюва́ли вку́пі, коли́ з нена́знимка[1]) лихо наринулось, та що найтя́жчеє; став пан у доро́гу ла́дитись аж за Москву́ і Йва́на Золотаре́нка з собо́ю брав.

І не проха́лись, бо такий невірний був, немилосе́рдний, що ду́рно й го́лову було́ клони́ти.

„Дїти мої!“ проща́єть ся Іва́н, „проща́йте, соколи́ мої я́сні! Шану́йте ма́тїр, любіть ся із собо́ю, нїко́го не кривдїть... проща́йте, дїточки́ мої лю́бії! Жінко моя́ коха́на! не помина́й лихом мене́ безща́сного, що втопи́в тебе́ в безо́дню та й покида́ю. Відоллю́ть ся менї твої сле́зи!“

Оле́ся і не пла́че, стоїть біла як ху́стка, не зведе́ оче́й з Іва́на, не випуска́є його́ із своїх рук. А тут пан кричи́ть: „Ху́тко, ху́тко!“ Пригорну́в Іва́н до се́рця Оле́сю в оста́ннє та й побіг. Тогдї Оле́ся мов до па́мяти прийшла́, схопилась — вже нема́, дале́ко; тільки пил слїдом клубо́четь ся, а коло не́ї дїти пла́чуть. „Дїти мої!“ скрикнула, „дїти мої, тепе́р нема́ в вас жа́дного засту́пника, нема́ помагача́, самі самісїнькі зоста́ли ся у сьвітї“.

І спра́вдї, було́ хоть гля́не в лю́бі о́чи, щи́ре сло́во почу́є, приго́рнеть ся до його, посуму́ють у ку́пі, все було́ ле́гше, як ма́ла коло се́бе прихи́льну ду́шу, вірне се́рце; а то зоста́лась як та билина в по́лї! В селї хоть і не без до́брих людей, то ко́жний із своє́ю на́пастию змага́єть ся, свою́ біду́ опла́кує. Хиба́ стара́ тїтка прибіжи́ть. Вже стара́, така́ змо́рщена як сухе́ я́блучко, а все ту́пає та гомони́ть — то хиба́ вона́ приплете́ть ся та попла́че з Оле́сею, поблагослови́ть єї дїточо́к.

Так-то прожива́є Оле́ся, працю́ючи без спочи́нку, без віддга́лю;[2]) так і рік цїлий минув, як одна́ годи́на. Все на панщинї, в робо́тї. Пані така́, що й відпочи́ти не дасть: роби́ тай роби! Де вони́ на робо́тї, то й вона́ туди́ ви́йде і сто́льчик за

[1]) з нео́бачка, нара́з. [2]) без віддиху, ненаста́нно.

нéю вúнесуть; ся́де та й все кáртами розкидáє: се вже в нéї пéрша булá зáбавка; сидúть, тíльки очúма обвóдить та вигýкує: „Робíть дíло! робíть! не лінýйте ся!“

Якóсь-то вúрвалась Олéся, пішлá до тíтки одвíдати старý в недýзї; а тогó дня був у селí я́рмарок. Бáчила Олéся своїх подружóк: Якíж то молодúцї стáли! так то убрáні гáрно, а пишня́ть ся, як пóвні рóжі, а чоловíки кóло їх і дíточкú: котóре кóником грáєть ся, котóре орíшками пересипáє, а більшенькі новúми чобітьми рúпають і вéсело кóжному в óчи поглядáють. Олéся стоїть у старíй свитúнї, стоїть самá — однá... Розлýчено її з чоловíком, дíточкú єї стомúли ніжечки, заклопотáли голівоньку, гóдячи пáнському плíмю, як лихíй боля́чцї. Немá в їх нї забавóк анї йграшок дитя́чих, немá й одéжі про сьвятúй прáзник; і мáти вéрнеть ся — нїчóго не принесé, щоб їх звеселúти, щоб утíшити своїх дíтóк! Такí-то думкú взялú Олéсю: а до нéї то Гáнна зійдé то Мóтря то Євдóха, все знакóмі, ще дíвчáтами гуля́ли; і говóрять до нéї привíтно і про дїтóк розпúтують, тáя бýбличка їм даé, дрýга маківничкá. „Спасúбі, спасúбі!“ вимовля́є Олéся, обливáючись слїзми. „Як ви менé не забýли, то нехáй вас Бог не забýде!“

VIII.

Минýв і дрýгий рік — од чоловíка немá вíсток, як у вóду впав. Сумувáла Олéся, сумувáла та надýмала до пáнї йтú, бо їй частéнько листú шлють.

Ввійшлá до покóю; пáнї сидúть і гадáє на кáртах, не помíтила єї прúходу. Гля́нула Олéся коло сéбе, се той самúй покíй з дзигарáми, де вонá булá молодóю, убрáна, уквíтчана — самá, як квíточка сьвíжа, а тепéречки?... Бóже мій мúлий! Чи сеж вонá? Стоїть якáсь пристáркувата, замýчена молодúця, печаловúта, боязкá... Усé пригадáло ся Олéсї: „Пропáв мій вік молодéнький!“

Клáняєть ся: „Пáнї милостúва, бýдьте лáскаві, скажíть менї, що мій чоловíк на чужинї, як проживáє?“

„Бóже мій“, скрúкнула пáнї, „збáвила менї усé гадáння! Бодáй ти добрá не діждáла! Чогó в вíчи лїзеш? Чогó тобí трéба?“

„Мáєте од пáна листú... щó там мій чоловíк Івáн?“

„Яка́ розу́мна! Хиба́ отсе па́нови нї̀чого більш і писа́ти, як про́ тво́го чолові́ка? га? що́ він та як він! Слу́жить — та й го́дї!“

Колѝ так недї́ль зо дві або в три, прийшо́в лист од Іва́на. „Чи живі́, чи здоро́ві“, пѝше, „дї́ти мої̈ лю́бі і ти, жі́нко коха́на? А я то все хворі́ю; вжеб і поме́р, та зміцня́є мене́ надїя, вас поба́чити і свою́ рі́дну Вкраїну. Як то ви живете́-прожива́єте? Шану́йте ма́тїр, коха́ні синѝ мої̈, любі́те ся щѝро! Неха́й Госпо́дь вас усї̈х благословѝть! Нї̀чо́го менї̈ вам гостѝнця посла́ти: хоть я й хожу́ у срі́бних ґу́дзиках, а проте́ нї̀чо́го не ма́ю. Кому́ не було́ добра́ з-ма́лку, не буде́ й до оста́нку!“

„Таке́ й тобі щастя, як менї̈, Іва́не мій!“ ка́же Оле́ся пла́чучи. „Колѝб я була́ письме́нна, яб до те́бе безконе́чником листѝ писа́ла, що дня посила́ла, а тепе́речки кому́сь тре́ба поклонѝтись та проха́ти. Чи напѝшеж так су́мно й щѝро, як моє́ се́рденько чу́є?“

Пішла́ до дяка́ просѝти. „До́бре“, ка́же дяк, „я напишу́, а що́ менї̈ за те бу́де?“

Гля́нула вона́ на його́: черво́ний такѝй, пика́тий, весе́лий, ма́буть гуля́ти лю́бить і горі́лку вжива́є: нема́ надї̈, щоб поцї̈нно[1]) взяв.

„А що́ ви, добро́дїю, схо́чете?“ пита́є.

„А що я хо́чу? Дасѝ два золотѝх і ква́рту горі́лки?“

„Добро́дїю, бу́дьте ласка́ві...“

„То йди до ѝнших, а нас не руш!“

„Пиші́ть, пишіть уже́, Госпо́дь із ва́ми! Він на́шого лѝсту дожида́є...“

Почала́ каза́ти, а дяк пѝше. Більш вона́ слї̈з вѝлила, як словами промо́вила; та так-то вже суму́є бідна, що дяк тільки голово́ю трясе́, а да́лї й ка́же: „Чу́єте, молодѝце! Дасте́ менї̈ тільки дві два́дцятки і ква́рту горі́лки?“

„Ой добро́дїю! та бу́дьтеж ла́скаві, тре́ба ще писа́ти... іще́ не все я проказа́ла“.

„Я напѝшу, напишу... го́дї... а ти не прино́сь двох двадця́ток, не тре́ба!“

„Якже, добро́дїю? Щож ви візьмете?“

[1]) не до́рого.

„Нічо́го!“ кри́кнув дяк ні́би з доса́ди, та за́раз стих і ка́же: „Скінчу́ та ході́м ви́пємо по ча́рці з го́ря та з ли́ха“.

„Дя́кую за ва́шу ла́ску, добро́дію, я пи́ти не хо́чу. Неха́й Ма́ти Бо́жа дає вам і тала́н га́рний і здоро́вя! Спаси́бі вам“.

„Та дава́й уже́, молоди́це, я твій лист по по́чті пу́щу. Де тобі справля́тись!“

„А що́ тре́ба за се да́ти?“

„Нічо́го. Лю́де знако́мі, то й так візьмуть“.

IX.

Посла́в дяк до Іва́на лист, та невідо́мо, чи бідола́ха його́ ба́чив, бо ху́тко прийшла́ звістка од па́на, що Іва́н уме́р. Та ще писа́в, щоб сла́ли до його́ ста́ршого панича́ і яко́го там хло́пця услу́гувати. А ме́ншого панича́ звелі́в на столи́цю виправля́ти.

Поча́в ся кло́піт у дворі́, збира́ють паничі́в у доро́гу. Ста́ли й слуг їм вибира́ти. Як раз напа́ли на Золотаре́нченків. Каза́ли Олекса́ндру покли́кати. Тільки тогді́ й зга́дали про не́ї, а то ніхто́ й не спомяну́в, яку́ їй Госпо́дь вели́ку ту́гу посла́в.

Прийшла́ вона́; па́ні й ка́же: „Зряжа́й синів у доро́гу, з паничами поїдуть“. А вона́ стоїть, ди́вить ся па́нії в вічи, на́че не розуміє; тільки зблі́дла, як кре́йда. Па́ні розсе́рдилась: „Що ти, глуха́“ кричи́ть, „чи німа́?“

Упа́ла нещасли́ва, не змо́же й сло́вечка ви́мовити, тільки ру́ки здійма́є рида́ючи.

Як розлюту́єть ся па́ні, як наки́неть ся на не́ї. „Та я тобі́ й те і те зроблю́!“ Так-то вже напусти́лась, нена́че вона́ яку́ вели́ку шко́ду вчини́ла. Свою́ рі́дну дити́ну пожа́лувала, що вже сам Госпо́дь звелі́в своїх діто́к жа́лувати, а її зга́нили й обидили і з покоїв ви́гнали! Що чу́ло єї се́рце зму́чене, ніхто́ того́ не знав, ніхто́ й не спита́в.

Тре́ба синів на чужи́ну зряжа́ти. Чи ве́рнуть ся вони́ стару́ не́ньку похова́ти, чи мо́же, як їх ба́тенько, самі́ там поля́жуть, що й голо́вки ніхто́ не опла́че! А мо́же зледащі́ють єї діточки́, єї соколи́ я́сні, що тепе́р виряжа́є хоро́ших, до́брих і щи́рих, а доведе́ть ся мо́же таки́х поба́чити,

що бода́й не діжда́ти ніко́му! Хто їх пора́дить? хто на ро́зум до́брий на́вчить? А тут ще недоста́тки та нужда́ гірка́я, що ні з чим і ви́рядити: ні соро́чечки ні оде́жинки годящої. Що було́, оста́ннє яке́ добро́, продала́ діто́к наділи́ла і на смерть собі нічо́го не зоста́вила.

В-оста́ннє спочи́ли сини́, а вона́ пильну́є цілу ніч над ни́ми, ти́хо та гірко пла́чучи. Оста́нню нічку ночу́ють! Скільки то часу́ мине́, по́ки вона́ знов поба́чить любих хлопя́т. Та чи ще коли́ поба́чить!

От уже́ й со́нечко схо́дить... дзвя́кнув дзвоно́к... Веде́ Олекса́ндра діто́к, облива́ючись сльоза́ми, та все тільки благословля́є їх та хре́стить...

„Пани́чики!“ промо́вила до паничів, кла́няючись у зе́млю, „бу́дьте милости́ві до моїх хло́пців!“

А паничі й одверну́лись.

„Ма́ти Бо́жа!“ кри́кнула Олекса́ндра рида́ючи, „я Тобі своїх діток уруча́ю!... Сини́ мої, сини́ мої!...“ та й звали́лась, як трава́ на го́стру ко́су.

X.

Коли́ кому́ вік нещасли́вий, то й до́вгий, ка́жуть. Так і Олекса́ндрі: погорюва́ла ще скілько літ сама́ з мали́м Тишко́м. Про ста́рших синів і чу́тки нема́; мо́же й що пи́шуть паничі, так па́ні не ка́же.

Па́ні тим часо́м село́ продала́ та поїхала у місто жити. За не́ю й Олекса́ндра му́сіла їхати і там ще скілько людей. Як би хто знав або схотів її напоу́мити,[1]) то вона́ вдово́ю була́б ізно́в на во́лі, не кре́пачка; та що вже тепе́р по тій во́лі!

Олекса́ндра так занепа́ла здоро́вєм, що й роби́ти нездужає. А па́ні так уже́ гніваєть ся: „Ду́рно“, ка́же, „хліб мій їси́!“ А да́лі так уже́ розлютува́лась: „Іди́ собі“, ка́же, „куди́ хоч. Коли́ ти робі́ти незду́жаєш, то й їсти не проси́. Іди́ собі з двора́ і хло́пця бери́!“

Ви́йшла Олекса́ндра з подвіря і Тишка́ за собо́ю ви́вела.

Пішла́ найма́ти ся; та щось із ти́ждень попід ти́ном ночува́ла, по́ки собі місце знайшла́ в яко́гось коваля́. А сей кова́ль таки́й лихи́й та сварли́вий, Го́споди милосе́рдний!

---

[1]) поучи́ти, пора́дити.

Колúб хто побáчив — несé булó на гóру вíдра з водóю стара́ убóга жíнка, а за нéю чорня́вий, ошáрпаний хлóпчик скáче — чи пізнáв би хто Олексáндру, богáту козáчку, пúшну дíвчúну?

Не послужúла й мíсяця — занедýжала; женé ковáль з хáти.

Вúвели Олексáндру з подвíря тай кúнули під тúном без пóмочи самý із малúм Тишкóм. Плáче біднесéнький хлóпчик, плáче!

„Бóжеж мій мúлий! Ой Семéночку, Семéночку, дитúно моя́ дóбра і щúра! Бáтько тобі накáзував... Сúнкуж мій нещаслúвий! спомянú своó нéньку старý!...“

А Тишкó, не розумíючи, обіймá її та все намавля́є: „Не журíть ся, мáмо, не плáчте, Семéнко вéрнеть ся. І Семéнко і Йвась, обóє прийдуть“. Та, вмовля́ючи нéньку і заснýв коло нéї.

XI.

Благословúло ся на сьвіт, прокúнувсь Тишкó та й пішóв просúти... Дúвить ся Олексáндра, як єї дитúна рученя́та простягáє до людéй; як хто копíєчку дасть, хто бýблика, úнший чорня́ву голóвку поглáдить, а úнший одіпхнé — все бáчить Олексáндра....

Колú ось підійшóв якúйсь муж до нéї та й питáє, чогó тут лежúть, чия́ вонá. Розпитáв ся про все. „Ходíм“, кáже, „до мéне, пóки одýжаєш“, і провíв її до своєї госпóди з Тишкóм.

Він жив собí з нéнькою в кýпі; удовéць був і дитúночку мав малéньку, дочкý. Вонú міські булú, міщáне, і замóжні, всéго булó до-схочý. А що вже добря́чі, то нíчóго й казáти! За тúждень Тишкó налúв ся, як червóне я́блочко; так і качáєть ся по двóрі. Олексáндра то не натíшить ся — одýжала, одмолодíла.

„Наймúсь у нас дитúни доглядáти“, кáжуть їй, а вонá й душéю радíє. Нанялáсь. Живé в їх тúхо й спокíйно...

Вже й скрúнку купúла, пошúла калúточку та все складáє тудú грóші. „Се моїм дíточкáм будé!“ дýмає.

Прúйде хазя́їн з тóргу, то булó й клúче: „А йди лишéнь небóго! ось тобі новéнький карбóванець, поміня́ймось на старóго“.

Біжи́ть Олекса́ндра, міня́єть ся; дя́кує єму́, Бо́же, як! та раді̂є, як та мала́ дити́на. Полюбу́є нове́ськими гроши́ма, що так аж ся́ють, і схова́є знов ді̂точка́м.

XII.

Знов забра́ла па́ні в двір Олекса́ндру. Тишка́ узяла́ до покбі̂в; а до ма́тері було́ й не пу́стить; хиба́ ни́шком прибіжи́ть на годи́нку.

Вже тя́жко нездý жала бі́дна Олекса́ндра; лежа́ла сама́, і води́ ні̂ко́му пода́ти; лежа́ла й сме́рти дожида́ла. Не було́ ні̂ко́го коло не́ї, ті̂льки стари́й недýжий ключа́р сиді̂в у ха́ті̂.

„Бра́тику мі̂й ласка́вий!“ промо́вила Оле́ся, „покли́чте Тишка́, неха́й я поблагословлю́ свою́ дити́ну: уже́ мені̂ Госпо́дь смерть посила́є...“

„Нема́ на́шого Тишка́, се́стро: я ба́чив, за па́ні̂єю пої̂хав“.

„Неха́йже його́ Ма́ти Бо́жа поблагослови́ть!“ зговори́ла пла́чучи. „Дитя́ моє́ коха́не!... Ді̂ти мої̂, ді̂ти! Є вас як цьві̂ту по усьо́му сьві̂ту, ті̂льки вас коло ма́тері нема́, потомле́ні̂ ві̂ка зве́сти! Ви́кохала я вас лихи́м людя́м на пота́лу... Деж ви, мої̂ голубя́тка! мої̂ соколи́ я́сні̂!“

Яко́сь стари́й ключа́р змі̂г ся та люде́й закли́кав. Увійшли́ лю́де в ха́ту. Вона́ гля́нула: „Підведі̂ть мене́, до́брі̂ лю́де!“

Підве́ли її̂, зняла́ вона́ з себе́ кали́точку з ши́ї та й дала́ ї̂м: „Се мої̂м ді̂тка́м... шість карбо́ванці̂в... отда́йте... Хто ма́є Бо́жу ду́шу, навча́йте мого́ Тишка́ на все до́бре... Не обижа́йте бі̂дного сироту́... (а слі̂зми́ так і̂ зроша́єть ся), бу́дьте до його́ милости́ві̂! Смерть мене́ постига́є саму́... Ви́кохала собі̂ трох сині̂в мали́х, як трох го́лубі̂в си́вих... та нема́ й одного́ коло ме́не... Сини́ мої̂!... Ді̂ти мої̂!...“

Та як жила́ пла́чучи, так і̂ вме́рла пла́чучи.

А па́ні̂ така́, що й похова́ти до́бре не хоті̂ла, не то помяну́ти. Дві̂рські̂ лю́де самі̂ й похова́ли і̂ помяну́ли нещасли́ву.